

ماستہرنامہ

گوتاری سیاسی ئیسلامی

منشأً لقرآن الثقافة

لہنیوانی

www.igra.ahlamontada.com

ئیسناو میزوودا

ماکوان کہریم

خوایه گیان دەستیڤیکک که تۆ خواوەنی نەبیت،
چ ئومیدیک هەیه بۆ کۆتایەکی.. کەواتە بەناوی پیروزی زاتی
بەرزت دەست پێدەکەم

ماستمرنامه

گوتاری سیاسي ئیسلامی

له نیتوان

ئیتاوت میژوودا

نوسینی: ماکوان کهریم

ئاوی پەرتووك: گوتاری سیاسی له نیوان ئیستاو میژوودا
ئاوی نوسەر: هاكوان كەریم
سەرپەرشتیارو پێداچوونەوه: د. عومەر عەلی
دیزان و بەرگ: توانا ئەحمەد
چاپی: یەكەم
سالی: ٢٠١٦

له بەرپۆهه‌برایه‌تی گشتی کتێبخانه گشتیه‌ی کان ، ژماره‌ی سپارینه‌ی (١٨٨٥) ی سالی (٢٠١٦) ی پێدرلووه‌.

ISBN 978-82-690419-0-3

ھەممۇ مافى لەچاپدان و بلاوکردنەوھى ئەم كىتەپ تەنھا بۇ پىكىخراوى
(بزاڧى نوئ)بەو رىگا نادرىت بخرىتە ھىچ سەرجاۋەيەكى ئەنتەرنىتى ياخود
بگوازرىتەوھ لەپىگى ئەلىكتروناتى زىرەكەوھ، ياخود كۆپى بكرىت، ئەگەر پىگا
بدرىت بەھەرلایەك يان دەزگایەك چاپ بكرىت بەنوسراو لەپىكىخراوى بزاڧى نوئ
دەبىت مۆلەتى وەرگىرايىت..

All right reserved to BzavNwe organization. No part
of this Publication may be reproduced, stored in a
retrieval system, or transmitted, in any form or by
any means, electronic, machinical, photocopying,
recording or otherwise, without the prior written
permission of the publisher.

سوپاس و پىزانى نوسەر- بۇ براى خۆشەويستمان كاك ھەرياد، كەئەركى
چاپ و بلاوکردنەوھى گرتە ئەستۆى خۆى خواى گەورە پاداشتى خىرى بداتەوھ.

66

ئەم پەرتووگە پىشكەشە بەرپۇتى باوكم
خوای گەورە بىخاتە فیردەوسى بەرز،
زۆر تامەزرۆ بوو پىش شەھیدبوونى
بروانامەگەم ببینى...

”

بەنلوی خۇای بەخشندەى مېھرىبان

جېھانى ئەكادىمى گەرچى بەھىزىترىن پىئومرى زانستى سەردەم بىت بەلام ناتوانىت
ئەو ھەولانەى لە رابردودا لە بوارى نووسىن و گواستىنەوئەى زانست و روودا و
زانبارىەكان دراوہ پىشگوئ بخت زۆر بە تايبەتى مەخطوطات و نوسراوہ
ئىسلامىەكان، ئەو بنەمايانەى كە ئىستە وەك پىئومرى زانستى و ئەكادىمى كارى پىن
دەكرىت و كراوہ بە قالىبەندى توئىزىنەوئەكان زۆرى لەسەر بنەماى ئەو نووسراوہ بۆ
ماوانە بووم گەرچى دونىاى ئەكادىمىش دەتوانىت راست و چەوتىش ھەردووكى
پىچەوانەى يەكتر بكاىمەو بەلام دەقە دروستەكان ئەقلە ھۆشيارەكان زوو ھەستى
پىن دەكەن و دەتوانن لەناو دەقانى تردا جىاى بكنەو، كاتىك كەسىكى دەشتەكى
كە گوئى لەم چەند ئايەتەى قورئان دەبىت ئايەتى ۵۹ بۆ ۶۲ سورەتى النجم
(افمن هذا الحديث تعجبون وتضحكون ولا تبكون، انتم سامدون، فاسجدوا لله
واعبدوا) يەكسەر لە حوشترەكەى دادەبەزىت و سوجدە بۆ ئەو بەلاغەت و عەزمەت
و گەورەى قورئانە دەبات لە كاتىكدا موسلمانىش نىيە، زانايانى پىشىن بە پىئومرى
زانستى ئەمرو كەسىان برۋانامەى دىكتورايان نەبووم، كە برۋانامەى دىكتورا دەدرىت
بە كەسىك بە شىۋەيەكى ياساى كاتىك لە زانكۆيەكدا تۆمارو كىتابىكى
مامناوئەندى دەنووسىت، بەلام ئەوان خاوەنى ئەو برۋانامەيە نەبوون و خاوەنى
سەدان كىتاب، خاوەنى بىرۆكەى داھىنان و ئەقلىيەتى بەراوردكارى و بناغەى گشت
زانستەكانى ئەم سەردەمەن، گەرچى بەم پىئومرەنى ئەمرو بە شىۋە
ئەكادىمىەكەش رەدىش بىكرىنەو!

كەسىكى وەك ابن تەيمىيە ئەگەر بە پىئومرى زانستى ئەمرو ھەلى بسەنگىنن چ
برۋانامەيەكى بەدەنن؟ كەسىكى وەك ئىمامى شافعى دەبىت بە چ فلتەرىكى
ئەكادىمى ھەلى بسەنگىنن، زۆرن ئەوانەى توانايەكى پتەو و ئەقلىيەتىكى قول و
بىرىكى فراوان و توانايەكى بەھىزيان ھەيە كەچى پىئومرە دروستكراوہ
ئەكادىمىەكان قەتسىيان دەكات بە خولانەو بەدمور بازىيەكى ياسايدا، لە كاتىكدا
تواناكانى ئەوان لە ئاستى دروستكردىن ياسايدا.

كاتىك ماستەرنامەكەى بەرپىز ماكوان كەرىم ھاتە بەردەستم لەگەل خوئىندەنەوئەى
دەقەكاندا بۆ دونىايەكى تر دەفرىم و لەگەل دىپرەكاندا بەشىۋەيەك گشت

ھەستەكانىم تىكەلى دەبوو زۆر جار بىزىم لە پىۋەرە ئەكادىمىيەكان دەكرىمە كە بە ناچار دەبىت دەستكارى زۆر دەق و پەيىقى راست و جوان بكرىت بۇ ئەۋەى لە قالبە ئەكادىمىيەكدا بىت چوون بۇ خۇشى توپژىنەۋەيەكى ئەكادىمىيە، گرنكى ئەم توپژىنەۋە كاتىك بە تەۋاۋەتى دەرەكەۋىت كە بە ئاگايىيەۋە ھەموۋى بخوئىنرىتەۋە توپژىنەۋەيەكى لەم شىۋە جگە لەۋەى گشت بىنەماكانى زانستى تىدا پارىزراۋە لە ھەمان كاتدا بۇشايىيەكى گەۋرەيە لە نىۋ كىتەبخانەى كوردى و بە تايىبەتى ئىسلامىدا كە ئەم توپژىنەۋەيە دەتوانرىت بە پاىيەيەكى گەۋرەى ئەو بۇشايىيە ئەژمار بكرىت، ئەم توپژىنەۋە پىۋىستىيەكى گەۋرەيە بۇ ئەو كەسانەى لە ئاستى قىاىدا خۇيان دەبىننەۋە لە واقەى رابردوۋ ۋە كارى خۇيان تىبگەن، ھەرەك چۆن پىۋىستىيەكى وىژدانىشە بۇ ئەو كەسانەى واقە و ھەلۋىست و ناۋەرۋكى رۋوداۋە ئىسلامىيەكان بە پىچەۋانەۋە دەخوئىننەۋە.

ئەو زانستەى لەم توپژىنەۋەدا كۆكراۋەتەۋە دەتوانىن بلىين ۋەك خوئىندىنەۋەى كۆمەلە كىتەبىك ۋايە لە ھەمان تايىبەتمەندىدا، ھەربۇيە زۆرىك لە دەقەكانى ۋەك مەتن ۋايەو پىۋىستە ھەلۋىستەى لەسەر بكرىت و ئەو ئامانچ و مەفھومانىش لە پشت دەقەكانەۋە ئەقلىكى كراۋمو بە وىژدانى دەۋىت ۋەك خۇى لىنى تىبگات.

ھەبوۋنى توپژىنەۋەيەكى لەم شىۋە لەناۋ كىتەبخانەى كوردىدا قورسايىيەكى ۋاى پىن دەدات زۆر نىيە گەر بلىم ھەق ۋايە بە رەنگىكى جىاۋاز دىارى بكرىت بەشىۋەيەك لە دوورمەۋە بىرەۋىشەتەۋە.

خاۋەنى ئەم پىنۋوسە ھەق ۋايە بەشىۋەيەك دلى بەم بەرھەمە خۇش بىت لەبىرى فراۋانكردىنى ھەمان باسدا بىت بۇ توپژىنەۋەى دىكتۇرا.

ئەم بەرھەمە ناۋەرۋكىكى گەۋرەيەى ھەيە ھىۋادارم دىزاين و جۆرى چاپ و رىكلام ۋا نەكات ئەم بەرھەمە ۋەك خۇى نەناسىنرىت.

د.عومەر عەلى

پېشەكى:

گوتارى سياسى ئىسلامى بۇ دامەزراندى دولەتى ئىسلامى و رېڭخستنهوهى دەسلەت لەناو سىستەمى كۆمەلەيتىدايه، ياخود دامەزراندى حيزب و پارت و بزوتنهوهى ئىسلاميهكانه بۇ چوونه سەر كورسى دەسلەت، ئەم گوتارە ئاينىيە دەگەرپتەوه بۇ ئەو تراژىدىا گەرەيهى كەجيهانى ئىسلام توشىبووه لەبەرەمبەر ئىستعمارى ئىستېدادى، داڭىركەرى سەربازى، كەهاوردەى رۇژئاوا بوو لەناو گەلانى موسلماندا لەمۇرىتانياوه بۇ سىبىريا، تا ئىستاش بەردەموامە لەپىگای سىكۇلارەكانيان و جەنگى فكريان بەرامبەر بەخودى ئىسلام و موسلمانان، كارىگەرى خۇيان جېھىشتووه لەناو جيهانى ئىسلامىدا!

ئەم داروخان و كەوتن و خورپەيهى جيهانى ئىسلامى لەدواى هەلەوشاندنەوهى خىلافەتى ئىسلاميهوه دېت لەسالى (۱۹۲۴ز)، كەعەلمانىيەت هەموو جومگەكانى دەسلەت و حكومەت و سياسەتى كرده مۇركى خۇى، ويستى ئاينى ئىسلام بكاە ئاينىكى كەهەنوتى.

لەدواى ئەو رووداوانەى كەروويدا، دروستبوونى دولەتى نەتەوهىي و سەرھەلدانى شۆرشى پېشەسازى بووه ھۆكارى ئەوهى كەگوتارى سياسىي ئىسلامى ھاوچەرڭ لەدايك بېت، بەسەدان بېرمەند و توانامەندو لىكۇلەر و چاودىرى بۇ دروستبوو لەبوارى فكرى سياسىدا، لەسەردەمى خىلافەتى عوسمانى چەند بزوتنهوهيهك هەبوون بۇ چاكسازىكردن لەدەسلەتتى عوسمانىيەكاندا لەسەدەى نۆزدەدا، بۇ بوژانەوهى سياسەتى شەرىعى و دامەزراوه ئىسلامىيەكان پاشان ئەو بزوتنهوه فكرىيە، كەبوونى هەبوو لەناو جيهانى ئىسلامىدا، بەسەركردياەتى جەمالەدىنى ئەفغانى و محەمەد عەبدو قوتابىيەكانيان لەرۇژەلەت و رۇژئاواى جيهانى ئىسلامى، ئىتر دەيان بزوتنهوه و پارت و رېڭخراو و دەستەو كۆمەلى ترى ئىسلامى دامەزران بەگوتارى ئىسلامى ھاوچەرڭهوه بۇ

رووبەروبوونەۋەي غەلمانى، سەرلەنۇي بوونىادنانەۋەي كۆمەلگە و دەسلەتتى ئىسلامى لەرووى رەھەندەكانى ژيانەۋە لەبوارى ئابوورى، سياسى، ھونەرى، كۆمەلەيتى...ھتد.

ئەو رووبەروبوونەۋەي ئاينى ئىسلام و ويستى نەيارانى بۇ پەراۋىز خستنى، بوو ھۆكارى سەرقالبوونى سياسىيە ئىسلامىيەكان بۇ سەرلەنۇي دارشتنەۋەي شۆرش و خەبات و سياسەتى ھاۋچەرخى ئىسلامى بەگوتارىكى ئىسلامى نوپە، بۇ بەرزكردنەۋەي دروشمەكانى دەولەتى ئىسلامى و كارە باشەكانى لەرووى رەموشت و سياسەت و ئابوورى دوور لەمىتۆدو لاساىكردنەۋەي پىشووتر، لەلەيەن بىرمەندانى فكىرى سياسى ئىسلامى.

كارىكى سەرسورپەينەر نەبوو كەبزوئەۋە ئىسلامىيەكان دروستبوون لەناۋچەكاندا، بەتايبەت لەناۋچە غەرەبىيەكەدا بزوئەۋەيەكى گەۋرەي وەك ئىخوان موسلىمىن دروستبوو بەسەركردايەتى ھەسەن بەننا لەسالى (۱۹۲۸ز) تارادەيەك ھاۋكات بوو لەگەل ھەلۋەشانەۋەي خىلافەتى ئىسلامى بەدەستى كەمال ئەتاتورك لەناۋ پايتەختى عوسمانىدا، بۇ دواجار ئەمە بوو ھۆكارى ئەۋەي كەسەرلەنۇي فىكىرى فىقھى ئىسلامى تىكەلەيتەۋە بەساسەتى ئىسلامى و بانگەشە بۇ ھەموو پەيۋەندىيە كۆمەلەيتى و سياسى و ئابورىيەكان بكنەۋە بەدىدو تىروانىنىكى ئىسلامى. چەند دەستىك ھەبوو لەوسەردەمەدا وەك غەلى غەبدول رەزاق^۱ كەويستى لەرېڭاى نوسىنى كىتەپكەۋە بىسەلمەنىت ئىسلام ھىچ پەيۋەندىيە بەساسەت و ھومكدارىيەۋە نىيە، ئەزھەرو زانايانى ئەو سەردەمە بەگشتى ھاتنە دەنگ و بەرپەرچياندايەۋە، تەننەت پەلى زانايى و بىروانامەي

^۱ ناۋى (غەلى ھەسەن ئەحمەد غەبدول رەزاق) يەككە بوو لە زانايانى ئەزھەرى مىسىرى ، نوسەرى كىتەپى ئىسلام و بنەماكانى فەرمانىمواييە .. لەسالى ۱۸۸۸ لە لادىيەكى پارىژگاى مىنا بەناۋى ئەو چەرخ لە خىزانىكى دەۋلەتمەند لەدايك بوو، يەككە بوو لە ھافىز قورئانەكان ، سالى ۱۹۱۲ بىروانامەي ئەزھەرى بەدەست ھىناۋە ، پاشان چۆتە زانكۆي ئۆكسفىۋردى بەرىتانى بەشى ئابورى بەلام تەۋاۋى نەكردو ، گەرەۋەتەۋە بۇ مىسىر بەھۆكارى روودانى جەنگى جىھانى يەكەم ، پەلى ھوكومى و پەرلەمانىو ھەبوو ھاۋەيەك ۋەزىرى ئەۋقاف بوو.

ئەزھەريان لىسەندەمۇ، لەھەمانكاتدا ئىسلام بەشپۈتەيەكى بەرچاۋ پەرۋىزخراپوۋ
لەپۋى ھۆكۈمەت.

ئەم رۇبەروۋ بۈنەۋەيەى غەلمانى، ياخۇد بلىين؛ دەستى رۇژئاۋاۋ ئەم بزوئەمۇ
ئىسلامىيەى، كەدروستېوون لەجىھانى ئىسلامى برىتى بوون؛

لەئەبوۋ ئەلەى مەودۇى لەناۋچەى ھىندىستان و پاكىستان، نەورەسى لەتوركىا و
كوردستان، شىخ غەبدولقادىر لەمەغرىب و جەزائىر، كەزىاتىر بزوئەمۇيەكى
سۇفىگەرىى بوو، كارىگەرىى سەنۇسىيەكانى لىبىيى لەسەر بوو، بزوئەمۇى
سەنۇسىيە لەلىبىيا كارىگەرىى باشى ھەبوو، ئەمە بوۋە ھۆكارى ئەمۇى كەدەنگ
بەرزىكىرئەمۇ بەھىنانەمۇى فەرمانىۋاى ئىسلامى و بەرزىكىرئەمۇى دروشمەكانى
دەۋلەتى ئىسلامى، ھىنانەمۇى گوتارى سىياسى ئىسلامى لەپۋى ئابوۋرىى
سىياسى و خەبات و شۆرش...ھتە.

لەبەرەمبەر ئەم گوتارەدا، گوتارىكى بەھىزىر، بوونى پەيداكرىبوۋ بەناۋى
ئابوۋرىى ئازادو پىشكەۋىتن و مەدەنىيەتەمۇ خۇى دەسەپاند لەۋاقىيەكەدا، دەنگى
ئەم گوتارە بەھۆكارى دەسەلات و راگەياندەنەكانەمۇ بەھىزىرېوۋ لەگوتارە
ئىسلامىيەكە، رۇژئاۋاش بەھەمۇۋ شىۋەيەك پىشكىرىى دەكرىد بەھىزو چەك و
پارمۇ راگەياندن..

شۆرشى شىۋەيەكان لەرۇسىا، فاشىيەكان لەئىتالىا، شۆرشى فەرەنسى بوۋە
ھۇى راكىشانى سەرنجى نۇخبەى سىياسى و سەركردەكانى جىھانى ئىسلامى،
بۇيە ووردە ووردە پەرەى سەند لەبەرەمبەر گوتارە سىياسىيە ئىسلامىيەكادا، لىرە
و جىھانى سىيەم دروستېوۋ، ئەزمونى ناسرى لەمىسرو بومدىنىيە لەجەزائىرو
تورانى لەتوركىا، حىزبى بەغث لەعىراق و سورىا، بورقىبە لەتونىس،
لەكوردستانىش بزوئەمۇيەكى چەپگەرايى و سىستەمى شاھەنشاهى لەئىران،
ئەمانە ھۆكارېوون بۇ دروستېوونى ئەم ئاراستەيە، كەدژى گوتارى سىياسىى
ئىسلامى بوون.

لەناۋ كورددا ھاۋشپۈەى ئەم جۆرە نوسىنانەم نەدىبوۋ لەكتىپخانەى كوردى، بۇيە
لەكاتى دەستىشانىكرىدى تىزى ماستەرەكەم لەزانكۇى لەندەن بۇ زانستە

مرؤفايه تيه كان خۆشحال بووم، ئەو دكتۆره بهرپزهى كه سه ره پرشتى تيزه كه مى ده كرد هانيدام بۆ چاپكردى و كردنى به پهرتوكىك بۆ ئەوهى كه لىنلىك پرېكه ينه وه له كتيپخانهى كورديدا، ئەويش دكتۆر عومەر عەلى بوو، كه زۆر ماندوو بوو له گه لمدا، ئەتوانم بلىم هاندمرى سه ره كيم بوو بۆ ئەوهى چاپى بكهين، جىگاي خۆيه تى باسى براى خۆشه وىسم كاك ههرياد بكه م ئەويش ئامادهى دهربرى كه چاپه كهى بگرېته ئەستۆى خۆى، خواى گه وه پاداشتى ههردوو كيان بداته وه..

خواى گه وه له منيشى وه رگرتبىت و له قيامه تدا بىته هۆكارى لىخۆشبوونمان و پيشكه شه به وانهى كه له پىناوى دامه زاندى فه رمانرەوايى ئىسلامدا گيانيان بهخت كردوو، خواى گه وه بيانكاته شه هيد.

ماكوان كه ريم

٢١٠٦/٥/١٧ فرىدريكستاد - نهروىچ

رېښه ښودنه:

گوتاری سیاسي

په کومه: گوتاری سیاسي چيښه؟

گوتاری سیاسي شپږمه په که له شپږمه کانی گوتار (گوتار: قسه کار و مک هؤکارېک به کاریده هیتریت بؤ ئامانجیک.. جا قسه کهر)تاکه، یاخود کؤمهل و دهستمه گروپه، یان پارت و ریکخواوه (له ریکای ئه و گوتار موه دهیویت په یوه ندی نیوان خه لک و دهسه لات گریډاته وه، خوی بکاته خاوهن دهسه لات له ململانی سیاسیدا، گوتاری تاک و مک پالیورایک بؤ په رله مان، یان بؤ حکومت، گروپ و دهسته کانی تر هه ریه که خاوهن گوتاری خویه تی بؤ مبه ستیک، پارته کان و ریکخواوه کانیش بؤ گرتنی دهسه لات و حکومت و په رله مان، هه موو ئه و پیکه اتانه ی که ئامازم پیکردوه جهخت له سر گوتاره که یان ده که نه وه که سوود به خویان بگه یه نیان بؤ ئه وهی خه لکی له دموریان کؤبیته وه، له پیناو به رد موم بوونیان بؤ ناوه ندی دهسه لات و بریاردان له حکومت و دهسه لاتدا.. ئه م گوتاره سیاسیه بؤ به رچا ورونی ئه و خه لکه یه، که ئه و هیزه سیاسیه هه لده بریتریت بؤ به رژه ونه ندیه کانی خوی و گه له که ی، هه لبه ت به رژه ونه ندی ریکایدراو^۲.

دووه م: ئامانجی گوتاری سیاسي:

به و پیښه ی گوتاری سیاسي ده بیته گوتاریکی بروایکراو بیت و جیکای متمانیه خه لکی بیت، له هه مانکاتدا خاوهن جیاکاری ئیمتياز بیت، هه لگری گوتاره که ده بیته راستگؤو ده مپاک و ده ستپاک بیت تاخه لکی بروای پیکاته، ئه و فاکترو

^۲ الدراسة والمناهج التعليمية، الخطاب السياسي، جامعة الاردن، كلية العلوم السياسية.. المرحلة الرابعة.. ص ۲۶۸، الطبعة الخامسة العشرون.. سنة ۱۹۹۶

هۆكارانى گوتارەكەى پىدەناسىنىت دەبىت پىنكھاتەيەكى پارسەنگ بىت لەرووى
پاگەياندىنەو كەبەزووى بگاتە گەل لەپىگای وینەو مۇسیقاو زمانى جەستەو
ياخود ئەو كەرەستانەى كەهۆكارن بۇ گەياندىنى ئەو گوتارە بەگوپرەى رەوش و
كات و شوپىن^۲

سىيەم: كارى گوتارى سياسى چيە؟:

ئەو شىوہ ئىدارىى و بەرپوہبردنەيە كەچالاكى بىرو ھزرى مرؤف پىي
ھەلدەستىت لە چوارچىوہى ئەو ئامانچ و ستراتىژيەدا كەبۇى ديارىكراوہ،
ئەركەكەى بەچوار تەوہردا دابەش دەبىت؛
يەكەم: كارى گەيەنەرو ھىنەرى ھەوال
دووەم: كارى بەرگى و نەيارى (ئۆپۇزسىيۇن) و پىداگرى
سىيەم: كارى شارەندەو پاستى
چوارەم: كارى دەستەبەر كەردنى شەرعىەتە، ياخود دامالينى شەرعىەتە. ھەر كات
گوتار كارىكرد لەسەر ئەم تەوہرە ستراتىژيانە ئەوا دەتوانىن پىناسەى بکەين
بەگوتارى سياسى.

چوارەم: تايىمەتەندى گوتارى سياسى

نیشاندىنى گوتارى سياسى بەگوپرەى جىگا و رەوش و ئەو واقعەى كارى تىدا
دەكرىت زۆرىنەيە، ياخود نەيار، ئۆپۇزسىيۇن دەوترىت؛
- تەنھا پىداھەلەدان بەسياسەت و كارى گشتى، ياخود بەپىچەوانەو رەخنە
لەسياسەت دەگىرىت پىداگرى لەسەر رەخنەكانى دەكات..

^۲ الدراسة والمناهج التعليمية، الخطاب السياسي، جامعة الاردن، كلية العلوم السياسية..
المرحلة الرابعة.. ص ۲۶۹، سنة ۱۹۹۶

بەرگىرىكىردن لەو بەرنامە سىياسىيەى كەھەلېزىردراوہ بۇ ئەو پەوشە گونجاوہ لەگەلېدا، پېچەوانەكەى پەخنەگرتن، ياخود ئەلتەرناتىقى دىدىكى نۆتيە لەبەرنامەيەكى سىياسى نۆي..

- چاندنى گەشبينى لەناخى خەلك و گەلدا بەگشتى وايان لېكەيت كەمتانە بەداھاتووت بكەن و دىدىكى سىياسى بزاڭخوازانە بخەيتەپوو لەگەل زۆرينە دواكارى ئەو جۆرە سىياسەتە بن.

- بەگشتى دەتوانين بلىين، تايبەتمەندى گوتارى سىياسى برىتيە لە، يەكەم، ژىرخانىكى تىۋرى گىرنگ كەدرېژكراوہى ئايدۆلۇزيايەكى دياركراوى تايبەتە.

دووہم، ھەندىك لە لايەنەكان زمان و ئاخافتنى ئافرەت بەكاردينيت بۇ گوتارى سىياسى، لەبەرئەوہى زوو وەردەگىرىت بەشېوہيەكى ئەرىنى و لەھزدا دەمىننيتەوہ.

سىيەم، گىرنگيدان بەپەوانبىژى و كارىگەر دانانى بەشېوہيەكى سۆزدارى (عاطيفى) لەسەر دل و دەروونى گەل كەبەدرىژايى مېژووى مرقۇايەتى ئەم جۆرە گوتارانە پيادە كراوہ ، رۆشنىبىريەكى تايبەتە.

چوارەم، بەكارھىنانى وشەى جوان و پەونەقدار، دووبارەكردنەوہى وشەو پستەكان بۇ ئەوہى زياتر كارىگەرىى دروست بكات لەسەر دل و دەروونى خەلكى. ھەموو ژيان و گيانيان سەراپا داگىربكات و ھانىيان بدات بۇ ھەولدان بۇ گرتنى دەسەلات و تامەزرۆ بوون بۇ كارى سىياسى و ھۆشيارىى سىياسى، تا بەئاسانى دەسەلات بكەويتە دەستيان.

- پىئاسەيەكى گشتى لەدەرئەنجامى باسەكانى پىشوو بۇ گوتارى سىياسى، برىتيە لە، مەزرايى ھەلوئىست و راوبۆچوون و بىرو ھزرو ئەو وئىستگە گىرنگە سىياسيانەى كەكئىشەو پووداوہكان دروستدەكات، ياخود لەئەنجامى سىستەمە

سياسيه كان. جا سيستمى ئىسلاميه، يان ديموكراسيه، ياخود دىكتاتوريه.. هتد..

گوتارى سياسى ئامانجى قەناعەت پىكردن و دواندى خەلگىيە بۇ تەسلىم بوونيان بەراستگۇيى ئەو بانگەشەيە، بەو بەرنامە سياسيه دىكەن، بۇ دۆزىنەمەي ھەلى كار بۇ خەلگى بەگشتى و دامەزراندنيان و طەوزيف كردنى تواناكانيان لەبوارە جياوازەكانداو بەبەلگەو دىكۆمىنتەمە.. بەگەرخستنى پىرۋەي نوئ بۇ خۇشگوزەرانى گەل، جا لەپىگاي پالىئوراوەكان بىت، يا حىزبەكانەمە ئەم گوتارە دەخىرتە پوو.^۴ ئەويش چەند پىكەتەيەكى سەرەگىيە،

دەبىت ھەمىشە بەنوسراوى وەك نامە لەبەردەستدا ھەبىت و كۆيى بدىرتە داواكارەكان.

دەبىت پالىئوراوەكان ياخود حىزبەكان خۇي بناسىنىت (زىاتر ئەم بوارە پالىئوراو دەگرىتەمە) ئاگاداريان بىكاتەمە بەتوانا و چالاكىيەكانى.. خەلگى دەبىت مەنەي بەپەيام و گوتارەكە ھەبىت..

ئەو گوتارە سياسيه دەبىت لەمەوت بەشدا دەستنىشان بىرىت؛ يەكەم، سەرەتا بەخۇناساند دەست پىدەكات وەك (سىقى). دووۋەم، پەيۋەندىي و خۇگەياندىن بەزۇرتىن خەلگ لەپىگاي دەزگاكانى راگەياندەمە.

سىيەم، دەستنىشانكردنى كىشەكان، باسكردنى ئەو كىشانەي، كەگەل ئازارى پىلەخواردوۋە بەشۋەيەكى راستگۇيانە..

چوارەم، دەستنىشانكردنى چارەسەرکردن، بەپىرۋەيەكى تۆكەمە و الاكار لەبەردەم گەلدا.

^۴ گوتارى سياسى حىزبى راپەرىنى ئىسلامى تونسى، پىرمو پىرۋگراميان.. ل ۳۳ سالى ۲۰۱۱

پېنجهم؛ ديدو تېروانين و جيهانييني ئاشكرا بكرت، بۇ ئوۋى ھەموو لايەك بۆچۈنەكان بەئاشكراو بن پىچ و پەنا بيخوتننەموو خەلكى لەناديارى و تەماوى بوون نەترسن..

شەشم؛ بانگەوازكردن بۇ بزاق و گۆرانكارىي، بۇ ئوۋى بتوانرئت ھەميشە رۆحكى شۆرشيگىرىي لەناو خەلكىدا بچەسپىنرئت..

ھەوتەم؛ ھەموو باسەكان دەبئت سەرەتايەكى ھەبئت و ناوەندى ھەبئت، تا لەكۆتايدا ديدو بۆچۈنى روون بئت و شتىكى خستبئتە بەردەم گەل و بزائن چى داواكردوھ^۵

لەولائى ئىمەدا ھەندىك حيزب ھەيە تا ئىستاش نازائن چيان دەوئت و داواى چى دەكەن و بۆچى حيزبن!..

گوتارى سىياسى لەرووى زمانەوانى و زاراۋەوہ:

۱: گوتار لەرووى رېزمانىيەوہ:

سەرچاۋەكەى؛ گوفتارە ياخود وتارە، يان ئاخافتنە، وتنە، گوتنە، قسەكەرە گوتن، گۆيە، وتووئزكردنە، ھەموو ئەمانە ئاماژەيە بۇ گوتار.. لەزمانى عەرەبىدا وشەى گوتار بۇ (الخطاب) بەكارهاتووہ، ئيبين المنظور لە(لسان العرب)دا ھەمان ئاماژەى كردووہ، پئدەچئت وشەى گوتارى سىياسى كە كورد بەكارىھئناوہ لەيەك چوئىك ھەيە لەو نئوہندەدا، پاشان فارسىش ھەمان شئوہ و مئتۆدى بەكارهئناوہ لەرووى زمانەوانىيەوہ^۶.

^۵ بەرنامەى سىياسى و بەشئىك لەگوتارى سىياسى حيزبى راپەرىنى تونسى، ل ۲۴ سالى ۲۰۱۱

^۶ لسان العرب؛ ابن المنظور... لەكتىبى الخطاب السىياسى العربى چاپى ۱۹۷۹ لاپەرە ۱۸ چاپى دووہم -دا دەلئت؛ ولقد جاء مصطلح الخطاب في المعاجم العربية ومنها (لسان العرب) ولم يبتعد (ابن منظور) في تحديد مفهوم الخطاب عن دلالة الكلام ومعاييرہ، وهو الضبط الذي يذهب إليه

۲: گوتار له برووی زاراوه

گوتار: دیاردهیه، وتهزا، یان پرۆسهیهکی کۆمه لایه تیه، بهواتیهکی دیکه پرۆسه و رموتیکه، که له کۆمه لگاوه سه ریهه لداوه، بابه ته دابراوه کان گوزارمو مه سه له کانمو وشمو پرسته کان، په یوه ندیان بهو خالوه هیه، که بابه ته گه یه نراوه کان و گوزاره کان و که ی، ک، چۆن و له لایه ن چ که سیکه وه، له دژ یان به لایه نگیری له چ که سیکه وه، یان به شتیک که لکی لیوه رگیراوه ^۷.

۳: گوتار له برووی میژووییه وه

ئهم زاراوه یه له بنه رته دا رۆژئاواییه، واته: چه مکی گوتار ده گه رپته وه بۆ سه ده ی چواره له زاراوه ی فهره نسی (Discurrer) هاتوو، پاشان له زاراوه ی لاتینی (Discurs) ـ (us) وه رگیراوه، به مانای: ئاخافتن و وتویژکردن و له زاراوه ی (Discursum/ Discurrer) وه رگیراوه به واتای خۆدزینه وه، گونجاندن و لای سه رو را کردنه وه... هتد وه رگیراوه. نوسه ر، واته، وشه که تجریدکراوه ^۸.

کثیر من علماء اللغة قديما وحديثا.. وفي هذا الشأن يقول ابن منظور، الخطاب مراجعة الكلام، وقد خاطبه مخاطبة وخطابا و هما يتخاطبان .

-له پنگه ی راسخونی فارسیدا، به ناو نیشانی.. گفتمان چیست نوسینی؛ عملی ئەکبر ئەمینى ده لیت،

گفتمان در لغت به چند معنی آمده است؛ مباحثه و مجادله، مسیر و جریان و راه و روش. گفتگو و مکالمه، عمل، قانون، پرده نمایش، نماد، قدرت توان و استعداد تفکر و... (۲) اما این واژه همین که وارد متون تخصصی می شود و مفهوم اصطلاحی به خود می گیرد، پیچیده تر و گسترده تر می شود.

^۷ فهرهنگی سیاسی نوچ ۲۰۰۶؛ ئاماده کردنی زاهیر محهمه دی و یاسین حاجی زاده، ل-۵۰۸ چاپخانه ی وه زارده تی په روه رده ی همولیر.

^۸ فهرهنگی سیاسی نوچ ۲۰۰۶؛ ئاماده کردنی زاهیر محهمه دی و یاسین حاجی زاده، ل-۵۰۸ چاپخانه ی وه زارده تی په روه رده ی همولیر.

۴: گوتار لەرووی فەلسەفییەوه

گوتار ئامانج و رۆلێکی چەند لایەنەیی هەیە، کە یەکیان بریتییە لەدورخستنەوهی چەمکی "خود" لەبواری فەلسەفە، گوتار لەدەیهی (۱۹۷۰) بەملاو لەشیووی جیاوازا دەردەکەوێ، کە گەرنیگترینیان شیووی "شیکردنەوهی گوتار"یە (Discourse Analysis) کەوێ ئامرازێکی مێندۆ لۆژی نوێ لەبواری زانستە مرقی و کۆمەلایەتیەکاندا سەرپهه‌لداوه.

۵- سیاست لەرووی زاراوهی زمانەوانییەوه

سیاست؛ شیوازی ئەو دەستکەوت و قازانجەنە، لەپەڵی یەکەمدا بریتییە لە کاروباری دەوڵەت، پێبازی دەوڵەت و بەرپۆهەبردنی وڵات، دیاریکردنی شیوەکانی ئەرك و ناوهرۆکی چالاکیەکانی دەوڵەت. وشەیی سیاست بەمانا یاساییەکەیی دەگەرێتەوه بۆ وشەیی یۆنانی کۆن کە بریتییە لە *Politique* .

لەهونەر و دەستور و سیستەمی بەرپۆهەبردنی شار و دانانی هاوولاتی و مافەکانی لەجێ و پێی شیاوی خۆی. (پایدار لارسون) ی سۆیدی و مامۆستای دەوڵەتناسی لە زانکۆی سوید، لەکتێبەکەیدا (ئایدۆلۆژیە سیاسییەکانی سەردەمی ئێمە) پێناسە ی سیاست دەکات و دەڵێ: ((سیاست بریتییە لەمەلانی نیوان گروپە جۆرە جۆرەکان دەربارەیی چۆنیەتی بەرپۆهەبردن و پێکخستنی کۆمەلگە)).

ئەو مەلانیەش خۆی لەخۆیدا رەنگدانەوه تەفسیرکردن و ناوهرۆکی بێپارە سیاسییەکانە، مەلانی نیوان نەتەوهکانە لەسەر کۆنترۆلکردنی وشکایی و مافی سوود وەرگرتن لەبەرەوهی ئاوی ئەمە سیاستە، مەلانی ناوخوا تەتاک بەتاک نەتەوهکان خۆشیان دەربارەیی مافی تاکەکانی کۆمەلگە هەر لەمافی هاوولاتیە وە بێگەرە تا ئەگاتە یاسا و پێسای کارکردن و زەربە، ئەمەش سیاستە.

كاركردىنى پىنكەۋەيى رېڭخراۋە پىشەيەكان بۇ ديارىكردىنى موچەو كرىتى
كرىگرتەو رېئسادانان بۇى سىياسەتە، مەملەتن بۇ بەرپەۋەبردىنى رېڭخراۋىك سىياسە
تە.

ناۋەرۋكى سىياسەت ھىزو توانايە (قودرەتە)، قودرەتەش بۇ ھىنانەدى وىست و
ئارەزوۋە.

۱۰۰٪ بەرەو كۈنترۋلكردىنى دەزگاكانى دەۋلەت گرىگرتىن ئامرازبوون بۇ
كۈنترۋلكردىن و بەياساكردىنى ھەلسوكەۋتى مرۇڧ لەكۈمەلگەدا.
ئەو گروپەى دەسەلەتى دەۋلەت دەگرىتەدەست دوو دەزگا دادەمەزرىنەت،
يەككىيان بۇ ياسادانان و ئەۋى تر بۇ سزادان بۇ ئەو كەسانەى كە ملكەچ نابن.

ناۋەكانى سىياسەت، سىياسەت كۈمەلەك ناۋى لىئراۋە ۋەك؛ سىياسەتى پارىزگارى،
سىياسەتى ئازاد، سىياسەتى راسترەو، سىياسەتى چەپرەو، سىياسەتى ئابوورى
سىياسەتى كۈمەلەتە، سىياسەتى جەنگ، سىياسەتى ئۆپۈزسىۋن... ھەند^۹

گوتارى سىياسى و دىدگايەكى نوئ

ئەگەر پىشتەر لەسەر باس و خواستەكانى گوتارى سىياسى بىروبۇچوون و
سەرچاۋەكانمان ۋەك خۇى گەياندىت، ھىچ بىرو بۇچوونىكى نوسەر تىكەلاۋ
نەبوۋە بەباسەكە، بەلام بۇ ئەۋەى خوينەر ئەو ھەستەى لادروست نەبىت،
كەتەنھا لەم باسەدا دەمانەۋىت راۋ بۇچوونەكان بگوازينەۋە كىتەبىكى لىدروست
بەكەن، يا ماستەرنامەكە وانىشان بدرىت، كەئەكادىمىمەو سەرچاۋەى زۇرى تىدا
بەكارھاتووم، بەدلىنبايەۋە دەست بەستراۋ نەبوۋىن لەسەرچاۋە، بەلام
بىروبۇچوونى نوسەر سەبارەت بەم باسە و ئىجتىھادى نوئ لەسەر ئەم باسە

^۹ مدخل لدراسة القانون -تعريف القانون- وخصائص القاعدة القانونية- دعبدالكرىم الطالب ..

خراوتە ناو ئەم كىتەپ، ھەر بەندىك لەم پەرتووكە، كەكۆتايى دىت بۆچوونى نووسەر خۇي والا دەكات، وتەي تايەتيمان ھەيە لەسەر باسەكان ھەزرى ئىمە نەمايش دەكات..

گوتارى سىياسى؛ ناسىنى ھەموو كەسىك و گەلىك و ولاتىك و سەركردەيەكە، پاشان دەگوازىتەو ھەزىز و رىكخراوو ئەندامەكانى، كەپىكھاتوو ھەسەن توخم، ھەرسىكىشىيان پەيوەستەن بەيەكەو؛

توخمى يەكەم؛ كەسايەتى بوونە

توخمى دووھەم؛ نىشتىمانى بوونە

توخمى سىيەم؛ ناسنامەى بوونە

توخمى يەكەم؛ كەسايەتى بوون، ھەموو گوتارىكى سىياسى رەونكرەنەو ھەمەكردنى (تەفسىر) ئەو كەسايەتەيە، سەركردەيە، ياسەرۆكى ولاتە، يان كاربەدەستە، كەكۆمەلىك، يا رىكخراوىك بەرپەو دەبات ھەتد..

چەند نەوونەيەكى مەيدانى؛

جەمال عەبدولناصر؛ گوتارى سىياسى رەون و ئاشكرابوو دژى ئىمپىريالىزم و ھەموو داگىركەرىكى ئىستەمارى ئىستەبدادى و نەتەوەيى بوو.

ئەنوەر سادات؛ گوتارى سىياسى زياتر ئىسلاھى و ھىمەن و دروستكرەنى پەيوەندىى بوو لەنيوان ولاتاندا..

ھوسنى موبارەك؛ گوتارى سىياسى پارىژەرى ھەبوو لەزانستى سىياسىدا پىي دەگوتىت سەرۆكى پاسەوان، ئەو ھەيەتى ناپەويت لەناو بچىت و چالاكى نىيە، نەزىاد دەكاو نەكەم.

لە عىراقدا سەدام گوتارىكى سىياسى مۇبۆكراتى ھەبوو سەرۆكىكى مۇبۆكراتى بوو، واتە؛ دەسەلاتىكى سەرسەريانەى ھەبوو گوتارەكەى نادىارو شەپانگىزى و فراونكرەن بوو..

ئىران: گوتارى سياسى شىعەنشینی و پاوانخوای و فراوانکردنە.

لە کوردستاندا بەگشتی:

- پارتی دیموکراتی کوردستان؛ گوتاری سیاسی هیشتنەوهی بنەمالەى بارزانیه وەك خاوەن شكۆی، كەپەپەستكراوه بەكوردستانەوه، واتە؛ گوتارە سیاسییەكەى نەخشاندنى بارزانى وەك كەسایەتیهكى رەمزی لەكوردستاندا بوونی ئەو گریبەندە بەكوردستانەوه..

- پارتی كرێكارانى كوردستان؛ گوتارى سياسى بېجگە لەخۆى برۆای بەبوونی هیچ لایەكیتر نیە، ئەوانیتر دەبێت شۆنكەوتوی بن واتە؛ پاشكۆى بن، ئەو پێیوايه؛ رزگارکەرو مەسیحی کوردانە.

- یەكێتى نیشتیمانى كوردستان؛ گوتارى سياسى لیبرالە هەزى بەفراوانخوای هەیهو دەیهویت ئەجیندای خۆى بسەپێنێت، شەپانیە.. وەك كەسایەتیش هەریەك لەسەرکردەى ئەو سێ حیزبە خاوەن گوتارى سياسى تاییبەتى خۆیان..

بۆ نموونە؛ تالەبانى برۆای بەبلۆكى شەرقى هەیه، گوتارى سياسى ئەو خۆى وانمایش دەكات، كەكورد هاوپەیمانى ئىران و چین و روسیا بێت لەكۆتايدا گرمەكە دەباتەوه..

مەسعود بارزانى؛ پێچەوانەى ئەم گوتارە كاردەكات، بەئاراستەى ئەمريكاو رۆژئاوا بەگشتی

عەبدوللا ئۆچئالان؛ گوتاریكى شۆرشگێرى لەفەلسەفەى خوددا هەیه، كەناسراوه بەفەلسەفەى ئاپۆچی كە لەسەر خودو تاكى كۆمەلگەى كوردی كار دەكات تارادەیهك گوتارە سیاسییەكەى لەجیقاراو كاسترۆ وە نزیکە.

لېږه دا باسی کهسایه تی ئیسلامی و حیزبه کانی ئیسلامی ناکهین له بهنده کانی
داهاتوودا له ناو باسه کانی گوتاری سیاسی ئیسلامیدا له ویدا زیاتر شیده کهینه وه
به پشٹیوانی خوا.

توخمی دووه: نیشتیمانی بوون. هه موو گوتاری سیاسیه که له سه ر بنه های
نیشتیمان و خاکیک خوی دیاریده کات و نرخ و به های ئه و نیشتیمانه گوتاره
سیاسیه که دیاریده کات. هیزو توانای گه له که ده رئه نجامی گوتاری سیاسیه کان
ده بیلت. ئه گه ر هه مه چه شنی ئایدو لوژیو بیروباوه ری جیاواز بن. وهک ولاتی
سیسته مه دیموکراسیه کان..

ئه گه ر خاک نه بیلت له سه ر چ بنه مایه که کار ده که یه ت؟ ئه وکات ده بیلت له جی خاک.
ئوممه ت جیگرمه و ی بیلت. هه رچه نده ئوممه تیش له سه ر بنه های بیروباوه ری خوی
نمایش ده کات وهک ئوممه تی ئیسلامی و ئوممه تی مه سیحی و جوله که، که
له ئیستادا . ئه م کاره واقعی نه له ناو ئاینه کانی تر دا، ته نها له ئیسلامدا بوونی
ماوه. که تاراده یه که کاری له سه ر ده کریت له لایه ن هیزه ئیسلامیه
ئوصولیه کانه وه. ئه ویش له به نده کانی تر دا باسی ئه و گوتاره سیاسیه ده که یه ن.

توخمی سییه م: ناسنامه یه، ئه ویش کورد بوونه، یان تورکمان بوونه یان ئاشوری،
یان هه ر نه ته وه یه کی تر گوتاری سیاسی دیاری ده کات.

هه موو گوتاریکی سیاسی ئه گه ر لاواز بوو، یاخود به هیز بوو، ره نگدانه وه ی ئه و
گه لانه یه و هه میشه گوتاری سیاسی بوونی هه یه، زۆرجار له که سایه تی سه رۆکدا
خوی نمایش ده کات. یان گه له که خوی زیاتر له ولاتانی رۆژه لاتی ناویندا
له که سایه تی سه رۆک خوی ده نویتیت، که ئه مه زۆرجار کاریگه ری خراپی ده بیلت و
خه لکی چاوه پوانی ئاراسته ی سیاسیه له سه رۆکه کانی، له رۆژئاوا له گه له که دا
خوی نمایش ده کات له توانا و هیزه دامه زراوه کانی..

گوتارى سىياسى ئۇو واقىع و رموشە پىچەوانە دەكاتەو، كە گەل و دەسەلاتى سىياسى تىيدايەو تەرجومەى ئۇو ھەنگاوانەيە، كەسىياسى و حىزب و ناوہندەكانى بېرىار ئەدەن!

كەواتە گوتارى سىياسى بەرزو نزمى و بەھىزو لاوازی دەكات بەگۆيرەى ناوہندى بېرىارو سەرۆكى ولات، ياخود ئۇو دامەزراوانەى كەبوونى ھەيە لەدەولەتیکدا.

لېرەدا پرسىار ئەوہيە، ئەگەر دەولەتیک، ياخود لایەنیک گوتارى سىياسى لاوازبوو بۇ ھەلسانەوہى پىئويستى بەچى دەبیت؟
لەوہلامدا؛ چەند خالیک دەستنىشان دەكەين بۇ نویتکردنەوہو بەھىزکردنى گوتارى سىياسى لەكاتیکدا كەلاواز و پوكاوەيە..

خالى يەكەم؛ خۆیتندنەوہو تویتزینەوہ لەسەر ئۇو گوتارە سىياسىيەى كەپىچەوانەى ئاراستەى سىياسى و مەنھجى كارى ولاتەكەيە، ياخود حىزب و پىكخراوەكەيە.
بەو پىيەى تۆش ئاراستەى گوتارى سىياسى خۆت دەگۆرپیت، خالە لاوازەكانى بەرامبەر ھەلاویر دەكەيت، لەسەر بنەماى وەلامدانەوہ چاكسازى بوونىادى گوتارىكى سىياسى نوئ دادەپىژپیت، سەرلەنوئ گوتارە سىياسىيەكە ئەپدەيت دەكەيتەوہ.

خالى دووہم؛ تویتزینەوہو گەرآنە لەسەر خالى ھاوبەش بۇ بەھىزکردنى گوتارى سىياسى، واتە؛ دۆزینەوہى زەمىنەى ھاوبەش بۇ كارکردن، لەئىستادا تاكە سىستەمى سىياسى لەجىھاندا، كەنازناوى باشى ھەيە دىموكراسيە، ئەگەر بېروات بەدىموكراسيەى نىيە، پىئويستە مامەلەى لەگەل بكەيت، بەلام مەرج نىيە تەبەنى بكەيت وەك يەكگرتوى ئىسلامى نەھەرئىمى كوردستان دەتوانرپت وەك بزوتنەوہى ئىسلامى مامەلەى لەگەلدا بكەيت، ھەلگرتنەوہو مامەلەکردن دوو چەمكى جىلاوازن، ھەلبەت پرووى دەقەكان لەئىسلاميەكانە، كەبېروايان بەدىموكراسى نىيە، بەلام لەئىستادا ھىچ حىكمەت و ئازايەتییەك نىيە دژايەتى

بكهيت له كاتيكا كۆمهلگاي نئودمولهتي وەك ئەزموون هېچى ترى له بهر دهستدا نيه بۆ مامهله كردن له جياتى ديموكراسى، واتە؛ (به ديل)، كهواته ئەم خالە گرنكه كه زەمىنهى هاوبەش بدۆزىتەوه له پرووى مافه كانى مرۆف و كارى مەدەنى و خالە هاوبەشەكانى كۆمهلگاي نئودمولهتي به گشتى، دوو نموونهى باش هەيه له جيهانى ئىسلاميدا، كه خۇيان گونجاندوه له گەل كۆمهلگاي نئودمولهتيدا زۆر پيشكهوتوون له پرووى گوتارى سياسيهوه، ئىرانى شيعه نشين و توركيای ئۆردۇغانى، كه هەردوو كيان لەسەر ئىسلام مألن، پىچەوانەى ئەوانىش قاعيدە و تاليبان، كه گوتارى سياسى ئەم رېكخراو و دموله تانە زۆر توندو دابراوه لە هەموو زەمىنه يەكى هاوبەش، ئەويش هەر لەسەر ئىسلام مألە، هەروەها تارادە يەك ئىخوانى مىسر لەرېگاي سەرۆكى پيشوى مىسرى محمد مورشى كه له رېگاي كودە تاوه لا برا، كه به داخه وه پەلەيان كرد لە زەمىنهى هاوبەش بۆ گۆرپى دەستور لەميسردا، بۆيه به زووى ئىنقلابيان به سەردا كرا، ديموكراتيه كەش لە وڵاتەدا ئە تەكرا.

هەميشه گوتارى سياسى دەبىت گوتارىكى ئەقلانى بىت، بۆ دەرموهى خۆت لەسەر بنەماى رېزىت، گوتارى سياسى لەسەر بنەماى خۆشهويستى و رۆمانسىتى دانامە زرىت، كه هەندىك پىيانوايه سياسەت رۆمانسىتە، لە راستيدا نوسەر- پىيانوايه هېچ پەيوەندى به رۆمانسىتە وه نيه، چونكه زۆر جار سياسەت هەلگيرسىنەرى شەرو ئازاوهيه، هەرچەندە ئەوه باسكى دىكهيه تەنها ئاماژە يەى بۆكراوه، مەبەست لىرەدا ئەوهيه لە گوتارى سياسيدا دەبىت بزانرېت، هەميشه دۆست و نزىكه كان لەبىر بىت، نەك لەكاتى قەيراندا رويان تىبكرېت ئەگەر هەلەت لەبەر امبەركردن، لەلات ئاسايى بىت داواى لىبوردين بكرېت، چونكه گوتارى سياسى تۆ به هيزدەكات، گوتارى سياسى لەزانستى سياسيدا هەندىكجار پىيدە گوتريت دبلۆماسيهتى گەل، وەك ئاماژەش بۆ رىزگرتن لەبەر امبەر لەزانستى سياسيدا ئەوه بهر موشى سياسى ناسراوه، گوتارە سياسيهكه به هيزتر دەكات، دەبىت رەچاوى زەمىنهى هاوبەش بكرېت، تەنها بهرژمەندى خۆت لەبەر چاوه نەگريت، سياسەتى پراگماتيكي گوتارى سياسى توشى لەرزۆكى و

هەلدېرى دەكات، دەبىت گوتارىكى زىرەكانە بىت و رەھەندەكانى كۆمەلگاي تىدا دەستىشان كرابىت.

خالى سىيەم، بەكارهينانى زمانى بىگانه بۇ گوتارى سياسى، بۇ ناو گەلى خۇت بەكارهينانى زمانى ناوخۇ (مەلى)، بۇ زياتر تىگەشتىن لەسەر ئەم باسە بەنمۇنەيەكى مەيدانى نوسەر پرونى دەكاتەوم، لەمانگى مەى سالى ۲۰۱۴ رېۋرتىلكمان لەسەر رەموشى عىراق كرد لەگۇقارى (بزاڭ) بەنانونىشانى (عىراق و دىموكراسى خەيال پلاون و دەرئەنجامەكەى سن پارچەبوونە) لەویدا باسى زەواجى سياسى كوردو سوننەو شىعەمان كرىدبوو، ئەم دەستەواژەيە لەئەوروپادا دەستەواژەيەكى دروستە ھەموو سياسىيەكان بەكارىدەھىنن، واتە: پەيۋەندى ھەمىشە، بەلام لەناو كورددا وشەيەكى نامۆيە، بگرە بەبىئەدەبى و بەزمانى ناشرىن ھەژمار دەكرىت، لەراستىشدا راپۇرتەكە ئاراستەى ھەرىم بوو، نەك بەزمانى رۇژئاوا نوسرابىت، كەواتە لەدەرئەنجامى ئەم باسەو ەئەمان بۇ دەرەدەكەوئ، كەسياسىيەكان دەبىت بزائن ئاراستەى گوتارى سياسى بۇ ناوخۇو دەرەو ەچۇن ئەدا دەكەن و چۇن دەيگەيننە زۇرتىن خەلك..

لېرەدا بەرپرسان، ياخود كۆمەل و رېكخراوو حىزبەكان دەبىت بتوانن، كەبەزمانى خەلك بدوئىن و بزائن چۇن ئاراستەى گوتارە سياسىيەكە دەكەن، بۇ نمۇونە لەمىسردا ئىستا دوو گوتارى سياسى ھەيە، گوتارى سياسى ئىخوان موسلمىن، كەبەتەواوى دژى گوتارى سياسى دەولەتى مىسرە، بگرە لەرۇژئاوادا گوتارى سياسى ئىخوان زۇر بەھىزترە لەدەزگاكانى دەولەتى مىسر بەسەرۇكاىەتى محەمەد عەبدولفەتاح سىسى، چونكە دوو جىلى ئىخوانى پەرەردە بوون لەرۇژئاوادا بەئەقلى رۇژئاوايى گوتارى سياسى ئىخوانى دەگەيەنن، ەزىرى دەرەو ە مىسر ئىنگىلىزىيەكى باش دەزانىت لەرووى رېژمانەوم، ھىچ ناتەواوى پىۋە ديار نىە، بەلام ئەو ەى لەمىشكىدايە بەەرەبى دەيكاتەو بەئىنگىلىزى ئەم زمانە لەناو زمانى سياسى رۇژئاوادا ھىچ مانايەكى نىە، بۆيە گوتارە سياسىيەكە بەلاوازى دەمىنئەتەو.

خالى چوارەم؛ دووركەوتنەمۇ لەگوتارى «شىفۇنى» گوتارى شىفۇنى واتە؛ خۇت پىن زانائىرە لەھەمۇو گەلانىتر لەكاتىكدا ھىچ بەرھەمىكت نىيە، نمۇونى گەلى كورد، ئەفغان، سۇمال.. ھىتد

ئىمەى كورد زۇرچار خۇمان پىن شارەزاتىرە لەتورك و فارس و عەرەب، ھەرچەندە ھۆكارى دەرۋونى ئەم بوارە دەگەرپتەمۇ بۇ داگىركردنى دراوسىكانمان، كەتەنراۋىن بەفارس و عەرەب و تورك، لەكاتىكدا ئەوان لەزۇر پوۋەمۇ لەكورد پىشكەوتووترن، ھەرچەندە ئەم جۆرە گوتارانە كارىگەرىى بۇ سەر تاك و كۆمەلگە دەپىت و ئەنجامى باشى لىن دروست نابىت و تەندروست نىيە، بەلكو پىچەوانەكەى واىيە، كەخەلكى و خۇت بەكەم مەزانە، كەيەككە لەبنەماكانى لەگوتارى سىياسى، خۋاى گەورەش دەفەرمۇيت؛ لەقورئاندا ھىچ كات كار و شتى خەلكى بەكەم مەزانن (ولا تَبَخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ) ۸۵ الاعراف، بەداخەمۇ گەلى كورد ئەو گەلەيە كەزۇرتىن شىعرو ھۇنراۋمو پەخشان و گۇرانى ھەيە بۇ كوردو كوردستان، بەلام ھىچ كارىكى مەيدانى نىيە بۇ گەلەكەى، كەكوردو كوردستانە، ھەلبەت بەشىۋەيەكى گشتى باسى دەكەين، بەلام نمۇونى باشىش ھەيە لەناو گەلى كورددا.

خالى پىنجەم؛ بەكارھىنانى تەكنەلۇجىي سەردەم بۇ پەرەپىدانى گوتارى سىياسى، كەبەداخەمۇ ئەمەش لەناو كورددا زۇر دواكەتوۋە بەگشتى لەناو جىھانى ئىسلامى بەشىۋەيەكى بەرچاۋ دواكەتوۋە، بەتايىبەتتر لەناو ئىسلامىيەكاندا، بىل كلىنتۇن؛ لەوتارىكى ھەفتانەيدا بۇ رادىۋى واشنتۇن گوتى؛ ((ھەمىشە لەنپوانى دوو ئەمريكىدا ھىندىيەك ھەيە لەبوارەكانى ئايتى و دەزگاكانى ئىنتەرنىتيدا)).

كەواتە دەپىت گوتارى سىياسى بچىتە ناۋ دىناى تەكنەلۇجىياۋ دەزگاكانى ئىنتەرنەتتەمۇ لەو رىگايەمۇ بتوانىت بىگەيەنپت، چۈنكە ئىستا تەكنەلۇجىيا زۇر دىندەيە، ئەگەر فرىي ئەو دىندەيەي نەبىت دەتخوات، لەجىھانى خۇيدا

ناتەيلىت، بۇ نموونە ئىستا ئىخوان موسلىمىن لەمىسردا توانىويەتى لەرووى تەكنەلۇجىيەوۈە كارىگەرىي باش دروستىكات لەشەقامى مىسرىدا، ئەگەر بەرپرستىك لىدونانىكى سىياسى، ياخود ھەر لىدونانىك بدات، بەيەك جار پىنج بۇ دەھەزار كەسى ئىخوان ۋەلام ئەداتەوۈ! ۋاھەستەدەكەيت، كەئىتر ئەوۈە راي شەقامى مىسرىيە، بەو شىۋەيە ئىخوان گوتارى سىياسى خۇي دەگەيەنەيت، ھەولدانە بۇ گەياندنى گوتارەكەت لەرېگاي تەكنەلۇجىياوۈ.

شەشەم؛ گوتارى پلانگىران لەدژت (موئامەرە كردن)، ئەمە ھەندىك كەس دەلەن؛ ((ھەمىشە ئىسلامىيەكان بىريان لاي بىرى موئامەرەو پلاندانانە))، كەلەراستىدا بەشىكى قسەكە راستەو بەشىكىش چەۋاشەكارىيە، لەبنەرەتدا ژيان بۇ خۇي مەملەنئىيە، لە تيۋرى ماركسىدا ناۋى نراۋە مەملەنئىي چىنەكان، لە تيۋرى فرۇيدىو درۇكايمىدا ((مەملەنئىي سىكسە))، پاشان فرانسىس فۇكۇياما ۋ ھامتنۇنگ پىيان ۋايە ((مەملەنئىي ژيارو شارستانىيە ۋ كۇتابى مېژوۋە))، سەيد قوتب ەرەمەتى خۋاي لىبىت پىي ۋايە؛ ((مەملەنئىي نىۋان كوفرو ئىمانە))، ھەندىك گوتارى موئامەرە بۇ پشۋوى خۇي بەكاردەھىنەيت، پىي ۋايە؛ «من ھەمىشە موئامەرەو پلان لەدژم دەگىرەيت، چىيەكەم دەسەلاتەم نىە؟»

ئىتر بەئىسراھەت پالى لىدەداتەوۈە ناجولەيت، ئەمە لەراستىدا كارەساتە، ئەگەر تيۋرى موئامەرە بەم شىۋەيە راۋەبكرەيت رەخنەي لىبىگرەيت ئەوۈە راستە، گومانى تىدانىيە خۋاي گەرە باسى ئەوۈە دەكات، كەدەفەرەمۋىت؛ ھەمىشەو بەبەردەوامى خەلكى دژتان پلان ۋ موئامەرە دەگىرن ۋ موئامەرەو پلانىان ھەيە دژتان، ئەمەش بەبرۋاي نوسەر كارىكى ئاسايىيە، چۈنكە دەبەيت ۋابەيت ئەگەر ۋانەبەيت ژيان نارۋات، ئەگەر خۋاي گەرە بەزەيى بەموسلماناندا نەيەتەوۈە نەيانپارەيتزەيت بەزاتى پىرۋزى خۇي ئەۋا ئەۋەندە بەھىزە پلانى دۋژماننى ئىسلام شاخ دەتۈنەيتەوۈە دەقى ئابەتەكە دەفەرەمۋىت؛ (وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ) ۶۶ ابراهيم

واته: بېگومان (خوانه ناسان) پيلان و تەلەكەي خۇيانيان گېرا، فيل و فرى زۇريان
كرد، بەلام ھەموو پيلان و فيليان لاي خوا ئاشكراو دياره (بەسەر خۇياندا
دەشكىتەو) ھەرچەندە پيلان و فيليان كېۋەكانىش لە بن بەيئيت.

ھەيە پەيوەندى لەگەل ھىچ لايەك نابەستيت دەليت؛ ((ئەو لايەنە ئەجىنداي
تايبەتى خۇي ھەيە!)) لەراستيدا ئەو داماويە دەييت ئەجىنداي ھەييت، ئەي
بەتەماي چى ھەييت؟ چونكە گوتارى سياسى لەگەل بەرامبەردا لەسەر بنەماي
بەلن و نەخىر دادەمەزريت.

خالى ھەوتەم؛ گوتارى راستگويانە؛ دوور لەدرۆو چەواشەكارى، ئەگەر گوتارىكى
سياسى زۆر بەھىزبىت و لە ۸۰٪ لەسەر بنەماي راستگويى بيت تەنھا لە ۲۰٪
درۆو چەواشەكارى بيت، ئەوا دۇنيابە ھەمووى تىكەلاوى درۆكە دەييت و
لەجىھانى ئەمرۆدا ھىچ بەھايەكى نامىنيت..

بەداخەو جىھانى ئىسلامى بەعەلمانى و ئىسلاميەو گەليكى درۆزن، لەكاتىكدا
ئايىنى ئىسلام زۆرتىن جار باسى ئەوۋى كردوم، كەموسلمان نابيت درۆ بكات،
بەلام بەداخەو زۆرتىن درۆ و چەواشەكارى لەجىھانى ئىسلاميەو دەردەچيت،
ھۆكارەكەشى دەگەيپتەو بۆ عەلمانى لەناو ولاتانى ئىسلاميدا، چونكە خاوەنى
گوتارىكى سياسى رۆشن نيە تائىستاش لەناوچەكەدا.

گوتارى سياسى پيويستى بەراستگويى و سەرراستى ھەيە لەھەموو بوارەكانى
ژياندا لەمافەكانى مرۆفدا، لەئازادىەكاندا، لەبىرئوى ژيانى خەلكيدا، لەمافى
ئافرەتدا، ئەگەر گوتارىك لەناوخۆ رەمشيك و گوتارىك بيت لەدەرمەو وتارىك
ئەو جىگاي گالتەجارپى كۆمەلگەي نۆدومولەتيە، بۆيە محەمەد عەبدە نۆتكەرمەو
ي فكري ئىسلامى لەدوو سەدەي رابردو دەليت؛ ((چومە ئەوروپا ئىسلامى لىبوو
بن موسلمان، لەجىھانى ئىسلاميش موسلمانى لىيە بن ئىسلام))، چونكە
لەفەرەنسادا بىنى ھەموو كەس پابەندە بەمەوعيدو پەيمان و راستگۆن، ئىتر
زانى كەئەمە لاي ئىسلام جوانترىنى رەمشەكانە لەجىھانى ئىسلاميش

موسلمانان رەچاوى ناكەن، بەداخەو ە خەلكى ولاتى ئىمە لەسەر بنەماى درۆى
 ەلمانى پەرورەدە دەبىت، لەسەر پەيمانپىدانی کارەباى ەمىشەو موچەو
 قەيرانى ئاو.. سەدان قەيرانىتر، كەلەسەر بوونىدادى درۆ بىناكارو، لەكاتىكدا
 «رېچارد نىكسۆن» تەنھا لەسەر درۆيەك دادگايىكرا، كەپرسىارى لىكرا درۆيكردا!!..
 كلينتۆن نەيتوانى درۆبكات لەبەرامبەر كىشەى مۆنىكا لوينسكى، بەلى
 بەشاراوى ەشتىەو ەماوەيەك، بەلام لەكۆتايدا دانى پىدانا، ەروەها لەبەرىتانيا
 سەرۆكى پارتى ئازادى كەماوەيەك ەزىرى دەرمەوى ئەو ولاتە بوو نىزىكى شاھى
 بەرىتانيا بوو درا بەدادگا، ئەوكات نووەر لەبەرىتانيا بوو، واباسدەكرا گوايە
 ەورەگەزبازە! پىي وابوو لەسەر ئەو دادگايىكراو، پرسىارى كرد جاخۆ ئەو لىرە
 ئاسايىيە؟! لەو لامدا بۆيان رۆنكرەمەو كەبەھۆكارى درۆكردن دادگايى دەكرىت
 قسەيەكى كردەو درۆ دەرچوو، ئەگەر ئەم پىوەرە بگەرپىننەو بۆ ەرىمى
 كوردستان برۆامان وايە؛ سىاسى لەكوردستاندا نامىنيت و دەبىت ەموو
 بارەگاكانىشان بكەين بەزىندان بۆ ئەو جىگايان بىتەو، پاشان دەبىت سىاسى
 قەرز بكەين، بەداخەو سىاسىەكانى ولاتى ئىمە لەسەر بنەماى چەواشەى
 حىزبايەتى گۆشكرۆن .

كەواتە درۆو چەواشەكارى لەگوتارى سىاسىدا گەرەترىن تاوانە، ەموو
 ئىعتىبارىكى سىاسى و كۆمەلايەتى و تەنانەت ئابوورىش لەدەستدەچىت
 بەھۆكارى درۆ، ئەگەر ەر گوتارى سىاسىەك بەناوى دەولەت و حكومەتەو
 نامىشكرۆ باسكرا نابىت بەھىچ شۆوەيەك لەتە درۆيەكىشى تىدايىت، چونكە رە
 نكدانەوى شەرەفى ئەو دەولەت و دەسەلات و حكومەتەيە، چونكە بەو درۆيە
 ئەو كەمەستاو و دەتەوئىت بىت بەبەردەوامى دەپروخىنيت.

خالى ەشتەم، ەيز پىويستە بۆ بەھىزكردى گوتارى سىاسى.. تۆ نرخت بايى
 ئەو ە كەدەيكەيت و كردارتە، نرخ ديارى ناكرىت بەگوتن و خۆ ەلكىشان و
 دروشم، كەواتە ەيز چەندە ئىحترام و رىزت زىاد دەكات، ئەوندەش گوتارى
 سىاسىەكەت بەھىز و باوەرپىنكرۆت دەكات، راستە ەيز تەنھا لەچەكى نەوموى و

ئوسطولى گەورەدا نىيە، چۈنكى زۆرچار ھېز لەتەكنەلۇجيا و ئەلىكترونىيات و پىشەسازىدايە..

تەنانەت گوتارى ھېزى ئىسلامى و فەلسەفەى ھېزى ئىسلامى.. چەندە گرنكى ھەيە لەفكرى سياسى ئىسلامىدا، توخمىكى گرنكى، لەگەل ئەوەشدا پىرۋەى چاكسازى و مەدەنى زياتىر پالېشتى دەكات..

زۆرىك لەئىسلامىەكان لەدەرئەنجامى ستەمى عەلمانى و دەولەتەكانى و داگىركەرى ئىستىبادى بەرھەم ھاتوون؛ وەك بزاڧىكى شۇرېشگىرى و جىھادى لەناو شانۋى دىئاي ئىسلامىدا پىادەى فكرى سياسى و بەرنامەى سياسى خۇيان دەكەن، لەم رەوشەى ئىستا ئەوەى كەزۇر بەرەو دواو رۋىشتو فكرى سياسى ئىسلامىيە.

لەناو فكرى سياسى ئىسلامىدا - ھېز - فاكتەرىكى زۇر گەورەيە بۇ چەسپاندنى دەولەت و بانگەوازى ئىسلامى، چۈنكى زۆرچار ھېز خەلكى سەرسام دەكات بەئىدۇلۇزىاكەى، بەلام ئەم ھېزە ئەگەر خاوەنى فىكرو موفەكىرو مونەزىر نەبىت ئەوا ھىچ كارىگەرى نىيە، تا دەتوانىت بانگەشەى لەفەرموودەى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم - بكات و نموونەى (وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة ألا إن القوة الرمي ألا إن القوة الرمي) بنىت، بەلام كارىگەرى ئەوتۇ دروست ناكات، تەنانەت خودى فكرى سياسى ئىسلامى لەسەردەمى پىغەمبەرىشەو لەسەر بنەماى تەنھا وەحى دانەمەزراو، بەلكو وەحى ئاراستەى دەكردو لەمەيداندا خودى ھاوەلان و پىغەمبەرەكەشيان پىادەيان دەكرد، فەلسەفەى ھېز لەكارى باشەو پىرۋەى باشەو داھىئانە لەبىرو ھزرى خەلكىدا، بەداخەو زۆرىك لەئىسلامىەكانى ئىستا ئەوانەى كەبزاڧانە ھەنگاو دەنن لەرووى تىۋرىەو دەقى جوان و پوختيان لايە، بەلام لەرووى مەيدانىەو زۇر لاوازن، ياخود پىچەوانەو ناواقىعانە ھەنگاو دەنن، ھەموو جىهان دەكەنە دوژمنى خۇيان.

ماناى وانىە ھەموو خاوەن ھىزىكىش دەتوانىت كارىگەرى دروست بكات، ھېز و فەلسەفەكەى ئەوەمان پىدەلنن؛ كەولاتىكى وەك چىن چەندە خاوەنى ھېزە

کەمترین کاریگەری هەیه لەسەر مەژواهیەتی، ئەو وڵاتە - هیزی تەنها بۆ پاراستنی پەرژەموندییە بازەرگانییەکانیەتی - نەوێک - زۆرێمە سیاسییەکی، یاخود وڵاتیکی وێک روسیا هیزەکی تەنها پاراستنی سەرورەری خاکەکیەتی هێچی تر، وڵاتیکی وێک پاکستان یەکیکە لەوڵاتە زۆر بەهیزەکان، بەلام لەرووی فکری و سیاسییەوه مردو، هێچ گرنگی و کاریگەری نیە.

ئەمەریکا لەرووی هیزمەوه چەندە بەتوانایەو تەکنەلۆجیای سەربازی بەهیزە: ئەوەندە گرنگیداوه بە- بەها مەژوێکان و تیۆرە فکری و سیاسییەکان و مافەکانی مەژو، ئەمە وایکردووە کەقسە رویشتووێت لەجیهاندا، وڵاتیکی وێک فەرەنسا هەمان میکانیزمی کارکردنی هەیه لەهیزەکانیاندا، بۆیه نمونەی ئەم دوو وڵاتەمان هێناوه بۆ پێڕەوی پشیتی هەموو مەژواوی ئیستای لەسەر دامەزرێو.

هێچ کام لەدەوڵەتەکان لەسەر بنەمای هیز بەتەنها دانەمەزرێو، بەلکو هیزی دەوڵەت نیسیبیه لەرووی سەربازی و تەکنەلۆجیاکیەوه مەبەستمانە، بەلکو ئەوەی هیزی گەورە ئەدات بەدەوڵەت بریتییە: لەسەر و ژێرخانی ئابووری، لەسەر وەتی سروشتی، لەمەبەدەئێ کەبنەمایێ گەورە شارستانیەتیە و زانست و زانیاریە، پاشان سەرورەتی مەژو کەزۆرێک لەئیسلامیەکان لەرووی هیزمەوه ئەمانەیان لەبەردەستدا بوو لەجیهانی ئیسلامیدا، بەلام کاریان پێنەکردوو پشکوێیان خستوو تەنها یەک لایەن یان دوولایەنی ئەم فەلسەفەی هیزە گرنگی پێدراو، بۆیه نەیانتوانیووە سەربکەون لەبوارەکانی دەوڵەتداریدا خاوەنی گوتاری سیاسی تەندروست نەبوون، هۆکارەکەشی دەگەرێتەوه بۆ ئەوەی دوو چەمکی گرنگ روون نەکرێو تەوه بۆ خەلکی ناو ئەم بزاقە ئیسلامخوازە، ئەو دوو قۆناغە بەجوانی و تەندروستانە نابێت بۆیه تائێستا نەگەیشتونەتە ئامانج!.. هەندیکیان باز هەلەئەدەن بەسەریداو هەندیکێ تریش تادیت بۆ دواو دەگەرێتەوه، کەسەر نەکەوتن و شکستیان خوارد یەکسەر موئامەرە یێودەوڵەتی دەکەن بەبیانوو، هەلەکانی خۆیان لەبیر دەکەن.

ئەو دوو قۇئاغە بىرتىين لە؛

يەكەم: قۇئاغى تىگەيشتن لەكارى بزاقى ئىسلامى

كارى بزاقى ئىسلامى نەجىگاي فتوادانى كۆمەلگەكەيە واتە؛ (جماعە ئىسلاميەكەيە) نەخواهەنى ياسان، نەتواناي بىرپاردانى ياسايى و چەسپاندى شەريعتيان ھەيە، بەلكو تەنھا پىرۆژە فكريەكانى ئىسلام روون دەكەنەوہ كەلەسەر بنەماي سىن چەمكە، يەكەم؛ بىروباوہ پرويەكتاپەرستى، دووہم؛ برايەتى و پيشكەوتن و شارستانىيەتى، سىيەم؛ مروّف و دەسەلات و ژینگە و بەرنامەي سياسى بۇ قۇئاغى دووہم كەدەولەتداريە، راستە ئەمە بۇ خۇي گوتارىكى سياسى ئىسلاميە، بەلام ناتەواوہ.

دووہم: قۇئاغى تىگەيشتنە لەكارى دەولەتدارى ئىسلامى

ئەم قۇئاغە لەسەر دوو بنەماي گەورە دادەمەزرىت، ئەمويش پىويستە بەرچاوپروونى بدەنە خەلكى بەنوسينەوہى دەستورو ياساو مافەكانيان و ئەركى سەرشانيان رەچاوكردنى كەمە نەتەوہيى و ئاينەكانى تر وەك چۆن پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- لەدەستورى مەدينەدا ھەمووى ديارىكردو دانى بەمافى ھەموولايەكدا ناوہ، پاشان دانان بەخودى بىروباوہ پرويژليگرتنيان و مەمەلەكەردن لەگەلياندا ھەروەك چۆن پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- مافى موشرىك و جولەكەي دابىنكردو مامەلەي لەتەكدا كردن.

خالى نۆيەم؛ بىرتيە لەپىرۆژەي خزمەتگوزارىي، پىرۆژەي خزمەتگوزارى پىداويستى خەلكيە، خەلك نانى دەويت، ئەمانى دەويت، ئاسايشى دەويت، شەقام و جادەي قىرپتاوى دەويت، بازارى گەرمى دەويت، كارەباي دەويت، بەنزىنى دەويت.. ھتە، ئەمەش كارى دووہمى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- بوو لەمەدينە كەخەلكەكەي پازىكرد بازارى دروستكردو ئاوى بۇ ولات دابىنكرد، ئىنجا ھەستا بەپاراستنى سنورى دەولەتەكەي، ئەوكاتە خەلكى سنور دەپارىزىت و ناھايىت

بەرژمەندىيەكانى بىكەۋىتتە مەترسىيەۋە، ئەمە گوتارى سياسى ئىسلامى تەندروستە، بەلام ئەۋەى كەسەرنىجدراۋە لەئىستادا ۋادەزانرىت بەكۈشتىن و بىرىن و ھەلگۈتەنە سەر مزگەۋتەكان و كۈشتىن و بىرىنى و سىرىنەۋەى يەكترى بەناۋى دىنەۋە ئەم مىكانىزمە ئىسلام بەرمو پىتش دەبات، نەخىر بەلكو دەبىنىن كەۋا خەلك بەفەۋج دىيان لەئىسلام ئەتۈرىت، ئەمەش پلانلىكى نەخۋازراۋى نەزانى وبىئاگايى خۇمانە، بەلام دۋايى دەستە چەۋرەكەى خۇمان بەسەر دۈژمن و نەيارەكانماندا دەسرىن و ۋادەزانىن ھەلەمان نەكردۈم، دەلىين ھەلەى چى!، بەلام راستى نالەين، كەدۇراين بۇ ئەۋەى دۇرانى خۇمان بىشارىنەۋە ناچار قسەۋ بەھانەى زۇر دەھىنىنەۋە كە بوونى خۇمان لە گۆرەپانى سياسىدا بىسەلمەنىنەۋە.

ئەم خالە راستە تارادەيەك رەخنە ئامىز بوو لەدىدگاي گوتارى سياسى ئىسلامى نوئىمەۋ، بۇيە بەگشتى باسما نەكرد، چونكە عەلمانىيەكان لەم رۈۋە بەھىزتر خۇيان نىشان ئەدەن لەگوتارى سياسىياندا.

پەيۋەندىيە نىۋەدمولەتيەكان لەسەر بنەماى ھىزو تۆكمەيى تواناكان دادەمەزرىت نەخۋشەۋىستى تىدا كاريگەرە، نە رىز و ئىحترام، چونكە چەندە خاۋەنى ھىزو تواناي بۋارەكانى تر بىت ئەۋەندە رىز بۇ خۆت و قورسايى بۇ خۆت درۈستدەكەيت و گوتارە سياسىيەكەت بەھەند وەردەگىرىت، واتە؛ لەسەر تواناي خۆت نرخت بۇ دىارى دەكرىت و مامەلەى سياسى و دىلۇماسىيەتى لەگەلدا دەكرىت و ئەۋىش لەرپىگاي گوتارە سياسىيەكەۋەيە، كەلەمەيداندا كارى پىدەكەيت و رەنگدانەۋەى ناسنامەۋ كەسايەتى و نىشتىمانەكەتە.

خالى دەيەم؛ پىداۋىستى گرىدانەۋەى بەشەكان بەھەموۋ لايەنەكانەۋە؛ واتە؛ ناكرىت ھەندىك پىرۋەى سەرگەۋتوۋ نىشان بەدەيت، بەلام دىدو بۇچۈۋەكانت بۇ خەلكى ناۋخۇۋ دەرۋەى خۆشت دىارى نەبىت، دەبىت لەگوتارى سياسىدا نىيەت و كىردارو ھەلەكەۋەت و بىرگىردنەۋە ئاراستە ھەموۋى دىارى بىت بۇئەۋەى تەرەفى بەرامبەر بىتۈانىت مامەلەت لەگەلدا بىكات، چونكە نىشاندانى بەشە بچۈكەكانى

ناو گوتاره كەت كوشندەيە، ئەگەر نەيىبەستىتەو بەگوتارە سىياسىيە گىشتىيەكان ناكىرىت لەدارستانىكىدا بىت، تەنھا لای دارىكى گەورەو بەھىزەو وەستابىت دەبىت چاوتىكى گىشتى ھەبىت بۇ ھەموو دارستانەكە، كەواتە دىدو تىروانىن بۆچونەكانت گىشتى نىشان بدم، ئىنجا دەتوانىت تايىبەتى بىكەيتەو، ئەمەش يەككە لەبنەماكانى گوتارى سىياسى سەرگەتوو، چونكە بەو پىيە ستراتىژىيە گەورەكەت ديارىدەكەيت و سىياسەتى بچوك و پلانى بەشەكانىش وەك فاكترىك و تاكتىكىك دەست پىدەكەيت بۇ گەيشتن بەئامانجەكەت.

ئەگەر بۇ ئەم خالە نموونەى ئىران و ھىندستان بەئىنىيەو بۇ ئەوەى لەرووى مەيدانىيەو باشتر روونى بىكەينەو: سالى (۱۹۶۰) ئىران خاوەنى توانايەكى ئەوتۆ نەبوو بەرەچاوكردنى بەرامبەر بەمىسرو عىراق و لىبىيا، ئىران بەگىشتى گرنگىدا بە ھەموو بەشەكانى كاريكرد بۇ پىشكەوتنى ئىران. ئەو ولاتەيە لەدواى ئەو ھەموو فشارە نۆدەولەتەيەو توانى برەو بەپىشەسازى خۇى بدات ھەرچەند ناھىلن لەرووى سىياسىيەو دەرەكەوتت، بەلام يەككە لەولاتە پىشكەوتەوكانى جىهان لەرووى تەكنەلۇجىيەى مەدەنى و سەربازىيەو..

ھىندستان لەسالى (۱۹۷۰)دا بەھاوبەشى لەگەل مىسردا فرۆكەى كشتوكالىان دروستكرد، ئەودەمە مىسر پىشكەوتوتەر بوو لەھىندستان ماتۆرى فرۆكەكەى دروستكردو ھىندىش لاشەكەى، بەلام مىسر كەنزيكتەر لەئەوروپاو ھىندىش دوورتەر، ئىستا ھىندستان قسەى تايىبەتى ھەيە لەسەر چوونە ئاسمان و زانستەكانى ئايتى و دروستكردنى جۆرى سەيارەو تەنانتە باشترىن جۆرى ئۆتۆمۆبىلى مارسىدىس-بىنز دروستدەكات لەبۆمابايى بەناوى كۆمپانىيەى تاتايى لەئەلمان بەھىزتر دروستى دەكات.. ئەو ھۆكارى گەشتن بەپلانى ستراتىژى خۇيانەو وازھىنانايە لەبەشەكان و گرنگىدانايە بەلەيەنە گىشتىيەكان، بۆيە گوتارى سىياسىيان لەناوچەكەدا بەھىزە^{۱۱}.

^{۱۱} گۇفارى زانستى مىسرى بەناوى (العالم ژمارە ۳۵۶.. لاپەرە ۱۲ سالى ۱۹۹۵

خالى كۆتايى: پىداويستىت بەكەسانى تر بۇ تەواوكردىنى كارەكەى تۆ ئەم گوتارە سياسيه و فەلسەفى ھەنگاو دەنيت، بۇ بەھىزكردن و نوپكردنەوھى گوتارى سياسى بەتايەت لەگوتارى سياسى ئىسلامدا كەزۆر گرنگە، واتە: لەم كەردوونەى خواى گەورەدا مروۆف ئەوپەرى تاوان دەكات، ھەرچى بىئەمرى خواى پەرەردگارە دەيكات، تۆبەش ناكات، بەلام خواى گەورە نە لەكەونى خۆى دەرىدەكات، نە لەناو خەلكىشدا ناوى دەزپىنيت و ۋەك كورد دەلپت: ((ھەيائى دەبات))!

مروۆف بەسروشتى خۆى ناتەواوھە واتە: مېژووى مروۆف ۋا ھاتووە كەبوونەوھەرىكى نارپك و پلكە، پىداويستى زۆرى ماوھ بۇ ئەوھى دەستكەوتى خۆى دابىن بكات، ئەمەش لەنەعمەتى خواى گەورەيە كەمروۆقى بەوشپوھ و مۆدىلە دروستكردوھ. لەگەل ئەو ھەموو پىداويستيانەيدا كەنوقسانە.. رېزى لەھەموو شتېك زياترمو كرويتىيە جېنشىنى خۆى، كەرامەتى پاراستومو رېزى لېناوھ، خواى گەورە دەفەرموئيت: (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) ۷۰ الاسراء

واتە: بەراستى ئېمە رېزمان لەنەوھى ئادەم گرتوومو بەسەر وشكانى و دەريادا (بەجۆرەھا ھۆكارى گواستنەوھ) ھەلمانگرتوون، لەپرزق و پۆزى چاك و جۆراوجۆر بەھرموھەرمان كروون (لەخۆراك و پۆشاك و مال و ناومال و ...ھتد) بەراستى ئېمە رېزى زۆرى ئەوانمان داوھەسەر زۆربەى ئەو بەدپەيتراوانەدا كەدروستمان كروون (لە ھەموو پەويەكەوھ).

كەواتە لەپەروى ئەو ناتەواويەوھە واىكردوھ خواى بەرزو پېرۆز كەمروۆف پىويستى بەمروۆف بىت، واتە: بوونەوھەرىكى كۆمەلەيەتى بىت، پىداويستى يەكتر تەواو بكەن، ئەمەش خواى مۆتەعال لەقورئاندا بۇمان باس دەكات و دەفەرموئيت: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) ۱۳ الحجرات .

واته: ئەي خەلىكىنە ئىمە ھەمووتانمان لە نىرومىيەك درسوتكردوو (كە باوكە ئادەم و دايكە ھەوايە). ۋە كردوو مانن بە گەلان و تىرمو ھۆزانى جۆربەجۆر، تا يەكتر بناسن و پەيوەندىتان خۆش بىت بە يەكەوھ..بەراستىي بەرپىزىرتىنتان لاي خوا ئەوھەتەنە كە زۆرتەر لە خواترسە و فەرمانبەردارى خوايە، بىگومان خوا زاناو ئاگايە بە ھەموان.

بەھۆكاري ئەوھيە كەمرۆڤ ناتەواو ھەواي گەورە كردونىيەتە ھۆزو تىرە بۆ ئەوھي يەكتر بناسن ناتەواوي يەكتر تەواو بكن و پىداويستى يەكتر دابىن بكن جا ئەم كارە لەسەر بنەماي تاك، پاشان كۆمەل ئىنجا دەولەت، ھەريەك لەمانىش بۆ تاكي بەرامبەر كۆمەلگەيەكي تر، گواستەوھي كلتور و دەولەتاني دراوسى پىداويستى يەكتر دابىن دەكن بەھۆكاري ئەو ناسىن و تەعاروفەي كەدەيەكن ھەواي گەورە لەسروشت و ناخي مرۆڤدا رواندويەتي، لەگەل ئەوھەشدا ھەواي گەورە مرۆڤي وا دروست كردو، كەپىويستە ھىچ كات بىرو بۆچوون بىركردنەوھيان وەك يەك نەبىت. ھەواي پەرورەدگارو بالا دەست دەفەرمويەت: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾ ١١٨ھود

واتە: ئەگەر پەرورەدگارت بىويستايە ھەموو خەلكى دەكرد بەيەك تاقم و كۆمەل، بەلام بەردەوام ئەو خەلكە جياوازن لە نىوانى يەكتردا لە ئايىن و بە رنامەو بۆچوون دا.

ئەمەش واتاي ئەوھ نىيە ھەندىك كەس بۆ تەلبىسكردنى ھەلخەتاندى خۆي پەواج بەناكۆكي و جياوازي نىوان مۇسلمانان بەدات، پىويستە جياوازي لەسەر بواري مرۆڤايەتي لەو لەسەدا ھەفتايەي كەباسمانكرد ھەبىت، بۆ ئەوھي ناسىن و يەكتر ناسىنەكە وەھدەتي رۆشنگەرايي دروستبكات نەك وەھدەتي بىروباوەر، وەھدەتي بىروباوەر لەسەدا سىيەكەيە كەپىشتەر ئاماژەي پىدراوھ ئەویش لەسەر بنەماي تەوھيدە، كەلەناو كورددا ناسراو بەيەكتاپەرستى..

كەواتە مېژووي مرۆڤ وا ھاتوو كەپىداويستى بەمرۆڤي ديكە دەبىت، ھەواي گەورە وا بارى ھىناو، ئەم بىرو بۆچوونەي ئىمەش لەسەر ئەو بنەمايە

دامەزراندوۋە كەخەلكى ناتوانىت لەكايەكانى ژياندا ھاوكارو ناسراوىي و دەستدرىژکردنى مرقىي نەبىت بۇ مرقۇقەكانى تر وىراي تىبينىت لەسەر ئاين و بىرو بۇچوونى.

ھەر ئەم بىرو بۇچوون و باوهرى ئىسلامىيە وايکردووۋە كەئىمەي مۇسلمانان بىينە باشتىن ئوممەت واتە: خواي گەورە باس و پىناسەي ئوممەتى محەمەد بەمشىۋەيە دەكات و دەفەرموئىت: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ..) ۱۱۰ ال عمران

واتە: (بەراستى) ئىتر ئىۋەچاكتىن ئومەتلىكن كە(بۇ سوودى) خەلكى ھىنراونەتە مەيدانەۋە، چونكە فەرمان بەچاكە دەدەن و قەدەغەي خراپەدەكەن و باوهرى دامەزراوتان بەخوۋا ھەيە..

ئەمەش ھەروا سادە نيە، كەمۇسلمان بگاتە ئەم ئىمتىيازە كەخوۋا گەورە باسى دەكات، دەبىت ئەم مۇسلمانە خاۋەنى ئەم خەسلەتانە بىت.. لەدواي مرقۇقبوونى بىرو باوهرەكەي ھەلدەبىزىت...

بەداخەۋە لەناو مۇسلماناندا ناسنامەي ئىسلامى ھەلگرتووۋە، بەلام ئەۋەي پىيى بلىن مرقۇق لەناو لاشەي ئەۋ كەسەدا نيە كەھەلگى ناسنامەي ئىسلامەۋ تەنھا ناۋى بىناۋەرۋكە.

كەۋاتە باشتىن خەلك بۇ خەلكى كەمۇسلمانە دەبىت خاۋەنى ئەم خاسىتانه بىت:

يەكەم: يەكتاپەرستە، ئەم يەكتاپەرستىيەي واى لىدەكات، كەۋەحدەتى بىروباوهرى و برايەتى لەنلوانياندا دروست بىت، ھەموو مۇسلمانان كۆپكاتەۋە لەسەر مەنھەجى قورئان و سوننەت..

دووۋەم: پەيام، ئەم پەيامە كە لە قورئانەكەۋە سەرچاۋە دەگرىت ئىسلام دەكاتە مەنھەج و ئايدۆلۆژىيەك و بزاڭىكى پىدروستدەكات لەسەر بىنەماي بەرنامەي

سیاسی ئەو کۆمەلە خەڵکی کە لەو مەئوایەدا کار دەکەن، چونکە بەرنامەی سیاسی پشت بە واقعە کە دەبەستێت..

سێیەم: ژیار-شارستانیەت: ئیسلام هاتوووە بۆ ئاوەدانکردنەوە، ناسین و تەعاروفکردن لەگەڵ مرۆڤدا، هاوکاریکردنی مرۆڤایەتی، پرۆژەی خزمەتگوزاری.. ئەم سێ چەمکەش باشتەترین پرۆژەی دەسەڵات دروستدەکات و دایدەمەزرێنێت، کە مرۆڤەکان و الێدەکات باشتەترین خەڵک بن و پێناسەکەی خۆی گەورەمە بالا بەسەریاندا بێسەپنریت، کۆمەل و دەستەکانیش بیکەنە پرۆژەی کاری خۆیان بۆ ئەوێ کۆمەلگەکان دەنگیان بدەن و لەم واقعەدا زالبێن بەسەر ئەو عەلمانیەتە وشک و برینگە، کە ئیستراوە کراوە بۆمان ئەویش بنەما سەرەکییەکی بریتین لە:

یەكەم: شارستانیەت و ژیاڕی ئیسلامە هەولێ ئاوەدانکردنەوەی هەیه، ئەمەش دەیهوێت بوونیادبنیت نەك رووختنەر بێت.

دووهم: چاودێری و مامەڵەی دروست و سەرپەرشتی بەسۆزی گەل بێ ڕە چاوەکردنی دین و بیرو بۆچوونیان، بەلام بەئاشکراکردنی ناسنامەی ئیسلامەتی خۆت تا زیاتر هەست بەئەمان بکەن.

سێیەم: پابەندی بەیاساو کەناساندی شەریعەتە واتە: یاساكانی ناو ئیسلامە کە لەسەر بنەمای چاکە بۆ مرۆڤ دادەمەزریت وەك نەگۆڕەکانی، گۆڕاوەکانیش خەڵکی لێزان و بەتوانا کاری تێدا دەکەن و هەموو پابەند دەبن بەیاساو.

چوارەم: هاوکاریی دەسەڵاتی دادپەرور و لەڕوو وەستانەوێ دەسەڵاتی زولم و زور، هاوکاریی حاکم لەسەر کاری چاکە، شۆڕشکردن بەسەریدا لەکاتی فەسادو گەندەلی و یاخود راستکردنەوێ بەگوێزە توانای گەل و چاودێرەکانی.

ئەم چەند باسەى كەكردىمان برىتتە لەدىدگايەكى نوڧى گوتارى سىياسى ئىسلامى لەرووى مېژووى مروڧ و مروڧى موسلمان بەگشتى لەجورى ئاليەتى و سروشتى كاركردى لەم ھەسارەيەدا تا كۆمەلگەيەكى بەختەوەر دروست بكرىت.^{١١}

گوتارى سىياسى ئىسلامى

گوتارى سىياسى ئىسلامى پىناسەى زورى بۇ كراو لەسەردەمى نوڧماندا لەبەناوبانگترىنيان سى پەرتوكە نايابەكەى دكتور (حاكم موطيرى) يەكك لەو سىدانەيە م. (فاتح سەنگاوى) وەريگىراو بۇ زمانى كوردى بەناونىشانى (مختصر اصول الخطاب السياسى الاسلامى، القرآن والنبوي والراشدى) وەريگىردراو كە (ئازادكردى مروڧ و پامالينى ستەمكارى...) كەلەناو كىتپخانەى كوردىدا يەككە لەكتىبە باشەكان، بەلام بەداخەو لەبوارى گوتارى سىياسى ئىسلامىدا كورد زور لاوازە لەو بارەيەو مو خاوەنى داھىنانىيىكى ئەوتۆ نە لە بوارى نوسىندا، پىناسەى حاكم موطيرى بۇ گوتارى سىياسى ئىسلامى سەرەتا، بەپىناسەيەكى جىھانبينى ئىسلامى و تىكەل بەفكرى سىياسى ئىسلامى دەست پىدەكات، پاشان لەمافەكان و ئەركدا روونكردنەوى زياتر دەخاتە سەر ئەو چەمكەنە لەنڧوانى ئازادى و ئاشتىدا كۆتايى بەپەرتوكەكەى دىنىت بەدرىژكردنەوى ئەكادىمىيەكى مېژووى بۇ رووداوەكان.^{١٢}

^{١١} (دكتور مصطفى الفقى ..تجديد الخطاب السياسى.. الطبعة الثانية، لبنان- بيروت) ل ١٣٤

^{١٢} مختصر اصول الخطاب السياسى الاسلامى القرآن والنبوي والراشدى، د. حاكم المطيرى ل ٧- تحرير الإنسان وتجريد الطغيان، د. حاكم المطيرى ل ١١

ئىخوان موسلىمىن^{۱۲} و سەلەفىيە جىھادىيەكاندا^{۱۱} وەك سەرچاۋە سەرەكى و مەرجه عىك بۆى دەگەرپنەمە، راستە پەرتوكى تىرىش لەۋبارەيەۋە ھەيە، بەلام بەبۆچوۋنى نوسەر باشتىرىنيانە، ئەۋەندەي كە نوسەر- پەيى پىبىردوۋە لەبۋارى گوتارى سىياسى ئىسلامى.

^{۱۲} (ئىخۋان موسلىمىن يان كۆمەلەي برايانى موسولمان پارتىكى سىياسى ئىسلامى سۈنپە بىنكەي لەۋزىيەي ۋولاتىكى عەربىي و جىھانىيەكان ھەيە ، پارتەكە لە مارسى سالى ۱۹۲۸ لەلەين ھەسەن بەنا لە مىسر دامەزراۋە ، پارتەكە لە مىسر توۋشى چەنگ و پەلەمەي زۆر بوۋىمەۋە لەسەر دەستى سەرۆكەكانى مىسرەۋە بەتايىپەتى جەمال عەبدولناسر و ئەنۋەرسادات و ھوسنى موبارەك كە رېگىريان لىن دەكرا لە كارە سىياسىيەكانيان ۋە لە سوۋرىاش لەلەين دوو براكە رەفەت و ئەسەد توۋچى چەندىن كوۋشتار بوۋنەتەۋە بۆيە زۆر جار پارتەكە لە ژىر ناۋى جوۋدا دا بەشدارى لە ھەلبۇزاردن و كارە سىياسىيەكانى خۇي كىردوۋە ، لە بىروياۋەپەكانى پارتەكە كاركردن لەسەر ياساى شەرىيەت و دژە زايۇنىزم و كاركردن بۆ دەعوەي ئىسلامى.)

^{۱۴} سەلەفى جىھادى، سەلەفىيەت لەروۋى زاراۋەۋە واتا : مەنھەجكە كە سەرچاۋەكەي لە پىغەمبەرى نازادارە ۋە -صلى الله عليه وسلم - كە بە ئاراستەي ۋەھى و پاشان ھاۋەلانى بەرتىزى كە جىللىكى ناۋازە بوۋن و ھاۋشيوەيان دروست نايىتەۋە ، پاشان رەۋەندى دۋاي ھاۋەلان كە پىيان دىموتىرت تەبەين و رەۋەندى دۋاي تەبەين كە پىيان دىموتىرت تەبەين تەبەين .. ئەم كۆمەلە پىاندەموتىرت سەلەفى صالح

سەلەفى جىھادى : ئەم مەنھەجە لە خەتى عەبدولقادر عۆدە و عەبدوللا عەزام و ئوسمە بن لادن و ئەبو مەھمۇد مەقدىسى و زۆرىكى تر لەم سەرگردانە سەرگرداپەتى ئەم رىپازو قوتابخانەيە دەكەن..

چەمكى گوتارى سىياسى ئىسلامى:

لەبەندى يەكەمدا تارادەيەك رۆشنىبىريەكمان لەسەر گوتارى سىياسى خستە بەردەم خوتنەر، بەلام لىرەدا بەدوو چەمك زياتر شىدەكەينەوھ ..

چەمكى يەكەم: گوتار لەناو ئىسلامدا

تىگەيشتنىكى سادەو ساكارى ھەيەو نەگۆرە كوردو عەرەب و فارس.. بەشپۆھ يەكى گشتى ھەموو نەتەوھەكان گوتارىيان لا رۆشن بوو، لەناو قورئان و سونەتدا، لەھەموو فەرھەنگەكاندا بەشپۆھيەكى سادەو تەواو باسكراوھ.

چەمكى دووھم: تىگەيشتن لەم چەمكە لەدنياى سىياسى و فيكرى ئەمڕۆدا جياوازترە، مانا و تىگەيشتنى و درك پىكردنى زياتر بۆ داپىژراوھ لەپرووى فەلسەفى و رەھەندە سىياسىيەكان و پتھەلدان و راگەياندنەكان، لەم بوارەدا تىگەيشتنى زياترى بۆ دادەتاشريت.

ئەم چەمكەنەش لەدوو پرووھ مانا تىگەيشتنى لىوھەردەگىريت لەپرووى زمانەوانى و زاراوھىيەو، لەپرووى زمانەوانىيەو لەپراپرەدودا باسمانكرد لەناو كوردو عەرەب و فارسدا نموونەى فەرھەنگى بەناوبانگى عەرەبمان ھىنايەوھ (لسان العرب) و لەپرووى زاراوھو مىژوو فەلسەفەى چەمكەكە، ئاماژەمان پىداوھ لەبەندى يەكەمدا.

گوتارى سىياسى ئىسلامى لەقورئاندا:

لەقورئاندا بەكۆى گشتى ھەوت جار باسى گوتار كراوھ سى جار راستەوخۆ وشەى گوتار بەكارھاتووھ، نموونەى سورەتى (ص) ئايەتى ۲۰ ، خواى گەورە دەفەرمويت: **وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَضَّلَ الْخِطَابَ.**

هەموو ئەو ئاماژانەى كەدراون لەسەر گوتارى سياسى هاوچەرخ. يەكانگيرە لەگەل گوتارى رۆشنبيرى، گوتارى ئەدەبى، گوتارى ھونەرى، گوتارى راگەياندن، ھەرچەندە گوتارى راگەياندن بەرفراوانترينە لەزەمىنەى كارکردندا بەو پيڤەى لەرووى ناوەرۆكەو زوو وەرەگيريت، چونكە لەرووى وەرگرتنەو گوتارەكە زووتر دەچيڤتە ناو خەلكى، بۆيە باشترين گەياندن بۆ گوتار لەرڭاي راگەياندنەو، كەناونراو بەگوتارى راگەياندن ئاينى، ياخود گوتارى فەلسەفى و گوتارى راگەياندنى سياسى.. ھتە، ئەم ناوانەى بۆ داھيئناو.

لڭرەو سەرنجمان بۆئەو رادەگيشت، كەگوتارى سياسى ئىسلامى لەچارچۆيەى ئەو تڭگەيشتنە نوڤيە هاوچەرخەدايە بۆ گەياندن گوتارى ئىسلامى، كەو سەيلەيەكە موسلمانان ئاراستەى جىهانى دەكەن، لەرڭاي ئەم تڭگەيشتنەو موسلمانان دەيانەويت سەرنجى راى گشتى جىهانى رابگيشتن و كردار و ويستەكانى و بيروباوهرى خويان زياتر بۆ راى گشتى جىهانى بخەنەرۆو، ئەمەش لەرڭاي ئەو راگەيانندە جۆراو جۆرانەو، يەكە ئىستان لەجىهاندا بوونى ھەيە.. وەك نوسراو و بىستراو و بىنراو^{١٥}.

لەسەر بوونىادى ئەو رۆنکردنەوانەى كە ئاماژەمان پىداو بەكۆى گشتى، ئەم پىناسەمان دەستكەوتوو بۆ گوتارى سياسى ئىسلامى ئەويش برىتيە لە: ((چارچۆيەىكى فراوانى بانگەوازى ئىسلامى بەتڭگەيشتنىكى قول و ووردو گشتگير.. واتە: ناساندى چەمكەكانى ئىسلامە لەھەموو رووكانى سىستەمى كۆمەلەيەتى و سياسى و فەرھەنگى...ھتە)).

^{١٥} الخطاب الإسلامى بين الأصالة والمعاصرة، د. عبدالعزيز التويجى ل ٢٢٩

پېنځمې گوتاری سیاسي ئیسلامی:

بریتیه له مه رجه عيه تی ئیسلامی له ئوصولی قورئان و فهرموده دی پیغه مبه ر -
صلی الله علیه وسلم- پاشان هه موو ئه و به شه ئیسلامیانه ی تر، به شه کانی تر
واته؛ ئه و کۆمه ل و ده سته و حیزبه ئیسلامیانه، یاخود ئه و ده زگا و رموت و کاره
فه رمیه ئیسلامیانه ئه گه ر ئه هلی و ته نانه ت که سایه تی تایبه تیش بیت،
که سه رچاوه کی له ئوصوله که وه وه رگیرابن، بۆچوون و دیدگا و پیشنیاره کانی
ئه وانیش ده بیته ئوصول، له رووی ئیدارمو ژیان و سیاست و کۆمه لگه و ئابووری
و رۆشنیبری و.. هه موو رووی ره ههنده کانی ژیان، که تیگلا و ئاراسته ی ناسنامه ی
ئیسلامیه و له رووی ئوممه ت و کارو بانگه وازمه هه موولاکان به یه که وه
ده به ستیته وه^{۱۶}.

بناغه ی گوتاری سیاسي ئیسلامی:

ئهم گوتاره له سه ر چوار بناغه داده مه زریت^{۱۷}

یه که م: دین - ئاین

دووهم: مروق

سییه م: ده سه لات

چواره م: سه روه ت و سامان و ئابووری

هه ریه ک له م بناغانه روونکردنه وه ی تایبه تی ده ویت، هه ریه کیکیان چه ندین خال
و به شی تری لن جیا ده بیته وه، پیویستی به روونکردنه وه یه کی زیاتره..

^{۱۶} الخطاب الإسلامي.. الماهیه ودلالات التجديد، وسام فؤاد ل ۱۹۰

^{۱۷} مختصر اصول الخطاب السياسي الاسلامي، د.حاکم المطیری... ل- ۲

سهرتا ئاین وهردهگرین؛

یه کهم بناغهی؛ ئاین

ووشهی (ئاین - دین) وەک لهقورئان و فهرموودمو فهرههنگهکانی زمانی عهره
بیدا هاتوو، بهچوار مانایه؛

یه کهمیان؛ ناسینی خوی خاوهن دهسهلات و هیزو دهسهلاتی کردگاریتی و خاوهن
و توانای ژياندن و مراندن و زیان و سوود گه یاندن و تهگیرکردنی ههموو بوونه
ومره بهههرچی تییدایهتی.. نیسلام لهم مانایهوه (عهقیده) دادهپرژیت..

دووهمیان؛ بهپیچهوانهی ئهو واتایهیهی یه کهمه. بهمانای خو تهسلیمکردن و
گهردنکهچی نواندن و وهرگرتنی فهرمانی ئهو خاوهن هیزو توانایه بهدهسهلاتهی
کهخاوهن و توانای کردگاریتی و کارگیریی ههموو بوونهوهی ههیه. نیسلام لهم
مانای دووهمهوه (پهرستن)ی خوا دهچهسپینیت.

سییه میان؛ بهمانای ئاراستهی خوایی ریبازه کهیهتی. بهواتای ئاراسته و وهرگرتنی
فهرمان و بهرهه لستکاریهکانیهتی. کهئهو ناوی لیناوه شهرع.. واتا؛ لهمانای سییه
می دیندا ئهوه دهسهلمینریت، که تنها خوی خاوهن دهسهلات و هیز کهههموو
دروستکراوان لهژیر دهسهلاتیدا مافی دارشتنی ریبازو یاساو ریسای ههیه واته؛
(شهریعت) هی خویهو بهس..

چواره میان؛ دوی باوهربوون بهو سن تهومره مانایه (عهقیده) و (پهرستن) و
(شهریعت) و پابه ندبوون پێیانهم. مانای چوارهمی وشهی ئاین دیت که پرۆزی
دواییه!! چونکه ئهو پرۆزه پرۆزی پاداشتی ئهو پتوه پابه ندبوونهیه. یان سزای باوهر

پېنه‌بوونیتی یان پټوه‌پاښ نه‌بوونیتی.. له‌م روانگه‌وه مانای (یومُ الدین) له‌سره
 سټ ته‌وره ماناکانی یه‌که‌م و دووهم و سټیه‌م داده‌مه‌زړیت..^{۱۸}
 که‌وابوو له‌سره‌تاوه ده‌بیت ته‌وه‌مان له‌به‌رچاو بیت که‌مادام قسه له‌سره زاراوه‌ی
 دین ده‌که‌ین و ده‌مانه‌ویت بزاین دین به‌نه‌زهری ئیسلام خوی چیه، زیاتر به‌به
 لگه‌ی قورئان و فهرمودمو زمانه‌وانی عه‌ره‌بی پروونی بکه‌ینه‌وه؛

همه‌وو ته‌وره مانای زاراوه‌ی دین له‌روانگه‌ی ئیسلامه‌وه به‌م مانایانه‌یه؛

مانای یه‌که‌می ناین

ثاین یاخود دین به‌مانای؛ ناچارکردن و ده‌سه‌لات و هوکمرانی و فرمان کردن
 ناچارکردنی که‌سټک بۆ گوټ‌پرايه‌لیکردن. هه‌روه‌ها به‌کاره‌یتانی هیز‌ی ناچارکه‌ر
 (Sovereignty) به‌سهریداو کردنی به‌به‌نده‌مو گوټ‌پرايه‌ل.

ده‌لټن؛ (دَانُ النَّاسِ) واته‌ خه‌لکه‌که‌ی ناچارکرد بۆ گوټ‌پرايه‌لکردن. که‌ده‌لټن؛
 (دِنْتُهُمْ فِدَاثُوا) واته‌؛ ناچارمکردن و ته‌وانیش گوټ‌پرايه‌لیانکردم. یان (دَانُ الرَّجُلِ)
 واته‌؛ کابرا نه‌بووه‌ خاوه‌ن عیزه‌ت و سه‌ره‌رز بوو. یان (دِنْتُ الرَّجُلِ) واته‌؛ پیاوه‌که
 م ناچارکرد ته‌و ئیشه‌ بکات که‌پټی ناخۆشه، (دُيِّنَ الرَّجُلُ) واته‌؛ ناچار کرا ئیشټک
 بکات که‌پټی ناخۆشه (دِنْتُهُ)؛ کاروباریم به‌پټوه‌بردو خسته‌مه‌ژیر رکټفی خۆمه‌وه.
 (دَيِّنْتُ الْقَوْمَ) واته‌؛ سیاسه‌ت و کاروباری به‌پټوه‌بردنیانم خسته‌ده‌ستی ته‌وه‌وه.
 (الْخَطِيئَةُ)‌ی شاعیر که‌دایکی ده‌دوینټ و ده‌لټن؛

لَقَدْ دَيَّنْتُ أَمْرَ بَنِيكَ حَتَّى تَرْكَبْتَهُمْ أَدَقَّ مِنَ الطَّحِينِ

واته‌؛ سیاسه‌تی تۆ له‌باره‌ی به‌پټوه‌بردن‌ی کاروباری من‌داله‌کانت به‌چه‌ند شټټک
 بوو، که‌وه‌ختټک ته‌وانت به‌جټه‌شت له‌ئارد ووردتر ببوون..

^{۱۸} جیهانبینی ئیسلام.. م. کرټکار لاپه‌ره- ۲۴

واته؛ ئەگەر راستدەكەن ئۆتۈپ ھەتتە دەسلەپتىكى خۇدا نىن و دەربارەى كىردە
وەكانتەن لىتەن ناپىرسىتتەمۇ، دەى كەوايە بۆچى گىيان بەبەر ئۇمۇ مردوودە ناكەنە
ومۇ دەھىلەن بىمىت!

ئەمە يەكەمىن ماناى وشەى ئاينە لەزمانى عەرەبىدا، كەزىياتر بۆى پۆدەچىت
ھەمۇ ماناكانى عەقىدەمۇ خواناسىن لەمەو وەردەگىرىت، بۆى نمۇنە كەدىراسەىە
كى سىفەتى (خلق) يان (ملك) يان (ضرر) يان (نفع) دەكەيت بەرفراوانىەكى يە
كجار زۆرت بۆى دەردەكەوتت بۆى نمۇنە برۈانە ئاينەتەكانى، ئىنجا ئەگەر ئاينەتى
تر كەووشەى خالقى تىدەىە يان خلائق، ھەروەھا وەرگىراوەكانى تىرى رەگى خلق
دەبىنىت پەىوەندىەكى زۆر قولى ئىمانىانە ھەىە لەنىوان ھەمۇ سىفەتەكاندا،
پەىوەندى نىوان ناسىنى خۇاى گەورە بەسىفەتلىكى كەكردىگارىتتە (كەىەكەمىن
ماناى دىن روونى دەكاتەو) لەگەل پەرستىن (كەماناى دووەمى وووشەى
دىنەكەىە) لەم ئاينەتەدا؛ (ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَاعْبُدُوهُ
وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ) ۱۰۲ الانعام

واته؛ ئا ئەو پەرورەدگارى خاوەنتانە كە ھىچ خاىەكى تر نىە شىاوى پەرستىن
بىت جگە لەم، ئەمۇ كەكردىگارى ھەمۇ شىتەكە، دەى بىپەرستىن، خۆ ئەمۇ ئاگادارو
چاودىرى ھەمۇ شىتەكە، لەمەو ھەست دەكەيت كەخۇاى گەورە كەكردىگارە
شاينەنى پەرستەكەىە، ئەوى كىردگار نىە چۆن كراو بەپەرستراو؟! ئەدى ئەوەى
دەپەرستىت بۆچى ھىچ شىتەك ناتوانىت دروستىكات.. بۆچى سىلىكى پىن
دروست ناكىت!؟

وہك دەفەرمۇئ: (أَيُّشْرَكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ) ۱۹۱ الاعراف

واته؛ شەرىكى وا بۆى خۇاى گەورە دادەنن كەھىچ شىتەكى پىن دروست ناكىت
خۇشيان دروست كراون !!

يان سەىرى پەىوەستكىردنەوەى ماناكانى خواناسى و رىبازەكەى بەكەرەو (كە
ماناى سىيەمى زاراوەى دىنە، پاشان چۆن راتدەكىشىتەمۇ بۆى ماناى چوارەمى
زاراوەى دىن (كەرۈزى دوايە كە رۈزى پاداشت و سزايە، وەك ئەم ئاينەتە؛ (وَهُوَ

الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ) ٧٣ الانعام

واته: هەر ئه‌وه که ئاسمانه‌کان و زموی به‌هه‌قیانه‌ت له‌نه‌بووه‌وه دروستکردووه، ئیدی ئه‌و پۆژه‌ی که‌ده‌فه‌رمووی ببه‌و ده‌بیت! فه‌رمایشتی هه‌قه‌وه‌ ده‌سه‌لانی ئه‌و پۆژی به‌ته‌نها هه‌ر ه‌ی ئه‌وه که فوو به‌که‌ره‌نادا ده‌کریت، ئه‌و زانای دیارو نادیاره و داناو شاره‌زایه.. له‌سه‌ره‌تاوه‌ باسی خه‌لق ده‌کات که‌ه‌ینانه‌بوونه له‌ نه‌بووه‌وه، ه‌ینانه‌بووی یه‌ک شت و دوو شت نا، ه‌ی ئه‌و هه‌موو ئاسمانانه‌و زموی و هه‌رچی‌یان تێدایه! له‌که‌شکه‌شانی ئه‌سته‌یره‌ی ئاسمانه‌کانه‌وه که‌تا ئیستا ٦٤ ملیار که‌شکه‌شان که‌شفکراوه، هه‌ریه‌که‌یان ملیارات ئه‌سته‌یره‌ی تێدایه! بۆ سی‌لی له‌ش که‌شه‌ش ملیار سی‌له!! بۆ ئه‌لیکترۆنه‌ بزواوه‌کانی دموری ناوکی ئه‌تۆم، که‌ئه ژماردنی ئه‌سته‌مه!! ئه‌و کردگاره‌ی ئه‌مانه‌ی دروست کردوه ده‌سه‌لانی و تواناشی وایه که‌به‌وه‌ی ته‌نها بیه‌ویت به‌فه‌رمووت: ببه، بووه، (به‌فه‌رمووت) و (بووه) له‌ که‌ هه‌والی دوا‌ی بوونی ویستی خواو په‌یدا‌بوونه‌کان!! راقه‌یه بۆ تیگه‌یشتنی ئیله، نه‌ک بۆ دواکه‌وتنی زه‌مان!! بڕوانه‌به‌شیوه‌ی گیردان و تایبه‌تمه‌ندیتی ده‌فه‌رمووی (لَهُ الْمُلْكُ) ده‌شیت به‌فه‌رمووت (الْمُلْكُ لَهُ) به‌پێش‌خستنی مو‌به‌داکه (الملکه)، به‌لام (لَهُ الْمُلْكُ) (لَهُ) له‌زمانی عه‌ره‌بیدا وا ئیعراب ده‌کریت که (شبه الجملة من الجار والمجرور خبر مقدم) ئه‌مه‌ش کاتیک دیت که‌هه‌موو مو‌لکیتیه‌که‌ تایبه‌ت ده‌کریته وه به‌خوا‌ی کردگارمه!! دوا‌ی ده‌فه‌رمووی (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ) واته، زانا به‌هه‌رچی دیاره‌و هه‌رچی له‌ئێوه نادیاره! نافه‌رمووت: ده‌زانیت، به‌لکو زانایه، چونکه یه‌که‌میان کردارمه ده‌بیت دوو‌یات ببیته‌وه، به‌لام دووه‌میان (زانا) سیفه‌تیک‌ی زاتیه‌و له‌خودی خوا‌ی کردگار جودانیه، ئینجا کۆتایی به‌وه‌ده ه‌ینیت که‌خوا‌ی گه‌وره دانایه، واته هه‌موو شتیک له‌کات و شوێن و به‌پێی پێویستی ئه‌و شته ده‌کات! وه‌ک به‌ریزه‌ندیه جوانه‌که‌ی خۆی ده‌فه‌رمووی: (الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى. وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى) ٣-٢ الاعلى

واته: سوپاسی ئه‌و خوا‌یه بکه که‌خه‌لقی کردووه، ئینجا به‌پێی پێداویستی زه‌مان و مه‌کان سازاندویتی، ئینجا هه‌موو شتیک‌ی بۆ ته‌قدیرکردووه‌و رێنمایی کردووه!!

هه‌موو شته‌کانی بۆ گونجاندوم، یاساو رێسای خۆی وه‌ک خه‌تی شه‌مه‌نده‌فه‌ر بۆ دروستکردومو هه‌یزی زاتی خۆی تیدا قایمکردومو نه‌خشه‌که‌ی داوه‌تی و خستووتیه‌ گه‌ر، ئیتر به‌رده‌وام بوون و رۆیشتنی به‌پێی نه‌خشه‌ خواییه‌که‌ به‌رپرستی خۆیه‌ تی، ئینجا ده‌فه‌رموئ؛ وه‌ک داناوه‌ هه‌موو کارێک له‌کات و جێی خۆیدا ده‌کات (خبیر)یشه‌، شاره‌زایه‌.. شاره‌زاییه‌که‌ی جه‌نابی ئه‌و خۆ له‌ئه‌زموونه‌وه‌ نه‌هاتووم، ئه‌و ئه‌و زانیاریه‌ی هه‌بوو پێش دروستکردنی زه‌مان و مه‌کان!!

ئاوا له‌لیوردبوونه‌وه‌ ڤاڤه‌کردن و ورد سه‌رنجدانی ئایه‌ته‌کانی خواناسی وه‌ک باسه‌ کانێ (الخلق، الملك، الضرر، النفع، الاحياء، الاماته، التسيير و التصوير و الاسقاء و الاطعام و..هتد) روح و بیرو ده‌روون به‌رمو ئاسۆیه‌کی تر ده‌شنین و هه‌ست به‌مه‌ ودایه‌کی تری جیهانی به‌رفراوانی خواناسی ئیسلامه‌تی ده‌که‌ن.^{٢٠}

مانای دووه‌می دین:

دووهم؛ گوێڤایه‌لی کردن و به‌ندایه‌تی و خزمه‌تکاری و ژێرده‌سته‌یی و به‌قسه‌ کردن و قبولکردنی فه‌رمان و ژێرده‌سته‌یی و ملکه‌چ بوون له‌ژێر ده‌سه‌لاتیدا.. ده‌لێن: (دَنُّهُمْ فَدَانُوا) واته‌؛ ناچار و ژێربارمکردن و ئه‌وانیش گوێڤایه‌لییان کردم وه‌ (دَنَّتِ الرَّجُلُ): خزمه‌تی کابرام کرد له‌فه‌رموده‌ی پێغه‌مبه‌ریشدا صلی‌الله‌ علیه‌ وسلم هاتوووه‌: (أَرِيدُ مِنْ قُرَيْشٍ كَلِمَةً تُدِينُ بِهَا الْعَرَبُ) (فه‌رموده‌که‌ به‌لاوازی هاتوووه‌ له‌ سیره‌دا) واته‌؛ قسه‌یه‌که‌م له‌قوریش ده‌وئ که‌عه‌ره‌ب بۆی ملکه‌چ و گوێڤایه‌ل بن و له‌به‌رده‌می سه‌ریان نه‌وی ده‌که‌ن. هه‌ر به‌م مانایه‌ وشه‌ی (دین) له‌باسی خه‌واریجدا هاتوووه‌، که‌ (يَمُرُّونَ مِنَ الدِّينِ مُرُوقًا السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ) واته‌؛ خه‌واریجه‌کان زۆر خه‌را له‌گوێڤایه‌لیکردنی پێشه‌وا ده‌رده‌چن به‌چه‌شنیک که‌تیر له‌ که‌وان ده‌رده‌چیت.^{٢١}

^{٢٠} جیهانبینی ئیسلام.. م. کرێکار لاپه‌ره‌ - ٢٧ - ٢٨

^{٢١} هه‌مان سه‌رچاوه‌

مانای سێیه می دین:

بهواتای شهرع و یاسا، دهستورو بهرنامه، رێگهو رێباز، باوو نهريت، که دهلێن؛ (مازال ذلك ديني وديني) واته؛ هيشتا ئهوه خوو نهريت و عادهتی منه، یان که بۆ کهسێک که لهسهر خێرخوازی پاهاتبیت، یان لهسهر شهرخوازی پاهاتبیت ده لێن (دان).

خوای گهوره دهفهرموێ؛ (إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيُّمُ) ٤٠ یوسف

واته؛ هوکمردن و فهرمانهواپی ههر هی خوای گهورهیهو بهس ئهو فهرمانی بهوهداوه کهغهیری ئهو نهپهرستریت، ئا ئهمهیه بهرنامهو دهستوری پێکوپێک، یان: (أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِّنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنَ بِهِ اللَّهُ) ٢١ الشوری

واته؛ چما ئهوانه سهڕێکیان ههیهو بۆ خوايان دیاری کردوو تا یاساو پێسای وایان بۆ دارپێژن کهخوای گهوره پێی رازی نییهو پێی پێنادات.

لهفهرموده ی پێغه مبه ریشدا صلی الله علیه وسلم هاتووکه؛ (كانت قُرَيْشٌ وَمَنْ دَانَ بِدِينِهِمْ)

واته؛ قورهیش و ئهوهی لهسهر رێگهو باوو نه ریتی قورهیش بوو لهم مانایهوه که لهوهسفی پێغه مبه ردا صلی الله علیه وسلم هاتوو، که (كَانَ عَلَى دِينِ قَوْمِهِ) واته لهسهر عادهت و بارو رێ و رسمێ قهومه که ی خۆی ده پویشت، ئهمهش ئاشکرایه که ژنهێنان و تهلاق و ههلوێست و سیاسهتیش دهگریتهوه.^{٢٢}

^{٢٢} جیهانبینی ئیسلامی.. م. کرێکار ل ٣١

مانای چوارهمی دین:

سزاو پاداشت دانهوم، خهلات کردن و برپاردانی حوکم و لیپرسینهوه؛
لهپهندی پیشینانی عمره بدا هاتووه، (کَمَا تُدِينُ تُدَانُ) واته؛ چی بهسەر خه لکیدا
بئیت، هەر ئهوهت بهسهردا دیننهوه.

خوای گهورهدهفهرموئ، (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) ۳ الفاتحه. واته؛ خاوهنی رۆژی پرسینه
ومو سزاو پاداشت، یان کهقورئانی پیرۆز گوفتارو قسهی بن باوهپان - بهم مانایم
دهگێڕیتهوه کهدهفهرموئ، (أَنَا لَمَدِينُونَ) واته؛ ئایا ئیمه لیمان دهپرسریتهموو
سزای خراپهکاریمان ههیه؟!

لیرموه وشه (الدَّيَّانَ) بهمانای قازی و داوهری دادگا دیت، بۆیه کهلهیهکیک له
زاناکانیان دهبرارهی سهیدنا ههلی کۆری ئهبتالیب پرسى، لهوهلامیدا گوتى؛ (انه
کان دپان هههه الامه بعد نبیها) واته؛ ئهو گهورهترین قازی ئهم ئوممهتهبوو دواى
پێغه مبههکهى صلى الله عليه وسلم.

کهوابوو دین له دیدی ئیسلامدا بریتیه له لایه نێکی تیۆری؛ که لهسن زاراوه دا
دهرده کهوێت؛ (باوه، خواپهرستی، شه ریهت) که ده بێته بناغه ی دامه زراندى لایه
نه عه مه لیه که ی ئیسلام له سه ری، که بریتیه له دارشتنی عه مه لی موسلمانان و
ئاراسته ی کۆمه لکارییان و پیاده کردنی دینه که بیان له ژبان و قهواره یه کی سیاسى
کۆمه لایه تی واقیعه دا، ئه مه ش ناسین و شاره زابوونی سن زاراوه ی تر ده خوازیت
که بریتین له (ئیسلام، ئوممهت، بزاڤ).^{۲۲}

هه موو گو تارێکی ئاینی چهنه خالێک له خۆی ده گریته، هه ریه ک لهو خالانه
وه لامی کۆمه لێک پرسیا ری فه لسه فی و فکری ئه داته وه که له ناو خودی ئاینی
ئیسلا مه وه سه رچا وه یان گرتوه.. هه ریه کیک لهو وه لامانه ناخی تاک و کۆمه لگا و
ته نانه ت ده سه لاتیشه، سه ره گیتری نیان ناسینی خوای پهروه ردا گاره، هه رچه نده
زۆرێک لهو بیرمه ندو سیاسیه ی که له بواری زانسته سیاسیه کاندایان کردوه

^{۲۲} جیهانبینی ئیسلامی.. م. کرێکار ل ۲۱

كەسيان باسيان لەگوتارى ناسينى خاى پەرورەدگار نەکردوم، بەلكو راستەوخۆ باسى يەكتاپەرستى خواو پەرورەدگاريتى خاى مۆتەعاليان کردوم، كەنوسەر - پىي وایە، پيش ئەوەى لاپەرەيەكى نوێ لە سەر گوتارى يەكتاپەرستى.. پىويستە ناسينى خوا روونبکريتهوه پاشان ناساندى خاى پەرورەدگار، ئىنجا شىكارى بۆ بکريت لەرووى يەكتاپەرستىيەوه - کەواتە؛ پىويستە بزانيان خوا چيەو چۆن بيناسين..

خالى يەكەم: گوتارى خواناسى:

خواناسى بەسێ شێمو ياخود سێ تىگەيشتن دەتوانى خوا بناسين، ئايى پيرۆزى ئىسلام و لەريگای بيروباوەرمو (العقيدە). ئەم سێ بەشەى لەناو بيروباوەريدا جىگاکردۆتەوه کەبريتين؛

١- خواناسى بەناخ و دل و دەرۆن؛ لەديندا بەفيطرەت ناوئراوە، واتە؛ مەروڤ بەسروشتي خۆى واهەلکەوتوووە واتە؛ خۆرسک، (مەبەست بەسروشتي خۆى خۆرسکە) کەخواناس بێت واتە؛ حەزى پەرستنى هەبێت، چونکە مەروڤ بوونەومريکى ديندارە لەدەر زەمانەوه.. ئەگەر ئايى پىنەگەيشتبێت ئەوا خۆى بۆخۆى ئايى دروستکردوو، وەك هيندييەکان و ئەسکەنديناڤيا و باکوورى روسياو هينديەسورەکانى ئەمريکا.. تاد.

٢ - خواناسى بەدروستکراوەکانى خودى زاتى پەرورەدگار خۆى، کەلەزمانى ئايندا بەقورئانى گەردوون ناسراوە (القران الکونى، کتاب الله المقروء).. ئەم ھۆکارەيان زياتر دەبێتە ناساندى خاى پەرورەدگار لەئايىنەکەدا، کەناسراوە بەگوتارى ئايى، لەرووى بانگەوازی ئايىنەکەوه بۆ زانستى گەردون و مەروى و تەندروستى.. ھتد.

پيش ئەوەى باسى نموونە بکەين پىويستە خوێنەر لەو ئەگادار بېتەوه، کەئايىن واتە؛ دينى ئىسلام، زانست نيبە، بەو مانايەى زانستىکى معريفى روت بێت،

چونكه زانست شتى كۆنكرىتيه و چەسپاوه.. ئاين بەرزترە لەزانست و لەفیکرو لەفەلسەفەش، چونكه زۆر پرسىار ھەيە ھەرگىز زانست ناتوانىت وەلامى بداتەوہ.. ناچار فیکر وەلامى بۆ دەستەبەر دەکات، ھەندىك پرسىارى دىکەش ھەيە، کەفیکر ناتوانىت وەلامى بداتەوہ فەلسەفە بۆى دەستەبەردەکات و فەلسەفەش ناتوانىت وەلامى ھەموو پرسىارىک بداتەوہ، ئاين وەلامى ھەموو پرسىارىک ئەداتەوہ.

کەواتە ئاين دەبىت وەك خۆى تەماشاش بکرىت، کەئاینىکە لەلایەن خواى پەرورەدگارمە ھاتووە، ئەو بىردۆزە زانستى، ياخود ئەو موعجىزە زانستىیانەى کەتێدايە، تەنھا بۆ سەرنجراکێشانى گوتارى ئاینیمو بۆ ناسىنى خواى بەرزو بالاىە بۆ ئەوہى زياتر ئیمان و باوەر بداتە ئەو کەسانەى، کەلەگومان و دوودلێدان.

نموونەى زانستى لەقورئان و سونەتدا زۆرن، لێرەدا پێویست ناکات شىکارى بکرىت لەسەر ئىعجازە زانستىەکان، باسى ئیمە نىە لەم پەرتوکەدا، بەلکو تەنھا ئاماژەى پى دەدرىت لەوانە؛ زانستە گەردوونىەکان کەئاینى ئىسلام لەقورئان و فەرموودەدا ئاماژەى بۆ کردووە، زانستە تەندروستى و مرۆیەکان، زانستە جیۆلۆجىەکان، زانستە مېژووویەکانى گەلانى پێش خۆمان.. ھتد، مەرج نىە مرۆف پەى بەرىت بەھەموو ئەو باسانەى قورئان کردویەتى، زۆرجار لەپێگای خودى زانستەکانەوہ مرۆف خواى پەرورەدگار دەناسىت و خواناسى لەدل و دەرونىدا برەو پێئەدات و دواى دەگەرپێت بەشوێن ئەوہدا چۆن لەخواناسىنەوہ خواپەرسى بکات.

٣ - ناسىنى خواى پەرورەدگار لەپێگای قورئانەوہ، کەناسراوہ لەگوتارى قورئانى (کتاب الله المنظور) لەپێگای ئەو ئایەتانەوہ کەخواى گەورە خۆى پێناساندووە بۆ بەندەکانى پێغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- رۆشنگردۆتەوہ بۆ شوێنکەوتوانى ئاینى ئىسلام، لێرەدا لەوانەيە خوێنەر بلىت؛ ((ئەگەر گوتارى خواناسى بوونى ھەبىت لەگوتارى سیاسى ئىسلامیدا بەش بەش کردنى و پۆلێکردنى بۆچيە؟))

لەۋەلامدا دەلىين، ((ئەگەر سەرەتايەك نەدەين لەرووی خواناسى دواى ئەۋە تىگەيشتمان نىە لەرووی خالبەندىەۋە بۇ ناسىنى خوا چونكە لەخالى دوۋەمدا باسى ناساندنى خوا دەكەين كەخوا چۆنەو چىمەو چۆن پىناسەى زاتى پىرۋزى خۇى كردوم، كەگوتارى ئاينى ئىسلام سەرەكىترىن گوتارى يەكتاپەرستىە، ئەمەش دەبىتە ھۆكارى ناساندى زاتى خوايەتى و پەرۋەردگاريتى و لەگەل ناۋە پىرۋزەكانى. كەزاناي پايەبەرزى ئىسلام ئىبنو تەيمىيە پۇلىنى كردوۋە بۇ سى بەش، بۇئەۋەى زياترو زوترو ئاسانتر موسلمانان ۋەرىيگرن.

خالى دوۋەم: گوتارى يەكتاپەرستى:

خوای پەرۋەردگار تاكە، يەكتاپەرستىش سەرچاۋەكەى لەتاكى خواى گەرۋەرۋە ھاتوۋە كەنەھاۋبەشى ھەيەو نەھاۋكارو نەيارمەتیدەرۋ نەپۆیستى بەھىچ خوايەكى تر ھەيەو نە پىدوايىستى ھەيە بەھىچ لەدروستكراۋەكانىەتى. ئەم گوتارى يەكتاپەرستىە دەسەلات و فەرمانرەۋاى و يان جوانتر بلین ھەموو سىستەمەكانى ژيانى لەسەر دادەمەزرىت، كەكرۆكى بىروباۋەرى ئىسلامىە ۋەك لەخالى يەكەمدا ئامازەى پىكراۋە، ئەۋىش پىكھاتوۋە لەسەن بەش خوايەتى و پەرۋەردگاريتى و ناو و سىفاتە پىرۋزەكانى.

۱ - يەكتاپەرستى خوايەتى، ئەم بەشە گرنگترىن بەشى ژيانى مەرۋقە كەدیتە ناو ئىسلامەۋە، تەنانت ھەموو پىغەمبەرەن سەلامى خاۋايان لىبىت، خوا تەنھا بۇ ئەۋە ناردونى بۇ سەرگەل و نەتەۋەكانى خۇيان تاكو پىيان بلین؛ اَعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ. ۶۱ ھود

ۋاتە، ھاتوۋن تاكو خوا بەتاك و تەنھا و بن ھاۋتا بەيەكتاپەرستى خوايەتى بە گەل و نەتەۋەكانىان بناسپنن.

كەۋاتە خواى گەرۋە پىغەمبەرەنى ناردوۋە بۇ ئەۋەى گەلانى تر لەشېرك و ھاۋەلدانانەۋە بەرمو ناسىنى خواى تاك و تەنھا بەرن.

واته كهوتوونه ته شيرك و هاوه لگيرى به ندايه تيبه مو، به ندايه تى جگه له خوا و
 هاوار كردن جگه له خوا، داواى كۆمهك و فرياكه وتن جگه له خوا، ئومېدى زيانگه
 ياندن و سوود پېښه خشين جگه له خوا، سهرېرېن بۆ جگه له خوا، نه زړ كردن بۆ
 جگه له خوا، باوه رېوون به كه سېكى تر جگه له خوا - سبحانه و تعالى - پنهان
 ده زانېت يان هېچ كاروبار تېكى ئهم بوونه ي به دهسته، شيرك و هاوه لگيرى له م
 بابته و مه سه لانه دا دروست بووه، كاتېك خه لكى پاش ده سه ده ته و حيدو
 يه كخواپه رستى، كهوتنه شيركه ومو هاوبه شيان بۆ خوا برياردا و مك خواى گه و ره
 ده فهرمويت: كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ ۚ
 البقرة.

واته: (له سهره تاى پهيدا بوونى خه لكى دا، دواى تۆفانه كه ي نوح) خه لكى، يه ك
 ئوممهت بوون و خاوه نى بيروباوه رى يه كتاناسين بوون، (به لام به ره به ره لايان
 دا) خوايش وىلى نه كردن و پيغه مبه رانى رموانه، تا مژده در و ترسېنهر بن
 بۆيان.

ده سه ده له سهر يه كتاپه رستى بوون و به ته نها خوايان ده په رست، هه تا شه يتانه
 كان هاتن و له ئايينه كه يان ده ريان هېنان، له يه كتاپه رستى و خواناسييه مو به رمو
 شيرك و هاوه لگيرى لاياندان و گۆريان، ئيتر به مشيويه يه كه م گه ليك له
 نه وه ي ئاده م تووشى شيرك هاتن و وازيان له ته و حيد هېنا گه لى نوح بوو سه
 لامى خواى لى بيت، ئه وېش كه به هوى به گه و ره گرتن و پيرۆز كردنى ئه ولياو د
 ۆستانى خواوه بوو، كه خه لكى گومانى خېر و چاكه ي پېيان هه بوو، ئه مه بووه
 هوى پاساو و ريگه يه ك بۆ كهوتنه ناو شيرك و لادان له يه كتاپه رستى.

قورئان بۆمان باس ده كات كه ئه و گه له پياوچاكه كانى خۆيان وهك (وه دو سواع و
 يه غوس و يه عوق و نه سرا) و مك خوايه ك ده په رست و له خوارى خواوه هاواريان
 لى ده كردن، ئه مانه پياوچاكانى گه لى نوح بوون، هه روهك له و فهرمووده يه دا
 هاتوو كه ئىمامى بوخارى له صه حيه كه يدا هېناويه تى، شه يتان كه ويستى گه لى
 نوح گومرا بكات پى و تن: لو صورتى هؤلاء وعملت لهم التماثيل لتذكرتم عبادة

هۇلەئە للە، وتذکرتەم قربہم من اللہ تَبَارَکَ وَتَعَالٰی، فعبدتہم اللہ - سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰی -
مثل ما یعبده هۇلەئە..^{۲۴}

ئەگەر ویتەئى ئەمانەتان بکیتشایەو پەیکەرتان بۇ داتاشینایە ئەوہ یادتان دەھاتەوہ کەئەوانە چۆن بەندایەتییان بۇ خوا دەکرد، وە یادی نزیکی ئەوانەتان دەھاتەوہ لەخواوہ، ئەوکات وەک ئەوان چۆن بەندایەتییان کردووە، ئیوہش ئاوہا خواتان دەپەرست و لى نزیك دەبوونەوہ، ئیتر ئا بەم جۆرە شەیتان لەسەرەتادا ئەم کارەى لا جوان و شیرین کردن، پەیکەرەکان دانران تاکو تەنھا بیرى بەندایە تیکردنى خویان بێتەوہو بەس.

پاشان چەند وەچەو نەوہیەک بەدوادا هاتن، عیلم نەما و زانست نەسخ بۆوہ، وازیان لەخواپەرستى هیئا و کەوتنە پەرستن و هاوارلیکردنى پیاوچاکەکان، ئیتر ھەر بەمجۆریە نەریت و باوى نەتەوہکان، پاش تیپەرپوونى چەند وەچەو نەوہیەک مەبەستى سەرەکی کە لەپیناویدا بیدەکە داھینراوہ یان پەیکەرەکە داتاشراوہ لەبیرئەچیتەوہ، راستەوخۆ دەچنەناو مەبەستەکەوہ ویتەکەیان پەیکەرەکە دەکەنە خویەک و هاوارى لى دەکەن و لەخوارى خواوہ دەپەرستن.

ئەم پیاوچاکانە کرانە خواو پەرستراں و یەکخواپەرستى لەبیرچووہوہاوەل و هاوہلگیرى بالى کیتشا بەسەر گەلى نوحداسەلامى لیبتت، جا ئەمە یەکیکە لە ھۆکارەکانى روودانى شیرک لەنەوہى ئادەمدا، ئەوہش ئەوہیە، کە خوا - سبھانەو تەعالى - باسیکردوہ لەھاوسەنگیکردن و یەکسانیکردنى کەسانى دیکە یە لەگەل خوادا کەخوای گەورە لەبارەییەوہ دەفەرمویت، (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ) ۱۱ الأنعام

سوپاس و ستایش بۇ ئەو خویە کەئاسمانەکان و زموى دروستکردوہ، تاریکی و رووناکی فەراھەم هیئاوہ کەچی لەگەل ئەو ھەموو بەلگە بەھیزو سەرسام

^{۲۴} رواه عبد بن حميد كما ذكره السيوطي في الدر المنثور (۸ / ۲۹۴) من حديث محمد بن كعب.

ئاوارانەدا، پاشان ئەوانەى بېلەۋەر بۇون بەپەرۋەردىگارىيان يەككە لەدروستىكراۋە
كانى خوا دەكەنە ھاۋتاي خوا.

ۋە لەئايەتلىكى تردا لەگىرپانەۋەى بارو گوزەرانى ھۆزو گەلانى ئاگر كە لەدۆزەخدا
سەرگەردمۇ دەمراستەكانيان دەلېن: دەفەرمۇيت: (تَالَلَهُ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ *
إِذْ تُسَوِّىْكُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ). ۹۷- ۹۸ الشعراء
ۋاتە: سۆيىند بەخۋا بەراستى ئىمە لەگومرايىيەكى ئاشكرادا دەئايىن كاتىك كە
ئىۋەمان دەبەردە رېزى پەرۋەردىگارى جىھانىيەنەۋەى يەكسانمان دەگردن لەگەل
يەكدا!..

ئەۋانەى كەسانى تريان كىرەتە ھاۋشانى پەرۋەردىگار، لەۋ باۋەرۋە نەبۋە، كە
كەسىكى تىرى جگە لەخۋا بتۋانىت دروستىكات، يان رۆزى بدات، ياخۇد سوۋد بگە
يەنىت، يان زىندوۋ بىكەتەۋە، يان بىرئىت، ياخۇد كارەكان رېكېخات، يان باران
بىبارئىت، بەلكو شىركى ئەۋانە لەخۆشەۋىستى و بەگەۋەرمۇ پېرۇزگرتندا بوۋە، كە
سانى دىكەيان لەمانەدا كىرەتەھاۋشان و ھاۋتاي خۋاى پەرۋەردىگار، ۋەك خۋاى
گەۋرە دەفەرمۇيت: (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ اللَّهِ أَندَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ
وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ..) ۱۶۵ البقرة

ۋاتە: (لەگەل ئەۋ ھەمۇ بەلگە ئاشكرائىيەدا) ھەندى كەس ھەيە لەجىياتى
ئەۋەى كە خۋاپەرست بى، شتى تر دادەتاشىن بۇ خۋى و (شۋىن رېنمەنەكانى
خۋا ناكەۋى و) خۆشەۋىستى و سۆزى دەدا بەۋەت و بەرنامۆلكەۋ تولى رېگايانە و
خۆشى دەۋىت، بەلام ئەۋانەى ئيمان و باۋەريان ھىناۋە خۋايان زۆر زياتر خۆش
دەۋى (ھەر بەراۋەرد ناكىرەت) جا ئەۋانەى كە ستەمكارن كاتىك كە پۈۋەپۈۋى سزا
دەبنەۋە.....

كە ئەمە لەگەۋەرەترىن و ترسناكترىن دەرگاكانى شىركە..

لەگەل ئەو ھەموو بەلگە ئاشكەرايانەدا.. ھەندىچ كەس ھەيە لەجىياتى ئەوھى كە
خوۋاپەرست بىن، شتى تر دادەتاشىن بۇ خۆى و شوۋىن پىنمايىھەكانى خوا ناكەوئى،
خۆشەويستى و سۆزى دەدا بەو بت و بەرنامۆلكەو تولە پىگايانە و خۆشیدەمۆت
لەجىياتى خۆاى پەرورەردگار، بەلكو زياترىش.

كەواتە يەكتاپەرستى خوايەتى لەگوتارى سياسى ئىسلامىدا ئەوھ پەروون دەكاتەوھ
كەبىجگە خۆاى بالا ھىچ پەرستراوتك نىھو ھىچ كەس ھاناو ھاوار جگە لەخۆاى
پەرورەردگار بۇ ھىچ دروستكراوئىكى تر نابات بەناو پياوچاك و عابدو
خواناسەوھ...

لەپىويست راگرانى ئەم يەكتاپەرستى ئەوھەيە: كە ھاوھلگىرانى راپوردو
ھەرچەندە لەكاتى خۆشى و گوشادىدا ھاواريان لەپياوچاكان و پىغەمبەران و
نزيكانى لاى خوا دەكرد، بەلام كاتىك سوارى كەشتىيەك ببوونايە لەھەموو لايە
كەوھ باو بۆران بەرمو پرويان بەھاتايەو شەپۆل گەمارۆى بدانايە، يان تووشى تە
نگەشەيەك بەھاتنانە، دەگەرپانەوھ دلسۆزانە پەنايان بۇ خوا دىناو، بەكۆل ھاواريان
دەكردو داواى كۆمەك و دەربازبوونيان دەكرد، ئەمە بەپىچەوانەى شىرك و ھاوھ
لگىرى پاشىنەكانە، ئەبىنن كە تەنانەت لەكاتى تەنگەشەو نارەحەتیشدا ھەر
ھاوار جگە لەخوا دەكەن و لىيان دەپارىنەوھ.

ئەمەش كە گەورەترىن و سامناكترىن بەلاو موسىبەتە ئەم ئوممەتە تىي كە
وتووھ، ئەوھەيە كە باوھريان وايە، كە جگە لەخوا كەسىكى دىكە دەستى ھەيە لە
پەرورەردگاريتى و بەرپۆھەردنى بوونەوھەردا، لەخوا داواكارىن لەسەرى ھەلگىرىت و
لەناوياندا نەمىنىت، ھاوھلگىرانى سەردەمەپىشووھەكان بەمشىوھ نەبوون و باوھ
ريان وا نەبووھ، ئەوان باوھريان وابوو كە خواكانيان تەنھا تىكاكارو نپۆھەندن لە
نپوان ئەوان و خوادا، لەخوا نزيكان دەكەنەموو خۇيان ھىچيان بەدەست نىھ،
بەلام ھاوبەشەدانەرە پاشىنەكان بەجۆرىك باوھريان بە خواكانيان توندە كەتواناى
دروستكردن و مردن و ژيان و رۆزىدانىان ھەيە، ئەمەش بەلگەى داروخان و پلە
نزمى و بىن ئەرزىشيانە، چونكە بەراستى ھەرچەندە مرقۇقايتى بەرمو دواتر

بیت لہ پەيام و ھىدايەتى پىغەمبەران دوورتەر دەكەويتەومو شىرك و دارمان و
وېرانبوونى زياد دەكات پەنا بەخوا.

بەداخەو گەورەترىن و ئاستەمترىن و نەھامەتىش ئەوھىكە ئەم ھاوبەشدانانە
لەناو گەلىكدا رۆويدات كەخۇيان بەئوممەتى محەمەد دەزانن (صلی اللہ علیہ
وسلم)، كەسانىك باوەريان واىە كە قوتبەكان يان نەجىب و خانەدانەكان يان ئە
بدالەكان يان ئەولياو پياوچاكەكان سوودو زيان و دروستكردن و پۆزىدان و دە
ستىوهردانىيان لەكاروبارى بوونەومردا بەدەستەو لەسەر ئەم كارانە كارىگەرييان
ھەيە، لافى ئەو لىدەدەن كە خواى گەورە كارى دەستىوهردانى بوونەومەرى داوھ
تەدەستى ئەوانە، بەئارەزوى خۇيان دەست ئەخەنە كاروبارى بوونەومەروم، جا
بوئەوھى چاوبەستى لەخەلكى بكەن كاتىك پىيان بگوترىت؛ ھەر خوايە كاروبارى
بوونەومەرى بەدەستەو جگە لەو كەسى تر ئەو مافەى نىيە، دەلىن؛ بەلن،
كاروبارى بوونەومەر بەدەستى خوايە، بەلام خوا ھەركەسىكى بوويت پىى دەبە
خشن و دەتوانىت لەمولكى خوادا چى بوويت بىكات و بۆى بەجن بىت، ئەمەش
لەخراپترىن و بەتالترىن نارموايىە، چونكەخواى گەورە ئەگەر رېز لەيەكەك لەبە
ندەكان يان پياوچاكان بگريت، ماناى ئەوھنىە كە ھىچ تايبەتمەندىيەكى خوايەتى
دەداتە ئەو بەندەيە، ئەو تەنھا مافى خوايە ھىچ كەسىكى تر بەشدارنىيە تىيدا،
ھەر لەپىناوى ئەوھدا ئاسمانەكان و زموى دروستكردوم، فرىشتە نزىكەكان و پىغە
مبەران و نىردراوھەكان پاشانىش لە دواى ئەوان بەندەكانى خوا و ھەموو خەلكى
بەگشتى خواپەرستى دەكەن و رۆودەكەنە خواو كارو پىشەيان بەندايەتییە، بە
ھىچ شىوھىەك و بەھىچ جۆرىك رەوا نىيە ھىچ كەسىك تايبەتمەندىيەكانى
ئولوھىيەتى پىدريت و بەشدارىت تىيدا.

بەلكو ئەمە بەدرۆخستەوھىە بۆ ئەوھى لەقورئان و سوننەتداو لەسەر زارى
ھەموو پىغەمبەران بەگشتى ھاتوومو جىگىر بوو كە بەتەنھا ھەر خوا مافى
خوایەتى و ئولوھىيەتى ھەيەو ھىچ كام لەدروستكراوھەكانى بەشدارى و
ھاوبەشى نىن.

خۇ ئەگەر وتيان؛ خوا خۇى مافى دەستىۋەردانى داۋە بەمۇ ئەۋلىياۋ دۆستانەى خۇى لەبۈۋنەۋەردا، تواناى زىندۈكرەنەۋەمۇ مراندن و ژيان رۆزىدانى پىداۋن.. ئەمە ئىتر لەرۈۋەكەشتىن بەتال و نارۋايىيە كەمۇسلمان بەفېترەى خۇى دەزانىت كارىكى بەتالەۋ رەتكردنەۋەى بەلگەنەۋىستە، چونكە زانستى دلىيا بەخشى ھەيە كە خۋاى گەۋرەپىغەمبەرانى پىشۋو و پىغەمبەرى خۇشمانى تەنھا بۇ ئەۋە ناردۈۋە تاكو بە تەنھاۋ بىن ھاۋەل زاتى خوا بەخەلكى بناسىنن و لە ئولۋەيىيەتېدا بەتاك بگىرىت، ومك خۋاى گەۋرە ئەفەرمۈيت: (وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ ..) ۳۶ النحل

ۋاتە؛ دەى چۆن ئىتر خۋاى گەۋرە كەسىكىترى جگە لەخۇى ئەكاتە ھاۋەل و ھاۋشانى خۇى و ومك تاغوت و لە سنوردەرچۈيەك رېى پىن دەدات خەلكى بىپەرستىن و ھاۋارى لىن بكەن؟!

لە كۆتايدا ئەم خالە ھەرچەندە باس و خواست و زياتر شى بكەينەۋە گىرنگى و تايىبەتمەندى خۇى ھەيە، ومك ئامازەم پىدا ھەمۇو سىستەمەكانى ژيانى لەسەر دامەزراۋمو پەنا بەخۋا لەبچۈكتىن ھاۋبەشدانانەدا ھەمۇو كارو فەرمانى مرقۇف پوچ دەپىتەۋمو لاي خۋاى پەرۋەردگار ئەرزىشى نامىنىت.

كارى دەسەلاتى سياسى ئىسلامى ئەۋەيە كەيەكتاپەرستى بچەسپىنىت و شۆرشى لەپىناۋدا بكات ومك شۆرشەكەى محەمەدى كورې عەبدولۋەھاب پەحمەتى خۋاى لىبىت^{۲۵}

۲ . كەيەكتاپەرستى پەرۋەردگار تىيە، ومك دانپىدانان بەۋەى كەخۋا بەدپەنەرى ھەمۇو شتىكە، ۋە بۇ ئەم جىھانە دوو دروستكەرى ھاۋشۋەنەن لەسيفات و كىرمەۋەياندا، ئەم تەۋحېدەش ھەقەۋ ھىچ گومانى تىدا نىيە، كۆتا مەبەستى زۇرىك لەئەھلى كەلام و تىروانىن و كۆمەلىك لە سۆفەكانە، ئەم يەكتاپەرستىيە

^{۲۵} شرح العقيدة الطحاوية التوحيد الألوهية، الشيخ الدكتور سفر بن عبدالرحمن الحوالي ...ومرگىزانى، بلوكى محمد ل ۱۰۵

هیچ کۆمه‌لێکی دیاریکراو له‌نه‌وه‌ی ئاده‌م نه‌هاتوون هه‌لیوه‌شیننه‌وه‌و باوه‌ریان
پێینه‌بێت، به‌لکو دله‌كان به‌فیطره‌ی خۆیان خۆرسك كراون له‌سه‌ر دانپێدانان و
باوه‌رپێهێنانی زیاتر به‌زاتی خوا له‌وه‌ی كه‌دارپێژرا‌بن له‌سه‌ر دانپێدانان به‌جگه‌له‌و
له‌دروستكراوه‌كانی دیکه‌، وه‌ك پێغه‌مبه‌ران (عليهم الصلاة والسلام) كه‌قورئان
له‌سه‌ریان ده‌گیرێته‌وه‌، ڕوومه‌و گه‌له‌كانی خۆیان وتویه‌: (قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ
شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ....) ١٠ إبراهيم

واته‌: پێغه‌مبه‌رانیان وتیان: باشه‌، ئاخ‌ر گومان له‌ چی ده‌كه‌ن؟ ئایا له‌ خوای
په‌روم‌دگارا گومان هه‌یه‌؟! به‌دییه‌نه‌ری ئاسمانه‌كان و زموی؟!.....

به‌ناویانگترین كه‌سێك كه‌ به‌نكۆلێكردن و گوێخه‌فاندن به‌رامبه‌ر به‌په‌روم‌دگاری
ناسرا‌بێت فیرعه‌ون بووه‌، بێگومان كه‌نه‌ویش له‌ناوه‌وه‌ی ده‌روونیدا دله‌نایی به‌
بوونی په‌روم‌دگار هه‌بووه‌، وه‌ك موسا سه‌لامی لێبێت پێیده‌لێ: (لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا
أُنْزِلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَائرٍ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ...)
١٠٢ الإسراء

واته‌: موسا وتی: ئه‌ی فیرعه‌ون تۆ چاك ده‌زانی كه‌ئه‌و موعجازه‌ كه‌س ئاوا
پێشی ناهێتی جگه‌ له‌په‌روم‌دگاری ئاسمانه‌كان و زموی، تا به‌رچاو ڕوونكه‌رموه‌بێ
و خه‌لكی به‌ڕۆشنی هه‌ق و بینین و له‌یه‌كی جیاكه‌نه‌وه‌، من دله‌نیام ئه‌ی فیرعه‌
ون كه‌تۆ تیا‌ده‌چیت و له‌ناوده‌بریت (ئه‌گه‌ر هه‌ر ئاوا بێرېكه‌يته‌وه‌).

خوای گه‌وره‌ سه‌باره‌ت به‌و و به‌گه‌له‌كه‌ی ده‌فه‌رمو‌یت: (وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا
أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا) ١٤ النمل

واته‌، ئه‌وانه‌ هه‌ر ڕق ئه‌ستووریان كرد و باوه‌ریان پێی نه‌بوو، به‌ زۆرداری و خۆبه‌
زلزانی، له‌ كاتێكدا له‌ ناخی ده‌روونیانه‌وه‌ هه‌ستیان ده‌كرد كه‌ حه‌قیقه‌ته‌و ڕاسته‌،
ده‌ ته‌ماشای بكمه‌ سه‌رنج بده‌ بزانه‌ سه‌رئه‌نجامی تاوانباران و گوناهاكاران چۆن

وه له بهرئهوه له پرووی ئینکاریکردنهوه وتی: (وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ) موسا پئی وت: (رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ * قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْمِعُونَ * قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ * قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ * قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ) ۲۴- ۲۸ الشعراء..

واته: موسا وتی: ((پهروهردگار به دیهینهری هه موو ئاسمانه کان و زموی و هه رچیش و له نیوانیاندا ههیه ئه گهر ئیوه برواده کهن و دنیایا دهبن)).
فیرعهون به له خۆبایبوونی کهوه به وانهی دموروبه ری وت: ((خۆ گویتان لیه چهنده قسهکانی گه ورهن)).

موسا پرووی کرده خه لکه کهو وتی: ((خوای جیهانه کان پهروهردگاری ئیوهش و پهروهردگاری باوانی دیرینیشته)).

فیرعهون به گالته پیکردنهوه وتی: ((بهراستی وادیاره ئهو پیغه مبه ره ی که بۆ ئیوه رموانه کراوه شیتته!!))

بهراستی کۆمه لێک لافی ئهوه بیان لیداوه. که پرسپاری فیرعهون له موسا سه بارهت به خوا بۆ تیگه یشتن بووه له ماهیهت و چۆنیهتی خوا سبحانه و تعالی. کاتیکیش که پرسپار له سه رکراوه که ماهیهت و چیهی نه بووه ئیتر موسا بیتوانا بووه له وه لامدانهوه. که نه مهش هه لیه. به لکو ئه مه پرسپاری ئینکاری و دانپیدانه نان (جحد) ه وک هه موو ئایه ته کان به لگه ن له سه ر ئه وه ی که فیرعه ن ملینه داوه بۆ پهروهردگاری و کوفری جحدی بووه (راستی و حه قیقه ته که ی زانیوه. به لام هه ر مله وپی و بیتاوه پی هه لێژاردووه). ئه وه نه بووه بوونی خوای سه لماندین. داوای شاره زایی له چیهی و چۆنیتی خوای له موسا کردب. له بهر ئه وه موسا بۆی پروو کردموه. که ئه وه زانراوه ئاشکرایه. به لگه و نیشانهکانی پهروهردگاریتی روشن ترن و به ناوبانگترن له وه ی که پرسپاری سه بارهت بکریت به وه ی که چیه؟

بەلكو ئەو زاتە سبحانەو تعالى زانراوترو ديارترو رۇشتىرە لەوہى كەنەزانرئ و نە ناسرئ، بەلكو زانىنى ئەو لەفترەو خۇرسكى مرۇقدا دامەزراوترەو گەورەترە لە ناسىنى ھەر ناسراوتك.

لە ھىچ تاپەفەو كۆمەلگەو نەزانراوہ كە وتبىتى: جىھان دوو دروستكەرى ھاوشىوہى ھەيە لەسيفات و كردەموەدا، ئەوہتە دووخوايىيەكان (الثنوية) لە مەجووسىيەكان، مانەوہەكان كەدەلئىن، دوو ئەسل و بنچىنەھەن بۇ ئەم جىھانە، رۇشنايى و تاريكايى، دەلئىن كەجىھان لەو دووانەموە دەرچووہ و ھاتۆتە بوون، پئىن لەسەر ئەوہى، كە رۇشنايى چاكترو باشتەرە لەتاريكايى، كە ئەويش خواى سوپاسكراوہ، تاريكايى خراپ و شەپەنگىزو سەرزەنشترەو، لەسەر مەسەلەى تاريكايىيەكەش لەملەلانى و مشتومردان، كەئايا كۆنە يان تازەيە؟ (واتە: ھەر بووہيان ھاتۆتە بوون).

كەواتە دوو پەرورەدگارى ھاوشىوہيان جىگىر نەكردو نەيانسەلماندوہ، بەلام نەسرانييەكانىش، كەبەسنى خوايى دەلئىن، ئەوہ بەھىچ جۆرىك سنى خوايان بۇ جىھان نەسەلماندوہ، ھەندىكيان لەوہيتريان جوداو لىكچىراو بن، بەلكو كۆكن لەسەر ئەوہى كە دروستكەرى جىھان يەك دانەيە، دەلئىن: ((بەناوى باوك و كورو روى پىرۆزموہ)) كەيەك خوان، وە ئەو قسەيەشيان كەباس لە لە (ئاويتە بوون)^{٢٦}

دەكات خراپترو بىكەلكتەرە، لەبەئەوہ لەتىگەيشتن و گوزارش لىكردنىدا ھەميشە لەدلەپاوكى و شپىزەيى و پەشۆكاويدان و نازانن چۆن گوزارشى لىكەن، لەوہ نيە يەككيان بتوانىت بەمانايەكى مەعقول گوزارشى لىكەت، لەوہنييە دووانيان

^{٢٦} ئاويتە بوون بۇ دىزايىنەرى بەرپىز بۆى زياد بکە .. ئاويتە بوون ، جۆرىكە لە بىروباومى ھەندىك فەلسفەى ئاينى وىك مانى و سەنوصىيەكان و ھەندىكىش لە سۆفىگەرەبەكانى كۆنى ھىندستان ، كە پيان وايە خوا لەگەل لاشەى مرۇقدا ئاويتەدەبىت و يەك دەگرىت،بەوہ دەوتريت حلولى

لەسەر يەك ماناي ھاوشىۋە بەيەك پىك بىن، ئەۋەتە دەلېن؛ يەككە بەخود، سىيانە بە ئەقنوم..

ئوقنومەكانىش جارىك بەتايبەتمەندى ۋەسفى ئەكەن و جارىكىش بەۋى كە سىفاتىيەتى، جارىكىش بەكەس و خەلكى، لەراستىدا خوا بەندەكانى خۇپسك كىدوۋە لەسەر تىگەيشتن لە خراپى و بىكەلكى ئەم قسانە دۋاى ئەۋى بەتەۋاۋى بىنىشيان كىدوۋە بەگشتى ئەۋانە نالېن، بەۋى كە دوۋە دروستكەرى ھاوشىۋە ھەيمو ئەۋە بۇ خوا ناسەلمېن.

مەبەستىش لېرەدا؛ لەناۋ گىرۋەكاندا نىيە كەدوۋە دروستكەرى ھاوشىۋە بۇ ئەم جىھانە بسەلمېنىت و باۋەرى پىلى ھەبىت، لەگەل ئەۋەشدا كە زۇرىك لە ئەھلى كەلام و تېرۋانين و فەلسەفە ماندوبوون لەسەلماندىن و جىگىر كىرندىدا، ھەشيانە كە دانى بە ناتەۋاۋى ئەۋەدانائە، كە بتوانىت لەرپى ژىرىيەۋە ئەۋە بسەلمېنىت و لافى ئەۋى لېداۋە، كەلەرپى بىستەنەۋە ۋەرىگىرتوۋە.^{۲۷}

۲ - يەكتاپەرستى ناۋو سىفاتە بەرزەكانى خۋاى پەرۋەردگار؛ ناۋو سىفاتى پىرۋى پەرۋەردگار ۋەك خۋى تەماشى دەكرىت و ھاۋەلگىرى بۇ دانانىرىت و تەئۋىل و تعطىل ناكىرىت و تەشبىھى سىفاتى پىرۋى ناكىرىت ۋەك ئەقلىگەۋار و كەلامىەكان دىكەن، كەيفىيەت و چۆنىەتى بۇ دىارى ناكىرىت، نەۋۋە لەسەر خۋاى پەرۋەردگارو سىفاتى پىرۋى نايەتەۋە، راستەۋخۇ بىشۋەبىتىت.. تا ناشۋەبىتىت بەھىچ دروستكراۋىكى، ۋەك ئەۋە باس دەكرىت كەخۋى باسى زاتى پىرۋى خۋى كىدوۋە لەقورئانداۋ پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- ھەۋالى پىداۋىن، دان دەنېن بەناۋو سىفاتە پىرۋەكانىدا ئەۋى كەھاتوۋە

^{۲۷} دكتور سفر الحوالى شرح العقيدة الطحاوية التوحيد الربوبية، ۋەرىگىرانى باۋكى محمد ل۶۷.. (جۆرىكە لە زمانى سىيالى كۆن بۇ لاھوتى مەسىحى بەكار دەھىتىرىت وانا سىفاتى خوا و كەسايەتى و خوا و سىروشتى خوا ..لەھەر مەزھەبىك مەسىحىدا جۆرىك پىناسەدەكرىت).

لهقورئان و سوننه تدا، نهفی و رەتی هەموو ئەوانە دەکەینهوه کەخوای گەوره نهفی و رەتیکردوه لهسیفات و ناوه بەرزەکانیدا، یاخود پیغه مەبەر کە نهفیکردوه لههەموو عەیب و نوقسانیک لهخوای مۆتەعال بۆ کۆی گشتی.. ئەمەش کورت و پوخترین پێناسەیه کەموەرگیراوه لهباوەربوون بەناوو سیفاتە پیرۆزەکانی خوای پەرورەدگار^{۲۸}. چارەسەری کێشەیی نیوان مەوۆف و خوای پەرورەدگار لێرموه سەرچاوه دەگریت بەبۆچوونی -نوسەر- ئەویش لهفەرموودهیهکی خۆشه‌ویستمانه‌وه دەست پێده‌کات و خوای پەرورەدگار لهقورئاندا باسیکردوه به‌ناپاسته‌وخۆیی.. پیغه‌مه‌به‌ر خوا - صلی الله علیه وسلم- ده‌فه‌رمویت؛ خوای گەوره (۹۹) ناوی هەیه هەركەس بیانژمێرێ ئەوا دەچێتە به‌هەشت.. (روی البخاري (۲۷۳۶) ومسلم (۲۶۷۷) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةٌ إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ)

خوای پەرورەدگار به‌هەزاره‌ها ناوو سیفاتێ پیرۆزی هەیه، یاخود کۆمه‌لیک له‌زانیان ده‌فه‌رموون ناوو سیفاتێ خوای گەوره له‌بژاره‌ نایه‌ت هەر ناویک جوان و به‌رزو سیفات بالابوو ئەوا تایبه‌ته به‌پەرورەدگار. کەواته‌ خوای پەرورەدگار هەر ناویک جوان بێت و هەر سیفاتیک به‌رزبێت لایه‌قی پەرورەدگار، به‌لام بۆ لێره‌دا باسی نه‌وه‌دونۆ ناوکه‌راوه، زانیان ده‌فه‌رموون؛ له‌ناو - ناوه‌ پیرۆزه‌کان و سیفاتەکانی خوای مۆتەعال هەر کەس نه‌وه‌در نۆ ناوی له‌به‌ر بکات و بیانژمێریت ئەوه‌ ده‌چێتە به‌هەشت.. لێره‌دا کێشه‌یه‌کی تر دێته‌ پێشه‌وه؛ ئایا هەر له‌به‌ری بکه‌یت وەك شیعریک و بیلێته‌وه، یان وەك جه‌دوه‌لی زەرب له‌به‌ریکه‌یت؟ ئایا به‌مه‌ ده‌چێتە به‌هەشت؟

^{۲۸} منهاج المسلم، ابو بکر جابر الجزائري ل-۱۵

زانىيان دەلّين؛ ((ژماردن بهواتاي ئەو لەبەرکردنە نىمە نايەت بەلکو جىاوازی هەيه لەنتوانى وشەى احصى و عدد.. ئەگەر ماناکەى بە(عدد) هاتبێت.. واتە؛ تەنها ژماردنە، بەلام ماناکە بە(احصى) هاتوو، وشەى (احصى) بەرغراونترە لەتەنها ژماردن، بەلکو کۆکردنەوهى زانىياريشە لەسەر هەر ژمارەيهک کەکۆپدەکەيتەوه.. بۆ نموونە ئەگەر ژمىريارى (احصى) شویتىک بەکەيت دەبێت زانىيارى لەسەر مالهکانيان و جىگاو جوگرافيا و مىژوو و زمانيان.. هتد کەواتە؛ ژمىريارى بهواتاي ژماردن نايەت بەتەنها، بەلکو واتاکەى لىکۆلینەوهيه لەنەوهدونۆ ناوەکە، کەهەلیدەبژىريت و بۆئەوهى پىی برۆینە بەهەشت.

نايا ناوه گەورەکانى خواى مۆتەعال کامانەن (اسم الاعظم)؟

زانایان هەندىکیان لىهەلبژاردوه، بۆ نموونە (الرحيم، الرحمان، العزيز، ذو الجلال والإكرام)... هتد

بەلام هەندىک لەزانایانى تر وهک ئىبنوقەيم دەفەرموون مروّف بەهەر ناویکی پەرورەدگار پىویستى بەخودای گەورەبوو بەو ناوه بانگى بکات ئەوا ئەو ناوه دەبێتە ئىسمى ئەعزەم، بۆ نموونە پىویستت بەورزق و رۆزىيە، بەناوو سىفاتى الرزاق داوا بەکەيت، یاخود پىویستت بەهیزو توانايە، بەناوى القوي بانگى بەکەيت ئەو ناوانە دەبێت بە ئىسمى ئەعزەم.

یەكەم سىفات و ناوى پىروۆزى خواى پەرورەدگار کەهاتە سەر زموى ناوى ئەکرام بوو (الاکرام) لەرنگای وهحییەوه لەیەكەم سورەتدا لەسىيەم ئایەتیدا خواى پەرورەدگار دەفەرمویت؛

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بەناوى خواى بەخشندەى مپهرەبان

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾

(ئەى محمد صلى الله عليه وسلم) بخوینە بەناوى ئەو پەرورەدگارەتەوه

(کههه موو شتیکی) دروستکردوو.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾

ئاده میزادی لهچەند خانەیه کی خۆهه لواسەر (لهناو مندا لاند) دروستکردوو

اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿٣﴾

بخوێنه، پهروهردگاری تۆ خاوهنی ږیزو بهخششی بن سنوره.

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾

ئهو زاتهیه، که بههوی قه لهمهوه زانست و زانیاری فێردهکات.

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

ئاده میزاد فێری ئهو شتانه دهکات که نایزانیت و بیتاگیه لیبان.

لیږدها گهراڼه بهدوای دوو زانستی گرنگدا دهردهکهویت..

گهراڼه بهدوای دروستکراوهکانی خوای پهروهردگارد، دووه میان گهراڼه بهدوای سوپاسگوزاری و شوکرو عیرفاندا، کهواته ئهوه لیږموه سهرحاوه دهگریت، گوتاری ئیسلامی لهسهر بڼه‌های یه‌کتا په‌رستی بۆ پاراستنی کهرامه‌تی مروّقه.

له کۆتایی گوتاری ئاینی پرسیاریک روومان تێده‌کات یاخود دروست ده‌بیت، ده‌لێت؛ ((باشه گوتاری ئاینی ته‌نها مه‌به‌ست له‌بیروباومه‌که‌سن چه‌مه‌که؟))

له وه‌لامدا ده‌لێین؛ ((ئاین وه‌که له‌پێناسه‌که‌یدا ږوونمانکردموه ماناو مه‌دلولاتی زۆری هه‌یه، به‌لام که‌ده‌لێین؛ گوتاری ئاینی له‌گوتاری سیاسی ئیسلامیدا، ته‌نها خۆی له‌سن به‌شدا ده‌بینیته‌وه، ئاین به‌تێگه‌یشتنه‌ فراوانه‌که‌ی واته؛ هه‌موو ږه‌هه‌نده‌کانی ژیان و سیسته‌مه‌کانی، هه‌رچه‌نده‌ ئه‌گه‌ر وورد ته‌ماشای ئهو سن چه‌مه‌کش بکه‌ین له‌خوایه‌تی و په‌روه‌ردگاریتی و ناوو سیفات به‌رزه‌کانی سیسته‌مه‌کانی ژیاڼی تێدا دا‌ریژراوه، بڼه‌په‌تی ئهم باسه‌ ده‌سه‌لاتی خوای په‌روه‌ردگار، ناسراوه به‌حاکمیه‌ت له‌باسه‌کانی تردا زیاتر ږوونده‌کریته‌وه، لیږموه کۆتایی به‌م باسه‌ دینین و ده‌چینه‌ سه‌ر سه‌نته‌ری وه‌رگری ئاین که‌مروّقه.

كىشەكانى مرۇف لەگەل بېروباوۋەرداۋ دەرئەنجام:

مرۇف بوونەومەرىكى خاۋەن ھەستەو خۋاى گەورە ژىرى پىتبەخشيۋە لەسەردەمى ئادەممەۋە. گومانى تىدا نىە زۆرىك لەزانايانى سەردەم دەلېن، ((كەپىش ئادەم مرۇف بوونى ھەبوۋە لەسەر زەۋىدا، بەلام باۋكە ئادەم يەكەم مرۇفە كەمەلەكەى ژىرى و ئەقلى پىتبەخشراۋە لەگەل ئەۋەشدا خۋاى گەورە پەرتوكى ئاسمانى بۇ ناردۋە بۇ ھەردوۋ كۆرەكەشى كەلەسەردەمى خۇيدا بەيەكەۋە ژياۋن، واتە؛ بۇ شىشى كۆرى ئادەم و ئىدرىسى كۆرى ئادەم كەھەردوۋكياۋن چاۋيان بەباۋكە ئادەم كەۋتەۋە (شىث) پەنجا پەرتوكى ئاسمانى بۇ ھاتوۋە، ئىدرىسى براشى سى، ھەندىك را دەلېن؛ لاۋازە، بەلام بەھەردوۋكياۋن ھەشتا پەرتوكياۋن بۇ ھاتوۋە، چونكە سەرەتاي دەستپىكى ژىرى بوۋە، مرۇفەكان زياتر پىۋىستيان بەزانىارى ھەبوۋە لەسەر چۈردەۋور گەردوۋن و ژيان و دەسەلات و مرۇف و تەننەت خۋاى مۈتەعالىش.

بەم پىبە خۋاى گەورە پلەى مرۇقى بەرزكردۆتەۋە بەھۋى ھەستەكانى و ئىدراكى لەژىرى و لەبىركردنەۋە..تاد.

خۋاى گەورە ھەموو مرۇقىكى خۇشەمۋىت، كەلەنەبوۋنەۋە ھىناۋىتە ئەم بوۋنە، چونكە مرۇف كەۋجودى نەبوۋە لەعەدەمدا خۋاى پەرۋەردگار ئىجادى كردوۋە ئەۋە بۇخۋى نىعمەتىكى زۆر گەورەيە، كەلەم بوۋنەدا بەئەبەدى دەمىننەتەۋە. دىسانەۋە بەم پاپۋىتەۋەندە ئەۋەمان بۇ دەرەكەۋىت، كەپەرۋەردگارى بوۋن مرۇقى لەنەبوۋنەۋە ھىناۋەتە بوۋن، دەبىت شتىكى پىبەخشىت بۇ ناسىنى زاتى پىرۋزى خۇى..

ئەۋىش سى مەعەرىفەى گىرنگە، ياخود سى زانستى بنچىنەيىە، كەمرۇف دەتوانىت خۋاى پىبىناسىننىت^{۲۹}.

^{۲۹} كىتبى موسوعة الأسماء الحسنی، ثلاثة مجلدات... بەرگى يەكەم .. ل ۱۸

مه‌عریفه‌ی یه‌که‌م: زانستی مه‌خلوقاتی خوای په‌روه‌ردگاره: ئه‌م زانسته هه‌موو که‌س ده‌توانیت تێیدا به‌شداربیت، گه‌رانه به‌دوای نه‌هینه‌کانی ئه‌م بوونه له‌هه‌موو زانسته‌کانی که‌بریتیه له‌زانسته‌کانی پزیشکی و گه‌ردوونی، ئه‌ندازیاری، فیزیایی، کیمیایی، ئه‌ده‌بی، میکانیکی...هتد.

به‌واتای مروّقی خاوه‌ن ژیری له‌پێگای ئه‌م دروستکراوانه‌وه ده‌گاته ئه‌وه‌ی، که‌ئهم بوونه خاوه‌نی په‌روه‌ردگاریکه که‌حه‌تمیه، به‌لام ئه‌م زانسته گشتیه، کافرو موسلمان و دیندارو بیدین تێیدا به‌شدارن، ده‌گه‌نه ئه‌و باوه‌ره‌ی، که‌خالق هه‌یه، به‌لام هه‌ریه‌که به‌ژیری و ئیدراک و ئه‌قلی خۆی پێناسه‌ی ده‌کات، زۆرپکیان له‌پێگادا به‌جێده‌مینن و ناگانه ئامانج، خه‌لکانیکی زۆر که‌م و شاز له‌م جیهانه‌دا مولحیدن، واته: بره‌ویان به‌وجودی خالق نییه، بۆیه زۆرینه‌ی خه‌لکی سه‌ر ئه‌م هه‌ساره‌ی ئێمه باوه‌رداره.. له‌پێگای ئه‌م زانستانه‌وه گه‌یشته‌وه به‌باومر..

مه‌عریفه‌ی دووه‌م: زانستی فه‌رمانی خوای موته‌عاله: ئه‌م زانسته تابه‌ته به‌پابه‌ندانی ئاینه ئاسمانیه‌کان، له‌ناویاندا ئیسلام، که‌لێره‌دا باسی زانستی فه‌رمانی خوایی ده‌که‌ین ئه‌ویش بریتیه: له‌هه‌موو ئه‌و به‌ندایه‌تیانه‌ی که‌ناسراون به‌عبادات و مو‌عامه‌لات، ئه‌م زانسته په‌یوه‌ندی هه‌یه به‌ئاکارو ره‌وشتی مروّقه‌وه واته به‌ندایه‌تیه دروشمیه‌کان واته عباداتی شه‌عائیری قبول نابیت ئه‌گه‌ر به‌ندایه‌تی کردارو ره‌فتاری له‌گه‌ڵدا نه‌بیت، واته مو‌عامه‌لاتی، گریمان که‌سیک با نوێژ بکات، به‌لام ئه‌گه‌ر مالی خه‌لکی بخوات له‌قیامه‌تا با به‌ندایه‌تی نوێژه‌کانی به‌قه‌ده‌ر چیا به‌ک بیت پیغه‌مبه‌ری خوا - صلی الله علیه وسلم - ده‌فه‌رمویت؛ ده‌بیت به‌ته‌پ و تۆز، یان که‌سیک با به‌پۆژو بیت، گه‌ر باسی خه‌لکی بکات و بوختان و زه‌م و ملی خه‌لکی بشکێنیت لێی قبول ناکریت پیغه‌مبه‌ری خوا - صلی الله علیه وسلم - ده‌فه‌رمویت؛ ته‌نها خۆی تینوو برسی ده‌کات، واته خۆی ماندوو ده‌کات و هیچ پاداشتیکی نیه، ئه‌و که‌سه‌ی که‌به‌پاره‌ی حه‌رام ده‌چیت بۆ حه‌ج، خوای گه‌وره ته‌لبیه‌که‌ی ده‌گه‌رێنێته‌وه و ده‌فه‌رموویت؛ حه‌جه‌که‌ت قبول نیه، هه‌روه‌ها زه‌کات، خوای گه‌وره له‌قورئاندا ده‌فه‌رموویت؛ به‌ویستی خۆیان و

بەزۆرىش بىدەن خاۋى گەورە لىيان قىبول ناكات، تەنانەت شاىەتومانىش ئەگەر
حەقى خۇى نەدرىتى بەگىدار ئەوا بەووتنى تەنھا چەند وشەيەكە لەدەم
دەردەچىت، بۆيە لەفەر موودەيەكدا خۇشەويستمان - صلى الله عليه وسلم-
دەفەرموتت؛ حەقى شاىەتومان جىبەجىگىردنى مافەكانىەتى.

كەواتە مەبەستمان لەبەشى دووهمدا ئەوەيە مەرج نىە ھەركەس نوژو رۆژو و
بەندايەتى كرد پىى بوترىت خواناس و خاۋى ناسىو، ھەيە مونافىقە، ھەيە
فېربوو وەك كلتورىك، ھەيە وەك دابوونەرىتە، ھەيە چەواشەكارىە..ھتد.

ياخود ھەيە زانايە بەم باسانەى عبادات و موعامەلات، بەلام فاسقە.. يان كاسە
لىسى بەردەمى سولطانەكانە..

بەلام زۆرىك لەمرۆقەكان لەم رېگايەو دەگات بەناسىن و خۇشەويستى خاۋى
پەرورەدگار.

بۇ باسى ناسىنى پەرورەدگار دەكەين، چونكە ئەصلى دىن بۇ ئەو ھاتوو
كەخاۋى پەرورەدگار بناسىت..

كەواتە يەكەم زانست ئاماژەمان پىدا زانستى مخلوقاتى (اللە)يە دووهم زانستى
ئەمرى (اللە) يە سىيەميان زانستى ناسىنى خودى زاتى (اللە)يە

مەعرفەى سىيەم؛ زانستى خواناسىيە لەرېگاي ناو و سىفاتە پىرۆزەكانى زاتى
پىرۆزى (اللە)

ئەم سىفات و ناوانە ئەگەر بەزانستى و ئەكادىمى ناسىت ئەوە كارىگەرى ئەو
سىفاتانە لەسەر مرۆقە دروست دەبىت و مرۆقە بەرمو كامىل بوون دەبات، ئەگەر
ئەو دوو زانستەى كەئاماژەمان پىداو، نەيتوانى كارىگەرى لەسەر دل و دەروونت
دروستىكات وەك گوتارى ئاينى، ئەوا بەدلىنبايەو ناوو سىفاتە پىرۆزەكانى خاۋى
گەورە كارىگەرى تەواوەتى دروستدەكات لەسەر دلى مۇسلمان و كافرو دىندارو
بىدىن و زەردەشتى و بوزى و مەسىحى و جولەكەش..

ئەمەش ئامانجى ئەم باسەيە بۇ ئەوەى ھەموومان خاۋى پەرورەدگار بناسىن.

كېشەى گەورەى مرۇف لەگەل خواى پەرورەدگاردا ئەوەيە، كەنايناسىن وەك زاتى
خوى خەلگانىك خوايان لەمىشكى خۆياندا داتاشىو نەك وەك ئەوەى بەزانست
خوا بناسن لەكاتىكدا ناسىنى خوا دەبىت ھەر بەزانست بىت. بۆيە خواى
پەرورەدگار جەخت لەسەر ناسىنى زاتى پىرۋى دەكاتەو بەزانست و
دەفەرموئە (فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) ١٩مە

بىناغەى دوووم: مرۇف

لەپراستىدا دىدگای ئىسلام بۇ مرۇف تەواو جىاوازە لەدىدگاکانى تر، ئىسلام
تەماشای مرۇف ناکات لەسەربنەماى ئاين و شىوومو رەنگ و رەگەزو کارو ياخود
ئەو ھۆکارە جىاوازەى كەمرۇقى پىن جىادەكرىتەو، بەلكو ئىسلام بەچاوپكى
دادپەرورەانە تەماشای مرۇف دەكات، نەفى مافى مرۇفىكى تر ناکات لەسەر
ھۆکارەكان بەھىچ شىوەيەك، چونكە مرۇف بەشىوەيەكى گشتى خاوەنى
كەرامەت و رىزىكى گەورەيە بەتەواوتى، كەسازشى لەسەرنەكرىت بەھىچ
جۆرىك لەئىسلامدا، ناشكرىت جىايەكەيتەو بەھۆكارى رەگەزو ئاين و شىوومو
رەنگى، خواى گەورە لەقورئاندا دەفەرموئە: (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي
الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) ٧٠
الإسراء

واتە، بەپراستى ئىمەپىزمان لەنەوەى ئادەم گرتوومو بەسەر وشكانى و دەريادا (بە
جۆرەها ھۆكارى گواستەو) ھەلەمان گرتوون، لەپزق و رۆزى چاك و جۆراوجۆر
بەھرمەورەمان كردوون (لەخۆراك و پۆشاك و مال و ناومال و ... ھتد) بەپراستى
ئىمە رىزى زۆرى ئەوانمانداو بەسەر زۆربەى ئەو بەدپەنراوانەدا كەدروستمان
كردون، لەھەموو رۆيەكەو)

كەواتە، خۇاى گەورە رېزى مرقۇشى گرتوۋە بەمۇسلمانان و نامۇسلمان پەرەردىگار رۇزى ھەمۇيانىداۋە لەھەمۇو جۇرە رۇزىيەك، ھىچ جۇرە فەزىل و چاكەيەك نىيە لەنئوانى رەگەزى مرقۇشەكاندا..

ئەم جۇرە دىدو تىروانىنە لەواقى پىغەمبەردا -صلى الله عليه وسلم- دەردەكەۋىت لەو ھەلسوكەوت و رەفتارەيدا لەگەل مرقۇشەكاندا بەگشتى؛ تەننەت ھەمۇو دەقە شەرىيەكان بەرپىزو پاراستنى كەرەمەت و سۆزو مېھرەبانى پەحمەت ئاماژەى بۇ ھەلسوكەۋىتى مرقۇش كىردوۋە لەگەل مرقۇشدا، تەننەت لەگەل دوزمىنىشدا، بەھىچ شىۋەيەك رېگە نادىت لەئىسلامدا دەستىرىژى و زولم بىكرىتە سەر مرقۇش ياخود مافى زەوت بىكرىت، يان لەشان و شەۋكەتى كەم بىكرىتەۋە، ئەۋەش دەقى ئايەتى قورئان و فەرمودەمۇ ژيانى خۇشەۋىستمان پىغەمبەر -صلى الله عليه وسلم- رۈونكراۋەتەۋە بەئاشكرا مافەكان ديارە، بەلام لەجارنامەى گەردوۋنى مافى مرقۇشدا كەلەسەدەى رابردوۋا نوسرايەۋە؛

جارنامەى گەردوۋنى مافى مرقۇش لە ۱۰ى دىسەمبەرى سالى ۱۹۴۸ لەكۆبۈۋنەۋەى گشتى رىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتوۋەكاندا پەسندىكرا بەندەكانى ھەمۇو جوانن، بەلام ناگات بەئىسلام، ئاساييە، كەنەگات بەئىسلام، چۈنكە مافى مرقۇش لاي خۇاى گەورە بىن كەمۇكورتىيە، بەلام لەئايىنەكانى تر ياخود بەرنامە دەستىكردەكاندا كەمۇكورتىيە.

چۈن؛ لەجارنامەكەدا ھاتوۋە كەمۇش مافى خۇيەتى ھاۋسەرگىرى بىكات..! بەلام مافى ئەۋەى نەداۋە، كەمۇش دەتوانىت جىابىتەۋە، لەم سالانەى داۋىدا بۇى زىادىكرا بەكەمۇكورتى..^{۳۰} ئەۋەش كىشە نىيە..

^{۳۰} محاضرة " قيم إنسانية أم سنن إلهية " - م. فاضل سليمان

<https://www.youtube.com/watch?v=vXoOZZF88IM>

لەم جارنامەيەدا؛ مافی خۆپاراستنی تێدانیە، ئەوەی کەهێرش دەهێنێتە سەرت مافی ئەوەت نیە، کەنەهێلێت دەستدریژی بکاتە سەرت و حەقی ئەوەی نەداوە، کەوێلامی دەستدریژکەران بەدەیتەو، واتە پارێزگاری لەخۆت بکەیت! ئەو کەموکۆپی ئەقلى مروّفە پێوەر ناکرێت، لەگەڵ مافی گەردوونی ئیسلامی، کەپەرۆردگار دایرشتو.

لەشەریعتی ئیسلامدا بەهەموو شێوەیەك زولمکردن لەمروّف پێگەری لێکراوەو پێگای لێگیراوە، بەسەدان ئایەت و فەرموودە لەو بوارەدا هەیە، تا پوژی قیامەت حەرامکراوە، خۆی پەرۆردگار لەقیامەتیشدا دەفەرموێت: (وَنُصِّعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا...) ٤٧ الأنبياء

واتە؛ ئێمە تەرازووی پێوەری دادپەرۆری لەپوژی قیامەتدا دادەنێن، هیچ کەس بەهیچ شێوەیەك ستمی لن ناکرێت.

ئەگەر تەماشای ئایەتەكە بکەین دەبینین بەرەهایی باسیکردو، تەنانت پوژی قیامەتیش هەر جۆرە مروّفێك بێت، دەبێت بەدادپەرۆرەمانە مامەڵەي لەگەڵدا بکریت، جا موسلمانە، یان نەسرانییە، یاخود یەهودییە لێکدانەو بۆ میلەت و پەگەز و نەتەو ناکرێت، خۆی گەورە زۆر رقی لەزولم و ستم و زۆرداری دەبێتەو، تەنانت لەسەر خۆشی حەرامی کردو زولم و ستم کردن پێغەمبەری خوا -صلی الله علیه وسلم- لەخۆی خۆیەو گێراویەتیەو واتە فەرموودەي قودسیە دەفەرموێت؛ ئەي بەندەکانم من زولم و ستمم لەسەر خۆم حەرام کردو، لەنیوانی ئێوەشدا قەدەغە و حەرامکراوە، دەي ئێوەش زولم و ستم مەکەن.

دەقی فەرموودە قودسیەكە؛ (عن أبو ذر - رضي الله عنه - عن النبي صلى الله عليه وسلم فيما روى عن ربه تبارك وتعالى أنه قال: «يَا عِبَادِي إِنِّي حَرَمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا فَلَا تَظَالَمُوا». رواه مسلم . رياض الصالحين)

لێرەو دەقە شەریعەکان وریامان دەکەنەو و ئاماژە بەو ئەدەن کەنابێت دەستدریژی بەهیچ شێوەیەك بەرامبەر ناموسلمانەکان بکریت، خۆی پەرۆردگار لەقورئاندا ئاماژە بەو دەکات، کەنابێت بەهیچ نەفسێك، واتە؛ هیچ مروّفێك جا

موسلمانە، یان ناموسلمانە و هەر دین و مەزھەبێکی هەیە کوشتنی حەرامە بەبێ هۆ. «وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ» ۳۳ الاسراء
واتە، کەسێ نەکوژن کە خوا کوشتنی حەرام کردبێت مەگەر بە (بەهۆی
تاوانیکەوه شایستە بێت) و کوشتنی ڕەواییت.

واتاکە ی بەرفراوانە هەموو مەرووف دەگریتهوه و گوتارە ئاینیه که مەروفايه تیه،
گوتاری دادپەرۆری بەشیکی گرنگە بەهیچ شیوهیهک جیا نابیتەوه له گوتاری
سیاسی ئیسلامی، هەروەها پیغه مبهري خوا - صلى الله عليه وسلم - له فەرمووده
پیرۆزهکانیدا ئاماژە ی پێکردوه دەفەر موو بیت: هەر کەس بەناحق ناموسلمانێک
کەهاوپه یمانه و هیچ تاوانیکی نەکردوه بیکوژیت ئەوا بەهەشتی لەسەر حەرام
کراوه! دەقی فەرموودهکە: (مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا فِي غَيْرِ كُنْهٍ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ).
یهکێک لەهەره ویتستگە بەرزەکان پیغه مبهري خوا صلى الله عليه وسلم
جەنازه یه کی یه هودی به لايدا تیپه ربوو، خۆشه و یستمان هەلسا لەبەر تەرمەکە ی،
له وکاته دا دوو هاوهلی به ڕیزی له گه لیدا بوون به ناوی قه یسی کوری سه عد و
سه هلی کوری هەنیف پرسیان ئەوه تەرمه جوله که بوو، پیغه مبهري خوا فەر مووی
بۆ مەگەر مەرووف نییه؟ ئەوه له پرووی مهیدان و له پرووی پیاده کردنه وه فیرمان
دهکات، که ده بییت مەرووفی موسلمان ڕیز له مەرووف بوونی به رامبه ر بگریت، هەر بۆیه
له جەنگی قادسیه دا ئەو دوو هاوه له - ره زامه ندی خوا یان لی بییت - تەرمی
مه جوسیه ک به لا یاندا تیپه ری کرد هەردووکیان له به ر ئەو مەرووفه ئاگر په رسه ته
هەلسانه وه، ئەوه کاریگه ری پیغه مبهريه - صلى الله عليه وسلم - به سه ر
شوینکه و توانیه وه، دەقی فەرموودهکە: (روى الإمام مسلم عن ابن أبي لیلی أَنَّ
قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ وَسَهْلَ بْنَ حَنْثَلٍ كَانَا بِالْقَادِسِيَّةِ، فَمَرَّتْ بِهِمَا جَنَازَةٌ، فَقَامَا، فَقِيلَ
لَهُمَا: إِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ، فَقَالَا: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّتْ بِهِ
جَنَازَةٌ فَقَامَا، فَقِيلَ: إِنَّهُ يَهُودِيٌّ، فَقَالَ: «أَلَيْسَتْ نَفْسًا؟». صحيح البخاري» كتاب
الجنائز، باب من قام لجنازة يهودي

ئەمەش تىۋرىكى ئىسلامىيە بۇ مەۋقەگە رايى.. لەراستىدا پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه و سلم - بىمۇ كارەى دەيەۋىت ئەۋە لەناخى مۇسلماناندا بچەسىپىنىت، كەپزگرتن و بەبەزەيى بوون لەمرۇق دەبىت لەناخى مۇسلماناندا پەنگدانەۋەى ھەبىت خۇيشى لەمەيداندا پىادەيكردو.

ھەر بۇيە لىرمو ئەۋەمان بۇ ئاشكرا دەبىت پەگەزپەرەستى و دەمارگىرى لەناو ئىسلامدا بوونى نى، بەبەلگەى ئەۋەى بەدرىژاىى مېژوو جولەكە كوفريان بەپىغەمبەر كىردو زۆر ئازاريانداۋمو بەدرۇزن لەقەلەميانداۋمو، بىروايان بەپىغەمبەرايەتى نەبوۋمو، خاشاى سەرۋەرى مۇقايەتى مەمەد - صلى الله عليه وسلم - ھەمىشە لەپلانگىپىدا بوون بۇ لەناۋىردن و كوشتنى خودى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - چەند جارىك و ھەرۋەھا كوشتنى مۇسلمانانىش بەگشتى!

لەگەل ئەۋ ھەموو ئازارو كىردموە ناشرىنانەى جولەكە، پىغەمبەرى خوا لەبەر تەرمى يەھۇدىيەك ھەلساۋمو، ئەۋ كەسەى نەناسىۋمو، بەلكو رىزو كەرامەتى مۇقايەتى كەسەكەى لا كىرگە، نەۋەكو ئاين و رەگەزو چ كەل و ھۆزىك بوو، واتە فېرى ھاۋەلان و ئىمەش دەكات، بەپىناسەى مۇق، مۇق نەناسىن كەچىيە و چۆن بىر دەكاتەۋمو، بەلكو بەمۇقۇبوونى بىناسىن، ئەمەش لەسەرەتاي ھاتنى ئىسلامەۋمو خۋاى گەۋرە باسى پاراستىنى كەرامەتى مۇق دەكات لەگەل دابەزىنى يەكەم ئايەتى قورئانە لەسورەتى علق-دا باسى پاراستنى كەرامەتى مۇق دەكات، بەھۆكارى زانست و زانىارىيەۋمو، لەپاشاندا كىردىيەتە جىنىشىن لەسەر زمويدا.

بەدەيان ئايەت و فەرموۋدە ئەۋەيان سەلماندو، كەلپىرەدا ئامازە بەھەندىكىيان دەكەم.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ.. ۳۴ البقرة

واته؛ ههروهه یادیان بینهوه کاتیک که بهفریشتهکانمان ووت؛ سوجده بهرن بۆ ئادهم (ئهلبهته سوجدهی رێژ، بهفهرمانی خوا) ههموویان بن ماتلی، بن دوو دلی سوجدهیان بردو فهرمانی خویان بهجیهنا جگه لهشهیان نهبن کهسههریچی کردو خوی بهگهوره زانی و خوی خسته ریزی کافرانهوه. فیرکردنی مرۆف ههر له سهههتایهوه بهزانست بۆیه فهزلی مرۆف ههیهلهسهه زمویدا، خوی گهوره دهفهرمویت؛ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۱) قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۳۲)) البقرة

واته؛ ئهوسا ئیتر خوا ویستی توانایی و لیهاوی ئادهم بۆ فریشتهکان روون بکاتهوه، ناوی ههرچی پێویستی دهووبههر ههیه فیریکرد، لهوودوا نیشانی فریشتهکانیشی دا و پێی فهرموون؛ ئادهی ئیوه ناوی ئهو شتانهم پێ بلێن ئهگهر راست دهکهن و توانای ئاوهدان کردنهوهی زمویتان ههیه؟ "فریشتهکان وتیان؛ پاکێ و بن گهردی و ستایش ههر شایستهی تۆیه، ئیمه نازانین هیچ بلێن، ئیمه تهنها ئهوهدهزانین کهتۆ فیرتکردوین، بهراستی تۆ پهروهههگاریکی زۆر زانا و دانایت".

خوی گهوره مرۆفی کردوته جینشینی یاساو رێسای خوی لهسهه زموئی..

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ ۳۰ البقرة

واته؛ (بیریان بینهوه) کاتیک که پهروهههگارت بهفریشتهکانی وت؛ من لهزمویدا جینشینیک دادهنیم (تا زموئی ئاوهدان بکاتهوه).

ئیبنو عاشور دهلیت؛ ئهم ئایهتهی خوی موتهعال لهفریشتهکان بوو بۆ ئهوهی قهدری مرۆف بزانی، کهبههوی زانستهکهیهوه خوی گهوره ئهو شیوه

باشترینی پیه خشییووو توخمی مروڤ جیاوازه له توخمه کانیتر، که دروستکراون^{۳۱}

قال ابن عاشور: وقول الله هذا موجة إلى الملائكة على وجه الإخبار؛ ليسوقهم إلى معرفة فضل الجنس الإنساني، على وجه يزيل ما علم الله أنه في نفوسهم من سوء الظن بهذا الجنس (تفسير وراثي ابن عاشور ... التحرير والتنوير)
- مروڤ له زۆربهی دروستکراوه کان به پێژتر و فهزلی زیاد تره.. (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) ۷۰ الإسراء

به پراستی ئێمه پێژمان له نهوهی ئادهم گرتوووه به سهر وشکانی و دهريادا (به جۆره ها هۆکاری گواستنهوه) هه لمان گرتوون، وه له پزق و پۆزی چاك و جۆراوجۆر به ههمووه مان كردوون (له خۆراك و پۆشاك و مال و ناوماڵ و... هتد) به پراستی ئێمه پێزی زۆری ئهوانمان داوه به سهر زۆربهی ئهوه به دهیهتێراوانه دا كه دروستمان كردوون (له ههموو روویه كه وه).

شوكانی ده لیت: ((خوای گهوره باسی زۆربهی جۆره كانی مهخلوقاتى خوى نه كردوه. به لām مروڤ له زۆربهیان باشتره، وه ووشه ی باشتره ده گه پێته وه بۆ ئهوهی كه پێزی مروڤی گرتوه، مروڤیش له سه ریه تی كه سوپاس گوژاری بیت دور بیت له كو فر كردن به رامبه ر به خوای موته عال))

شه وکانی ده لیت: ((أجمل سبحانه هذا الكثير ولم يبين أنواعه، فأفاد ذلك أن بني آدم فضلهم سبحانه على كثير من مخلوقاته... والتأكيد بقوله {تَفْضِيلًا} يدل على عظم هذا التفضيل، وأنه بمكان مكين، فعلى بني آدم أن يتلقوه بالشكر، ويحذروا من كفرانه))^{۳۲}.

^{۳۱} تفسير التحرير والتنوير.. بهرگی یه كه م ل ۴۰۰

^{۳۲} فتح القدیر.. بهرگی ۳ ل ۲۴۴ و ۲۴۵

هه موو شتيك فەراھەم ھاتووە لەبەر خاترى مرۆڤ لەبەردەستى مرۆڤ ئاسانكراوە لەلايەن خواى مۆتەعال.. (وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) ١٣ الجاثية

واتە، ھەرچى لە ئاسمانەكان و زمويدا ھەيە بۆ ئێوەى رامھێناو. بۆ خزمەتگوزارى ئێوە فەراھەمى ھێناو. ھەموويشى تىکرا بەخشىن لەلايەن ئەو زاتەو، بە راستى ئا لەو بەخشىش و دياردانەدا بەلگەو نيشانەى زۆر ھەن بۆ کەسانىک کە بىربکەنەموو تىفکرن.

ئيبىن سەعدى دەليّت: ((ئەم رامھێنانە گەرچى لە ئاسمان و زمويديە و بۆ خاترى مرۆڤ، رۆژ مانگ ئەستىرەكان بۆ خاترى مرۆڤ دروست کراون گەرۆک وەستاوە کان ھەر بۆ مرۆڤن ھەموو جۆرە ئازەلەكان جۆرى دار و درەخت لە ميوەھات و بە روبوم کانزاكان ھەر بۆ پيداويستى مرۆڤ))^{٢٣}.

ئيبىن سەعدى دەليّت: ((وھذا شامل لأجرام السموات والأرض، ولما أودع الله فيهما من الشمس والقمر والكواكب والثوابت والسيارات وأنواع الحيوانات وأصناف الأشجار والثمار وأجناس المعادن، وغير ذلك مما هو مَعَدّ لمصالح بني آدم، ومصالح ما هو من ضروراته)) تيسير الكريم الرحمن، ل ٧٧٦

ئەم ھەموو رێزە لەلايەن خواى گەورەو بۆ مرۆڤەكان فەراھەم ھاتووە چۆن دەبێت مرۆڤ ھەست بەو رێزە نەكات، لەھەمانكاتدا خۆى بەكۆرێ مەيمون و زەرافە بزانێت، ئەم مافانە خەلكى فەراھەمى نەھێناو، بەلكو خواى مۆتەعال بەخشيويەتى، كەواتە: وەك ئەو نەبێت كەخەلكى بپيارى رێز بۆ تۆ بدەن كى دەبێت رێز لە مرۆڤ بگريّت ئەوكەسەى كەخاوەنيەتى.

تايبەتمەنديەكانى مافى مرۆڤ لەئىسلامدا پابەندبوون بەبىرو باوەرى ئىسلامەو. سەرەتاى ئەم دینە بەراستکردنەوێ بىروباوەرو فكر دەستى پىكرد، لە ماوێ سيارزە سأل سەرورەمان - صلى الله عليه وسلم- لەمەكەدا خەريكى

^{٢٣} تيسير الكريم الرحمن، ل ٧٧٦

ئەمكارە گەورە بوو ماناى يەكتاپەرستى و شىكردنەۋەى (لا إله إلا الله) چۈنكە ئەمەلۋىكى مافى مەرۋى ۋە دەستەبەر كىردى ھەممۇ ئازادىيەكانى مەرۋى، لەبەرئەۋەى خۋاى گەورە مەرۋىكانى بە ئازادى دروستكردو، خۋاى پەرۋەردگار خۋى بىنپازە لەكارو كىردەۋەى مەرۋى ھەممۇ بوۋنەۋەرئىك لەم گەردوۋنەدا، ئەمەرى پىكردون، كەشەرەى خوا بپارىزن بۇ ئەۋەى سىتەم لە يەكتىر نەكەن، پابەند بن پىيەۋ، پاشان كۆشش و خەبات بكن لەپىناۋى بەدەستەننەنى مافەكانى مەرۋى، كەمەرۋەكان دەستىرىژى نەكەنە سەرىەكتىر مافەكانى يەكتىر پىشپىل نەكەن، خۋاى گەورە زۆر باسى كۆشش و خەباتى كىردو بۆمان لەقورئاندا.

مافى كەرامەتى مەرۋى ۋ ئابروۋى؛ خۋاى گەورە مافى ئابرو كەرامەتى مەرۋى دەست نىشانكردو كەكەس دەستىرىژى ناكەتە سەرى..

جىئودان بەمەرۋى ۋ ناو ۋ ناتۋرەى ناشرىن بە لەقەبى نەشپاۋ، خۋاى گەورە لە مبارەۋە دەفەرموۋىت؛ (وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ) ۱۱ الحجرات، (چۈنكە لەۋانەيە گالتەپىكراۋەكان لاي خوا لە گالتەپىكەرەكان چاكتىر، سوكاىەتى بەخۇتان مەكەن ۋ يەكتىر عەيىدار مەكەن، چۈنكە سوكاىەتى بەيەكتىر سوكاىەتىيە بە خۇتان، ھەرۋەھا ناو ۋ ناتۋرەى ناشرىن بۇ يەكتىر دامەتاشن. ھەرام كىردى باسى يەكتىر (تحريم الغيبة) خۋاى گەورە لەمبارەۋەدەفەرموۋىت؛ (وَلَا يَغْتَاب بَعْضُكُم بَعْضًا) ۱۲ الحجرات (لەپاش ملەباسى يەكتىر مەكەن، ۋە ناۋى يەكتىر بەخراپە مەبەن)

پىغەمبەرى سەرۋەرمان (صلى الله عليه وسلم) فەرموۋى؛ ئايا دەزانن غەيبەتكردن چىيە؟ ھاۋەلانى بەرپىز فەرموۋان خواۋ پىغەمبەر دەزانن، فەرموۋى؛ ئەگەر شتىك لە بىراموسلمانەكەتدا بىت ۋ باسى بىكەيت ئەۋە غەيبەتە، خۇ ئەگەر تىيدا نەۋو ئەۋە بوھتانە؟

(وعن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "أتدرون ما الغيبة؟" قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: "ذكرك أخاك بما يكره". قيل: أفرأيت إن كان في أخي ما أقول؟ قال: "إن كان فيه ما تقول فقد اغتبتته، وإن لم يكن فيه فقد بهتته) (أخرجه مسلم في البر والصلة والآداب) گالتەكردن بەمەرۋى ۋ رابواردن پىي

بۇ ھىچ كەسنىڭ نىيەت كە گالتە بەمرۇقنىكىتر بىكات و سوكايەتى پىبىكات، خۇي گەورە دەفەرموۋىت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ) ۱۱ الحجرات

واتە: ئەي ئەوانەي باۋەرەتان ھىناۋە ھىچ كەس و ھىچ ھۆزىك گالتە بەكەس و ھۆزىكى تر نەكات، چۈنكە لەوانەيە گالتەپىكراۋەكە لەلەي خۇا گەلەن چاكتىر بىت لە گالتەكارەكان، ژاننىش باگالتە بە يەك نەكەن، چۈنكە لەوانەيە گالتەپىكراۋەكان لەلەي خۇا لە گالتەپىكەرەكان چاكتىر بن، سوكايەتى بە خۇتان مەكەن و يەكتىرە عەبىدار مەكەن، چۈنكە سوكايەتى بەيەكتىر سوكايەتىە بە خۇتان، ھەرۋەھا ناۋ و ناتۇرەي ناشرىن بۇ يەكتىر دامەتاشن، ئەۋە رەفتار و شتىكى ناشرىن و نابەجىيە لەدۋاي باۋەرەھىنان و موسولمان بوون، ئەۋەي تەۋبە نەكاۋ پەشىمان نەبىتەۋە لە گوناھەكانى، ئەۋ جۇرە كەسانە خۇيان خستۇتە رىزى ستەمكارانەۋە.

ئەۋانەي ئامازەمان پىداۋە ھەموو راستى ئەۋ دىدو بۇچونانە دەردەخات كەرىزگرتن و سەرۋەرى دانان و تەقدىر كىردنى مۇۋەكەنە بەگشتى..

ئەم باگراۋندە لەبىروباۋەرى موسلماناندا چەسپىۋە، كەنىۋانى خەلكى ھەمىشە جىۋاۋى ھەيە، چۈنكە خۇي گەورە مۇۋى دروستكردۋە ھىچى لەيەكتىر ناچىت، ھەريەكە بەكەسايەتى و بالۋ شىۋەي تايىبەتى خۇي ھەرگىز ھىچيانى كۆنەكردۇتەۋە لەسەر يەك بىرو بۇچون ھەمىشە جىۋاۋى لەنىۋان مۇۋەكاندا ھەبوۋە، خۇي گەورە دەفەرموۋىت: (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ) ۱۱۸ ھود

واتە: ئەگەر پەرۋەردگار ت بىۋىستايە ھەموو خەلكى دەكرد بەيەك تاقم و كۆمەل، بەلام بەردەوام ئەۋ خەلكە جىۋاۋىن لەنىۋانى يەكتىرە لەئايىن و بەرنامە و بۇچوۋندا.

ھەر بۇيە خۇي پەرۋەردگار موسلمان فەردەكات بەشىۋەيەكى زۇر سىروشتى و سادە لەگەل خەلكىكى خاۋەن بىروباۋەر جىۋاۋىزدا بژىت و ھىچ بەريەككەۋتەنىكىش نەبىت لەنىۋانى مۇۋەكاندا لەسەر بىروباۋەر بەتايىبەتى لەئىسلامدا ئاليەتى

جیاوازی هیه بۆ مامه له کردن له گه له هموو بیروباوه و ئاینه جیاوازه کاندایه که سیش ناتوانن له ناو ئیسلامدا بیروباوه ی خوی به زور به سپینیت به سه ره خه لکی نا موسلماندا، خوی گه وه ده فه رمویت: (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ كُلُّهُم جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) ۹۹ یونس

واته: خۆ ئه گهر په روه ردگارت بیویستایه دهیتوانی به زور و به ناچار ی هه ره هموو دانیش توانی سه ره زموی باوه ی بینن، به لام په روه ردگاری مه زن ریزی بۆ ئاده میزاد داناه و سه ره پیشکی کردوه، ئایا تۆ ئه ی پیغه مبه ره صلی الله علیه وسلم په وایه زور بۆ خه لکی بینن هه تا باوه ی بهینن؟!

کاری موسلمانیش ته نه ا گه یان دنی بانگه وازی ئیسلامیه به شیوه یه کی پاک و بیگهره، ئیتر له سه ره ئه وه که سه نه کن موسلمان ده بیت یان نا، یا خود کن وه ریده گریته، ته نه ا گه یان دن له سه ری پیویسته، نابیت لیپیچینه وه لیپرسینه وه له گه له خه لکیدا بکات له سه ره وه رگرتنی ئاین، خوی موته عال ده فه رمویت: (وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ * اللَّهُ يَخْصُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ...) ۶۸، ۶۹ الحج

واته: خۆ ئه گهر موجداه له گه لدا بکه ن ئه وه تۆ موجداه له مه که، به لکو بلن: ((خو خوی چاک زانایه به وه کارو کردمه وانه ی که ئه نه جانی ده ده ن)).

هه ره خوا خوی له رۆژی قیامه تدا دادوه ری ده کات له نیتوان تاندا له سه ره ئه وه شتانه ی که ئیوه کیشه و جیاوازی تان له سه ره ده کرد، له وێ راستیه کان به ته وایه ده رده که ویت)).

له بواری یه کترناسینه وه ئیسلام به مشیوه یه باسی لیوه کردوه له قورئاندا خوی گه وه ده فه رمویت: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) ۱۳ الحجرات

واته: ئه ی خه لکینه ئیمه هه مووتانمان له نیر و مییه که دروست کردوه (که باوه ئاده م و دایکه حه وایه)، کردومانن به گه لان و تیرمو هۆزانی جۆربه جۆر، تا یه کتر بناسن و په یوه ندی تان خۆش بیت به یه که وه، به راستی به ریزترین تان لای خوا

ئەمەتەنە كە زۆرتر لەخواترسە و فەرمانبەردارى خوايە، بېگومان خوا زاناو ئاگايە بەهەموان.

بەھۆكاري ئەمەيەكە مەروۇف ناتەواو خەوای گەورە كەردونبەتەيە ھۆز و تیرە بۆ ئەمەيە يەكتربناسن و ناتەواويە يەكتر تەواو بکەن و پەيداويستی يەكتر دابین بکەن.

ئەم كەرە لەسەر بنەمايە تاك، پاشان كۆمەل ئىنجا دەولەت، ھەريەك لەمانیش بۆ تاكى بەرامبەرەو كۆمەلگەيەكتر گواستەنەوەي كەلتور و دەولەتانی دراوستی پەيداويستی يەكتر دابین دەكەن بەھۆكاري ئەمە ناسین و تەعاروفەي، كەدەيەكەن خەوای گەورە لەسەروشت و ناخی مەروۇفدا پەواندويەتي، لەگەل ئەمەشدا خەوای گەورە مەروۇفی وا دروست كەردەو كەپەويستە ھەيچ كات بیرو بۆچوون بیركەردنەوەيان وەك يەك نەبەيت، پەشتەريش ئامازەم بەو دەقە قورئانیانە داو، كەباس لەجیوازيی نەوان مەروۇفەكان دەكات بەگشتی..

ھەرەھا خەوای پەرەردگار ئەم گەردون و زەموی و كانزاو پەيداويستەكانی مەروۇفی بەگشتی دروستكەردەو تەنھا بۆ مەسلەمانان تايبەت نەكرەو، پەرەردگار دەفەرەمۆيت: (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ) ٦٥ الحج واتە: ئایا بەچەوای خۆت نەتبەینیووە چۆن خەوای گەورە ھەرچی لەزەمۆیدا ھەيە بۆ ئیووەي رام ھیناوە، ھەرەھا كەشتیەكانیش، كە لەدەریاكاندا دەروات بە فەرمانی ئەمە زاتە، ئاسمانیش پەگەر دەكات لەوەي كەبەكەوئیت بەسەر زەمۆیدا مەگەر بە وەست و فەرمانی خۆی، بەپەستی خوا بۆ خەلكی زۆر بەسۆز و مەھرەبان و لەخۆشبوو و بەخشنەدەيە.

ئەم بەخشیشە لەمافی مەروۇف خەوای گەورە بەخشیشەيەتي بەمەروۇفەكان، نەك مەروۇف بەخشیشەيەتي بەمەروۇف، كەواتە كەس خەوونی نەو بەخشیشەيەتي خەوایە كەس ناتوانییت زەمۆتي بكات لەكۆمەلانی خەلكی، كەواتە ھەيچ مەروۇفكە بەھەر ناو و بیروباوەرپەكەووە بۆي نەيە مافی كەسیتەر زەمۆتي بكات بەھەيچ بیانویەك.

له باره ی لیخۆشبوون و میهره بانبوون به رامبه ر به مروؤف له هه ر پله و پایه و جیگایه کی کۆمه لایه تیدا بیت، یاخود هه ر چین و توژیك بیت له ئیسلامدا لیخۆشبوون و میهره بان یه کیکه له نیشانه کانی موسلمانبوون و مروؤی موسلمان به رامبه ر به هه موو ئاده میزاد...

خوا ی گه وره ده فه رمویت: (وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ * الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) ۱۳۳، ۱۳۴ آل عمران

واته: په له هه ولیده ی بۆ به دهسته ئینانی لیخۆشبوونی په روه ردگارتان و به هه مووشتیک که پانتاییه که ی ئاسمانه کان و زمو ی گرتۆته موو ئاماده کرا، که بۆ پارێزکاران، پیغه مبه ریش سه لامی خوا ی له سه ر بیت، ده فه رمویت: مه نزلگای هه ندیک ده بینن وه کو چۆن ئه ستیره ی گه ش ده بینن له دوروه، فه رموویانه: ئه ی پیغه مبه ری خوا، ره نگه ئه وانه مه نزلگای پیغه مبه ران بن، فه رموویه تی: نه خیر، به لکو مه نزلگای که سانیکن که باوه ریان به خوا و پیغه مبه ره کی هیناوم جا ئیستا و له م سه رده مانه ی دوایدا زانراوه ئه ستیره ی چه ند گه وره گه وره هه یه، که رۆژ له ئاستیدا زۆر بچووکه جا چ جای زمو ی!!). ۱۳۳ ئه وانه ی که له خۆشی و ناخۆشیدا، له هه رزانی و گرانیدا مال و سامانیان ده به خشن، رق و کینه ی خویان ده خۆنه موو خۆده گرن، له خه لکی خۆش ده بن و چاویۆشیان لیده که ن، دیاره که خوا ی میهره بان چاکه کارو چاکه خوازانی خۆش ده ویت. ۱۳۴

ئهم لیخۆشبوون و میهره بانیه ته نها به رامبه ر به موسلمان نیه، چونکه ئه گه ر ته ماشا و وردبوونه وه له ئایه ته که بکه ی به شیوه یه کی گشتی باسی ده کات و تاییه ت نیه به موسلمانانه وه، هه روه ها له ژبانی پیغه مبه ری خوا دا ره نگدانه وه ی هه یه، له میژووی موسلمانانیشدا ره نگدانه وه ی هه بووه.

ته نانه ت له پرووی دادپه روه ریشه وه راستی و وتن ته نها په یوه ست نیه به موسلمانانه وه وه ئاینی یه هودی، له ناو ئاینی جوله که دا دادپه روه ری ته نها بۆ یه هودی، بیجکه یه هودی دادگه ری له گه ل که سی تر دا پیناکرێ، به لام

له ئىسلامدا بەر فراوانتر تەماشىا دەكرىت و دادپەرورەرى و راستى شموليه و ھەموو مرقايەتى دەگرىتەو. خواى گەورە دەفەر مويت؛ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) ۸ المائدة

واتە: ئەى ئەوانەى باوەر تان ھىناو، ھەميشە و بەردەوام پابەندى فەرمانەکانى خوا ببن، وە شايەتى دادوەرانە ئەنجام بەدن، وە دوژمنايەتى ھىچ کەس و ھىچ لايەك واتان لىنەکات کە لەدادپەرورەرى لابەن، بىگومان دادپەرورەرى نزىکترە لە تەقوا و خواناسىيەو، دەى کەواتە لەخوا ترس و پارىزگار بن، چونکە بەراستى خوا ئاگادارە بەکارو کردەوتان.

مافەکانى مەروۇف لەگوتارى ئىسلامدا گشتگىرە:

مافەکانى مەروۇف لەم ئىسلامدا ئەوھىە کەگشتگىرە لەھەموو مافەکان تری دەست نوس و دەستکردى مەروۇفا، لە ھەموو فەرھەنگەکاندا، ئەگەرچى مافى پۆشنبىرى بىت، ياخود سياسى، ئابوورى، کۆمەلایەتى..ھتد. ئەم مافانە ھەموو کەسىک دەگرىتەو، لەموسلمان بىجگە لە موسلمانىش، ئەگەر لەژىر سايەى پەپرەو و پرۆگرامى ئىسلامدا بن بىزکردنەو لەوھى کە ئەو مەروۇفە چ جۆرە پىويستىيەكى ھەيە، ياخود خاوەنى کام زمانە يان چ ئاينىكى ھەلېزاردووہ بۆ خۆى، مافەکان وەك يەکە بۆ ھەموو لايەك بەيەکسانى ئەمە دروشم نيە، لای ھەمووان ئاشکرايە کەمىژووئى ئىسلام ئەوھى سەلماندووہ لە ھەموو جىھانى ئىسلامى بەدرىژايى ھەزار و چەند سالى دەسەلاتى نەخاوەنى ئوتىل بووہ نەپاسپۆرت! خەلکى بەگشتى ئازاد بوون لەھەموو رپويەکەوہ لەناو دەسەلاتى موسلمانان، مەسىحى و يەھودى و مەجوسى و يەزىدى و تەتارى و بوزى..ھتد ژيان بەيەکەوہ مافەکانيان پارىزراو بووہ.

مافەكان لەئىسلامدا ناگورپىن و كەم ناكرىتەومو لاناپرېت لەرووى ياسايىيەومە واتە: بەھىچ شىوئەيەك ئالوگورپى بەسەردا ناىەت وەك خۇى مافەكانى مرؤف دەمىنئىتەومە (ثابتة ولا تقبل الإلغاء أو التبدیل أو التعطیل)

وہ لەم تايبەتمەندياندا ئەومە دەردەكەوت كەئەم مافانە بەھىچ شىوئەيەك ئالوگورپى بەسەردا ناىەت نە لەكاتى جەنگ و نە لەكاتى ئاشتى، چونكە ئەم مافانە شەرىعى خواى گەورەيمەو شەرىعى خواى گەورەش بەھىچ جۇرىك ناگورپىت، ئەو دايانائەت بۆ مرؤفەكان ئەم وەك دەستورى مرؤف نىيە كەدايدەنئىت بۆ مرؤفەكان بەئارەزو ويستى خۇى جياوازىي لەنئوان زمان و پىستى خەلكى راقى ئەرستۆكراتى و چىنايەتى بىكات، بەلكو كەماف دانراوم، بۆ گشت خەلكىيە بن جياوازى، بۆيە ئىسلام و پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) كۆتا ئاين و كۆتا پىغەمبەرە تا زموى و ئاسمان بمىنئىت ئەم ئاينە بەردەوامە و گۆرانكارىي بەسەردا ناىەت.

لەئىسلامدا مافى كۆمەل پىشئل ناكرىت، لەبەرئەومەى تاكەكان پىكھاتەى ئەو كۆمەلەن، ئەمە جياوازىيەكى زۆر گەورەيە لەنئوانى مافەكانى مرؤف كە نەتەومە يەگرتەكان دايانائەت بۆ مرؤف، ئەومەى تاك ويستى خۇيەتى لەزىنا و لەسكىسى شاز وەك حەزى پىاو لەپىاو پىچەوانەكەى ئافرەت لەگەل ئافرەت يان ئازەل لەگەل مرؤف كە لەگەل فىترەتى مرؤشى ساغ ناگونجىت، كۆمەلگا بەرمە گەندەلى نابات، بەھۆكارى ئەومەى كەرەغبەتى تاكھەس بىتەدى مافى كۆمەلگا پىشئل بكرىت ياخود پىچەوانەكەى دەبىت ھەموو پابەند بن بەشەرىيەتى خواى موتەعال، كە ئەمە پويدا مافى مرؤفەكان پارىزراوہ كەسى تىدا ئىستىغلال ناكرىت^{۳۴}.

^{۳۴} كىتئىي مافى مرؤف لەئىسلام دا لەنوسىنى دكتور سلیمان حەقىل لەلاپەرە ۵۲ باس كراوہ..

(اخلاقيات الحروب في السنة النبوية) للدكتور راغب السرجاني. ل ۲۵۵

مافی ژيان:

خوای گه وره مافی ژيانی وەك سەرەتاترین ماف باسكردوه لەپەيامەكەيدا كە ناردووەتە بۆ پێغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) دەبێت هەموو مافی ژيانیان هەبێت لەم سەرزموییەدا..

ئەمە پەيوەستیشە بەمافەکانی ژینگەو، چونکە ئەو دەگەییەنیت، کە دەبێت ژینگە بپاریزیت بۆ ئەوێ مرۆڤەکان توشی کارەساتی سروشتی نەبن و دەستەبەری خواردن و ئاوی پاک و داو دەرمان بۆ مرۆڤەکان لەکاتی نەخۆشیاندا، پاراستنی خەلکی لەدەستدریژی خەلکانی چەتون و خۆنپێژ.

مافەکانی ژيان بۆ مرۆڤ خوای گه وره بەمبۆره باسكردوه لەياساكانی خۆیدا یاخود بەدوو شیوە بەگشتی باسی لێوەکردوو هەرچەندە لقى ترى لێدەبێتەو بەلام باسیكى دەكەین بۆ بەرچاو روونی..

قەدەغەکردنی كوشتنی مرۆڤ واتە: (حرام كردنی كوشتنی مرۆڤ): (وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ) ١٥١ الأنعام

واتە: هیچ کەس بەناحەق مەکوژن، ئەمە ئامۆژگاری پەرورەدگارە بۆ ئێو، بەلکو ژيرو هۆشمەند بن.

لەباسی ئەم یاسایەدا ئیبن سعدی دەلێت: ((مەبەستی ئەم ئایەتە گشتگیرە هەموو مرۆڤێك دەگرێتەو، واتە: موسلمان، كافر، پیاو، ئافرەت، منداڵ، پیر، لاو، بەندە، ئازاد، لەهەموو سەردەمێكدا)).

ئیبن سعدی دەلێت: وهذا شامل لكل نفس حرم الله قتلها من صغير وكبير، وذكر وأنثى، وحر وعبد، ومسلم وكافر له عهد^{٣٥}

پێگرتن لەكوشتنی مرۆڤ نەهێشتنی تاوانی كوشتن بۆ ئەم باسە چەند لقیكى ترى لێدەبێتەو، یان بەچەند خاڵێکتر دەبێت دەستنیشانى بکەین بۆ ئەوێ

^{٣٥} تیسیر الکریم الرحمن (ص ٤٥٧)

باشتر له م باسه تیڤگهین، چونکه زۆرن، ئهوهی که ئیسلام بهخوینرێژ ناوزه دهکهن.

یهکه م؛ ههراکردنی چهك هه لگرتنی موسلمان له دژی موسلمان. پیغه مبهه (صلی الله علیه وسلم) دهفه رمویت؛ ههه کهسه چهك بهرامبهه موسلمان هه لگرتیت ئهوه له موسلمانان نه، پیغه مبهه صلی الله علیه وسلم دهفه رمویت؛ (من حمل علينا السلاح فليس منّا) (أخرجه البخاري في الفتن، باب من حمل علينا السلاح (٧٠٧٠) من حديث ابن عمر رضي الله عنهما).

دووهم؛ ههراکردنی جنیو به موسلمان و کوشتنی موسلمان. پیغه مبهه (صلی الله علیه وسلم) دهفه رمویت جنیودان به موسلمان دهه چوونه له فهرمانی خوای گهوره (فاسق) وه کوشتنی موسلمان کوفره پیغه مبهه صلی الله علیه وسلم

دهفه رمویت؛ (سباب المسلم فسوق، وقتاله كفر) (أخرجه البخاري في الإيمان، باب خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لا يشعر (٤٨)، ومسلم في الإيمان (١١٦) من حديث ابن مسعود رضي الله عنه)

له مبهاره زانایان فهرمویانه؛ که گوايا مه بهست به دهه چوون نه له ئیسلامه که به تهواوه تی کافر بیت و له ئۆمه تی موسلمانان دهه بچیت. به لکو مه بهست پیی ئهوهیه که ئاگادار کردنه وهیه تی لهوهی که سهه ده کیشیت به رهو دهه چوون له ئۆمه تی موسلمانان..

(قال الحافظ ابن حجر: «لما كان القتال أشد من السباب؛ لأنه مفضٍ إلى إزهاق الروح عبّر عنه بلفظ أشد من لفظ الفسق وهو الكفر، ولم يرد حقيقة الكفر التي هي الخروج عن الملة، بل أطلق عليه الكفر مبالغة في التحذير».)^(٣٦)

سییه، وەرگرتنهوهی تۆله و مافهكان له ریکایی دهسهلاتهوه

له دیاریکردنی ئەم یاسایە خۆی گهواره ئەوهمان بۆ دەردهخات، که مرۆڤهكان به ئارهزوو ویستی خۆیان تۆله لهخه لکی وهرناگرن. تا یاسای دارستان دروست ببێت ههركهسه بۆ خۆی بێته دهسهلاتدار. بۆیه خۆی گهواره ئەم یاسایە بۆ دهستنیشانکردوین، کهدهفهرمووت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْ بِالْحَرْ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءِ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ مِّنْ عِنْدِي بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ) البقرة

واته: (ئهی ئەوانهی کهباوهرتان هیناوه، لهسهرتان نوسراوه و کراوه بهئهرکی سهرشانتان تۆلهسهندنهوه بۆ کوژراوهكان، کهسیکی سهربهست بهکهسیکی سهربهست، وه بهندهش لهجیاتی بهنده، وهئافهت لهجیاتی ئافهت (واته ههه کهسیک بهتاوانی کوشتن ههستا دهبن بکوژریتهوه). بهلام ئەوهی چاوپۆشی له براکهی کرد، با بکوژهکه چاک رهفتار بن، وهبا کهسوکاری کوژراوهکهش چاک رهفتار بن، بکوژهکه بهجوانی خۆنبههای کوژراوهکه بدات، ئەم ئاسانکردنه لهلایهن پهروهردگارانهوه (کهلهجیاتی کوشتنهوه خۆنبههای وهرگیریت) رحممت و میهرهبانیه، ئەوسا ئیتر ئەوهی لهوهودوا دهستدریژی بکاو لهسنور بترازیت سزای بهئیشی بۆ ئامادهکراوه)

ههروهها خۆی گهواره دهفهرمووت: (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) البقرة

واته: ئهی هۆشمهندهكان لهتۆلهسهندنهوهدا (لهو کهسانهی کهخه لکی بهناحهق دهکوژن) ژيان ههیه بۆ کۆمهل بهگشتی، وهترساندنێ ئهو کهسانهیه که نیازیان خراپه، به لکو تهقوا و لهخوا ترسان ببێته پیشهتان و خۆتان لهدهستدریژی و تاوان بهدوور بگرن.

قهتاده دهفهرمووت: ئەم تۆلهسهندنهوه بۆ ئەوهیه کهخه لکی دهست دریژی نهکهنهسهر یهکتری و مافهکانی یهکتری پێشل نهکهن، که وهک لهسهردهمی

جاهیلیدا ده‌بووه هۆکاری کوشتاری خه‌لکیکی زۆر ئهم یاسایه بۆ ئه‌وه‌یه که مافی مروق تیدا پارێزراو بیت...

قه‌تاده ده‌فه‌رمووت: (جعل الله هذا القصاص حياة ونكالاً وعظة لأهل السفه والجهل من الناس، وكم من رجل قد همّ بداهية لولا مخافة القصاص لوقع بها، ولكن الله حجز بالقصاص بعضهم عن بعض، وما أمر الله بأمر قَطُّ إلا وهو أمر صلاح في الدنيا والآخرة، ولا نهى الله عن أمر قَطُّ إلا وهو أمر فساد في الدنيا والدين، والله أعلم بالذي يصلح خلقه)^(٣٧)

چواره‌م: هه‌رامکردنی خۆکوژی (الانتحار)؛ پیغه‌مبه‌ری (صلی الله علیه وسلم) له‌مباریه‌وه ده‌فه‌رمووت: که ئه‌بوو هه‌ره‌یه‌ره‌ زامه‌ندی خوای لیبت ده‌گریته‌وه: هه‌رکەس له‌شاخیکه‌وه خۆی فریداته‌ خواره‌وه به‌خلودی

له‌ جه‌ه‌نمدا ده‌مینیت‌ه‌وه. واته‌: هه‌تا هه‌تایی. هه‌ر که‌س ژه‌هر بخواته‌وه خۆی بکوژیت به‌هه‌میشه‌یی له‌دۆزه‌خدا ده‌مینیت‌ه‌وه. یاخود هه‌رکەس به‌چه‌قۆ خۆی بکوژیت که‌ئێبێن که‌ئیر ده‌لێت: ئه‌و ئاسنه‌. مه‌به‌ست به‌خه‌نجه‌ر و چه‌قۆیه‌.

(عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «من تردى من جبل فقتل نفسه، فهو في نار جهنم يتردى فيه خالدًا مخلدًا فيها أبدًا، ومن تحسّى سُمًا فقتل نفسه فسمه في يده يتحساه في نار جهنم خالدًا مخلدًا فيها أبدًا، ومن قتل نفسه بحديدة فحديدته في يده يجأ بها في بطنه في نار جهنم خالدًا فيها أبدًا أخرجه البخاري في الطب، باب شرب السم والدواء به (٥٧٧٨)، ومسلم في الإيمان (١٠٩). (قال ابن الأثير: «يقال: وجأته بالسكين وغيرها وجأ، إذا ضربته بها» النهاية في غريب الحديث (١٥٢/٥)

پێنجهم، بۆ ئهوهی مرقوف بژی ههندیك قهدهغهكراو ڕیگای پێن دهریت (اباحه المحظورات للضرورة)

خوای گهوره له مبارمه دهفهرمویت (إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) ۱۷۳ البقرة

واته: (خوای پهروهردگار تهها مردارمه بوو، خوێن، گوشتی بهراز، ئهو مالاتهانی بوو غهیری خوا سهردهبریت حهرامیکردوه لیتان، بهلام ئهگهر کهسن ناچاربوو به بن زیادهخوری و لهسنور دهرچوون، ئهوه گوناھی ناگات، چونکه خوا لیخوشتبوو و بهبهزهیی و دلۆقانه.

شهشههم: کوشتنی مندال لهناو رهحمی دایکدا:

خوای گهوره بۆ دهستهبهرکردنی مافی مندال و مافی ژیان بۆی، یاسای بۆ داناوین دهفهرمویت:

(وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا) ۳۱ الإِسْرَاءِ

واته: (نهکهن منالهکانتان لهترسی گرانی و برستی بکوژن، چونکه پهروهردگارتان ڕۆزی بهخش و میهرهbane، ئیمه ڕزق و ڕۆزی دهبهخشین بهوانیش و بهئێوهش، چونکه بهراستی کوشتنی ئهوان گوناھ و تاوانیکی زۆر گهورهیه) ههروهها دهفهرمویت:

(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِنِهَائِنِ يَفْتَرِيَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَخْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) ۱۲ الممتحنة

واته: ئهی پێغهمبهر صلی الله علیه وسلم ئهگهر ئافرهتانی ئیماندار هاتن بۆلات و پهیمانیان پێدايت کههیچ جوړه هاوهلیك بۆ خوا بریار نهدهن، دزی نهکهن، زینا نهکهن، ڕۆلهکانی خوێان نهکوژن، هیچ جوړه بوختانیك نهکهن لهنیوان دهست و

پىي خۇياندا (واتە دوورە پەرىزىن لە ھەموو جۆرە خيانەتلىك). وە فەرمانبەردار بن لە ھەموو چاکیەیدا و یاخی نەبن، ئەو تۆ پەیمانان لێوەرگرە و لەخوا داواى لێخۆشبوونان بۆ بکە، چونکە بەراستى خوا لێخۆشبوو و مېهرەبانە.

مافی ئازادى مرۆڤ:

ھەموو مرۆڤەکان خۆى گەورە دروستیکردون مافی ئازادىيان ھەيە، شیخ الاسلام لەمبارمە دەفەرمویت: ((ھەموو بەندەکان خۆى گەورە دروستیکردوون، بۆ ھیچ کەس نیە مافی ئەمیتەر پێشیل بکات بەناوى ئەوێ کە ئەم بەندەيە موسلمانە یاخود بن باورە، یان بەناوى ئەوێ کە ئەم بەندەيە بەھەشتیە یان ئەو بەندە يەيتر دۆزەخيە، ئەم میتۆدە تەنھا خۆى گەورە دەستنیشانى دەکات کەس بۆى نیە مافی بەرانبەرەکەى بەو بیانوانە پێشیل بکات و بۆ نمونەى ئەم وتەيەى خۆى ئەم ئایەتە دەکاتە بەلگە، وەك یاساو رێسايەك بۆ مرۆڤایەتى خۆى گەورە دەفەرمویت: (أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْتَغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ) ۸۳ آل عمران

واتە: ئایا ئەوانە بێجگە لەئاینى خوا شتێكى تریان دەمیت؟! لەکاتێکدا کە ھەرچى لە ئاسمانەکان و زەمىدايە تەسلىم و ملکەچى پەرەردگارە بەرەزامەندى بێت، یان بەناچارى، ھەموانیش ھەر بۆلای ئەو دەگەریتەو.

ئیبنو تەيمیيە ئاماژەى پێداو: ((خۆى گەورە خۆى مرۆڤەکانى دروستکرد و رۆزى داو، مافی ژيانى پێبەخشیو، ھەر خوا خۆى خواوێنى مرۆڤەکانە بۆ ھیچ کەس نیە کەمافی ئازادى ئەو مرۆڤە پێشیل بکات، ئەگەرچى ئەو کەسە ئینکاری لە بوونی خوا بکات یان برۆى بەئاینى پیرۆزى ئىسلامیش نەبێت.))

(قال شيخ الإسلام: "إن العبد يراد به المعبّد الذي عبّده الله فذلّله ودبّره وصرّفه، وبهذا الاعتبار المخلوقون كلهم عباد الله من الأبرار والفجار والمؤمنين والكفار وأهل الجنة وأهل النار، إذ هو ربهم كلهم ومليّكهم، لا يخرجون عن مشيئته وقدرته وكلماته التامات التي لا يجاوزهن برّاً ولا فاجر، فما شاء كان وإن لم

يشاءوا، وما شاءوا إن لم يشأه لم يكن، كما قال تعالى: (أَفَعَيِّرُ دِينَ اللَّهِ يَتَغَوَّنَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ) [آل عمران: ٨٣]، فهو سبحانه رب العالمين وخالقهم ورازقهم ومحبيهم ومميتهم ومقلب قلوبهم ومصرف أمورهم، لا ربَّ لهم غيره، ولا مالك لهم سواه، ولا خالق إلا هو، سواء اعترفوا بذلك أو أنكروه، وسواء علموا ذلك سأو جهلوه، لكن أهل الإيمان منهم عرفوا ذلك واعترفوا به، بخلاف من كان جاهلاً بذلك أو جاحداً له، مستكبراً على ربه لا يقرُّ ولا يخضع له، مع علمه بأن الله ربه وخالقه^{٣٨}

مهبهست له نازادی چیه؟

نازادی بریتیه له وهی که مرؤف خوی خاوه نیه تی کاریگه ری له سهر خه لکانیتر نیه. خوی خاوه نی دهسه لاتیه به سهر ئه وهی خاوه نیه تی. که هه یه تی کهس بوی نیه ئه وه مافه ی لئ زهوت بکات. مرؤف به فیتره تی خوی به نازادی له دایک ده بیت. که س ناتوانیت دیلی بکات یاخود دهست به سهری بکات. ئه وهی که له تواناو میشکی خویدا ئه نجامی ئه دا. ئه وه هیه هیزکی دهره کی بوی نیه شتی به سهر دا به سپینیت که له توانایدا نیه. نابیت مرؤفه کان کویله بکرین له پهرستش. چونکه ته نها خوی گه وره مرؤفی دروست کرده ئه ویش نازادی کردون و به نازادی به ره می هیناون و ده بیت به نازادی بژی.

زور لهو زانایانه باسیان لهم پیناسانه کردوه ئه وهی که جیگایی سهرنجی نوسهر بوو وه نزیك بوو له دید و تیروانینی. ئهم زانا پایه به رزه ناوداره یه زوحیلییه که ده لیت: ((فالحرية: هي حرية الإنسان تجاه أخيه الإنسان من جهة، وبما يصدر عنه باختیاره من جهة أخرى))

یه کسانى مرؤفه کان له رووی که سایه تی خوییه وه نازادی ته وای هه یه..

^{٣٨} العبودية. مجموع الفتاوى بهرگی ١٠ ل ١٥٥

بۆيە - نوسەر پىتى وايە .. مرۇقايەتى لە زۆربەى مافەكاندا ھاوبەشەن، ئازادىيەكانى مرۇق دەست نىشان ناكىرىت .. مەگەر لە چوارچىۋەى رىكخستىنى ياسايەكدا بىت بۇ پاراستىنى گۆمەلگا بە گشتى.

ھەموو مرۇقنىك لەرووى كەسايەتيەو ئازادە سەراپا لەدەستنىشان كىردنى زاتى خۇيدا كەچ جۆرە نمونەيەك ھەلدەبژىرىت بۇ كەسايەتى خۇى وەك ئىمامى شافعى دەفەرموئىت لەم بارمەو لەكتىبە بەناويانگەكەى بەناوى دايك .. (إن أصل الناس الحرية حتى يعلم أنهم غير أحرار).^{۳۹} مرۇق بەئازادى لەدايك دەبىت بۇ ھىچ كەس نىە ئەسىرو كۆيلەى بكات، ياخود بچووكى بكاتەو و يارى بە كەسايەتى بكات يان ھەلى خلەتىنىت، ياخود ئىستىغلالى بكات.

مافى كار كىردن بۇ ھەمووان:

خوای گەورە مافى داوہ بەھەموو مرۇقەكان كەكار بکەن بەيەكسانى بەگويىرەى توانای مرۇق خۇى بن زۆر لىكىردنى.

دانانى كاتى كاركىردن بۇ بەدەستەينانى بژىۋى ژيان:

خوای گەورە دەفەرموئىت؛ (وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا) ۱۱ النبأ واتە: رۆژىشمان بۆكىردونەتە ھۆى ژيان و ھەول و كۆشش بۇ بەدەستەينانى رزق و رۆزى. ئىبن جەریر دەلىت؛ ((رۆژ بۇ بەدەستەينانى بژىۋى خۇتانە بپۆن وە دەستى بەلنن بۇ خۇتان)).

ئىبن بەطال دەلىت؛ ((ومن منع الأجير حقه فقد ظلمه حين استخدمه واستحل عرقه بغير أجر، وخالف بصيرة الله في عباده لأنه استعملهم، ووعدهم على عبادته جزيل الثواب وعظيم الأجر، وهو خالقهم ورازقهم)) (شرح صحيح البخاري) ۳۹۹/۶

^{۳۹} الأم.. ئىمامى شافعى بەرگى ۶ ل ۲۶۵

“وجعلنا النهار لكم ضياءً لتنتشروا فيه لمعاشكم، وتتصرفوا فيه لمصالح دنياكم،
وابتغاء فضل الله فيه”^{٤١} پاشان خاوی گه وره دهغه رمووئیت: (فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ
فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) ١٠ الجمعة

واته، ههركاتیک که نوئژ تهواو بوو بلاوبینه وه به زمویداو به ته مای به خششی خوا
ههول و کۆشش بدن، له هه موو کاتیکدا یادی خوا زۆر بکه ن له هه موو
چالاکیه کانی ژياندا ناوی ئهو زاته له سه ر زارو له ناو دلتاندا بئیت به لکو سه رفرازی
هه می شه یی به ده ستبئین.

له هه مان کاتدا مافی ئه وه مان پینه دراوه که سه روه تی خه لکی بخۆین و پاره ی
کریکار نه ده ی، پیغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) دهغه رمووئیت له مبارموه،
(عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: قال الله:
ثلاثة أنا خصمهم يوم القيامة: رجل أعطى بي ثم غدر، ورجل باع حُرًّا فأكل ثمنه،
ورجل استأجر أجيرًا فاستوفى منه ولم يعطه أجره) (أخرجه البخاري في البيوع،
باب إثم من باع حُرًّا (٢٢٢٧)).

سن پۆل خه لکی هه ن پیغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) له به رامبه ردا له قیامه تدا
له روویاندا ده وه ستبیت.

یه که م، که سیک، که به ناوی ئیسلام و دینداری بانگه واز بکات خه لکی پین
هه لبخه تینیت.

دووه م، که سیک، که سیک ئازاد بکاته به نده و مافی پاره که ی بخوات.
سیه م، کریکاریک کار بو که سیک بکات و که سه که ماف و پاره ی کریکاره که
بخوات.

هه ر که س که قی هه ر کریکاریک بخوات، ئه وه زولمی لیکردمو مافی ئهو
عاره قه ی نه داوه تن که رشتیویه تی و ماندوو بوونه که ی به هه ده ر بر دوه، ئه مه ش
پیک پیچه وانه ی رینمایه کانی په روه ر دگاره بو مرۆقه کان، چونکه خاوی گه وره

^{٤١} جامع البیان به رگی ١٢ ل ٣٨٧

که داواوی به نډایه تی له مړۆف کردوو به گوێره ی ماندبوونه که شیان پاداشتیان
ئهداته وه له دنیاو له قیامه تیشداو پاشان بێجگه له وه ی که پاداشتیان ئهداته وه
له سهر به نډایه تی دروستیکردوون و رزق و رۆزی داوون.

نازادی له کارکردندا

هموو مړۆف ئازاده له شیوه ی کارکردنیدا به مه رجیک کاریگه ری نه بیت له سهر
خه لکانیتر مافی ئه وان زموت بکات، مافی خۆیه تی کاته که ی هه لبرێریت ئازاده له
مافی کاتی کاریدا بۆ ئه وه ی له و کاته ی که ده یه ویت کار بکات، په یمان به ستن له
سهر کارکردن چه نده مافی هه یه، که پاره له وکاره وه رده گریت، له هه مان کاتدا
ده ستنیشانی کاتی کاره که ی ده کات، که چه ند کاتژمیر کارده کات، ده ستنیشانی
جیکاکه شی هه ر ده بیت ئازاد بیت، نابیت هه یج که س به کار به یئریت بۆ ئه وه ی
ئیسغلال بکرت^{٤١}.

بناغه ی سینه م: ده سه لات

ده سه لات:

له چه مکه بنه رته یه کانی زانستی سیاسه ته، که به توانایی که سیك بۆ ناچارکردنی
کهسانی دیکه ده گوتریت، له پڕۆژئاوا (power) ناسراوه، که مل بۆ داواکاری و
ویستی ئه و دانهوینن.

^{٤١} لكل إنسان الحق في أن يعمل ما يشاء وأن يكسب من الطرق المشروعة ما شاء وله الحق في اختيار وقت العمل وساعاته، واختيار الوقت إذا كان يعمل لنفسه، فإن عمل إلى غيره فالعبرة في العقود عامة، وعقد العمل التراضي وما يتم الاتفاق عليه في تقييد الزمان والمكان وتحديد ساعات العمل وأجره، ولا تقيد حرية العمل إلا القيود العامة في الحلال والحرام، وضمن الأحكام الشرعية، وألا يؤدي العمل إلى الإضرار والضرر بالغير. حقوق الإنسان؛ محمد الزحيلي، ل ٢٨٦.

ئەو كەسە بۇ گەيشتىن بەمەبەستى خۇي لەھەموو شىۋازەكان كەلك وەردەگرى.
يەككە لەتايەتمەندىەكانى رېكخستنى ژيانى كۆمەلەيتى، ھەبوونى
ئوتۇرىتەيە، كەنەرىت و ياساكان دانيان پىداناوو ۋەموايە و سەرگردايەتى
لەكۆمەلگادا، بەھۇي دانپىدانان بەتوانايەكەيەو، كە لەكەسىك يان
لەبەرپرسىكدا شاراوەتەو.

دەسەلاتى سىياسى پىتويستى بەپەيوەندىيەكى دەروونى لەناو بزاردە سىياسىيەكان
و ئەو كەسانەدا ھەيە، كە لەژىر كاريگەرىي دەسەلاتدان، سەپاندنى دەسەلاتى
سىياسى، تايەتمەندى سەرەكى سىستەمىكى سىياسى لەكاتى سەرھەلدىنى
سەرۋەريە.^{۴۲}

لەئىسلامدا دەسەلاتى تەواوەتى لەپەرۋەردگارەو وەردەگىرىت، پىچەوانەي دىد و
بۆچوونى دىموكراسى و ەلمانىەت و مەدەنىيەت، كە ئەم سىن چەمكە، سىن
كوچكەي پىكھاتنى بىرى سىكۆلارىزمە لەجىھاندا بەم سىن چەمكە سىستەمى
سىكۆلار دامەزراو.

بۇ ئەوەي زياتر لەچەمك و ماناي دەسەلاتى ئىسلامى تىبگەين بەبەرۋەرد
دەستنىشانى دەكەين لەگەل بەرنامەكانى تردا، ئەو شىۋازى بەرۋەردە بۇ زياتر و
ئاسان تىگەيشتىنى خوتنەرە لەباسەكەماندا، چونكە بەناسىنى دژى زياتر
پىچەوانەكەي دەردەكەويت، ئاسانتر خەلك تۈنانى وەرگرتنى دەبىت.
لە ئىسلامدا سەرەتا دەسەلات لەئىمانەو سەرچاوە دەگرىت كەشەرىيەتى خۋاي
پەرۋەردگارە..

لە راستىدا دامەزارندى باوەر (ئيمان) خۆبەخشىن و گەردن كەچىيە بەزانست و
كردار بەشەرىيەتى ئىسلام، بەوەي كەپىتخۇشە و بەوەشى كە لاتناخۇشە،
لەپازىبوون و نارازىبوون لەتۈرەيى و ئارامگرتن، بەواتاي ئەوەي نابىت ھىچ
شتىك پىش و تەي خۋاي گەورەو پىغەمبەرەكەي (-صلى الله عليه وسلم-)

^{۴۲} فەرھەنگى سىياسى نوڭ سالى ۲۰۰۶ ل ۲۴۹

بخهیت، ههروهك خواى موتهعال لهقورئاندا ئاماژهى پىداوه دهفهرمويت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) ١ الحجرات.

واته، ئهوى ئهو كهسانهى باوهرتان ههناوه پيشى خواو پىغهمبهرى خوا مهكهون (لهبريارو پيشنياردا) لهخوا بترسن و پاريزگار بن، چونكه بهراستى خوا بيسهره بهگوفتارتان و زانايه (بهنياز و نهينهكانتان).

ههچهنده مهبهستهكه دياره، بهلام بۆ زياتر روونكردهوه، بهواتاي ئهوهى ئهگهر فهرمانهكه بهسهر سهروكى ولاى و وهزير و خهلكى بهگشتيدا دانا و ژير و ئازادو بهندهيشدا.. تاد دهچهسپيئريت!

دانپيدانان بهدهسهلاى و ههيمههنتى شهريعت و حاكميهتى خواى گهوره و پازيبوون پىي، كهقبولتكر، دهبيت بهكردارو گوفتار رازى بيت لهسهرى و بن هيج مهرچيك و دوو دلپيهك، ئهههش بنهمايهكى ئيمانیه بنههتهكهى دهگه رپتهوه بۆ وهى، خواى گهوره دهفهرمويت: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ ٦٥ النساء

واته، نهخير، سوئند بهپهروهردگارت ئهوانه ئيمان و باوهريان دامهزراو نابيت، ههتا له ههموو كيشهيهكدا كه روودهات لهنيوانياندا تۆ نهكهن بهدادوهرو گوپرايهلى تۆ نهكهن، دواى ئهوهش نابيت لهدل و دهرونياندا هيج نارهزاييهك دروستبيت بهرامبهه ئهوهى كه دادوهريت لهسهر كردوه، دهبيت به تهواوى تهسليم بن و رازى بن.

لهگهه روونى و ئاشكرايى ئهم شهريعته و بيروباوهرهكهى و ئىجماع لهسهرى، كهچى رموته عهلمانيهكان و بزوتنهوه روشنبيرييهكان دهيانهويت لهم بيروبۆچونه كهه بكهه و نوقسان بيناسين و سهروهى بگهپينهوه بۆ مرؤفه، گوتهدان بهسهروهى شهريعتى خواى گهوره حاكميهتهكهى و بهكردار و پراكتيژهكردن، دهيانهويت ئهم شهريعته لهناو خودى موسلمانان بخريته پرؤسهى دهنگدانهوه، ئايا خواى بالا حوكم بكات، يان مرؤفهكان!!

لەناو ئەم گروپ و ڤموتانەدا دوو جۆرن؛ جۆرێکیان ڤازین بیخەنە دەنگدان کۆمەڵی دووهمیان؛ بەهیچ شیوەیەك ڤازی نین و دەیانەوێت دین بەئارەزو و ویستی خۆیان ڤێناسە بکەن و بیخەنە چوارچێوەی دینیکی ڤەهبا نی وەک ئاینی مەسیحی تەماشای دەکەن، لەهەموو جۆرە چالاکی سیاسی و هەیمەنەت و دەسەلات دووری دەخەنەو، ئەم جۆرە بیرو بۆچوونە لەدوای داگیرکەری ڤۆژئاوا دەسەلاتی دیکتاتۆریەکانیان لەناو موسڵماناندا بڵاوبووە لەسەر دەستی عەلمانیەت.

گومان لەوەدا نیە کە دەسەلاتە عەلمانیەکان بۆچوونیان وایە بەگشتی کەجەلال و حەرام بۆچونی تاکی موسڵمانە، بەم هۆکارە دەلێن؛ دەتوانرێت بخریتە دەنگدانەو، دووهمیشیان ئەگەر گەل هەلیبژرێت، هەر بەلایانەووە گرنگ نیە کەشەریعەتی خواوە، بەلکو ڤێیان وایە سەرۆمەری گەلەکەییە کە ڤیتشێل ناکرێت!!

لێرەدا دەکەوینە جەنگێکی فکری دەستەو ئێخە لەگەڵ موسڵمانانی تێنەگەشتوو لەئێسلام، تەنانەت لەگەڵ هەندێک لەئێسلامیەکان و دەنگیش بەسەر ئەو عەلمانیانەدا بەرز دەکەینەووە کە بەچکە موسڵمانان و مەفتون بوونەتەو بەم عەلمانیەتە، کە بە نەخواراوی هیناویانەتە مالی موسڵمانان لەگوتاری سیاسی ئێسلامی نەگیشتوون.

کە دەلێن؛ سەرۆمەری، دەبێت وشە سەرۆمەری بزانین لەکوێوە سەرچاوەی گرتوو، لای موسڵمانی تێگەشتوو لەحاکمیەتی خۆی گەورە و لەگەڵ ئەوەی تێنەگەشتوو لەحاکمیەتی خۆی مۆتەعال جیاوازی چیە؟ هەرچەندە زۆرێک لەموسڵمانانی ڤابەندیش تا ڤادەییەکی زۆر بێئاگان لەم جۆرە بوارانە، کە ڤوخی ئێسلامەکەییە، کە یەکتا ڤەرستی لەسەر دامەزراوە، توحید شیخولئێسلام ئیبن تەیمیە کردووەتی بەسێبەش؛

یەکەم؛ یەکتا ڤەرستی لەخواوەتی و هەموو جۆرە بەنداییەتیەکانی، هەر لەنوێژ و زیکر و حەج و ڤۆژو تا خۆتێدی قورئان و سەر ڤرین و قوربانی.. هەموو ئەمانە ڤاداشت و سزای لەسەر دیاریکراوە لەدوونیاو لەقیامەتیشدا، بۆ نمونە ئەوی

نوٲتر نەكات لەياساى ئىسلامدا سزادەدرٲت، يان ئەوەى زەكات نەدات بەهەمانشٲو سزا دەدرٲت لەدونىادا، ومك ئەبويەكر خەلىفەى موسلمانان - پەزاي خواى لٲبٲت - كردى و لەمٲژوودا بەجەنگى هەلگەپراوەكان ناسراو، كەواتە ئەمە بٲيە سزاي بٲدانراوە دەبٲت سەرورەى پپارٲزٲت.

دووهم؛ يەكتاپەرستى لەپەرورەدگارٲەتى خواى موتەعالد، هٲچ كەس ناتوانٲت لابادت لەوەى كەئەم گەردوونە خواى گەورە و كارساز دروستٲكردومو بوونىادى ناوە بەجوانترٲن شٲو، ئەوەى هاويەش بٲ خواى گەورە دابنٲت لەناو ئاينى ئىسلامدا سزا دەدرٲت، هەروەك چٲن حەلاج سزدرا و پٲى وابوو خوا تٲكەل دەبٲت لەگەل لاشەى مرٲقەكاندا، ياخود هەندٲك لەسٲفى و شٲعەكان پٲياناويە، پٲاوپاكان كاريان بەدەستە خواى گەورە داويەتە دەستيان، ئەوان وەكيلن بٲ خوا - زٲرٲكٲش لەوان لەسەردەمى يوسف كورٲى تاشفين و ئەبوو مەنصورى موەحيدى سزا و حەدى لەسەر دانراو، چونكە لەسەردەمى سەلەف موسلمانان زٲر بەكەمى تووشى ئەم جٲرە هاويەشدانانە دەبوون لەگوتارى سياسى ئىسلاميدا، تا ئەو كاتەى تەرجومەى فەلسەفەى يٲنانى و بٲروبٲچونەكانى مەجوسى هاتە ناو موسلمانان لەسەردەمى دواى هارونەپەشىد - پەحمەتى خوا لەهەموو ئەو پٲاوپاكانە بٲت - لەسەردەمى مەئمونەو دەستٲٲٲكرد، ئەمەش بەدرٲزاي مٲژوو موسلمانان باسيان لەم چەمكە هەلانە كردوو بٲ راستكردنەوەى تٲگەيشتنەكان و پاراستنى شەريەتى خواى گەورە، چونكە ئەگەر سەرورەى تەوحيد و بٲروباوەر نەبٲت، ئەم ئىسلامە هٲچ بەندايەتى و كارٲكى تٲدا دروست نٲ، هەروەك چٲن كەمرٲقٲك موسلمان دەبٲت سەرەتا پٲى نالٲٲت نوٲتر بكە، يان رٲژوو بگرە يان حەج بكە، بەلكو دەلٲٲت؛ شايەتومان بٲنە، بەتوحيد دٲتە ناو ئىسلام، بەهٲچ شٲوەك لەئىسلامدا دروست نٲ (نيو) بەندايەتى بٲخوا، دەبٲت هەرچى كارە بٲ خوا بٲت، چونكە لەبەندە وەرناگٲرٲت ئەگەر هەمووى بەشى خوا نەبٲت، كەواتە سەرورەى ئەم چەمكەش هەر پارٲزراو بوو بەدرٲزايى مٲژوو ئىسلامەكە

نوڭگەرىيى دىنى (المجدد) لەدوای مۇجەددىدەكانىتر پاراستويانە، لەسەرۋو
ھەمووشيانەو خۇاى گەورە پارىزەرى دىنەكەى خۇيەتى.

سېيەم؛ ناوو سىفاتە پىرۋزەكانى خۇاى مۇتەئالە، دەبىت سەرۋەرىي ناوو
سىفەتەكانى خۇا بپارىزىت ئەگەر مۇسلمان قەناعەت و بىرۋىرۋاى واىە؛ خۇا
دەپەرسىت و خۇا ھەيە!.

كە پىشتەر ئامازەى بۇ كراو لەباسى گوتارى دىندا بۇيە زۇر شىكارى ناكەين لەم
باسەدا..

لەوانەيە ھەندىك بەسەرۋىرمانەو تەماشاي ئەم خۇيەندەوئى ئىمە بىكات،
كەنوسىومانە، ئاخىر ناشىت خۇاى گەورە سىفاتى حاكم بىت، بلىن ئاسايە
ئىمەش ھاۋكارى دەبين لەحاكىمەتدا، ، خۇاى مۇتەئال ھاۋكارى ناۋىت، يان
لەخۇاى گەورە كەم بىكەينەو بلىن؛ ئەم نازانىت ياسا بۇ مۇۋق دابىت ئىمە
خۇمان دايدەنلىن، ئەمە كەى پاراستنى سەرۋەرىي سىفات و ناو پىرۋزەكانى
خۇايە، پىۋىستە ئەم سەرۋەرىيەش بپارىزىت^{۴۲}

بەم سى توحىدە حاكىمەتى خۇاى گەورە و شۈيەنكەوتنى پىغەمبەرەكەيمان -
صلى الله عليه وسلم- بۇ دەستەبەر دەبىت.

ھەرچەندە ئەم پۇلىنكرەنە «ئىبن تەيمىيە» كروپەتى پىشتەر زانايانى بىرۋىرۋىر
نەيانكرەدە، ھەموۋى ھەر بەتوحىدى خۇا ناسراو بوو، بەلام شىخ الاسلام بۇ
زوۋىگەيشتن و ئاسانكارىي بۇ كۆمەلە سەرلىشىۋاۋەكان ئاسانكرەدە.

لېرەدا دەبىت بزانىن سەرۋەرىي شەرىعەتى خۇاى گەورە چىە؟ كارى ئىمە بۇ
سەرۋەرىيە؟ ئەم وشەيە لەناو خەلكدا دووبارە دەبىتەو خۇشيان تارادەيەك نازان
چى لەپىشتىەوئىە بۇچى بەكارى دىننەو، ئايا گوتارى سىياسى ئىسلامى چىە
لەپىشتى سەرۋەرىي شەرىعەتەو؟ دەمانەۋىت لەم باسەدا ئەمە روون بىكەينەو،

^{۴۲} شرح العقيدة الطحاوى .. دكتور سفر الحوالى .. باب الحاكمية.. ص ۲۷۹

که‌سه‌روه‌ری واتای چیه له‌ئێسلامدا، له‌یاسای فهره‌ه‌نگه و رۆژئاوا به‌گشتی چۆن باسی لێوه‌کراوه تیگه‌یشتن له‌چه‌مکی سه‌روه‌ری (سیادهت)؛

سه‌روه‌ری، یان وشه‌ی (سیادهت) له‌زمانی عه‌ره‌بی‌دا له‌رووی زمانه‌وانی و زاراوه‌وه له‌سه‌یده‌وه (السید) وه‌رگیراوه. واته‌؛ خاوه‌نداریه‌تی به‌نده، که‌خواه‌نی ده‌سه‌لاتی ره‌هایه و بریار لای خۆیه‌تی، له‌زمانی کوردیدا زیاتر له‌سه‌روه‌ر و یاخود سالاری، یان سه‌رداریه‌وه که‌خواه‌نداره داتا‌شراوه، نوسه‌ر پیی وایه ووشه‌ی سالار شیاوتره، تا سه‌روه‌ری، به‌هه‌رحال له‌رووی زمانه‌وانیه‌وه ئه‌وه‌نده گه‌وره نیه، به‌لام گرنگه له‌خودی چه‌مکه‌که تیگه‌ین، ئه‌م وشه‌یه ده‌گه‌رپته‌وه بۆ هه‌ر سێ ده‌سه‌لاته‌که که‌ئه‌و سێ ده‌سه‌لاته ده‌بی‌ت سه‌روه‌ر بی‌ت له‌ناو حکومه‌ت و ده‌وله‌تاندا، له‌وانه ده‌سه‌لاتی یاسادانان (التشريع) و ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری (القضائية) و ده‌سه‌لاتی جیه‌جیکردن (التنفيذية)، سه‌ره‌تایی ئه‌م بیرۆکه‌یه له‌رۆژئاوا له‌قوتابخانه‌ی یاسایی فهره‌نسیه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتووه له‌سه‌ر بنه‌مای گریبه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی له‌یدی ژان ژاک رۆسو. سه‌روه‌ری و (سیادهت) لای رۆسو واتای هێمايه بۆ ئیداره‌ی گشتی که‌به‌هێزترین ده‌سه‌لاته هه‌چ که‌س له‌م ده‌سه‌لاته به‌رزترنیه، هێز و هه‌یمه‌نه‌تی خۆی به‌سه‌ر هه‌موواندا ده‌سه‌پینیت^{٤٤}.

^{٤٤} (معنى سيادة في معجم المعاني الجامع - معجم عربي عربي، سيادة، (اسم)

مصدر ساد

سيادة: سُطْطَة، هَيْمَنَة وَغَلْبَة، سَيْطَرَة، حَرِيَّة النَّصْرَف

سيادة البَنْد: رَفْعُهَا، سُلْطَتُهَا، مَجْدُهَا

ذُوْلَة ذات سيادة: دولة مستقلة،

سيادة القانون: احترامه وتطبيقه على الجميع

سيادة: لقب احترام وتشريف يُستعمل لبعض أصحاب المناصب العالية أو المقامات الرفيعة

سيادة مشتركة: (الأحياء) حالة يكون فيها كلا المُضادَّين في زوج من الجينات المتضادة الصِّفات سائدَين

«سەرۋەرى گەل» لەفكرى سىياسى ھاۋچەرخدا بەواتاى ياساى سىستەمى دىموكراتى دىت. ئەم مۇدىلە لەروۋى زاراۋەكەيەۋە ياساى ئەقلىيە كەناسراۋە بە (پاساۋدانانى ياسا) بۇ بەدەستەينانى دەسەلاتى گەل بەگشتى. واتە؛ دەسەلات ئەداتە گەل بۇ ياسادانان لەرېڭاى كۆمەلېك نوخبەۋە. واتە؛ ھىچ ياسايەك دەرنەچىت. مەگەر گەلەكە رەزامەند نەبىت لەسەرى، ئەمەش واتاى ئەۋەيە، كە لە گەلەۋە دەرچۈۋ. دەبىت سەرۋەرى بپارېزىت و ھەموو لەبەردەمىدا ملكەچ بىن، چونكە دەسەلات و بەدەستەينانى ياسا بەرەھايى لاي گەلە ئىتر گەل ھەلەل، ھەرام دەكات و ھەرامىش، ھەلەل دەكات. دەبىت ھەموو پارىبىن و سەرۋەريەكەى بپارېزىن، نەبىت ھىچ كەس لەم سەرۋەرى و سالارىە لىيەدەربچىت. بەمەش گەل خاۋەنى دەسەلاتى ياسادانانە، خۇى حاكىمىيەت دەبات بەرئۈۋە خاۋەنى سەرۋەرى رەھايە، وىراى ئەۋەى كەگەل خۇى خاۋەنى دەسەلات نىە، بەلام وا نىشاندرۈۋە كەگەل بۇ خۇى خاۋەنى دەسەلاتە و خەلەك خۇى بپارى رەھا ئەدات بۇ ياسا و ئەۋەى كەھەزى پىدەكات، ئىسلام كەئائىنى پەرۋەردگارە لەناۋ ئەم سىستەمەدا ھىچ ئەرزى نىە.

لېرۋە بۆمان روون دەبىتەۋە سەرۋەرى گەل ھەموو بەربەست و سنورەكانى شكاندوۋە لەرېڭاى ھەلېزاردەنەۋە خاۋەنى دەسەلات و سەرۋەرى رەھايە و بەتەۋاۋەتى ياسا بەدەست خۇيەتى، ئەمەش لەناخ و جەۋھەردا لەدېدو تېروانىندا سەرچاۋەكەى «فەلسەفەى دىموكراتىيە»، ئىتر ئەۋەى كەخاۋەنى ئەم بېرو فەلسەفەيە بەتەۋاۋەتى ياسا و حاكىمىيەتى خۇاى گەۋرە پەرۋىز دەخات، يان بەھىچ شىۋەيەك ناھىلېت لەسىستەمەكەشدا ھەبىت.

خەلەكەك وا پەى دەبەن كە ھىچ كېشە نىە ناۋ بەكاربېتەۋە لەروۋى ھوكم كەردنەۋە.. بەتايبەت ھەندېك لەئىسلاميەكان.. ئەم زاراۋانە بەكاردېنەۋە بەئارەزۋى خۇيان ئەۋ ھەستەيان نىە كەلەراستىدا جەنگى ئەمرو جەنگى زاراۋەيە، ھەر زاراۋەيەك پىناسەۋ مەدلولى خۇى ھەيە و لەدونىاي ئەمرو لەروۋى فىكر و فەلسەفەى ياساۋە بەمەكەمترىن شىۋە بۇ بەربەستى ئائىنى ئىسلام

دارپىژراوه، سەرورەرى گەل - ھىچ کات ناگونجىت بەسەرورەرى گەلى ئىسلام پىئومەرى بکەين و بلىين؛ ((ئاسايە لەناو ئىسلامىشدا ھەمان بۆچوون ھەيە کەگەل سەرورەربىت، ئەم وشەيە راستە وەك بەکارھىنانى وشەسازى بوونى ھەيە، بەلام لەپىناسەدا ئاسمان و رىسمان جىاوازی نىوانى ھەردووکیانە، کەئىسلام و ديموکراتىيە دوو سىستەمى جىاوازن، لەپرووى رىتکخستن و مامەلەکردنى ياساى لەگەل ديموکراسىدا دەسەلاتى گەل ھىچ ئەرزىش بۆ خوا دانائىت، لەئىسلامىشدا نوقسانى باوەرە، تەوھىد سەرچاوەى باوەرە لىرەو پىکداکىشانە کە دەستپىدەکات، ئەگەر يەك ھەلە لەناو ئەم بازنە گىشتىيە تەوھىدى ئىسلامىدا ھەبىت، ئەگەر زەرەيەك بىت و چەندە ھەلەکە بچووک بىت، لەئىسلامدا ھەموو داواکارىيەکانى ئىسلام تىکەدەت و لەبەندەکەى وەرناگىرىت، وەك ئەو وایە کە شىر تىکەلاوى خوين بکرىت، يان ھەر شتىکىترى تىکەلاو بىت ئەو لەئەسلى خۆى دەرەچىت، تام و بۆنى دەگۆرىت، ئەگەرچى شلەمەنىش بىت، کەواتە گوتارى سياسى ئىسلامى بۆ خەلکى بەگىشتى سەرەتاکەى بەبەندايەتى و خواناسىيە، ئەك تەنھا جەوھەرى ھوکمدارى و فەرمانرەوای بىت.

د.عەبدولرەزاق سەنھورى، يەکىکە لەگەرە پىاوانى پارىزەرى ياساى عەرەب دەلىت؛ ((ياساى ئىسلامى خۆى فەرز دەکات بەسەر ھەموو سەرورەريەکانى تردا، چونکە بەربەستى ناگىرىت و ھىچ کەس ناتوانىت بىوہستىنەت لەمرۆفدا، لەبەر ئەوہى خواى پەرورەردگار ئەو ياسايەى ناردووە و ھەموو مرۆفەکان پىئويستيان پىيەتى، و تەو فەرمودەى خوايە و بۆ پىغەمبەرئىکى معصوم نىراوہ (-صلی اللہ علیہ وسلم-)، ھەر دەبىت مرۆف دەستە نەخوارىبىت)).^{٤٥}

لە ولاتى ھۆلەندا و فەرەنسە و نەروىچ ھەرسىکيان سووديان لەياساى مىراتى ئىسلام وەرگرتوو، ياسا ناسەکانىشيان دەلىن؛ ((باشترىن ياسايە کەدانرابىت بۆ

^{٤٥} کتیبى (فقہ الخلافة وتطورها.. لاپەرە ٧٠)..

ناو خیزانه کان، چونکه زۆر دهگمهنه خیزانیک لهخیزانیکى تر بچن، بههۆکارى پیکهاتهى خیزانه کان له دونیادا))^{٤٦}.

سهروهى شهريعت و دهسهلات لهبنهرهتا بۆ ئیسلامه:

سهرهتايهك و تيرامانيك لهقورئان لهمهړ سهروهى شهريعت.. گوتارى سياسى دهسهلاتى ئیسلامى خواى گهوره دهفهرمويت: (وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنْ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ) ٤٩ المائدة واته: كاتن كهههنديك لهزاناكاني جوو، هاتن بولات تا دادوميرى بكهى لهنيوانياندا، دادوميرى بكه بهو بهرنامهيهى كه لهلايهن خواوه بۆت رهوانهكراوه، شوينى ئارهزووهكانى ئهوان مهكهوه، وريايانبه نهوهكو ريت لن ههله بكهن له ههنديك لهو رينمونيبانهى كهخوا بۆى ناردووى جا ئهگهر ئهو جولهكانه رازى نهبوون و پشتيان تيههلكرد، ئهوه دياره خوا دهيمويت گيرۆدهى سهرهئهنجامى ههنديك لهگوناههكانى خويانيان بكات، بيگومان زۆربهى خهلكى ياخيى و سهركهش و تاوانبارن.

ئهگهر تهماشاي ئهم ئايهته بكهين و پتوهى بكهين بۆ سهروهى شهريعت دهبينين خواى گهوره دهفهرمويت (وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ) بههيج شيويهيك دواى ئارهزووهكانى ئهوان مهكهوه، پاشان دهفهرمويت: (احْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ) ئاگاداربه دهبيت بهو بهرنامهيه كار بكرت، كهخواى گهوره نارديهتى بههيج شيويهيك لى لانادريت، ئهه بهلگهيه لهسر ئهوهى كهشهريعت و ياساكانيتر بيجگه لهئىسلام هيج بايهخيى نيه، بۆ سهروهى

^{٤٦} راسته ههموو ياساكه پياده ناكريت و لك ياساى ئىسلامى بهلام چهك و تيگهيشتن لهياساكو روچهكهى وهرگيراوه پيادهى دهكهن ئهو ولاتانهى كهئاماژه پيداوه الاسلام والغرب د. جمال النابلسي.. ل ٣٣٠

دەسلەلاتى ئىسلام لەناو گەل و ھۆزى مۇسلماناندا، ھەر بەرنامەيەكتر جىگاي بگريتمەو بىن ھىچ شك و گومانىك كوفرە.

ئەمەي كەپچەوانەيە لەبنەرەتى ئىسلامدا ئەمەيە كەخەلكى بەئارەزو و ويستى خۇيان شەريەت و داوا بگەن پىويستە خەلكى بزانيت شەريەت واتە؛ ياسا..
حاكميەتى شەريەت و پارىبوون پىي لەئىسلامدا ھىچ سازشكى لەسەر ناكريت، كارپىكردىنى واجبە و پىويستە لەرووى سروش و مەريپەو داواكرام، لەمە گەورەتر وەك خۇراك و خواردنەو و ھەوا وايە بۇ مەرۇف، كەپىداويستى رۇزانەيە و مەرۇف بەبى ئەوانە ناتوانيت بۇي.

لەراستىدا ئىسلام واتە؛ پەيوەستبوون و پابەندبوون، تەسليم بوونە بەھەموو ئەو ھەوال و فەرمانانەي، كەخوائ گەورە دايانە، شكەندىن بىرپارەكان تانە سزاي لەسەر وەردەگيريت، بىروا نەبوون پىي كوفرە پىي لەچارچىوەي ئىسلام دەچىتە دەرەو، ئەگەر بۇ ياسا و فەرمانى خوائ گەورە مەرج دابىترىت ئەمە لەپەيوەست بوون و تەسليم بوون دەچىتە دەرەمەي فەرمانى خوائ گەورە.

ئىمامى غەزالى - رەھمەتى خوائ لىبىت - لەكتىبى مۇستەصفادا دەفەرەمۇيت؛ ((بەدەستكەوتنى فەرماندارى و حاكىمەت نفوز بۇ ھىچ كەس نىە تەنھا خوائ خاوەن دەسلەلات و بەدپەنەر و فەرماندار نەبىت، خۇي خاوەنى مولى خۇيەتى دەتوانيت ھەر ئەو دەسلەلاتى بەسەر مولى خۇيدا ھەبىت، ھىچ دەسلەلاتىك نىە بىجگە دەسلەلاتى خۇي، پاشان پىغەمبەر (-صلی اللہ علیہ وسلم-) و سولتان و باوك دايك و ھاسەرەكان ھەمويان پىويستە گەردن كەچ بىن بۇ فەرمانى خوائ گەورە و فەرمانەكانى ئەو جىبەجى بگەن))^{۴۷}

لیرەدا جەنابى غەزالى باسى پىويست و پىويست نەبوون و ھەلال و ھەرام ناكات، بەلكو بەراشكاوانە باسى نفوزى خوائ گەورە دەكات ئەو وشەيە بەھەموو شتەكانەو دەلكىنيت لەحاكميەتدا واتە؛ «نفوذ الحكم» لەگەل پىادەكردىن

^{۴۷} مۇستەصفادا پەراويز... بەرگى سىيەم ل ۴۵

(تطبيق) فرمانبەردارى «تحكيم» دەكات لەشەرىعتدا، ئەمەش لەلای ھەموو زانایان و كۆمەل و گۆرپەكانى ناو موسلمانان و ئىسلام پاي جياوازي لەسەر نىھ و ھەموو كۆكن لەسەر حاكمىيەتى خواي گەورە.

جەنابى ئىبن تەيىمىيە - رەھەمەتى خواي لىبىت - لەكۆمەلى فەتوادا بەرگى ۳ لاپەرە ۲۶۷ دەفەر مۆيت؛ ھەركاتىك مەرۇف ھەلالى ھەرام كرد، وە ھەرامى ھەلال كرد، يان شەرىعتى خواي گۆرپەووە بەشەرىعتىكى دىكە، دەلىلت؛ ((ئەو كافرە مورتەدە واتە؛ پاشگەز بۆتەووە لەئىسلام بەكۆپاي زانايان، ئەمەش دەكەوئتە ئەو بواری كەھوكمى خواي گەورە قبول ناكات، خواي گەورە دەفەر مۆيت؛ (ومن لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم الكافرون..)) زۆرىكىتر لەم دەقانە كە شىخ الاسلام ئاماژەى بۆ كردووە).

ھەموو زانايان كۆكن لەسەرئەوھى كەدەسەلات و فرمانبەرەوای تەنھا بۆ خواي گەورەيەو ناگۆرئيت، ھەموو پەرتوو كەكانى عەقىدە باسيان لەحاكمىيەتى خواي گەورە كردووە لەئىسلامدا، ھىچ تەئويل و تەفسىرىك ھەئانگريئت، تەنھا ھەندىك نەبىت دەلئىن؛ ((كافر نابىت بەرەھايى و گوايە كفرى دون كفرە)). واتە؛ لەناو بازنەى ئىسلامدا دەمئىنئەوہ! ئەمەش زياتر سەلەفەيەكان كەناسراون بەمەدخلى وادەلئىن؛ وتەكەيان لەئىبنو عەباسەووە وەريانگرتووە، لەھەندىك جىگائتردا قوتابىيەكەى ئىبنو عباس ئاماژەى پىداووە نەك خودى ئىبنو عەباس، كەناوى طاوسە.

بەنيسبەت شوراووە، كەمەرۇفەكان تواناي قسەيان ھەيە تىدا لەبىروباوەرە كۆنكرىتيەكاندا ناىگريئتەووە، بەلكو لەوہدايە كەبۆ مەرۇف بەجىئەلراوہ بۆ بىركردنە و راوئىزكردنى خويان ئەمەش ناوہرۇك و جەوھەرى بەندايەتيە، كەخواي گەورە ئاماژەى بۆ كردووە لەقورئاندا؛ (وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ) ۳۶ الأحزاب

واتە؛ بۆ ھىچ پياوئىكى ئيماندار يان ژنىكى ئيماندار نىھ، كاتىك كەخواو پىغەمبەرەكەى بىريارى شتىك بدن ئەوان سەرىشك بن لەئەنجامدانى ئەو كارە،

چونكه ئەوئى سەرپىچى بىكات لەفەرمانى خواو پىغەمبەرەكەى ئەوئى ئىتر بە ئاشكرا گومرا و سەرلىشىواوئە.^{٤٨}

بۆچى كوتارى سىياسى ئىسلامى وەك خەيالى لىھاتوئە لەدنئايى ئەمرودا؟

ماوئى ١٠٠ سال زىاترە لەرۆشنىبىر و زانا و بانگخواز و تەنانت كادىرە حىزبىئىسلامىيەكانىش زۆر بەدەگمەن باس لەفكرى سىياسى ئىسلامى دەكەن. لە ناو خەلكى مۇسلماندا وائىھاتوئە كەزۆر نامۆ و ناائاشنايە بەگوئى خەلكى ئەوئەندەى كەدەنگ بەدىموكراسى و سىستەمى رۆژئاوايى بەرزكراوئەتوئە. ئەوئەندە باسى فكرى سىياسى ئىسلامى نەكراوئە.. كەواتە ئەوئى باسدەكرىت بۆ ئەم رەوئەندە لەكوتارى سىياسى و فكرى سىياسى زۆر نوئىيە بەلایانەوئە تەنانت نامۆشە..

ئىبن خەلدون دەلئىت: ((لەسەرەتاي ھەموو شكستىكدا خەلكانىك دوچارەبن بۆ ئەوئى شوئىنكەوتووئى بەرامبەرەكەيان بن. دەبنە دواكەوتووئى ئەو دىدو بۆچوونانەى كەدوژمنەكەى دەيسەپئىئىت بەسەرىدا)^{٤٩}

لەكاتىكدا ئەگەر سىستەم و دەسلەتەكەى خۆى زۆر لەو باشتر بىت. لەواقىعدا راستە. نموونەى جەلالەدىنى كورپى خەوارىزم شا. كەتەتار ھاتە ناو وئالتى مۇسلمانان ئەوئىش سىستەمە ئىسلامىيەكەى جئەھىشت سەرسام بوو بەسەرگەوتنى تەتار و مەغۇل ئەوان چيانكرد ئەمىش دەيكردەوئە لەتالانى و برۆيى و وئرانكردنى شارو گەلان. تا لەكۆتايدا بەدەستى جوتيارىكى كورد بەبئەكەى دەستى مى پەرائند.

^{٤٨} شرح العقيدة الطحاوية التوحيد الألوهية، الشيخ الدكتور سفر بن عبدالرحمن الحوالي، سومرگىرائى، باوكى محمد ل ٢٠١

^{٤٩} (لباب المحصل في اصول الدين ص ٧٠)

راستىيەكى حاشا ھەلنەگر ھەيە، ئەويىش ئەوۋىيە بەشىكى زۆر لەمۇسلمانان و ئىسلامىيەكان، خۇيان تىنەگىشتوون لەفكرى سياسى ئىسلامى بۆيە ھىچ زانىيارىيەكبيان نىيە لەمبارىيەۋە ھەمىشە دەنگيان بەدىموكراسى رۇژئاۋا بەرزە، داۋايان لېككە زۆر ناۋاشنان بەسىستەمى ئىسلامى، تەنانتە ھەندىكيان ئەۋەندە چاۋ قايمىن دەلېن؛ ((ئىسلام باسى فكرى سياسى نەكردۋە!!)).

لېرەدا دەچىنە ناۋ گوتارە سياسىيە ئىسلامىيەكە، ھەموو تىۋرىك كە لەمىشكدا گەللە دەبىت، پاشان لەسەرکاغەز دەنوسرىت، پاشان خەلكى بۇ پەرۋەردە دەكرىت، تا پىادە بېت..

بۆيە مەن پىم وايە سەرەتا لەئىسلامدا فكرى سياسى تەنھا تىۋر نىيە، واتە؛ بەماناى ئەۋەى زادەى فكرى مرقۇف بىت، مرقۇف دەستى ھەبىت تىيدا، بەتەنھا نا، بەلكو بەشى سەرەكى لەلايەن خۋاى مۈتەعالەۋە سەرچاۋە دەكرىت، كەحاكىمىيەتە و ھەتمىيە، بەشىكى تىرىشى سياسەتە، كە لەفىقھەۋە سەرچاۋە دەكرىت كەئىجتىھادى مرقۇفەكانە، كىشەكە لەۋەدايە تا ئىستاش جىۋازى لەنىۋانى حاكىمىيەت و سياسەت نەكراۋە لەناۋ ھەندىك لەرۋىشنىبران و لىكۋلەرمۋانى ئىسلام و غەيرى ئەۋانىش..

ئىمە لېرەدا ۋەك كارىكى ئەكادىمى لەم ماستەرنامەيەمدا بىرو بۆچۈۋنى خۇمان پىشكەش دەكەين و بەشىۋەى بەراۋرد، بى ئەۋەى رەخنە لەبەرامبەر بگرىن ھىچ پەيۋەندىمان نىيە بەسەر فىكرە سياسىيەكانى بەرامبەر ھەر لەلىبرالى و شىۋەيەكان و ھتە، بەلكو ئەگەر نمۈۋنەش بەئىنمەۋە بۇ تىگەيشتە لەفكرى سياسى ئىسلامى بە بەراۋرد.

رۇژئاۋا خاۋەنى فكرى سياسى خۋەتى و بەرھەمى ھىئاۋە لەئەنجامى سالانىك و چەند سەدەيەك، نوسەر بۇ خۋى خاۋەنى فكرى سياسى خۋەتى ۋەك مۇسلمان ئەۋ ئەگەر سىن پاىيەى گىرنگى ھەيە بۇ ئەم سىستەمە بىناى ژيار و شارستانىيەت و دەۋلەتى خۋى كىردۈ، كەبرىتيە؛ لەعەلمانىيەت، دىموكراسى، مەدەنىيەت.

- عەلمانىيەت واتە؛ ئەقلىانىيەت سەنتەرى سەرەكىيە

- دىموكراسى؛ گەل؛ خاۋەن بىريارمۇ بەژدارىكى كاراى دەسەلاتە..

- مەدەنىيەت، ماف و ئەرك ئىنتىمايە.

بەين ئەم سىن پاىيە سىستەمى فكىرى سياسى رۇژئاوا ھىچ بوونى نىيە، ماناشى نىيە، بەين ھىچيان تەواو نابىت، وەك خۇيان دەللىن: ((ناتەواو و ناتەندروستە)). ئىسلام خاوەنى سىن چەمكى گىرنگى دامەزرىنەرى فكىرى سياسىيە، ئەويش دەتوانىن ناوى بىنئىن ھەرەمكى سىن كوچكەيى كەبىناكراو ھەلوتكەو ھەلوتكەو بۇ دامىن برىتىن لە: خوا و مرۇف، مرۇف و مرۇف، مرۇف و مادە (ژىنگە).. لەناو ھەناوى ئەم سىن كوچكەيەدا ياخود سىن گۆشەيەدا لەشئو ھەلوتكەو دىوار تاپبەتەندىيەكانى خشت لەسەر خشت دانراو..^{۷۰} كەبرىتىن لە:

- سىستەمى باوەر

- سىستەمى بەندايەتى

- سىستەمى پەيوەندىيەكانى دەورويە

- سىستەمى كۆمەلەيەتى لەكلىتور دابوونەرىت

- سىستەمى ئابوورى و مامەلە كردن

- سىستەمى دەستورى و دادگەريو ئىدارى

- سىستەمى دەولى

ھاۋلا تىبوون لەكوتارى سياسى ئىسلامدا:

بەو كەسانە دەگوتىت، كە لەناو ئوممەتى ئىسلامىدا نىشتەجىن، جا جولەكەن يان گاۋرن، ياخود زەردەشتىن... ھتە ياخود بەتىگەپشتىنى نوئ و دەولەتى نەتەوھى: واتە لەسەر خاكىك ژيان دەبەنە سەر دەشپت جۆرى دىن و پەگەز و

^{۷۰} مصنفه النظمه الاسلاميه.. د. مصطفى كمال وصفى لاپەرە

زمانیان جیاواز بێت، نیشتمانیك كۆیان بكاتهوه هه موو له ئهرك و مافدا وهك
یهك ته ماشا بكرین و مافی كهس پێش نه كړیت.

ئه گهر زیاتر شیکاری بهم باسه بدهین ده بێت ږهه نده کانی هاو لا تیبوون
له ئیسلامدا ږوونتر نیشان بدهین، له کاتیکدا که باس له ئیسلام ده کهین بنه رته و
سه رچاوه مان قورئان و سونه ته، که هه ردووکیان له ږووی مهیدانیه وه له ژیا نی
پنغه مبه ردا به رجه سته ده بێت - صلی الله علیه وسلم- که واته سه ره تا
له په یامبه ره که مانه وه ده سپی ده کهین، پاشان ده چینه ناو میژووی موسلمانان
به گشتی، ئیستا پرسیار ئه وه یه ئایا ده شیت و گونجاوه له سیسته می ئیسلامیدا
جگه له موسلمان که سیت ر جیگای بیه ته وه؟ وهك هاوولا تی موسلمان ته ماشا
بکړیت، یا خود جیاوازی له نیواندا نه بیت؟

له راستیدا بیرى عهلمانی و ته نانه ت هه ندیک له موسلمانى ږو وگه ږوژئاوا له م
بازنه یه دا ده خولینه وه، موسلمان ه که گېژبو وه ئه وه نده خولا وه ته وه و نازانیت چی
بکات و چی بلیت؟! عهلمانی ه کهش وهك ته زبى حى ده ستی هه لیده سورپنیت بو
خو بادانی عهلمانی ته وه لایمکی گونجاو له ږاگه یان د نه کانه وه نه دراو ته وه سه باره ت
به م باسه، یا خود ه یچ نوی سیکى ئه کادیمى له و بوا ره نه نو سرا وه، ئه گهر
نوسرا بپیتیش ئیمه په یمان پینه بر دوه..

که واته وه لایمى پرسیاره که ده سته بهر ده کهین..

ئهم سه رده مه ی ئیستامان له کام سه رده می میژووی ده چیت تا بتوانین
له قوناغه کانی ئیسلام و موسلماناندا بیگونجینین و کوتاری سیاسى ئیسلامى
له سه ر دا بمه زړینین؟

سه رده می ئیستا ژیا نی موسلمانان و به تایبه تیش کوردستان له سه رده می
سه ره تای دوو سالى مه دینه ده چیت، که پیغه مبه ر - صلی الله علیه وسلم- چو وه
ناو ده سه لاته وه، ده سه لاته که ی دیار ی کرا بوو، چونکه ته نها خوی نه بوو له و
مه له که ت و ولاته دا، به لکو چه ند کو مه ل و گروپیکى تیدا بوو، هه موو وهك یه ک
سه رده کران و له سه ر بنه ما ی هاو نیشتمانی ما مه له یان له گه ل یه کتر ده کرد،
ده ستور نو سرا یه وه..

بەم پىيە، سىستەمى ئىسلامى بىنەرەتى دەگەرپتەو ە بۇ نوسىنەو ەى دەستور كۆكردنەو ەى ەموو حىزب و لايەنەكان تر چەترى ەاوولالتىبووندا نەك ئىسلامدا، چونكە ئىسلام تەنھا بۇ موسلمانانە، ەروەك پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- كرى، ئەم گروپانەى لەژىر چەترى ەاوولالتىبوونى مەدىنە كۆكردوم (ەموو سىرەكان واتە: ژياننامەى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- ئەو دەستورەى تىدايە وەك سەرچاوە ئاماژەى پىدەكەم ەندىكى وەك خۇى دەنوسمەو ەكە لەكتىبى رېرەمىك بۇ خۇناسىن وەرەمگرتەو..

يەكەم كارى پىغەمبەرى ئازىز -صلى الله عليه وسلم- دامەزراندنى دەولەتى ئىسلامى بوو، ەلەتە لە بەشەكانى پىشوو دا ئاماژەمان پىكردو ە و رەونمانكردۆتەو ەكە بۇ دامەزراندنى دەولەت پىويستت بەسپاسەتە، يەككك لە كارەمەنەكانى پىغەمبەر -صلى الله عليه وسلم- لەدواى دروستكردنى مزگەوت دانانى ياسايەك بوو بۇ رېكخستنى ئەو كۆمەلگە نوپو موسلمانەى كەخۇى بوونىادى نابوو، نەھىشتنى خراپە و ستەمكارى و دەستىرېژى لەنپوانىاندا، ئەو ياسايەش بەگوتەرى فەرمانى خوا دانرا، بوو بە بناغەى پەيوەندى نپوان موسلمانان و جولەكە و بت پەرستانى مەدىنە، تا ەموويان لەچوارچىو ەى ياسادا كۆيكاتەو ە و لەسەرى برۇن و دورنەكەونەو ە ئەمەش سەرەتاي يەكەم سىياسەتى پىغەمبەرى ئازىز - صلى الله عليه وسلم- بوو كە لە ەموو مرۇقاپەتىدا توانايە كى سىياسى وا بەدىنەكراو ە.

پىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم- كەدەسەللاتى كەوتەدەست يەكەم ەنگاوى سىياسى ئەو ەبوو بەخىرايى رېگايەكى واى دانا، كە كەس نەتوانىت بەگوتەرى ەوا و ەموەس دەولەت بەرپگاوە بەرىت، موسلمانانى كردهيەك كۆمەل تا ەموو پىويستىەكانى ژيانپانى لەدەستىت و كردار و كردهو ەى ناو كەل رېكبخەن و بەرپۆەى بەرن.

ەر گەلەك لەناو خۇى كاروبارى بەچاكى و بەگوتەرى ياساى خوا بەرپۆە نەبرد كارەكەيان دەشلەژىت و بىگانە دەسەللاتى بەسەردا دەشكىن و پرژو بلاويان دەكاتەو ە.

ياساى دەستورى ئىسلام ھەر لەيەكەم رۆژمۇ كەدامەزرا جىاوازى نەكرد لەنىوان
پىاو و ژن و خاوەن دەسەلات و بىدەسەلات و دەولەمەند و ھەزارو بىن ئاين و
موسلمان و جولەكە.

مافى جولەكەكانىشى بەتەواوى ديارىكرد لەژىر سىبەرى ئىسلام بوونەو ەك،
ناوى رۆم و عەجەم و حەبەش ونبوون و نەمان بەھەموويان دەگوت گەلى و
ئوممەتى ئىسلام.

جاريكيان كۆمەلىك لە موسلمانان كۆبوونەو لەمەدينە، ويستان سەلمانى فارسى
بەسوكى ناو بىنن، ھەريەكەيان خۆى و باب و باپىرانى ھەلدايەو شانازيان بە
نەسەبى خۆيانەو دەكرد، تاھاتنە لای سەلمانى فارسى لايان پرسى تۆ كورپى
كىيت؟ ئەويش گوتى: من كورپى ئىسلامم، بەو رستەيە ھەموويان شەرمەزار و
بىدەنگ بوون^{۵۱}

كاتىك كەئىمامى عومەر ئەو قسەيەى سەلمانى بىست دەستىكرد بەگريان ئىنجا
ھاوارىكرد سەلمان راستى گوت منىش كورپى ئىسلامم ئەم وتەيە بوو ەياسايەك
و دانىشتوانى مەدينە لەبەلای ھۆزايەتى رزگار بوون.

ئەو دەستورەى كەدامەزرا بۆ رىكخستنى كۆمەلگەى مەدينە كەموسلمان و
جولەكە و بت پەرست لە سايەيدا حەسانەو مەگەر ئەوانەى كە لەدەستور
لاياندايىت خۆيان توشى نەھامەتى و سەرگەردانى بوون ئەمەش ھەندىك لە
خالەگرنەگەكانى دەستورەكەيە.

دەستورى مەدينە:

يەكەم: موسلمانانى قورەيش و مەدينە لەمەودا بەيەك گەل دەژميرىن و دەبن
بەرگرى لەيەك بکەن و پشتيوانى يەكتر بن.

^{۵۱} السيرة و بناء الامم . د. راغب السرجاني العهد المدينه.. ص ۴۶۰

دووهم؛ موسلمانان يەك گەلن جياوازی ھۆز و تیرە نەما ھەموویان بەیەكەو
بەستراون و پارێزگاری لەیەكتر دەكەن و دەبن دێلەكان بکرنەو و لە چاکە و
دادپەروەریدا ھەموو ەك يەك بەشدار دەبن.

سێھەم؛ پێویستە لەسەر موسلمانان پیاوی قەرزار و زۆر خێزان و دەستگورت و
ھەژار لەبیرنەكەن دەبێت بەھەموو لایەکیان یارمەتیان بدەن.

چوارەم؛ ئەگەر يەكێك ویستی ستم و خراپە و دەستدریژی بکات لەناو
موسلمانان دەبن بەھەموویان لێی راست ببنەو، جا کورێ ھەر كەسێك بێت و
سەر بەھەر عەشیرەتێك بێت.

پنجەم؛ موسلمانێك لەتۆلەي كافرێك نابێت موسلمانێك بکوژێت، نابێت یارمەتی
كافریش بدات لەدژی موسلمان، چونكە بەخیانەتی گەورە دادەنرێت.

شەشەم؛ ئاشتیی موسلمانان يەك ئاشتیە ھەموو پێكەو يەكسانن وە دەبێت بە
یەكسانیش لەرێی خوادا كۆشش و خەبات بكەن، نابێت كۆمەلێك خەریکی
خەبات بێت و كۆمەلێكتر وازبێنێت.

ھەوتەم؛ تەنھا خوا پەنامانە موسلمانان لەپەناي خودا دان، موسلمانان برا و
پشتیوانی یەكترن.

ھەشتەم؛ ھەر موسلمانێك دانی بەم دەستورە دانا، نابێت یارمەتی تاوانباران
بدات و بیحەوینێتەو، ئەگەر لەدەستور لايدا ئەو خۆی گەورە رەحمی پێناکا و
لێی تورپە لەقیامەتیشدا لێخۆشبوونی ئەستەمە.

نۆيەم: جۈلەكە و موسلمانان ئەگەر لەگەل دوژمن كەوتنە شەر بەمال و سامان يارمەتى يەكتەر دەدن.

دەيەم: لەنيوان موسلمانان و جۈلەكە ئامۇژگارى و پىگا دانان و چاكە ھەيە نابىت خراپە لە نيوانياندا ھەبىت.

ياز دەيەم: نابىت كەس ستم لەھاوپەيمانى بكات ستم لىكراو ھەركەس بىت، دەبىت سەر بخرىت، ئەوانەشى كە لەگەل موسلماناندا دەژىن نابىت زيان و تاوانيان ھەبىت.

دواز دەيەم: خوا لەگەل چاكەو باشەى ئەو دەستورەدايە، ھەركەسىك چاكە بكات و خۆى لەخراپە بپارىزىت، خوا مېھرەبانى خۆى بەسەردا دەرىژىت.

سياز دەيەم: ھەركەسىك ھىرشى ھىنا بۆ سەر مەدينە دەبىت موسلمان و جۈلەكە بەيەكەو بپارىزن.

چواردەيەم: جۈلەكەى بەرەى عەوف لەگەل موسلمان يەك گەلن.

پاز دەيەم: جۈلەكە لەسەر ئاينى خۆيان و موسلمانىش لەسەر ئاينى خۆيانن.

شاز دەيەم: جۈلەكەى بەرەى ساعىدەو بەرەى جوشەم و بەرەى ئەوس وەك جۈلەكەى بەرەى عەوف تەماشاشا دەكرىن.

خەفدەيەم؛ ھەركەسىك لە جولەكە و موسلمان لە مەدينە دەرچو بۆ بازىرگانى بۆ ھەركارىك يا مايەو، با لەخۆى دۇنيا بىت و كەس دەستدريژى ناكاتە سەر مەگەر سىتەم بىكات ئەو كات چاوەريژى سىزىبىكات.^{۵۲}

ئەو ياسايە ھەموو لايەكى گرتەو، چ لايەنى بەرگى بىت، چ لايەنى ئابوورى بىت، چ لايانى كۆمەلایەتى، لەھەمان كاتدا لايەنى سياسى بە جوانترین شپو دەردەخات.

ئەگەر سەرنجىك بەدەين، بەوردى تىراپمىنين، يان لەبنەمايەكى ھەزرىەو سەيرى دەستورەكە بکەين دەبين چەندە دادپەرورى لەم ياسا و دەستورەدا بەدى دە كرىت، كەتەواوى دەولەتى ئىسلامى پىدامەزراو ئەگەر ئاينى ئىسلام سياسەت نەبىت، ئەم دەستورە بۆ لە سەرەتاي كۆچى پىغەمبەرى ئازىز - صلى الله عليه وسلم-!

ھاۋالاتىھەكانى شارى مەدينە برىتى بوون لە:

يەكەم: موسلمانانى كۆچكردوو واتە لەمەكەو بۆ مەدينە (موھاجىرەكان).
دووھەم: موسلمانانى پشتىوان لەدوو ھۆزى شارى مەدينە ئەوس و خەزرج (ئەنصارەكان).

سىيەم: ھاوبەشەدانەرەكانى مەدينە (موشركەكان) لەئەوس و خەزرج.
چوارەم: جولەكەكانى شارى مەدينە لەھۆزەكانى (قىنوقاع، نەزىر، قورىزە).
پىنجەم: عەرەبە بىباوەرەكانى چواردەورى مەدينە (ئەعرابەكان).

^{۵۲} ژيان و پەموشتى پىغەمبەر عبدولعزىز علائەدين مۇستەفا ل ۱۶۹

ئەگەر تەماشاي ئىم گروپ و ھۆزانە بىكەيت وەك ئايدۆلۆژيا و بىروباوەرى جياواز، ئىسلام ھات دانى نا بەبوونى ھەموياندا، وەك ھاوولاتى مامەلەى لەگەلدا کردن ئەگەرچى موسلمانىش نەبوون.

كەواتە بەم پتوهرەى ئاماژەمان پىكرد لەدەستورى شارى مەدينە: لەم سەردەمەدا سىستەمى ئىسلامى دەبىت دان بنىت بەھەموو حىزبە عەلمانىەكان و بەدەسەلات و كيانيان و تەنانەت بىباوەرەكانىش، چونكە ئىسلام لەرووى فەكرىەو كىشەو دوژمانىەتى نىە لەگەلئيان بەلكو بانگەوازى خۆى دەكات، ئەوھى وەرىگرت سەربەستە پىچەوانەكەشى ھەر ئازادى، چونكە دىن بەزۆر بەسەر كەسى دىكەدا نادىت.

لەرەدا لەوانەىە ھەندىك بۆ خۇبادان ئەو پىرسىارە بىكەن بلىن خۆ جولەكەكان و موشرىكەكان دەرەدەرەو بەزۆر موسلمان كران، لەوولامدا دەللىن: جولەكە لەسەر بىروباوەرى ھەركىز لەئىسلامدا وەدەرەنەرەو نە لەمىژووى ئىسلامى ياخود مىژووى نەيارەكانى ئىسلامىش ناتوانن ئىم قەسەىە بىكەن، بەلكو لەسەر خىانەت و موئامەرە و لەناوبردىنى موسلمانان جەنگيان لەگەلداكراو لەمىژووىشدا ديارە.

موشرىكەكانىش لەدواى جەنگى بەدر خۇيان موناڤىقيان ھەلئەزاد و بە موناڤىقى ماونەتەو، تەنانەت جولەكەو مەسىحىەكانىش خواى گەرە لەقورئاندا مافى ھەموويانى دەستنىشان كىردو، زاناو ئەحبارەكانىشيان بەرىزمەو ھەر بەزانا و ئەحبار ناوبراون لەقورئاندا، لەئىسلامدا كوفر كىردنىش لەلاىەن ئەو كۆمەلانەو، رىگە پىدراوېو مافى خۇيان بوو، كوفر بىكەن لەچوارچىوھى ئاينەكەى خۇياندا، واتە نەك فەكرىان ئازاد بوو، بەلكو كوفر كىردنىش ئازاد بوو، بۆ نمونە جولەكە كان پىيان وابوو، عوزىر كورپى خواىە، ئىسلام راست نىە، پاشان مەمەدىان بەپىغەمبەر نەزانیو، لەگەل زۆرىكى تر لەنەياريان بۆ ئىسلام كەچى ئىسلام رىگەى تەواوھتى دا و ھىچ كىشەىەكى نەبوو لەسەر بىروباوەرىان.

بەم پا و پتوھندە عەلمانى و بىباوەر لەئىستادا لەدەستورى ئىسلامىدا لەسەر ھاوالاتىبون مامەلەى لەگەل دەكرىت، ئازادە لەچوارچىوھى فەكرى خۇيدا چى

بۇ؟ يەك مىجھەر باس دەكەين بۇ ئەۋەي زۆر دەرئەچىن لەباسەكە، خىزان پايەيەكى گىرگى ھەموو كۆمەلگەكانە، بەلام ھەندىك لەبەر چاۋچىنۇكى سەرمايەدارى دەيەۋىت خىزان ھەلبەۋەشىنىتەۋە، چۈنكە لەخزمەتى پىرۋەي سەرمايەدارىدا نىيە، سەرمايەدارى نە خىزانى دەۋىت، نە كۆمەلگە بەلكو دەسەلاتىش مۇنۇپۇل دەكات، تا بتوانىت ھەرچى وزەيەك ھەيە بەكارىبھىنىت بۇ بەرژمەۋەندىيەكانى خۇي، تا دەسكەۋتى زىاترى ھەيىت، مۇۋەكان دايمالىت لەھەرچى سۆز و ھەست و نەست ھەيە بۇ كالاكانى خۇي..

ئەم پىرۋەيە زۆر دەمىكە كار لەسەر ئەۋە دەكات، كەخىزان پارچەپارچە بكات و لەبەريەك ھەلبەۋەشىنىتەۋە، چۈنكە پىرۋەي دروستكردى خىزان سوود بەسەرمايە سەرمايەدارى ناگەيەنىت، ھەرچەندە نامانەۋىت ئەم باسە لەدىدىكى فكريەۋە رومال بكەين، بەلكو دەمانەۋىت لەروۋى كۆمەلەيتەۋە ئەۋ ترسە بخەينە بەردەم كۆمەلگە كوردى كە ئەم سىستەمە ھەۋل بۇ نەھىشتىنى خىزان دەدات.

ئەزمونى رۇژئاۋا لەبەرچاۋدايە بۇ لىكترازانى خىزان و لەناۋ ئەۋ شارستانىيەتەدا ئەۋەي ئەرزىش نەبىت خىزانە، بەھۋى كۆمپانىيا زەبەلاھەكان سىستەمى سەرمايەدارى بەتەۋاۋەتى خەلكى رۇژئاۋا لىكترازاون و كۆمەلگەيەكى ساردو سىريان پىكھىتاۋە، كەزۇرچار لەۋلاتىكى ۋەك نەروىچ، كەزۇر خوشك و براى دايك و باۋكى جىاۋاز يەكتىر نانسىن لەپىدا لەدىسكۆيەك بەيەك دەگەن و ھەرچى ھەزى خۇيانە لەگەل يەكتىر بەتالى دەكەنەۋە، لەۋلاتى فىنلەندا بەھۇكارى سەرقالى دايك و باۋك بەكارى رۇژانەۋە خوشك و برايەك بەدرىژاى رۇژ كەدايك و باۋكىان لەئىش بوون لەگەل يەكدا رايانبۋاردۋە تا خوشكەكە سكى لەبراكى پىر بوۋە ئىنجا ھەستىان پىكرۋە، ياخود لەنەمسا پىاۋىك لەگەل كچەكەي خۇيدا رايبۋاردۋە بۇ ماۋەي ۱۸ سالىش لەژىرەمىنەكەي مالى خۇياندا زىندانىكرۋە زىاد لە ۸ مىندالى لىبوو زۇرىك لەمىندالەكانى ھەر لەۋ ژىر زەمىنەدا بەھۇكارى ئەۋەي كەنەخۇش دەكەۋتىن بۇ ئەۋەي ئاشكرا نەبىت نەيدەبىردنە نەخۇشخانە ھەر لەۋى مردن، زۇرى تر لەم رۋداۋانە لەئەۋرپادا دەبىنرىت، بىجگە لەۋ ھەموو

نەخۇشە شازانەى كەتوشى مرۇقەكان دەبىتمەو لەرووى جنس و كارى بەدو خراپەو^{۵۳}

ئىنجا لەم ولاتانەدا ئەوەى پىتلىن رىگادان بەبىرى ئىسلامى و دامەزراندنى دامەزراوەى ئىسلامى هىچ بوونى نىە، ئازادىەكەيان زۆر سنوردارە، ئىتر دىموكراسى ماناى چىە؟

هەر ئەوەندە زانىان موسلمانىت و چالاكىت زۆرە هەموو هەفەتەيەك موخابەراتيان بانگت دەكات و تەحقىقت لەگەل دەكات، خۇمان لىرە دەژىن و دەزانىن ئەوروپا چىە، دەنگى دەهۆل لەدور خۇشە ئەوەى ئازادىە لەدىموكراسى ئەماندا راپواردن و خواردنەوەيە..

لە ولاتى نەروىجدا لەبرگەى دوو لەياساى دەستورىەكانىدا دەلەت؛ ((نابەت هىچ شتىك دژى ئاينى مەسىحى ئەو ولاتە بەت))، يان لەبەرىتانيا.... هتد.

دىموكراسى لەئەمريكادا لەوېەرى بىماناىدايە، لەنڧوانى دوو حىزبدا ولات و دەسەلات دابەشكراوە، هەروەك يەككىتى و پارتى لای خۇمان بۇ رەخنە لەيەككىتى و پارتى دەگرن لەنڧوانى كۆمارى و دىموكراتىخاوەكاندا حىزبى سىيەم شك دەبن؟ ئەوان زۆر گرنگى ئەدەن بەئايەكەيان ئەو سەرۆكەى دىتە سەر حوكم دىندار نەبەت هەلنابژىردىت..!

بەهەرچال، لەم بەراوردەدا ئەوە دەرکەوت، كەموسلمان لەسايەى سىستەمى دىموكراسىدا نەحەساوەتەو، بەلكو ئەوەى حەساندوۋەتەوە بازو كارى خۇيەتى، ياخود تەنھا ژيانە بن بوونى كەرامەتى موسلمانبوون.

زۆر گرنگە ئەوانەى وەك موسلمانىكى رادىكالانە بىر دەكەنەو، دوو شت لەيەك جىابكەنەو تەبەنىكردى دىموكراسى، واتە؛ خۇ بەخاوەن زانىنى ئەو سىستەمە و مامەلەكردن لەگەل دىموكراسىدا وەك هەر سىستەمىكى سىياسى ترى جىاواز، مامەلەكردن لەگەلیدا ماناى وانىە ناچارىە، بەلكو ئەوانەى پىادەى ئەو فكرە سىياسىيە دەكەن ئەوانىش مافى خۇيانە كەدان بنەت بەبوونياندا، چونكە ئەم

^{۵۳} رۆژنامەى فېگەى نەروىجى

سەردەمە و كاتەي ئىستا، باوى ئەو نەماوە كەس پەراوئز بخرىت، وا ھەست بىكەيت خەلكى دەسرىتەو. باوى ئەو نەماوە دەبىت مامەلە لەگەل دىندار و بىدىن و جولهكە و مەسىحى و زەردەشتى و يەزىدى... ھتد. ھەموویدا بىكرىت - وەك ئەوئى كەھەيە، ئەم بىرۆكە نوسەر- يان ھىچ بىرمەندىك داپنەمەزراندو، بەلكو خوائ گەورە مافى ھەموويانى ديارىكردو لەقورئاندا ھەر لەنەسرانى و جولهكەو مەجوسى و موشرىك و صابنى... ھتد قورئانە فىرمان دەكات، كەدەبىت بوونيان بپارىتزين و پىكەو ژیان دروستىكەين.

كەواتە ئىسلام دان بەبوونى ھەموو ئاين و ئايدۆلۆژياكاندا دەنیت، جا خۆشى لەوہادىە ھىچ كام لەمانە دان بەبوونى ئىسلام دانائىن! ئەمەش ئەوپەرى ھىز و توانای ئىسلام لەرووى فکرى و سیاسى و ئازادى و مافەكانەو نیشان ئەدات، ئىسلام پىئاسەى ھەموو بىر و ئاينەكان لەخۆيانەو دەكات و رەواييان لەسەر بنەماى پىئاسەى خۆيان ئەداتى، بەلام بەپىچەوانەو، ھەموو ئايدۆلۆژياو ئاينەكانى دىكە ئەوہندە دىكتاتۆرن ئەوان دەيانەوئىت پىئاسە بۆ ئىسلام بکەن! لىرەدا دەبىت سى چەمك و تىگەيشتنى گرنگ جىابىكرىتەو، چونكە بنەماى فکرى سیاسى ئىسلامى لەسەر دادەمەزرىت...

يەكەم: دەسەلات

دووہم: دەولەت

سىيەم: حكوەت

پىئاسە بۆ ھەر سىكيان لەرووى بنەماى سیاسى ئىسلامىەو.

دەسەلات: بەگشتى زۆرىنەى خەلكىە لەسەر خاكىك كەدەسەلاتەكە دروستدەكەن خاوەنى وەحدەتى ئاينى، ياخود فکرىن، بۆ نموونە ئىسلام و ئوممەتەكەى ئەگەر خاوەنى دەسەلاتبن ئەوا مۇسلمانان لە ۹۵% لەپىكەتەى خاكى مۇسلمانان و

دەبنە خاۋەن دەسەلاتى رەھا، بەرپەچاۋکردنى مافى كەمە ئاينىيەكان و بىروباۋەرەكانى دىكە..

دەۋلەت؛ ھەرچەندە دەۋلەت و ھۆكۈمەت بەيەك مانا دېت لای ھەندىك لەخەلكى، بەلام نوسەر پىيوايە؛ لەئىستادا پاىە دەۋلەت لەسەر بنەماى دەستور دادەمەزىت، كەھكۈمەتەش دەبىتە ئالىەتى بەرپەۋەبردنى ئىدارى خەلك و ۋلات. بۇ زياتر رۈنكردنەۋەى ئەم چەكە، نموونەى دەۋلەتى تۈركيا پاىەى دەستورى بەگشتى لەسەر بنەماى غەلمانىەتە، بەلام ھۆكۈمەتەكەى ھۆكۈمەتەكەى ئىسلامىە...

ھۆكۈمەت؛ ئالىەتى بەرپەۋەبردنى ۋلاتە بۇ خزمەتكردى خەلك و ئىدارەى و پرۆژەى خزمەتگوزارىيە و پاراستنى ئاسايشى ناۋمە و دەرۋەى ئەو ۋلاتەيە.. دەشت ئەم پىناسانە كامل نەبن، بەلام ئەمە لىرەدا نەھاتوین پىناسەيان بەكەمین لەروۋى زمانەۋانى و زاراۋمە، بەلكو دەمانەۋىت بلىين؛ موسلمانان بۇ گەبشتن بەدەسەلات لەم رىگايانەۋە ئىسلام ھاكەم دەكەن و سىستەمى سىياسى ئىسلامى دادەمەزرىتن. ئىسلام برۋاى بەئىنقلاب نىە، واتە ھەلگەرەنەۋە لەسىستەمىكى سىياسى ئىسلامىدا، نابىنىت و نموونە نىە لەفكرى سىياسى ئىسلامىدا، بەلكو برۋاى بەشۈرشى جەماۋەرىيە، يان بەدەستاۋ دەستكردى دەسەلات ھەيە.

شۈرش؛ واتە بەنەھىشتنى سىستەمىك لەبنەپرەتەۋە ھەلگىشى و نەيەتلىت، ۋەك، نموونەى ئەفغانىستان و داگىركردنى روساى شىۋەى ۋەك شۈرشى ئەھلى سۈننەت، ياخود ئىرانى مەمەد رەزا شا و خومەينى و كۆمارى ئىسلامى شىعەنشىنى ۋەك شۈرشى ئەھلى شىعە..

يان وهك دەستاو دەستكردنى دەسلەت لەپىڭى ھەلپەزاردن و سوندوقەكانەوم،
وهك نمونەى توركىاي ئوردوغان، ماليزىيى مەھاتىر مەھمەد، ئىخوان لەمىس،
بەلام دواتر غەلمانىيەت ئىنقلابى كرد و پىتى قبول نەكرا..
لېرەوم ئەوم رەنوبىيەوم، كەمامەلەى ئىسلام لەسەر دەولەتدارى و فەرمانرەوايدا
لەسەرنەماى ئەقلى و ژىرى سىياسىيەكانى دادەمەزىت، بەلام نەك بەماناى
ئەومەى فەكرى سىياسى دىكە ھەلپەزىتەوم بەئەدەبىياتى ئىسلامى كار نەكەيت
وهك پىشتەر ئامازەمان پىكرد، كەسىستەمى سىياسى ئىسلامى لەسەر دامەزراوم و
پايەكانىمان لەبەشى يەكەمدا خستەروو، لەداھاتووشدا بەدورو درېزى
باسىدەكەين، تەنانەت پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم-، پايە
دەولەتەكەى ھىچ پەيوەندى بەوھىيەوم نەبووم، بەلكو لەسەر بنەماى ماددى
ئىسلامى^۴ دروستىكردوم..

دېنەوم سەر ئەو شىكارىيەى كەئىسلام و سىستەمە سىياسىيەكەى ئەگەر لەسەر
بنەماى واقع و رەموشى ئەو دەمەى مۇسلمانان كاردەكات و چى لەبەرژومەندى
ئىسلام و مۇسلمانانە بەو شىوہ ھەنگاو دەنېت..
ئەگەر (ئۆپۇزسىۆن) بوو ھاوشىوہى پىغەمبەر مۇسا - سەلامى خاى لىبېت -
بەرامبەر بەفەرغەونەكان دەمەستىتەوم لەناو دەسلەتە فەرغەونىكە و نەيار
دەبېت، ياخود چاودېر دەبېت بۇ پاراستنى مافى خەلكى..
ئەگەر پىويستىكرد دەسلەتەى ئىنتىلافى دروستدەكات لەرووى ئىدارى و سىياسىى
لەناو حكومەتلىك و دەسلەتلىكى تىرى سىياسىدا بۇ ناساندنى سىستەمە
سىياسىيەكەى خۆى و بىرى حاكىمىيەت بەخەلكى وهك پىغەمبەر يوسف - سەلامى
خاى لىبېت - دەناسىنېت.

^۴ ماددى ئىسلامى: واتە، ھاكتەر و تواناكانى ئىسلامى بەزاراوم و ئەدەبىياتى ئىسلام.

ئەگەر توانای چوونه ناو دەسه‌لاتی نه‌بوو، له‌رووی جه‌ماوه‌ری و مادیه‌وه هیزی که‌مبوو ئەوا تهن‌ها خه‌ریکی بانگه‌واز و ئیسلام ده‌بیت وه‌ک پیغه‌مبه‌ر نوح - سه‌لامی خوا‌ی لی‌بیت -

ئەگەر هه‌موو موس‌لمان بوون و پیکهاته‌ی ئومه‌ته‌که‌یان پیکه‌یناو له‌ خاکی موس‌لمانان زۆرینه‌ بوون، ده‌توانن ده‌وله‌تی ره‌هایی ئیسلامی دروستبکه‌ن و ئیمپراتۆر و خیلافه‌تی ئیسلامی دابه‌زه‌ری‌ن، وه‌ک هه‌ردوو پیغه‌مبه‌ری کورو باوک داود و سوله‌یمان - سه‌لامی خوا‌یان لی‌بیت - یان هه‌روه‌ک سیسته‌می ئیسلامی ۱۳۰۰ ساله‌ی رابوردوو له‌رووی ده‌سه‌لاتی سیاسیه‌وه.

لێ‌ده‌دا پێویسته‌ وه‌لامی ئەو پرسیاره‌ بده‌ینه‌وه، ئایا فکری سیاسی ئیسلامی ده‌شیت هه‌موو چوار سال جارێک ده‌ستو ده‌ستی ده‌سه‌لات بکات؟ وه‌ک له‌لای عه‌لمانیه‌ت و دیموکراتیخوازه‌کان و ئایدۆلۆژیه‌کانیتر هه‌یه؟ وه‌ک پێشتر له‌م باسه‌دا ئاماژه‌ی پێکرا، ئیسلام له‌سه‌ر بنه‌مای ئەق‌ل سیسته‌مه‌ سیاسیه‌که‌ی داده‌مه‌زریتیت و بێگومان به‌پێوه‌ری ئیسلامی، کاتی‌ک که‌ئەبویه‌کر و عومه‌رو عوسمان فه‌رمووی: له‌سه‌ر بنه‌مای ئیسلام و هه‌ریه‌ک له‌خه‌لیفه‌ی دوا‌ی خۆی و ب‌پاری ئومه‌ت و هه‌نگاو هه‌لدیننه‌وه، به‌لام تهن‌ها عه‌لی نه‌بیت گو‌تی: من له‌سه‌ر بنه‌مای ئیسلام و ئومه‌ت هه‌نگاو هه‌لدیننه‌وه نه‌ ئەبویه‌کر نه‌ عومه‌ر نه‌ عوسمان، واته‌: په‌یوه‌ندی به‌و گرێبه‌ندموه هه‌یه، که‌حاکم له‌گه‌ل ئومه‌ت و خه‌که‌دا ده‌یبه‌ستیت، جا چوار ساله‌ یاخود پ‌نج سال یان هه‌وت ساله‌، یاخود تا مردنی خه‌لیفه‌یه ئه‌ویش له‌واقعی ئەو ره‌وشه‌دا ده‌رده‌که‌ویت، که‌موس‌لمانان پیاده‌ی به‌رنامه‌ی سیاسی خۆیان ده‌که‌ن له‌و خا‌ک و واقیعه‌دا گوتاری سیاسی ئیسلامیه‌که‌ ده‌ستنیشان‌ی ده‌کات له‌سیسته‌مه‌که‌دا..

ده‌سه‌لاتی ئاینی ئیسلام خودی ئاینه‌که‌ش به‌زۆر به‌سه‌ر که‌سدا نادریت، چونکه‌ موس‌لمانان و ئەوانه‌ی که‌سیاسه‌ت ده‌که‌ن له‌وه‌ تیگه‌یشتون که‌سیسته‌می ئیسلامی نیعه‌ته، وه‌ک هه‌موو نیعه‌ته‌کانی دیکه‌ که‌خوا‌ی گه‌وره‌ به‌خشویه‌تی

مروڦاڤه تی، خوای پهروهردگار دهفهرمویت، ئهگهر سوپاسگوزاری نیعمهتهکانی خوای گهوره بوون ئهوا بۆتان زیاد دهکړیت، ئهگهر سوپاسگوزار نهبوون بۆ ئهوه نیعمهتانه خوای گهوره دهولهمندمو پټوښتی بههیچ کهس و دروستکراوټکی دیکه نه، ههموو موحتاجی پهروهردگارین و زاتی پیروزی خاوهن سزایه لهپروزی گهړانهوه بۆلای ..

(لَنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ) ۷ ابراهیم

واته: لهیادتان بټ که، پهروهردگارتان برپاری داوه، سویند بهخوا ئهگهر سوپاسگوزارو شوکرانه بژیر بن، رزق و پروزی و نازو نیعمهتتان بهسهردا دهپټینم و زیادی دهکه، بهلام، ئهگهر ناشوکرو سوپاس ناپهزیږ بن، بهراستی ئهوا کاته ئیتر توله و سزای من زور به نازار دهیټ.

لیره دا ئهوه پرسپاره دهستهو ئلخهمان دهبیتهوه پیمان دهلین: ئهی ئیوهی ئیسلامی چوں دهتانهوټ فهرانرموایی بکهن و دهسهلات لهدهستی نهیاراکانناندا وهردهگرنهوه بهشپوهیهکی ناشتی؟

لهوهلامی ئهم پرسپاره دا دهگهړینهوه بۆ سهرچاوهی پاک و بیکهردی ئیسلام بزاین پښهغهمبهری ئیسلام - صلی الله علیه وسلم- چوں ئهم دهسهلاتهی گرتهدهست و حکومتی دامهزراند..

لای ههمووان ئاشکرایه پښهغهمبهری خوا - صلی الله علیه وسلم- کهچووه شاری مه‌دینه بۆ ئهوه نهچووه کهبیټه حاکمدار، بهلکو تهنه بۆ داله‌دهدان و پاراستنی بوو لهزولمی قوره‌یش، پښهغهمبه‌ر - صلی الله علیه وسلم- نهچووه شاری مه‌دینه، بهلکو چهند کیلومتریک دوور لهشاری مه‌دینه بنهوا بارگه‌ی خست و مرگه‌وتی تیدا دروستکردو لهویدا نیشته‌جن بوو کهناوی "قوبا" یه، ئاشکرایه کهعه‌بدوللای کورې سه‌لول کاندید بوو بۆ سه‌روکی مه‌دینه و خه‌لکه‌که ویستیان بیکه‌نه مه‌لیک و پادشای خوځان!

لیرموه وه‌لامه‌که سهرچاوه ده‌گړیت، ئه‌ی چوں پښهغه‌مبه‌ری خویان هه‌لبژارد بۆ سه‌روکی ئه‌وه ولاته؟

لەماوەى شەش مانگى يەكەمدا پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- چەند پرۆژەيەكى پىشكەش بەخەلكى شارى مەدينە كرد، چاوبەستى لەخەلكەكى نەكرد بەدروشم و قسەى بېنەما، ياخود بليت: تەنھا من شەرىعەتم پىيە، راستە شەرىعەت پىويستە وەك ياسا و ريسا و رىكخستن بۆ كۆمەلگە، بەلام پيش ھەموو شتەك خەلكى كارى خزمەتگوزارى دەويت، خەلك كارەبايى دەويت خەلكى جادەو شەقامى قىرى دەويت، پرۆژەى خزمەتگوزارى دەويت، بۆيە پىغەمبەر خوا - صلى الله عليه وسلم- سەرەتا ئاوى دابىنكرد بۆ شارى مەدينە و بۆ ئەو ئاوى ئەو و لاتە دابىن بىت و بازارى جياكردەو لەدەستى مشەخۆر و قۇرغچىەكانى جولەكە و ئابوورى سەربەخۆى بۆ خەلكەكە دروستكردو ميليشياكانى ئەوس و خەزرجى ئاشتكردنەو سوپايەكى يەكگرتووى لىدروستكردن، پاشان دەستوورى نوسىيەو ھەموو وەك ھاولاتى بن جياوازی لەو دەولەتەدا ژيان بەسەر بەرن بەجولەكە و دىندار و بىدين و موشرىكەو.. زۆرىكى دىكە لەپرۆژەى خزمەتگوزارى، كەلپردە دەرفەتى باسكردنى نىە و سەرنجتان رادەكيشين بۆ يەكەم سالى شارى مەدينە و پرۆژەكانى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- لەھەموو كتيبەكانى سىرەدا..^{۴۳}

كەواتە: لەھەموو سەردم و كاتىكدا سىستەمى ئىسلامى بەخزمەتكردنى خەلك دىتە سەر دەسلەت، نموونەش زۆرە لەم سەردەمدا ئىسلامىەكانى توركيا و مەغرىب و تونس و ئوردون و كويت و پاكستان.. ھتد.. بەھۆكارى پرۆژەكانيان ھاتنە ناو حكومەتەو..

^{۴۳} غندما عهد الرسول.د. راغب السرجاني ل ۴۲- ۴۳

ئازادىيە گىشتىيەكان لەناو دەسەلاتى ئىسلامىدا:

ئازادىيەكانى ناو دەسەلاتى ئىسلام لەسەر بىنەماي (لا ضرر ولا ضرار) دادەمەزىرەت. واتە: يەكەم: زيان بەكەس مەگەيەنە. دووهم: زيان بەخۆت مەگەيەنە.

ياخود دەتوانىن بلىين: لەسەر حەلال و حەرام دامەزراوہ.. ئەوى پاك بوو حەلالە لەئىسلامدا ئەوەشى پيسە و زەرەر بەخەلکى دەگەينىت حەرامە (....وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ.....) ١٥٧ الاعراف

واتە: ھەرچىيەك پاكو چاکە بۆيان حەلال دەکات و ھەرچى پيس و ناپوختەلەيان حەرام دەکات.....

لە ئىسلام و سىستەمەکەيدا ئەوەى تاوانە، ئىسلام حەرامىکردوہ بەھىچ شىوہىيەك رىگەى پىنادرەيت کرىن و فرۆشتنى پىوہ بکرىت، بۆ نموونە: گۆشتى بەراز و مەى و ھەموو جوړەکانى، بەلام ئەحکامى قەدەغەکردنى مەى بەو راستەوخۆيە قەدەغە ناکرىت، چونکە خەلکانىک ھەيە ناتوانەيت ھەروا بەئاسانى وازى لىيەينىت، دەبەيت دەسەلاتى ئىسلامى بۆ ئەو کەسانەى کە مەيخۆرى مودمىنن، تا کاتى چارەسەريان لەدەرمانخانەو جىگای تايبەت مەيان بۆ دابىن بکات ياخود بۆ ئەوانەى کەمادە ھۆشبەرەکان بەکاردين بۆ ئەوەى تووشى تاوان نەبن، تاوان دروست نەبەيت، جا ھەموو دەرکردن و سەپاندنى ئەحکامىيکى ئىسلامى ياخود ياساکانى ئىسلامى ھەموو لەسەر چوار بىنەما دادەمەزرىت يان قەدەغە دەکرىت.

يەکەم: عىللەت

دووهم: سەبەب - ھۆکار

سێيەم: مەصلەھەت - بەرژمەوہندى

چوارەم: حىکمەت - پاميارى

عيللەت (العلە)؛ لەزمانى عەرەبىدا واتە ئەو شتەيە كەداواى گۆرانىك دەكات يان گۆرانىكى بەسەردا دىت. كە بە نەخۇشيش دەگوترى؛ عيللەت لەبەرئەوئەيە كە حالەتتىكى نوڧى ھىناوە جىاوازە لەحالەتى پىشوو. واتە؛ لە لەشساغىيەو ە بۆ نەخۇشىي. عيللەتى عەقلىش؛ برىتيە لەو شتەي كەبريارىك دەسەپلنيت ەو ك جۆلەي پەنجە بۆ موستىلەيەك !.

ھۆكار - سبب؛ برىتيە لەو شتەي كەبتگەيەنيت بەشتىك. بۆ نموونە رۆژئاوابوون سەبەبە بۆ واجب بوونى نوڧى مەغرىب. يان بىننى مانگ سەبەبە بۆ واجب بوونى رۆژوو رەمەزان، ھەندىكىش دەلن، عيللەت ە حىكمەت جىاوازيان نىە يەك مانا ە ناوەرۆكيان ھەيە.

حىكمەت يەككە لەماناكانى رەشوى ئەسپە لەبەرئەوئەيە پىي دەگىرئيت ە رىگەنادات تىپەر بكات لەسنورى خۆي.

لەزاراوشدا؛ ناوە بۆ ئەو ھوكمانەي كە ھەرشتىك لەشوتنى خۆيدا دادەنيت، بەلام دەستگرتن بەسەر حىكمەت كامەيمو كامە نىە تۆزىك سەلىقەي دەوئت. بۆيە ھەندىك دەلن؛ ((حىكمەت ئەو مانايەكە ەسفىك دەكاتە عيللەت)) واتە؛ حالىك دەخاتە رىزى عيللەتەو. چۆن؟ بۆ نموونە؛ عيللەتى ھەرامبوونى عەرەق سەرخۆشكردنەكەيەتى بۆ مرۆڧ، بەلام حىكمەتەكەي عەقلى پارىزىيەكەيەتى. بەرژمەندى - المصلحە؛ برىتيە لەو قازانچ ە كەلك ە سوودەي كەخاوەنى شەريە ت رەچاويكردو لەپارىزگارىكردن ە ھىنانەدى ئامانجە بالاكانى شەريەتدا واتە؛ ئايىن پارىزەرىي ە گيان پارىزىي ە سامان پارىزىي ئەقلى ە ھتد.

ئەو جىگايەي؛ ئەو ئەھكامەنەي لىو ەدەردەچىت ياخود لەسن سەرچاوە ەدەردەچىت؛ بەھاوكارى سى دەزگاي گەورەي ئىسلاميە، كەخەلكى تايبەتمەند لەبوارەكان ياساو ئەھكامەكاندا.. ھتد تىيدا دەستنىشانى ئەھكامەكان دەكەن ە ئىجتىھاد دەكەن، يان ئىسطينباط دەكەن، دەكرىت ئەمانەش لەجىگايەكدا كۆبىتەو ە ناوى لىبنرىت مەجلىسى ھەل ە عەقد، يان ھەر مەجلىسىكى دىكە،

به لّام بهو مهرجهی زارواهکهی یان ناوهکهی له ئیسلامموه سه رچاوه بگریت، نهک له پوژئاواو عهلمانیه تهوه، چونکه ئهوه مان پونکردموه، که فکری سیاسی ئیسلامی به بیرو هزری موسلمانان داده مه زریت له ژیر پوژشایی قورئان و سوننه تدا، ئه ویش برتیین له؛

یه که مه؛ فه قیهه کان که فیهی پوژانهی خه لکی له وانهوه سه رچاوه ده گریت. دووه مه؛ قازیه کان، یاخود دادگا و حاکمه کان، چاره سه ری کیشه ی خه لکی ده گریت. سییه مه؛ موفتیه کان، که جیگای فتوادان و ئادابی فتوادانه له ویه سه رچاوه ده گریت.

ئهم ده سه لات ته شریعی و قه زاییه به ده سه لاتیکه ته نفیزی هاویشته ده بیت و جیهه جن ده گریت، به شورطه و ئاسایش و هر ناویکی دیکه، که خه لکی ناو سیسته مه سیاسییه ئیسلامیه که ده ستنیشانی ده که ن.

لیره دا له وانه یه خه لکێک بیرسیت ئهی شورا کاری چیه؟ نوسه ر پییوايه؛ شورا وهک ده ستنیشانکردنی به رژموه ندیه کانی بالای ده ول ته که یه و بریاری یه کلاکه رموه ئه دات له سه ر پرسه گرنگه کانی ده ول ته و ده رموه ی ولات و ده ستنیشانکردنی ستراتیژی و په یوه ندیه کانی ناوخو ده رموه.

به کورتی شورا چیه؟

شورای ئه و زارواه سیاسییه ئیسلامیه، که سوره تیکه به ناوه نراوه، ئه که ر باس له فه رمانه رموای ئیسلامی بکریت توخمیکه گرنگی ناو ئه و سیسته مه ئیسلامیه شورایه، که وهک نوێژ و پوژ و هه ج و جیهاد و هه موو واجباتیری ئیسلامی پیویسته کراوه له سه ر موسلمانان، له نیوانی دوو هاورییه وه ده ستپیده کات تا خیزان که وهره تر بۆ کۆلان و که پمک، پاشان که وهره تر بۆ شار و دواتر بۆ شارموانی و ده سه لات و حیزب و کۆمه ل و گروپ و پمته کان، تا ده گاته به رزترین پله ی ده سه لات و سه رۆکی ولات، یاخود خه لیفه ی موسلمانان، که ده بیت پابه ند بیت به ئه نجامی شوراوه له قورئانیشتا له زۆر جیگادا باس له شورا و گرنگی شورا کراوه

تەنانەت پىغەمبەرى خوا پابەند بوو بە ئەنجامى شوراو ئەگەرچى بەدلىشى
نەبووئیت!

لەبەرئەوھى دەلىل شورا توخمىكى گرنكى ناو سىستەمە ئىسلامىيەكەيە لەسەر
ئەو بنەمايەش دەلىل؛ ((دەستىشانى پرسە گرنەگەکانى ناو دەولەت دەکات
لەسەر ئەم چەند نمونەيە لەقورئان و سونەتدا...))

لە جەنگى ئوچوودا داوايکرد، کەنەرۆنە دەرەوھى شارى مەدينە، لەناو شاردا
بەرگریى بکەن، بەلام سەربازەکانى چواردەورى پىغەمبەرمان- صلى الله عليه
وسلم- وەك مامى بەرێزيان "حەمزەى كورپى عەبدولموتەليب" "محەمەدى كورپى
مەسلەمە" و زۆرێكىترىيان لەئەنسار و موهاجیرين - پەزەمانەندى خوا لەهەموويان
بیت - داوايانکرد بڕۆنە دەرەوھى شارى مەدينە، چونکە سەرەوھەمان شوراى
بەخاوەن ئەزمونەکان و تايبەتمەندەکان کرد لەووبارەدا، بۆيە دابەزىيە سەر
بۆچوونەکانيان فەرمانى پىنەکراوو وەك وەحى، کەشۆين وەحى بکەوئیت، پاشان
پىغەمبەرى خوا دابەزى بۆ ئەنجامى شورا، کەچوونە دەرەوھى شارى مەدينە بوو،
دواى ئەوھى کەشکست هات بەسەر موسلماناندا پەرتەوازيان هات بەسەردا
بلاوہيانکردو زۆرەيان رايانکرد لەموسلمانان، بەلام سەرەوھەمان نەيفەرموو کە
بەقسەى منتان نەکردوہ چوونەتە دەرەوھى شارى مەدينە، بەلکو لەسەر شاخى
روما بەقسەى خۆشەويستمانيان -صلى الله عليه وسلم- نەکرد سەرەتا
سەرکەوتوو بوون کەسەنگەرەکەى خۆيان بەجێنەھيشت و کاتێک دابەزىيە ناو
جەنگەکە و پشتيان چۆل بوو، ئينجا شکستيان هينا، کەواتە ھۆکار شورا نەبوو،
بەلکو سەرپىچى بوو لەفەرمانى خوا و پىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم-،
بەلگەيەكى بەھيتر ئەوہ بوو لەدواى کۆکردنەوھى ھيزەکە ديسان خواى گەورە
فەرمانى کردەوہ بەپىغەمبەر-صلى الله عليه وسلم- فەرمووي؛ شورايان پێکە
(وَسَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ) ئەم ئايەتە لەئالى عيمران دابەزى، کەباس لەو پرووداوى
ئوچود دەکات، پاشان ئەوھى کە سوپاکەى کۆکردوہ پێکيخستن و سەرکەوتنى
بەدەستھينا و دواى سوپاي قورەيش کەوتنەوہ لە (ئەسەدولحمراء) و سن شەوو
سن رۆژ لەوچ مانەومو بەسەرکەتوو گەرانەوہ ناوشارى مەدينە، ھەموو ئەم

کارانه به شورا بوو، په یامی ئیمه له سهره تاي ئهم باسه دا ئهوه په که شورا فهرزه، هۆکاری شکستیش نابېته ئهوه ی که تاوان بخړیته سهر شورا، وک ئهوه وایه که سیک له کاتی جهنگدا نویتز بکا و له دواوه بېکری و شهید بیت، هرگیز ناشیت بلین؛ نه ده بوو نویتزی بکرایه! شورا فهرزه له سهر موسلمانان، ئومه تی پیغه مبه ریش - صلى الله عليه وسلم- له سهر کاری خراب شورا ناکات و کؤنابېته وه.

سیمای دمولهت و دامه زرانندی هوکمرانی ئیسلامی له سهر چ بنه مایه ک داده مبرزیت؛ پش ئهوه ی بچینه ناو ناوه رؤکی ئهم باسه ئهوه ی که زور گرنگه بیرى خوینهری بهینینه وه ئهوه په؛ له بهشی رابردوودا ئاماژه مان به شورای ئیسلامی دا، پیویسته ئهوه روونیکه یینه وه که شورای ئیسلامی ناشوبه یتزیت به په رله مان و سیستمی دیموکراسی عهلمانیه کان! ئهمه ئهوپه ری چاویه سترکدنه له موسلمانان و تهنانهت هه لئه تاندنی عهلمانیهت خۆشیه تی، له بهرئ هوه ی په رله مان جیگای یاسادانانی بیرى مرؤقه کانه به گویره ی سهرده م و ژیانى باوی خه لکه که، یاسا داده رپژن و ره چاوی هیچ به هایه کی ئاینی و دابوونه ریتیک و سیستمیکى ئه خلاقى ناکات، وک دهرکردنی یاسای پیاو له پیاو ماره کردن، یاخود ژن له ژن ماره کردن، یاخود ئه و یاسایانه ی که له گه ل سروشتی مرؤقدا په کانگیر نابېته وه.

شورا له ئیسلامدا ئه و ده زگایه په که ده بېته هۆکاری دروستکردنی بریار، نه ک جیگایى دروستکردنی یاسا بیت، له باسی رابردوودا ئاماژه مان به وه دا له ناو کؤمه لگه ی ئیسلامه وه بن ده ستیوه ردانى حکومت و جومگه کانی دموله تی ئیسلامی یاسا ناسه پیتریت به سهر کؤمه لگه سقیله که دا، حکومت تهنه ئه رکی ده سه لاتى پیاده کردنه، به لکو له رپگای سن ده زگاوه یاساکان داده رپژریت که پیکهاته ی موفتی و قازی و فقهیه کانه، ئهم ده زگایه هیچ په یوه ندی نیه به جومگه ی دمولهت و حکومتی ئیسلامیه وه، به لکو حکومتی ئیسلامی تهنه دوو جومگه ی ده خاته ناو خه لکی و ئه ویش نان و ئه مانه، وک خواى گه وره ئاماژه ی پیکردوه له قورئاندا (الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَأَمْنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ) ۴ قریش ..

كەواتە دەپتە، موسلمان ئىتر لەو تىگات كەجياوازي نيوانى شوراو پەرلەمان ئاسمان و رېسمانە، وەزىفە و كارى ھەردووکیان زۆر جياوازه و ھەرگىز لەيەك ناچن.

سىماي دەسلالت و حكومەتى ئىسلامى:

سىماي دەولەتى ئىسلامى بەسى قۇناغدا تىدەپەرپت، ياخود لەنيوان قۇناغىكىاندا بۇ قۇناغىكىتر ھەنگاو دەنيت، بەلام سى دانەيەو چوارەمى نيە..

قۇناغەكان چين ؟

قۇناغى يەكەم: موسلمانان خاوەن كۆمەل و گروپن و ھىچ دەسلالت و ھىزىكىان نيە..

قۇناغى دووہم: خاوەن ھىز و توانا و دەسلالتن، بەلام لەبەرەمبەرەياندا نەيار و حىزب و دەسلالتى دىكەى عەلمانى و يان ئاينەكانىتر ھەيە. قۇناغى سىيەم: ئىسلام و موسلمانان خاوەنى دەسلالتى تەواوەتىن.

لەسەرەتاوہ ئاماژەمان بەوہ کرد لەم سى رەوش و قۇناغەدا کارکردنى ئىسلامى بۇ دەولەتدارىي جياوازه.

قۇناغى يەكەم: ئەم ئەركە زۆر قورسە و دەپت كۆمەلگە رېكبخرىت لەسەر بنەماي سىكوچكەكە، واتە کارکردنى ئەو گروپ و ھىزە بچووكە ئىسلامىيە بۇ ئەم سىكوچكەيە كەبرىتيە لە؛

يەكەم: رېڭخستنى نىۋانى خوا و مرۇف.
دوووم: رېڭخستنى نىۋانى مرۇف و مرۇف.
سىيەم: رېڭخستنى نىۋانى مرۇف و ژىنگە (ماددە).

شىكارىەكى كورت بۇ ھەر سى چەمكە:

يەكەم: رېڭخستنى نىۋانى خوا و مرۇف.
لە رەمشى ئىستاي جىھانى ئىسلامىدا خەلكى بەسروشتى خۇى ئىسلامى
خۇشدموئىت، بەلام تىگەيشتن و چەمكەكانى لىشىۋىتراۋە، نەيارانى دەسەلاتى
ئىسلامى، جا ئەگەر عەلمانىيە، ياخود ھەر دىدو بۇچونىكى دىكە، ئەو ھاتوۋە
پىناسەى بۇ داتاشىۋە، چەمكە كۆنكرىتيە ئىسلامىيەكان ئەو پىناسەيان دەكات
لەقورئاندا، بۇيە زىندووكردنەۋە و تىگەيشتن لەبەھا روحى و تەفسىرە
راستىيەكانى ئىسلام پىۋىستە ئەو كۆمەل و گروپە بىكەنەۋە كەھەلگىرى
ئابدۇلۋزىيا ئىسلامىيەكەن، بۇئەۋەى سەرلەنوۋى خەلكى لەسەر بنەماى
يەكتاپەرستى (توحىد) پەرۋەردە بىكەنەۋە.

دوووم: رېڭخستنى نىۋانى مرۇف و مرۇف
مرۇف لەگەل مرۇقى برايدا خاۋەنى ۷۰٪ خالى ھاۋبەشە بىئەۋەى بىروباۋەر
بەيەكەۋە بىانبەستىتەۋە، لە ۳۰٪ بىروباۋەر بەيەكتريەۋە دەيانبەستىتەۋە، كەچى
ئەو بەشەيتەر فەرامۇش دەكات، كەزۆرىنەيە، چونكە ئەو مرۇقانەى كەدروستىۋوون
ھەموو نەۋەى ئادەمن، ئەگەرچى خەلكى ھەر كون و كەلەبەرىكى ئەم
ئەستىرەيە بن كەناۋى زەۋىيە.

ئەم پىشەكىيەمان بۇ ئەۋەيە بەراشكاۋانە بلىين، مرۇف بەسروشتى خۇى ناتەۋاۋە،
ۋاتە مىژۋوى مرۇف ۋا ھاتوۋە، كەبۋونەۋەرىكى نارىكۋىپىكە پىداۋىستى زۆرى ماۋە
بۇ ئەۋەى دەستكەۋتى خۇى دابىن بكات، ئەمەش لەنىعمەتى خۋاى گەۋرە،
كەمرۇقى بەۋ شىۋە مۆدىلە دروستكردە، لەگەل ئەو ھەموو پىداۋىستىيانەيدا

كەنوقسانە، رېزى لەهەموو شتێك زياتره و كردویتیە جێنشینی خۆی و كەرامەتی پاراستووە رېزى لىناو، خۆى گەوره دەفەرمویت: (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) ٧٠ الاسراء

واتە: بەپراستی ئێمە پێزمان لەنەوێ ئادەم گرتوو بەسەر وشکانی و دەریادا (بە جۆرەها ھۆکاری گواستنەو) ھەلەمان گرتوون، لەرزق و رۆزی چاک و جۆراوجۆر بەھرمەرمەمان کردوون لەخۆراك و پۆشاك و مال و ناومال و ... ھتد بەپراستی ئێمە رېزى زۆرى ئەوانمان داو بەسەر زۆربەى ئەو بەدیھینراوانەدا كە دروستمان کردوون لەھەموو رویەكەو.

كەواتە لەرووی ئەو ناتەواویەو وایكردووە خۆى بەرز و پیرۆز، كەمرۆف پێویستی بەمرۆف بێت واتە: بوونەوهرێكى كۆمەلایەتى بێت، پێداویستی یەكتر تەواو بكەن، ئەمەش خۆى مۆتەعال لەقورئاندا بۆمان باس دەكات و دەفەرمویت: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) ١٣ الحجرات

واتە: بەھۆكاری ئەوێە كەمرۆف ناتەواو خۆى گەوره كردونیەتە ھۆز و تیرە بۆئەوێ یەكتربناسن ناتەواوێ یەكتر تەواو بكەن، پێداویستی یەكتر دابین بكەن، ئەم كارە لەسەر بنەماى تاك، پاشان كۆمەل ئینجا دەولەت، ھەریەك لەمانیش بۆ تاكى بەرامبەر و كۆمەلگەییەكیتر، گواستنەوێ كلتور و دەولەتانى دراوسێ پێداویستی یەكتر دابیندەكەن بەھۆكاری ئەو ناسین و تەعاروفەى كەدەیکەن خۆى گەوره لەسروشت و ناخى مرۆفدا رواندوویەتى، لەگەل ئەوەشدا خۆى گەوره مرۆفی وا دروستكردووە كەپێویستە ھیچ كات بیروبۆچوون بپركردنەوہیان وەك یەك نەبێت، خۆى پەرورەدگارو بالا دەست دەفەرمویت: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَرَاؤُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾ ١١٨ ھود

واتە: ئەگەر پەرورەدگارت بپویستایە ھەموو خەلكى دەكرد بەیەك تاقم و كۆمەل، بەلام بەردەوام ئەو خەلكە جیاوازن لەنىۋانى یەكتردا لەئایین و بەرنامەو بۆچووندا.

بەچەمكى ئىسلامى تېگەشتىنى ئىسلامىش بىرايەتى ئىمانى و دابونەرىتى
ئىسلامىيە لەنىو خەلكىدا بلاودەكرىتەو.

سىيەم: مەرۇف و ژىنگە

ھەولدىنى ھىز و لايەنە ئىسلامىيەكانە بۇ پېگەياندى تاكى مۇسلمان و
وگەپخستىنى پىرۋژەى خزمەتگوزارى لىپرووى پەروەدەكردن و بانگخواز و كادىرى
باش و چالاك بۇ سىستەمە ئىسلامىيەكە لىپروو مادىيەكانە و گىرنگىدان
بەھۇشيارى سىياسى، تا ئەو كاتە خەلكى لەبزات و بزاڧە ئىسلامىيەكە تېدەگەن
ئەمە قۇناغى يەكەمە مۇسلمان دەبىت ھەتمىيە و تېپەرى بكات.

قۇناغى دوووم: چوونە ناو دەسەلاتە بەپىرۋژەى گىرنگ و خزمەتگوزارى باش بۇ
خەلكى ناو دەولەتەكە و دروستكردىنى متمانەى خەلكىيە، ھەروەك چۇن
لەبەشەكانى رابردوودا ئاماژەمان پىداو، كەپتەمبەرى خوا - صلى الله
عليه وسلم- ئەو كارەى ئەنجامداو، لەشارى مەدىنەدا كاندىدى ھكومەتەكەى
لەدەستى عەبدوللانى كورى سەلۇل وەرگىرت و خۇى بوو ھاكىمى مەدىنە،
بەھۇكارى پىرۋژەى چاكسازى و دەستورە گىرنگەكەى كەداينا..

لىرەمە تا ئەوكاتەى كەدەسەلات دەبىتە دەسەلاتى ۹۵٪ ئىسلامى ئەوكات
جىاوازتر ھەنگاودەنرىت وەك لەم دوو قۇناغەيتىردا، كەباسمكىرد.

مامەلەكردن لەگەل سىستەمەكانى تردا جىاوازە وەك ئەوەى تەبەنى بكەيت!
تائىستا سىستەمەكە سىستەمى ئىسلامى نەبوو، بەلكو سىستەمىكى عەلمانى
ياخود ھەر بىروباوەرپىكى دىكە ئىسلام بەو شىو مامەلەى لەتەكدا دەكات.

ئىستا ئەو پىرسىارە دېتە پىشەو ئەى ئەگەر سىستەمى ئىسلامى ھەبوو لە ۹۵٪
ياخود زۆرىنە سىستەمى ئىسلامى وىست ئەوكات چۇن ئىسلام و سىستەمەكەى
مامەلە دەكات؟

لىرەدا بەچوار خال وەلامەكە ئەدەينەو لەپاشاندا شىكارى بۇ دەكەين، كەپىنى
دەوترىت سىماى دەولەت و سىستەمى ئىسلامى..

يەكەم، خواناسى

دوۋەم، دادگەرى

سىيەم، زانست

چوارەم، رەمەشت

بۇ تىگەيشتىن لەناۋەرۋىكى باسەكە..

ھەموو دەسلەت و سىستەمىك خاۋەنى سىماي تايىبەتى خۇيەتى، ھىچى لەۋىتر ناچىت، ئەشەيت لىكچوون ھەيىت، بەلام ئەستەمە بنەما و سىما و كارەكانى ۋەك يەك بن، چونكە ئەگەر ۋابىت ئەۋە فۇتۇكۇپى تەۋاۋە پىۋىست ناكات بەسىستەمى ترمەۋە باسى بىكەين.

نەموۋە: سىستەمى دىموكراسى؛ خاۋەن ئەدەبىياتى تايىبەت بەخۇيەتى و گەل سەرۋەرەم ھىچ دەسلەتلىك و بىرپارىك لەسەرۋەكەلەۋە نىيە.

دىكتاتورى؛ تەنھا يەك كەس ياخود بنەمالەيەك خاۋەن بىرپارە، كەسىتر ھىچ ئەرزىشى نىيە.

سىستەمى ئۆلۈگراشى؛ سىستەمى خاۋپىداۋ بەگزامو سەرمايەدارى قەبەيە و ۋرگ زەلكانە..

سىستەمى مۇبۇكراتى؛ خاۋەن دەسلەتلى سەرسەرى و مافىا و خۇيىرئىز و سۇپىرمانەكانە..

سىستەمى ۋىلايەتى فەقىھى خومەينى؛ ئىمام خاۋەنى دەسلەتلى رەھايەم لەجىياتى خوا لەسەر زەۋى حكوم دەكات

سىستەمى ئەكلىرىۋس و ئىۋقراپتەكان؛ جۇرە سىستەمىكە لەسەدەكانى ناۋەرەستدا حوكمى كردە، بەردەۋام لەھەندىك جىكادا بوۋنى ماۋە ۋەك فاتىكان و زۇرىتر لەۋ سىستەمانەى، كەۋجوديان ھەيە ھەريەك لەمانە خاۋەن

تابىبەتمەندى خۇيانن، ئەمانەى كەباسمان كىرد ھىچيان سىستەمى سىياسى ئىسلامى نىن.

كە دەللىن سىستەمى سىياسى ئىسلامى جىاوازترە لەم ئەدەبىياتانە تر كە بوونيان ھەپە و سەرچاۋەكەى رۇژئاۋايە .

پىكھاتەى سەرەكى ئەدەبىياتى سىستەمى سىياسى ئىسلامى بۇ بەندايەتە، بىرو باۋەر بەسەر ھىچ كەسدا ناسەپپىنرېت، بەلام ئەگەر زۆرىنە مۇسلمان بوو ھۆكىمى شەرىعەتى قىبۇل بوو ئەوا سىستەمى ئىسلامى بەسەر كەمە ئاينزا و نەتەۋەكانىتردا دەسەپپىنرېت بېئەۋەى مافى ئەوان پىشلى بىكرېت.

نمۇنە زۆرە لەمىژۋوى ئىسلامدا ئەو جىگايانەى كەجولەكە و مەسىحى تىدايە بەھىچ شىۋەكە ياساى ئىسلامى بەسەردا ناسەپپىنرېت و قازى ئىسلام ھۆكىمان ناكات، ۋەك كاروبارى كەسايەتى لەۋۋى ياسەكانى مەراسىم و ھاسەرگىرىى و بەندايەتى و بۇنە تابىبەتەكانى خۇيان ئازادن، بەلام ياسا گىشتىەكان بۇ مۇسلمان و كافر ۋەك يەكە، واتە؛ ئەۋەى دىزىكرد دەستى دەبىرېت چ مۇسلمان بىت، ياخۇد جولەكە و نەسرانى بىت، ، واتە؛ بۇ ھەمۇۋان دەبىت يەكسان بىت ھەمۇۋ مافىكىان لەدەسەلاتى ئىسلامىدا ۋەك مۇسلمان وايە، چۈنكە پىكھاتەى ۋلاتەكەن ھەندىك پىيانۋايە كەدەبىت جىزىيە ياخۇد جىبىايەيان لىبىسەنرېت، ۋەك ئاماژەمان پىدا ئەگەر پىكھاتەى دەۋلەتەكە بوون ۋەك مۇسلمان ھاوۋلاتىن و ھەر فەرمانىكىش دەدرېت بەسەرياندا لەرېگاي بەترىاك و پاپا و قەشە و حاخامەكانىان دەبىت، چۈنكە بۇئەۋەى كارىگەرى لەسەر نفوزيان نەبىت و پىزى ئەۋەيان لىبىگرېت، كەئەۋانىش ئەھلى كىتابن ئەگەرچى دەستكارى ئاينەكەشيان كراۋە.

تېبىنى؛ كەدەللىن جولەكەو مەسىحى، واتە؛ ئاينەكانى تىرىش بەھەمان شىۋە دەگىرېتەۋە، بەلام پىۋەرى دەكەين لەسەر ئەو دوۋ ئاينە.

ئىسلام خەلكەكەى وا پەروەردە دەكات لەو سىستەمەدا، دەبىت بزانن كەبۆ بەندايەتى دروستبوون، مرۆڤى مۇسلمان ھەموو كاریكى بەندايەتیه جیاوازی و ئىمتیازی ئىسلام لەسیستەمەكەیدا لێرمووە دەردەكەوتت.

ياساكانى ئىسلامى ھەموو لەسەربنەمای ئیمان دامەزرێو، بۆ نموونە ئەو كەسەى كەخێزانەكەى تەلاق ئەدات، دواى ئەوێ كەئارام دەبێتەو دەتوانێت ھىچ نەبێت و بەژنەكەى بلى ئافرەت بابچینەو لای یەكتر و مالمەن وێران نەبێت، بەلام چونكە ياساكە بنەمایەكى ئیمانی ھەیه، چەندین مەلا و قازى دەگەرێت، ھەتاكو چوونە لای خێزانی حەرام نەبێت، ئەم نموونەیه ئەو دەردەخات كەكاری مۇسلمان ھەمووی بەندايەتیه.

سىستەمە ئىسلامیەكە كاری ئەوێ ھەلكى ژيانى خۆش بكات لەرووی نان و ئەمان، پاشان رایانبەینێت لەسەر بنەمای ئیمان و گەرانەنەوێ بۆ لای خواى پەروەردگاریان، كەمرۆڤ بۆ بەندايەتى دروستبوو، نوێژى بەیانى دەكات چاوەڕوانى نوێژى نێوەرۆیه، پاشان ەسر ئینجا شێوان و خەوتنان، كەوابوو بەردەوام مرۆڤى مۇسلمان لەبەندايەتیدایە مەگەر خۆى ھەلە بكات خواى گەورە ھەموو كارەكانى بەبەندايەتى ھەژمار دەكات، بەبەردەوامى ئەگەر لەسەر پێچكەى ئىسلامەتى بوو، بەپێچەوانەى ەلمانى و دیموكراتخاوەكان، ئەوان دەلێن؛ ئێمە وازمان لەكاری خوا ھێناوێ خواش وازی لەكاری ئێمە ھێناو، ئێمە لەسەر زەوى خۆمان حوكم دەكەین خۆمان لەئاسمان حوكم دەكات، ئەوێ برۆای پێیبوو بابگەرپێتەو بۆ ئاسمان! لەبەشەكانیتەدا بنەمای ەلمانیت و دیموكراسى و مەدەنیەت، وەك خۆى دەخەینە روو بەپشتیوانى خواى پەروەردگار.

كەواتە خواناسى لەسیمای یەكەمى دەسەلاتى ئىسلامیە..

سىماي سىستەمە ئىسلامىيەت:

ئەو سى خالە (زانست، پەن، دادگەرى) دەپتە ھۆكەر بۇ ھەلسان و پېشپەرىمى گەلان بۇ سەرکەوتەن لەشپەرەش و سىستەمە و دەسلەتتەن بەلام ئەم ھۆكەرەنە نابىتە ھۆى سەرکەوتەننى مۇسلمان تاپشپەرىمى گەلان بەدەست بەپىنەت، ئەگەر خۇپەرستى لەگەلدەنەپتە...

مەرچە لەسىستەمى ئىسلامىدا ئەم چوارە پېكەوۋە پىادە بىرپەت، يەك لەم بىنەمايانە فەرامۇش بىرپەت ئوممەتى مۇسلمان سەرکەوتەننى نابىت ھەمىشە ژىر دەستە دەپتە...

گىرنگى ئەو چوار بىنەمايە بۇ سىستەمى ئىسلامى:

خۇناسىن

ھەموو ئەم خالانەي كەباسمان كىر ئەگەر ناسىنى خۇپەك نەپىت ئەوا ئەستە مە رېكەبىرپەت، سەرکەوتەننى زۆر دۈۋرە، يان بەھۆكەرى كامىرا و دەزگاكەنى ئاساپش، ياخۇد جۈرەكەنى تىرى چاۋدېرى رېكەبىرپەت؛ كەۋاتە جىۋاۋازى نىۋان مۇسلمان و بىياۋەر ئەۋەپە، كەخۇناسى لای مۇسلمانان مەرچە، بەلام بۇ ئەۋان مەرچ نىيە، ئەمە سۈننەتە و رېۋايەت نەگۈپى خۇپە، لەمپىزۋى ئىسلامىدا لەخاكى مۇسلماندا ھەرگىز رۈپنەداۋە دەرۋەتەك دامەزارپەت، ياخۇد خىلافەتەك يان ئەۋەرەتەك، كەسەرکەوتەننى بەدەست ھىنابىت، مەرچ بۈۋە ئەم چوارخالەي تېدا ھاتىپتەدى لەسىستەمە ئىسلامىيەتەدا، ياخۇد لەبزاۋتە ئىسلامىيەتەدا، نەۋۋەي دەرۋەتەكەن و بزاۋت و فەرمانرەۋايان كىرپەت مەرچى سەرکەوتەننى ئەو چوار خالە بۈۋە، ھەر كات ئەم چوار خالە يەك دانەي پىشتىگۈي خرابىت ئەۋەرەتەكە بەرمە دارمان چۈۋە، مېژۋە شاھىدى ئەم باسەپە، سۈننەتە خۇي گەۋرە گۈپەنى بەسەردا نىيە. (فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا...، سۇرە... ۴۳) فاطر

ۋاتە؛ ھەرگىز نابىنەت ياساۋ بەرنامەكەنى خۇا لەنەخشەي خۇيان لادەن كە بە شىكى رېسۋاكىردىنى پىلان كېرەنە.

خواناسىن، قورئان و سوننەتى سەرۋەرمان - صلى الله عليه وسلم، خەلىك
لەوانەيە بلىن؛ خۇ برۋامان بەخۋا و پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- ھەيە،
بەلام ئىسلام و دىموكراتى تىكەل بکەين، ياخود ئىسلامىكى لىبرال، ئەم جۆرە
بىرگىردنەوانە لەئىسلامدا خۋاي گەۋرە نايەۋىت، لەمۇسلمانى ۋەرنانگىرەت،
لەتەرازۋى ئىسلامدا ھىچ ئەرزىشكى نىيە، چۈنكە بەدرىژايى مېژوۋى ئەم
ئىسلامە سەرگەۋىتنى ئوممەتى مۇسلمان بەھۆكارى دەستگىرتىيان بوۋە
بەقورئان و سوننەتەۋە.

ئەشەت خەلىكانىك بېرسىن ئاخىر مۇسلمانان ئەۋەندە زۆرۈ پارچە پارچەن كەس
نازانىت رۋو لەكاميان بکات؟

ۋەلامى ئەم پىرسىارە زۆر ئاسانە مۇسلمانان لەخۇيان قورسكردۈ، ھەمىشە
لەسەردەمى پارچە پارچەيە، ۋايان لىھاتوۋە، كەھەز بە"جىدال" بکەن چەلەحانن
لەسەر شتىك بکەن، كەخۋاي گەۋرە بۆى رۈنكردوۋنەتەۋە..

﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا﴾
۱۵۴ الكهف

ۋاتە: بىگومان ئىمە لەم قورئانەدا لەھەموو جۆرەنمۇنەيەكمان ھىناۋەتەۋە بۆ
خەلىكى تا پەندو ئامۇژگارى لىۋەرگىرن كەچى ئىنسان لەھەموو شتىك زىاتىر
مۇجادەلە دەكات و لەشت دەكۆلىتەۋە.

كەۋاتە، پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- ۋەلامى پىرسىارەكەمان دەداتەۋە و
دەفەرمۇيت؛ (أنه من يعش بعدى فسيرى اختلافا كثيرا فعليكم بسنتى وسنة
ال خلفاء الراشدين عضوا عليها بالنواجذ وإياكم ومحدثات الأمور فان كل محدثة
بدعة وكل ضلالة فى النار).

ۋاتە، لەدۋاي من را جىۋاۋزىتان لەنىۋاندا دروست دەيىت پارچە پارچەيى رۋوتان
تىدەكات، بەلام دەستبىگىرن بەسوننەتى من، ۋاتە، قورئان، سوننەت، پاشان
شۈنكەۋوتوۋى رى و شۈننى خەلىفە پىگەيشتوۋەكان بن لەدەسەلات و
فەرمانرەۋاي دىندارىدا، بەلكو بەننۆكەكانتان بىگىرن باۋەشى پىدا بکەن

لەسیستەمی خەلافەت و شەریعەت هیچ داھێنارۆتیکێتر بۆ خۆتان دامەتاشن، چونکە هەموو داتاشراوێک لەدین و سەستەمی ئیسلامیدا ئەوا لەناگەردایە.

دادپه روهری:

له‌پرووی دادگه‌ریه‌وه خ‌وای گه‌وره به‌پ‌ت‌ویستی دان‌اومو ف‌یرمان ده‌کات داد‌په‌روم
بین له‌هه‌موو کاروب‌ر‌یک‌ماندا له‌مالی خ‌ۆمانه‌وه تا ده‌سه‌ل‌ات و سیسته‌ممان
له‌تاکمانه‌وه تا کۆمه‌لگه‌مان.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ ٥٨ النساء

واته، بیگومان خوا فرمانتان پیده‌دات، که نه‌مانه‌ت بده‌نموه ده‌ست خاوه‌نه‌که‌ی، هرکاتیکیش دادومریتان کرد له‌نیوان خه‌لکیدا دادپه‌روه‌رانه فرمان‌پر‌مویی بکه‌ن به‌راستی خوا به‌جوانترین و چاکترین و ته‌واوترین شیوه ئاموژگاریتان ده‌کات، به راستی خوا هم‌میشه و به‌رد‌موام بیسه‌رو بینابه.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ ٩٠ النحل

واته: به‌پرستی خوا فەرمان ده‌دات به‌دادپه‌روه‌ری و چاکه‌کاری و یارمه‌تیدان و به‌خشنده‌یی به‌خزمان، وه قه‌ده‌غه له‌گوناه و تاوان و ده‌ستدریژی ده‌کات بۆ سه‌ر مال و نه‌فس و نامووس و ئامۆژگاریتان ده‌کات، به‌لکو یاده‌وه‌ری وه‌رگرن و تێفکرن و هه‌ر چاکه‌بکه‌ن.

ھەر سىستېمىڭ لەسەر بىنەھى داپەر رومى دانەمەزىت ئەوا دىكتاتورىيە و سىستېمى طاغوتە..

رەمۆشت:

ئەگەر لە ئیسلامدا سەیری زانست و رەمۆشت بکەین دەبینین بەچەندین بەرگ کتیبی لەسەر نوسراوە. بۆتە رەفتار و رەمۆشتی پارسەنگ و پاکردنەوهی دل و دەروون و دابونەریتی کۆمەڵایەتی رەسەن کە بەهەمووی دەوتریت قییمەتی کۆمەڵایەتی.

تەنانەت سەرورەمان پیغەمبەر- صلی اللہ علیہ وسلم- کە باسی رەمۆشت دەکات واهست دەکەین، کەتەنها بۆ ئەو کارە رەوانە کرابێت و دەفەرموێت: إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق. (صححه الألباني في الصحيحة))
واتە: بەراستی من بۆ ئەو رەوانە کراوم کە رەمۆشتی جوان لەنیو ئیویدا تەواو بکەم ..

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَكْثَرِ مَا يَدْخُلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ فَقَالَ تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ وَسَمِعْتُ عَنْ أَكْثَرِ مَا يَدْخُلُ النَّاسَ النَّارَ فَقَالَ الْفُحْمُ وَالْفَرْجُ . [حكم الألباني: إسناده حسن] پیغەمبەر - صلی اللہ علیہ وسلم- دەفەرموێت: زۆرینە زۆرینە خەلکی کە دەچنە بەهەشت، بەهۆکاری رەمۆشت جوانی و خۆپاراستنیانە لەتوان.

وعن أبي الدرداء رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: [ما من شيء أثقل في ميزان المؤمن يوم القيامة من حسن الخلق وإن الله يبغض الفاحش البذي] رواه الترمذي وقال حديث صحيح
واتە: نزیکترین کەس لەمەجلیسی موبارەکی پیغەمبەر- صلی اللہ علیہ وسلم- لەڕۆژی قیامەتدا ئەو کەسە کە رەمۆشت بەرزە..

زانست:

خوای گەورە سەرەتا کەپەيامی ناردە خواریوە بۆ پیغەمبەر -صلی اللہ علیہ وسلم- باسی زانست بوو: لەناو ئەو هەموو ئەحکامە زۆرە ئیسلام یەک وشەێ کردە پێشەنگ بۆ ئەم دینە ئەویش بریتی بوو لەوشەێ "خوێندن"، پاشان پێنج

ئايەتى يەكەمى ئەم ئىسلامە لەناو ئەو ھەموو ئەھكامە زۆرانەى ئىسلامدا باسى خويىندىن و زانست و قەلەم دەكات، كەھەموو پەيوەندىان ھەيە بەزانستەو، ئەمە ئامازەيە بۇ ئەم ئوممەتە كەھەلسانەوھى بىن زانست ئەستەمە..

پاشان خواى گەورە بەھۆكارى زانستەوھىە مرۇقى كىردۆتە خەلىفە لەسەر زمويدا و پلە و پاىەى بەرزكىردۆتەو.

پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) زانستى لەسەر ھەموو موسلمانىك بەپىويست داناو.

پاشان لىرەدا پرسىيارگەلىكى زۆر خۆى دەنوئىت و دەستەو ئىخە دەبىت لەتەكماندا و دەلئىن؛ باشە ئەى عەلمانىەكان چۆن دەبن و حىزبىان دەبىت و سىماى راگەياندىن و حىزبەكانىتر چۆن دەبىت كەئىسلام دەسەلاتى زۆرىنەى لەدەستدا بوو؟

لە باسەكانى رابردوودا ئامازەمان پىداو، كەئىسلام بەسى قۇناغدا تىدەپەرىت، كاتىك لاوازە مامەلە لەگەل رەموشەكەدا دەكات، لەقۇناغى ناوەندىدا چۆتە ناو دەسەلات و خاوەن پرۆژەى تۆكمە و باشە مەملانىى سىاسى ھەيە لەگەل حىزبەكانى رەكابەرىدا، قۇناغى كۆتايى زۆرىنەى خەلكى لەگەلدايەو خۆى بەتەنھا حكومت و سىستەم و دەسەلاتى دامەزراندو.

لەم حالەتەدا بەھىچ شىئوہىەك رىگا نادىت بەھىچ دەسەلاتىك، كەبانگەشەى بىدىنى بكات ياخود بانگەواز بۇ كارىك بكات كەدژى ئاينى ئىسلام و پاى زۆرىنە و ئىرادەى خەلكەكەيەتى، واتە؛ رىگا نادىت بەحىزبى كۆمەنىست و شىوعى و چەپ و لىبرال بانگەشە بۇ بىدىن و جىاكردنەوھى دىن لەدەولەت بكن، ئەگەر رىگايدا، ئەوكات تۆ لەسىستەمە ئىسلامىەكەدا رىكاتداو بەخراپەكارى بۇ خەلك و وەك ئەوہ واىە تۆ بەدەستى خۆت خەلكەكەت بكورژىت و توشى نەخۆشى كوشندەيان بكەيت بەھىنانى فىكرو بىرى بىپاوەرى!

ئەمەش ئەو پەرى واقەيە لەئىسلامدا، كام دەسەلات و سىستەم ئەگەر خۆى بەتەنھا زۆرىنە بوو دەھىلىت سىستەمىتر پىادەبكىرت؟

تەننات لەسىستەمە دىموكراسىيەكانىشدا ئازادى حكومت و دەسەلات و
تەننات جلوپەرگىش نادەن بەخەلكى موسلمان نموونەى مىسر و ھەماس و
بەرەى ئىنقاز لەجەزائىر... ھتد وەك ژيانى تايبەتەش فەرەنسا و توركىا ئەو
ولاتانەيتەر.. كەپۇشاك و سىماى موسلمانىان قەدەغەكرد..!

بەھىچ شىوئەيەك ئىسلام لەدەسەلاتى زۆرىنەى خۇيدا پىگا نادات بەھىزبى
عەلمانى و لادىنيەكان حىزبىيان ھەبىت و بانگەشەى حىزبىيەتى بۇ سىستەمى
عەلمانى و ياخود بىدىنى يان ھەر ئايدۇلۇژىيەكىتر، تەننات پىگە نادىرت
جولەكە و مەسىحىيەكانى ناو دەولەتى ئىسلامى بانگەشە بۇ ئاينى خۇيان بەكن.
بۇ؟

وەك گوتمان ھەر سىستەمە خاوەن ئەدەبىياتى خۇيەتى، سىستەمى ئىسلامىش
بۇ ھوكمرانى ئەوئەيە، كەپارىزەرى نىوانى خواو مرقۇمەو پارىزەرى نىوانى مرقۇ و
مرقۇمە و پاشان مرقۇ و ژىنگەيە..

خوای گەورە لەقورئاندا كەسەرەتای سورەتى فاتىحەيە قورئانەكەى نامىش
دەكات و كەلامى خۇيمان پىدەناسىت، كەئەمە يەكەم ئايەتە شوناس و
ناسنامەى مرقۇى موسلمانە بەرامبەر بەخوای پەرورەدگارى، بەپای نوسەر ھەموو
قورئان تەفسىرى ئەم سورەتەيە، پاشان كۆتاييەكەى بەسورەتى خەلك كۆتايى
دېت كەخوای گەورە دەبىت بەپاشا و فەرمانرەواى موطلەقى بزانين و
فەرمانرەواى لەسەر بنەماى كەلامى خوا و نىردراوەكەى كە محەمەدە - صلى
الله عليه وسلم- كار بەكەين.

ئىسلام سەرەتای قورئانەكەى بەو دەست پىدەكات كەگوتارىكى سياسىيە
بەسوپاسگوزار و پاشان بەدواكەوتن و دواتر بەخۇ بەرىء كردن لەپۆشوتنە
ھەلەكانى گەلانېتر و برپار ئەدەبىت و نزا دەكەبىت خۆت دەناسىنى كەخوا
پەرستى ناسنامەى خۆت ئاشكرا دەكەبىت، تا كۆتايى قورئان تەفسىرى ئەو
سورەتەيە كەخوای گەورە دەفەرمويت:

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾

(ئەي مەھمەد (صلى الله عليه وسلم)، ئەي ئىماندار) بلى، پەنا دەگرم بە
پەرۋەردگارى خەلقى.

مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾

ۋەبەپادىشاى خەلقى.

إِلَهِ النَّاسِ ﴿٣﴾

ۋەبەخۋاى خەلك

تەنانەت كۆتايەكەي بەدەسەلاتدارى خۇي كۆتايى پىدىنىت..

بەۋەي كەخۋا پادىشاىە، خۋا حاكمە..

كەۋاتە: بەھىچ جۆرىك رىگا نادرىت بەكەسانىك دژايەتى خۋا و ئايىنەكەي بكن!
جا ئەگەر ھەندىك ئەمە بەپىشلىكردنى ئازادى رادەربىرىن و مافى خەلكىتر
دەزانىت، ئىمەي مۇسلمانىش پىمانۋايە كەبانگەشەي بىدىن و ەلمانى و ھەر
بىروباۋەرىكى دىكە بىجگە ئىسلام خۇكوژىيەو مرقۇف بەرمو ھەلدىر دەبات..

لىرمو ەۋە ئاشكرا دەبىت، كەحاكمىيەتى خۋاى گەۋرە بەندايەتتە، لەبنەرەتتەشدا
مرۇقۇ بۇ بەندايەتى دروستكراۋە.. پىچەۋانەي بەندايەتى و تەۋحىد، ھاۋىيەش
دانانە و گۈتتەدانە بەفەرمانى خۋا و پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم، چۈنكە
مرۇقى مۇسلمان نىۋانى خۋاۋ خۇي تىكنادات لەبەر خاترى راي دەربرىن،
مرۇقىكى كەم و كالفام كەئەو بىھۋىت بەئارەزۋى ۋىستى خۇي قسەي بسەپىنىت
و كەلامى خۋا لەبىر بىرىت، ئەمە لەسىستەمى ئىسلامى زۆرىنەدا رۋونادات
مەھالە نابىت، دەسەلات و خەلىفە و يان ئەمىرى مۇسلمانان رىگاي پىبدەن.

سىستەمى ئىسلامى ناۋى چىيە؟

بە بۆچونى نووسەر- لەقورئان و فەرمودەو سەرچاۋەى گرتوۋە، بەھىچ شىۋەيەك سىستەمى ئىسلامى ھىچ ناۋىكىتر ھەلناگرت، تەنھا خىلافەت نەبىت..

خىلافەت واتە، جىنشىنى ھۆكىمى خاۋى گەۋرە لەسەر زەۋى، خەلىفەكەشى واتە، جىگرمەۋى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- لەھۆكمرانىدا... راستە پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- بەھەجى ئاراستەكراۋە، بەلام لەگەل ئەۋەى كەپىغەمبەر بوۋە - صلى الله عليه وسلم - ھاكىمدار و دەسلەلاتى فەرمانرەۋايشى ھەبۋو ۋەزىر و سوپاشى ھەبۋو، ۋەھىيەكەى ماۋە كەقورئانە و لەبەردەستدايە، زانايان ئاراستەى تاك و كۆمەلگەۋ دەسلەلاتى دەكەن لەرېگاي سى پىكھاتەى ناۋ خەلەكەكە كەپىشتەر ئاماژەمان پىداۋە لەموفتى و قازى و ھەقىيەكان...

ھۆكۈمەت و دەسلەلات و فەرمانرەۋايەكەى ۋەك سىرمو مىژۋو لەبەردەستماندايە لەگەل پىنج خەلەيفەكەيدا ھەرچەندە لەئەبۋبەكر زياتر بەھىچيان نەگوتراۋە خەلىفە ئەۋان ناۋى ئەمىرى مۇسلمانانايان ۋەرگرتبۋو تەنھا بەئەبۋبەكر گوتراۋە - خليفة الرسول - ئەۋان امير المؤمنين - بوون.. بەھەرھال دىيىنەۋە ناۋ ناۋەرۋكى باسەكە ھەموو سىستەمى ئىسلامى بەچاك و خراپىيەۋە ھەر خىلافەتە...

بۇ ۋە چۆن؟

پىغەمبەر زياتر ئاگادارمان دەكاتەۋە لەسىستەمەكى خۇى دەفەرموئىت؛ عليك بسنتي وسنة خلفاء الراشدين.. واتە؛ دەست بگرن بەرېگا و شۆيئەكانى مەۋە كەئەنجامداۋە، پاشان خەلىفە پىگەيشتۋەكان زياتر ئاگادارمان دەكاتەۋە دەفەرموئىت؛ (وإياكم ومحدثات الأمور؛ فإن كل محدثة بدعة، وكل بدعة ضلالة) كەباسى (محدثات، يحدث، حدث) كرابىن واتە؛ (المفسدون في الارض) ئەۋانەى كەخراپەكارن، بەماناي تازەگەرى و داھىنان كە لەشەرعدا نەبىت، واتە؛

(المحدثات بمعنى الباغون على الحق ولعدل ولخارجون على قانون الدولة)
 بهكه سيك دموتريي محدث كه طغيان نهكات واته: دهرچووه لهئهمري خواي گهوره
 ئهم وشهيه زياتر بؤ سيسته مي دهسه لات به كارديت. دهسه لاتيش لي ره دا ياخود
 له شه رعدا به ماناي ئمو دهسه لاتهي كه پيغهمبر صلى الله عليه وسلم باسي
 كردوه له فهرموده كهيدا كه ده فهرمويت له سهر سوننه تي من بن و له سهر
 سوننه تي خليفه ريتنيشان دراوه كان بن. يان پيگه يشته وه كان كه راشدينه. نهك
 هممو دهسه لاتيك به گشتي باسبريت دهبيت دهسه لاتيه كان ديارى بكرت.
 چونكه ئيمه باسي دهسه لاتى ئيسلامى دهكهين، كاتيك دهسه لاتيه كه ئيسلامى
 نه بوو ئهوا گوپرايه ليكر دنيشي ناشه رعيه و ناشيت بؤ موسلمان خؤى پابه ندى
 دهسه لاتيكى ناشه رعى بكات. دهبيت بيگوريت و له همولى گورانيديت.
 مهبهست له (محدث) ئهو كه سانهيه كه هميشه فيتنه دروستده كهن به رامبر ئهو
 كه سانهي گورانكارى دهكهن. (خارجون عن الدولة الشرعية) ههر كهس
 له قانونى دهله تي ئيسلامى بجوايه ته دهرموه پيى ئهوترى (محدث). بؤيه
 پيغهمبر - عليه الصلاة والسلام- ئه فهرمويت: (من أحدث فيها حدثاً أو آوى
 محدثاً فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين، لا يقبل منه صَرْف ولا عَدْل)
 واته: ههر كه سيك له سيسته مي ئيسلاميدا بچيته دهرموه. ئهوا له عنه تي ليكر اوه
 و له عنه تي مهلائيكهت و خهلكى به گشتي. صرفه سهر فکردن بهواتاي
 تۆبه كردنى ليوره ناگيريت. چونكه سهر فکردنى تاوانه له جيگاي چاكه كردن
 والعدل، دادگهري، بهخشين و له برياردان له شه رعدا كاريك بكات هدى شه رعى
 بكهويته سهر، وهك دزيكردن، له جياتى دهستبرينه وه بهوشيوهيه.
 پاشان پيغهمبرى خوا - عليه الصلاة والسلام- كاتيك دهيه ويت ته شريف بهريت
 بؤ ناو بهنى شهيان له عيراقدا له گهل (موثنى كورى حارث) دهكهونه گفتوگو.
 مثنى كورى حارث دهلى: (انا قد عاهدنا كسرى على ان لا نحدث حدثاً ولا نؤوي
 محدثاً) واته: ئيمه بهلىن و پهيمانمان به كيسرا داوه. كه هيچ شتيك نهكهين دژ
 به سياسته كهي ئهو هيچ كه سيكيش پهنا نه دهين كه دژى ئمو بجوليتيه وه

لېرەدا (محدثات) بدعى داهېنراوه كەئەم سىستەم و رژىم و فەرمانرەوايىە دىت بەو مانايەى، كەئىستا ھەيە و گرنگە ھەموولايەكمان ھەست بەو بەكەين، كەپىغەمبەرى خوا (عليه الصلاة والسلام) ئەفەرموئىت؛ (من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد) واتە؛ ھەر كەسك شتەك دابھىنەت لەسىستەمى ئىمەدا نەبىت و فەرمانى ئىمەى لەسەرنەبىت ئەوا دەدرىتەو بەسەرىدا و لىى وەرناگىرەت.^{۵۶}

رژىمى موسلمان (توحید)، سىستەمى دەسلەتلى ئىسلامىيە، گۆرىنى ھاتنەو كايەى ئىسلام لەرووى ئابوورى، سیاسى، كۆمەلەيەتى، روشنبىرى و ... ھتە لەھەموو رەھەندەكانى ژيانەو ئەمە پى دەوترى گوتارى سیاسى، بەكورتى پىكھاتو لەئوصلوى سى شت (قورئان، سونەت، خلفاء راشدىن). كەبەشىكى گەورەى ناو سىستەمە ئىسلامىيەكەيە.

پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم - دەستنىشانى سىستەمى سیاسى ئىسلامى كەردەو. سەرورەمان مەمەد كۆتا پىغەمبەرە - صلى الله عليه وسلم - و ئاینەكەشى كۆتايى ئاینەكانە، خوای گەرە و بالا، لەپەيامەكەيدا بۆ سەر زەوى دەفەرموئىت؛ (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...) ۳ المائە

واتە؛ لېرەدا دەبىت ئەو لەبەرچاو بگىرىن، كەخوای گەرە رازىيە بەوئى ئىسلام ئاینمان بىت، دەبىت بەچوك و گەرەى ئىسلام رازىيىن، گومانمان لەوەدا نە كەھەموومان بەجىاوازی دید و بۆچوونمان لەسەر ئەمە كۆكىن، كەمادام كۆكىن ئەم دەقە قورئانیە تەئویل ھەلناگىرەت، نە ھىچ وتەو باسكىتەر، ئەگەر مەرجه موسلمان بىن و شوئىنكەوتوو مەمەد بىن - صلى الله عليه وسلم - خۆ ئەو پىغەمبەرمان بوو و سىستەمە سیاسىيەكە سىستەمى پىغەمبەرایەتى بوو.

^{۵۶} سىرەى ابن ھەشام ج ۱ ل ۲۸۹

پېغەمبەرى خوادا صلى الله عليه وسلم دەفەرموئیت؛ دواى من پېغەمبەر نایەت؛
 كەواتە ئەو سىستەمە كۆتایى ھات. بەلام دواى ئەو سىستەمىكى نوڧ
 دەستپلەدەكات خۆى ئاشكرای دەكات وەك نیشانەى پېغەمبەرایەتى خۆى و
 سىستەمى سیاسى و بەرپۆەبردەنە ھەر خۆشى ھاكم بوو و فەرمانەرەوابوو -
 صلى الله عليه وسلم-، لەدواى ئەو سىستەمە ناوى نەناو سىستەمى
 دیموكراسى، بەلكو ناوى لێناو سىستەمى پېگەبشتوو، واتە؛ راشدین، دواى ئەو
 سىستەمە سىستەمىكى ترى ئىسلامى دەستنیشان دەكات بەناونیشانى سىستە
 مى ویراسەت كەھاوشپۆەى پاشایەتیه، بەلام لەناو دامەزراوێ ئىسلامیدا و
 لەبازنەى ئىسلامەكەدايە وەك نموونەى معاویەى كورپى ئەبوسوفیان رەزامەندى
 خواى لیبیت زۆرئىكتر لەخەلیفەكانى ئەمەوى و عەباسى عوسمانى...ھتد ئەمان
 لەشورای ئوممەت دەرچوو بوون، سىستەمى زۆر و ستەمكار بەزمانى ئەمرو
 (دیکتاتور)، ئەمیش دەشیت ھەر لەبازنەى ئىسلامدا بێت، بەلام وەك حەجاجى
 كورپى یوسفى سەقەفى، جەلالەدینى كورپى محەمەدى خەواریزم شا، بەدرەدین
 لوئلوئو، برکیاروق و توتوش...ھتد لەدواى ئەم قۇناغانە قۇناغیتر جیگای
 نابێتەو لەناو ئىسلامدا دەبێت بگەرێتەو بۆ سەرچاوە سەرەکیەكە كەسىستەمە
 راشدینەكەیه^{۵۷}

^{۵۷} دەقى ئەو فەرموودەیه كەئەلبانى - رەحمەتى خواى لیبیت - بەراستى داناو لەئیمامى
 ئەحمەدەو - رەحمەت و درودى پەرورەدگار بۆ سەر گیانى - رىوايەت كراو ئەو سىستەمە
 كەسەرورەمان باسى دەكات (تكون النبوة فيكم ما شاء الله أن تكون، ثم يرفعها الله إذا شاء أن
 يرفعها ثم تكون خلافة على منهاج النبوة، فتكون ما شاء أن تكون، يرفعها إذا شاء أن يرفعها، ثم
 تكون ملكا عاضا فتكون ما شاء الله أن تكون، ثم يرفعها إذا شاء أن يرفعها، ثم تكون ملكا جبريا،
 فتكون ما شاء الله أن تكون، ثم يرفعها إذا شاء أن تكون فتكون خلافة على منهاج النبوة ثم سكت). في
 مسند احمد.

تېبىنى؛ ھەندىك پېيانوايە كە لەدەسەلاتى "جەبابىرەكان" واتە؛ دەسەلاتى زولم و زۆر كەسەرۈەرمان - صلى الله عليه وسلم- باسى لىۋە دەكات مەبەست پىتى عەلمانىيە، ئەمە لەپراستىدا وانىيە، چونكە ئەگەر تەماشاي سىستەمەكە بىكەين ھەموۋى بەدۋاي يەكدا ئىسلامىيە و خەلكى مۇسلمان ھۆكۈمرانى دەكات، بەلام ئەگەر ھاتوو ناو و ناتۆرەي ئەم بەرنامانەي لەناو عالمى ئىسلامىدا پىادەكرا، بەلام ھەر سىستەمەكە ھاكىمىيەتى ئىسلام بوو، ئەوا دەشەيت بەسىستەمە جەبرىيەكەي (ئىستېدادى) مۇسلمان ھەژمار بىكرى، سىستەمى عەلمانى و سىستىمى دىموكراسى و سىستىمى سەرمایەدارى..تاد، ئەوانە ھىچ بەئىسلام ھەژمار ناكىرەت، ھىچ پەيوەندى بەئائىنى ئىسلامەوہ نىيە، بۇخۇيان بەرنامە و تايىبەتمەندى خۇيان ھەيە.

لېرەدا گەيشتېنە ئەو دەرئەنجامەي، كە بەفەرمودەي خۋاي بەرز و بالاو فەرمودەي پىغەمبەرى سەرۈەرمان - صلى الله عليه وسلم-، ئىسلام خاۋەنى سىستەمى ئىسلامىيە ھىچ ناۋىكى تر ھەلناگىرەت بىجگە لە خىلافەت... لەسەر چوار پاىيە گىرگ دادەمەزىرەت..

۱- ھاكىمىيەتى خوا

۲- دادپەرۋەرى و يەكسانى

۳- پەيمان بەستىن گۈيرايەلى

۴- راۋىژ و شورا

قورئانىش بۇ خۇي لەناو كۆمەلگە و كايەي سىياسەتدا كار لەسەر ئەو چوار تەۋەرەيە دەكات.

كەۋاتە شىاوترە بلىين؛ ((ئىمە خاۋەنى سىستەمى پىگەشتۈين، نەك دىموكراسى))، چونكە لەسەردەمى خىلافەتى پىگەشتۈو (پاشدىن) كە (۳۰) سالى خاياندوۋە باسى ئەۋە دەكاتەۋە بۇمان پىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم- لەسەر مەنھەج و رېبازى پىغەمبەرايەتى بوون (خلافة النبوة ثلاثون سنة)، بەلام

لەماوەی ئەم ۳۰ ساڵەیدا کەخەلافەتی پێگەيشتوو بوون، کوشتنی نێوانی هاوەلان و شەری فیتنە و ھەلگەرانەو لەئاین و دروستبوونی دەیان جۆر لەبیروباوەری جیاواز ڕوویداوە و دروستبووە.

پرسیار ئەوەیە ئەي چۆن ڕاشدین و پێگەيشتوو؟ چۆن لەسەر ڕێبازی پێغەمبەر بوو ئەم ھەموو ناپەھەتی و جەنگ و کوشتار و فیتنەيە تێدابوو؟

موەجیزەي سیستمە ئیسلامیەکە لێردا دەرەکەوێت..

چۆن؟

پێغەمبەری ئازیز- صلی اللہ علیہ وسلم- تەمەنی سیستمە پێغەمبەرایەتی و سیاسییەکەي ۲۳ ساڵ بوو.

خیلافەتی ئەبویەکر - ڕەزای خواي لیبیت - ۲ ساڵ و سێ مانگ بوو.

خیلافەتی عومەری کۆری خەتاب - ڕەزای خواي لیبیت - ۱۰ ساڵ و شەش مانگ بوو.

خیلافەتی عوسمانی کۆری عەفان - ڕەزای خواي لیبیت - ۱۲ ساڵ بوو

خیلافەتی عەلی کۆری ئەبوتالیب - ڕزای مەندی خواي لیبیت - ۴ ساڵ و ھەوت مانگ بوو.

خیلافەتی ھەسەنی کۆری عەلی - ڕەزای خواي لیبیت - شەش مانگ بوو.^{۵۸}

باشترین سیستمی سەر زەوی ئەم (۵۳) ساڵیە، ئەم سیستمە لەپێغەمبەرەو - صلی اللہ علیہ وسلم- تاحەسەنی کۆری عەلییە، چونکە لەژانی ھەموو موسڵمان و دەستە و کۆمەل و دۆلەتێکدا ئەم ۵۳ ساڵە دوویارە دەبێتەو، ھەرچی تێدا ڕوویداوە چارەسەری بۆ دۆزراوەتەو، کێشەکانی بەباشترین شێو چارەسەرکراوە، کەواتە بۆ ئەم ۵۲ ساڵە باشترین سیستمە و بەپێگەيشتوو

^{۵۸} تێبینی: ئەو مانگەي نادیارە دا بەش دەرکێتەو بەسەر ئەو ڕۆژانەي دەسلاتی ھەر پێنج خەلیفەکە.

ناوبراوه؟ ئه گهرچی ئهو هه موو رووداوه روویداوه تیدا، به هۆکاری ئه وهی له ژیا نی هه موو موسلمانیک ئه م ۵۳ سا له هه ر ده بی ت دووباره بی ته وه، ئی تر هه یه قو ناغی ئه بویه کری لئ دووباره ده بی ته وه و هه یه سه رده می عوسمان.. هتد، به لام ده توانین به هاوشی وهی ئه وان به رموشی ئیستا چاره ی بکه ی و بی ته ئه زمونیک.. که واته ئه مه سوننه تی خوا ی گه وره یه، وه سوننه تی خوا ی گه وره ش گۆرانگاری به سه ردا نایه ت.

خه لیفه له م سه رده مه دا ئه شیت جیاواز بی ت، هه رچه نده له م سه رده مه ی ئیستاماندا بیجگه له مه رجه گرنگه کان که ئاقل و موسلمان و بالغ و ئه وه ی که بنه رته ی، مه رج نیه خه لیفه وه ک جاران ده سه لات ی هه بی ت یاخود حوکم بکات یان بریاری جه نگ و لا بردن و دانانی بدات، ئه شیت وه ک پادشا و مه لیکه کانی ئیستا فه رمانر موای ی بکات و خاوه نی هه ندیک له ده سه لات بی ت و ستافی خیلافه ته که حکومه ت و پایه کانی ده ولت دابمه زرینن به گویره ی ئه و گری به نده ی که له نیوان (حاکم و مه حکومه دیه) یاخود ده سه لاتدار و خه لکدایه و له ئیسلامدا ئه و گری به نده یاخود ئه و به یعه ته به (کلکم راع و کلکم مسؤل عن الرعيه) ناسراوه، یاخود ده شیت خه لیفه ره می بی ت و ته نها وه ک باوکیکی روحی دانرا بی ت و کرداره کانیت ره زی ر و وه زاره ته کانی خیلافه ت بی به ن به رتوه.

خه لیفه له ئیسلامدا ه یچ پیرۆزی و گه وره ییه کی نییه: واته: وه ک خه لکه که ی ناو ده سه لاته که یه تی، مه گه ر ته قوا و وه رع و دینداری خۆ ی پله و پایه ی به رزه بکاته وه به مه رجی دادپه ره وه ی و ئیحسان و.. هتد به رزه ده بی ته وه وه ک خوا ی گه وره له باسی وه ی ئه مر دا ده فه رمویت: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ ۵۸ النساء

واته: بیگومان خوا فه رمانتان پیده دات که ئه مانه ت بده نه وه ده ست خاوه نه که ی، هه رکاتیکیش دادوه ریتان کرد له نیوان خه لکید، دادپه ره وانه فه رمانر موای ی بکه ن به راستی خوا به جوانترین و چاکترین و ته واوترین شیوه ئامۆژگاریتان ده کات، به راستی خوا هه می شه و به رده وام بی سه ر و بی نایه.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ ٥٩ النساء

واته: ئەى ئەوانەى باوەڕتان هێناوە، فەرمانبەردارى خوا و پێغەمبەرە فەرمانەرە واکان بکەن کە لە خودى خۆتان، خۆ ئەگەر لەشتیکدا بوو بەکێشەتان، ئەو کێشەى بگێرێنەووە بۆلاى خوا و پێغەمبەرەکەى - صلى الله عليه وسلم - کە پياده کردنى قورئان و سوننەت دەگەيەنیت، ئەگەر ئێوە باوەڕتان بەخوا و پێغەمبەرەى قىامەت هەيە، رەفتارکردنتان بەو شێوەى چاکتر و رونتر و پەوانترە.

وەلى ئەمر بەکۆ ناوى هاتوو: واتە وەلى ئەمرێک گۆڕاى دەکریت، کە پابەندییت بە فەرمانەى خواى پەروەردگار و پێغەمبەرەکەى - صلى الله عليه وسلم -!

پاشان خواى پەروەردگار دەفەرمویت: ﴿الْم تَر إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أَنزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنزَلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾ ٦٠ النساء واتە: ئایا نابینیت و سەرسام نیت لەو جولهکانەى کە وا نیشان دەدەن، باوەڕیان هێناوە بەوێ بۆ تۆ پەوانەکراوە، وە بەمەش کە پێش تۆ پەوانەکراوە بۆ پێغەمبەرەکان کە چى دەیانەوێت رووبکەنە زۆردار و جادوگەر و خوانەناسان، تا دادوەرییان لە نیاواندا بکەن و چارەسەرى کێشەکانیان بکەن، لە کاتێکدا فەرمانیان پێدراوە کە باوەڕیان بەشتى ناپارێست و نادروست نەبێت، شەیتانیشت دەیانەوێت بەرمو گومراپێهەى دوور و بێ سنور بیانبات.

شىكارى و ھەلھىنجانى چوار تەوەر لەم ئايەتە پىرۆزانە لەسەر ۋەلى ئەمر:
يەكەم: لەسەر ۋەلى ئەمرەكان واجبە، كەشەمانەتى ئەو خەلكە بپاريزن، سەرۋەت و سامان و نەوت و نانپان نەدزن و خەلكى ئەو ۋلاتە لەسەر دىندارى نەخەنە زىندان و خۇيان سەرۋەت و سامانى ئەو خەلكە بپاريزن، بەدادپەرۋەيى و عدل ھۆكۈم بىكەن لەنئوانى خەلكىدا، بەمەقالىدى قورئان ھۆكۈم بىكات، ئەو كاتە دەبىتە ۋەلى ئەمر.

دوۋەم: ئەبىت نوپۇز خۇيىن بن لەمزگەوتەكاندا بىپىرىن ئەمرىش بىكەن بەخەلكى بەنوپۇز و بىرى قىيامەتپان بخەنەوۋە ئەو كاتە دەبنە ۋەلى ئەمر.

سېيەم: ھەموو گەردىنكەچىەكى خەلكى بۇ ۋەلى ئەمر و بەقسەگەردىنپان لەسەر بنەماي ئەو ەيە كەخۇيان پىادەكەرى قورئان و سوننەت بن، ئەگەر بوون ملكەچپان واجبە، ئەگەرنا شۆرىشكەردن واجبە.^{۵۹}

چوارەم: ئەو مەرجه دەستورىيە، كەئىمانى قىيامەتى كامىل دەكات ئەۋىش ئەو ەيە دەستورى ۋلات ھىچ بەربەرەكانىي نىە لەگەل قورئان و سوننەتدا، ئەم دەستورە ئىسلام سەرچاۋەكەيەتى، داعى و ھاكىم ۋەك يەك دەبن. واتە: پىشەي ھاكىم بانگخۋازىە لەگەل ئىدارەدا، ئەۋكات خوا فەرمانپەرۋايى خەلكى دەكات لەرپىگاي دەستور و قانون و ياساكانى كەقورئان و سوننەتەكەي پىغەمبەرە - صلى الله عليه وسلم- نەك طاغوتەكان.^{۶۰}

^{۵۹}(الاسلام والسياسة الرد على شبهات العلمانيين ل ١٥٧.. د.محمد عمارة)
^{۶۰} الخطاب الدينى بين التجديد لاسلامى والتبديد الامريكى ل ١٧، .. د.محمد عمارة)

سىستېمى سىياسىي ئىسلامى:

سىستېمى سىياسىي ئىسلامى كۆمەللىك بىنەماي دەزگاي پىكەمەگىرداۋ و پەيۋەندىدارن، لەنىۋانى دەزگاكانى فەرمانىرەۋايى و ئالىيەتى كاركىردنى حكومت، خاۋەن كارى تايىبەت و ئامانجى جىلاۋازە بۇ پاراستنى تاك و دىيارىكىردنى سنور بۇ پەرۋەردەكىردنى كۆمەلگە و دەستەكانى ناو ئەو كۆمەلگەيىيە، ئاۋىتتە بوۋنى ھەمۋو دەزگا و فەرمانىگاكان بۇ ھەلسان بەكار و ۋەزىفەى خۇيان بۇ پىكەستنى نىۋانى تاك و خىزان و كۆمەلگە دەسەلات.

لە روۋى زمانەۋانىيەۋە سىستېمە؛ واتە؛ ئەو پەت و دەزوۋەى كەگەۋەرو و لوئۇ پىن دەھۋىرەتەۋە رىكەدەخرىت.

سىستېمە لەروۋى زاراۋەيەۋە؛ كۆمەللىك لەياساۋ رىسا كەنىۋانى كۆمەلگە رىكەدەخات لەروۋى رەھەندى كۆمەلگە و ئابوۋرى و سىياسى و بىروباۋىر و پەرۋەردە و خويىندىن، كەھەمۋوى مەبدەئى پەرۋەردە و ياخود فەلسەفەى پىگەياندىنى گەلە بۇ بۈرەكانى سىياسى و ئابوۋرى و ئىدارى و فىركارى.

پىناسەى سىياسەت؛ واتە ھەلسانى خاۋەن دەسەلات بۇ چاكسازى بارو گۈزەرانى ژىردەستەكانى.

ئىسلام؛ ئەو ئاينەيە كە لەلاى خۋاي گەۋرە بەكۆمەللىك رىسا و ياسا ھاتۋتە خوارەۋە بۇ مەۋقەكان كەبەندايەتى خۋاي گەۋرە بىكەن، ھەمۋوى ئەو سىستېمە سىياسىيەى كەئامازەمان پىداۋە لەدەۋرى ئەۋەدا دەسۋىرەتەۋە كەخەللى خۇشگۈزەران بن و ھاكىم و دەسەلاتدارى بىرى قىيامەت و بەندايەتيان بخاتەۋە تا ھەست بەگەرانەۋەيان بىكەن بۇ لاى پەرۋەردىگارىيان.

ئەم تىگەيشتەنە جىلاۋازترە لەھەمۋو سىستېمەكانى تىرى ژيان، كەئەۋانىتر ھەمۋو گىرنگى ئەدەن بەبۋارى ژيان و قىيامەت و مردن و بەژيانىانەۋە نابەستەۋە،

جىاوازى سىستەمى سىياسى ئىسلامى لىرەو سەرچاۋە دەگىرىت، كەخۋاى گەورە پاستەوخۇ ئاراستەى دەكات، لەپىگى قورئان و سوننەتەو پاشان خەلىكى موسلمانەو.

ئەم سىستەمە پىكھاتە و ئاكارى ئىسلامى و مەۋىيە؛ ژىار و شارستانىەتى لەسەر بوونىاد دەنرىت، كەفەلسەفەى پەرەردەى مەۋقەكانە، كەدەلەن ئاكارى ئىسلامى واتە؛ كۆمەلەك پەرە و ئەحكام و دىدو تىروانىنى نەگۆر بۇ گەردوون و ژىان و مەۋق و خوا، كەئىسلام بۆى وئناكرەو، تائەۋىتە بىت لەناو تاك و كۆمەلگەدا و لەپىگى وئستەكانى ژىان و ئەزمونى جىاوازمە ئامانجى ژىان دىاربىكەن.

فەلسەفەى پەرەردەو ئاكارى ئىسلامى لەناو سىستەمى ئىسلامىدا دابەش دەبىت بەسەر سى بەشدا:

يەكەم؛ ئاكارى بەرزى ئىسلامى؛ ئەم ئاكارە بەرزە واتە بەرزبەوونەو مەۋق بۇ بەرزەرىن پەلى ئاكار ئەۋىش مافى پەرستىن و حەق و دادپەرەرى و ئىحسان و حىكمەتى مەۋقەكانە، كەئەمەش بەرزەرىن ئاكارى ئىسلامىيە..

دوۋەم؛ ئاكارى شارستانىەت؛ ئەو ئاكارانەى پەيوەندىان ھەيە بەپىشكەوتنى بوونىادى شارستانىەتى ئىسلامى، كەپىشكەوتنى ئەقلى و ھۆش و ئاۋەدانكردنەۋىيە، ەك دادپەرەرى و يەكسانى و ئازادى و كار و ھىز و ئاسايش و ئاشتى و جوانى... ەتد.

سىيەم؛ ئاكارى سەۋىتى مەۋق واتە فەطەرە، ئەمەش پەيوەستە بەرەۋىشى مەۋقە موسلمانەكانەو كە لەگەل يەكتەدا پىادەى دەكەن بۇ بەرپاكرەدى خۆشەۋىستى، ەك رەحمەت، راستگۆيى، پىكەو ژىان، ئەمانەت، ئازامى، سەپاسگوزارى، رەزگەرن، گەتوگۇ، ئامۇزگارى..ەتد.

ئەم ئاكارە واىكردوۋە لەكۆمەلگەى ئىسلامىدا جىاوازيىت لەناو كۆمەلگەكانى تىرى
دنيا و بەتايىبەت لەپۇژئاوا.

لېرەدا پرسىيارىك دېتە پېشەوو دەلىت: ئەى بۇ كۆمەلگەى ئىسلامى ئىستا ئەم
ئاكارانە بەزەقى تېدا نابىنرىت؟

لەوئامدا دەلىين: ((ھۆكارەكەى فەلەسەفەى پەرورەدە و خويىندى پۇژئاوايىە،
كەدەزگاكانى عەلمانى لەولاتى ئىسلامىدا كاردەكەن و بەھەموو شېۋەيەك
قۇرخى ھەموو ئۆرگان و دەزگاۋ راگەياندىن و تەنانەت خويىندى و زانكۆ، تەنانەت
نوسراۋەكانىشىيان كىردوو لەرووى كىتېب و گۇقار و پۇژنامەكانەوو..))

كەواتە ئەوئى ئىستا پەخشەكرىت ئاكارى ئىسلامى نىە، بەلكو ئاكارى عەلمانىە
لەناو جىهانى ئىسلامىدا بۆيە پۇژىك خەلكەكە لەسەر پراگماتىكى و جارىكىتر
لەسەر مىسالى جارىكى دىكە لەسەر مادى و ماۋەيەكى تر لەسەر وجودى
پەرورەدە دەكەن، گەلى موسلمانىيان لەنېۋانى زەمى و ئاسماندا ۋەستاندوۋە
نەئەۋەيە بلىين موسلمانىن نەئەۋەيە بوپىرن لەبەر خەلكە موسلمانەكەش حاشا
لەئىسلامەكەش بىكەن^{٦١}.

بىناغەى چوارەم: سەرۋەت و سامان و ئابوورى:

گوتارى ئابوورى ئىسلامى بۇ پاراستنى سەرۋەت و سامانى خەلكى و ئابوورى
ولاتە بەگىشتى دابەشكردى داھات و كانزا و بەروبوۋمەكانى زەمىيە
بەدادپەرۋەرانە، پاشان چاودىرىكردى و پاراستنى لەھەموو كارەساتىكى
سروشتى، ياخود بەھەدەربردنى، يان قۇرخ كىردنى (مۇنۇپۇل)..

سىماى گوتارى ئابوورى بەشى سەرەكى لەسىستەمە ئابوورىيەكەۋە سەرچاۋە
دەگرىت، لەبەرئەۋەى سىستەمى ئابوورى ئىسلامى گوتارەكەى برىتتيە لە

^{٦١} السياسة والحكم د. حسن الترابي.. سوودم لەكۇتايى كىتېكەى ۋەمرگرتوۋە كەموك فەرھەنگى
زاراۋەى سىياسى بەكارى ھىناۋە... ل ٤٧٣-٤٧٩

هەلسوگەوت و ئاكارى ئىسلامى كە لەراستىدا لكاوہ بەبىروباوہر و ڕەموشتى ئىسلامىيەوہ، لەبەكارهينانى داھات و دەسكەوتە مادىيەكان، كەپىداويستى و تىركردنى مرۆڤەكانە.

گوتارى ئابوورى ئىسلامى سەرچاوہكەى لەبىروباوہرەوہيە، ديدو تىروانىيىكى ھەر دوو ژيان ئەداتە مرۆڤى موسلمان لەم جىھانە و لەپۆزى قىامەتدا، ھەنگاو ھەلدېنيتەوہ لەسەر قورئان و سوننەت، ئەم سەرچاوہيە لەقورئان و سوننەت شىكار و ليوردبوونەوہى زۆرى نەداوہ، تا بېيتە زانستىكى ئابوورى، بەلكو بنەماكانى زانستى ئابوورى دەستنيشانكردوہ و ئەوہيتىرى ليگەراوہ بۆ مرۆڤەكان كەئىجتىھاد و ليوردبوونەوہ و ليكۆلینەوہ دەربارەى بكەن، دەيان زانا و ئابوورىناسى گەورە لەجىھانى ئىسلاميدا ناوو ناوبانگى ھەيە، كەھەموو خاوەن پەرتوك و تىۆرى ئابوورى سەربەخۆن لەسەر بنەماى قورئان و سوننەت^{٦٢}.

گوتارى ئىسلامى لەمەر ئابوورى و سەرۆت و سامان، ڕېنمايى لەبىروباوہرى ئىسلامىيەوہ وەرەگرت، كەسنور و چوارچىوہكە پەيوەندى ھەيە بەبەخشين و پاشەكەوتکردن، خواى

موتەعاليش دەفەرمويت: ﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا﴾ ٢٩ الاسراء

واتە: نەكەى ئەوہەندە دەست نوقاو بيت وەك ئەوہى كەدەستى بەكۆت و زنجير بەگەردنيدا ھەلواسرابيەت، ھەروہا ئەوہەندەش دەستت پان مەكەوہ، دەستبلاو مەبە كە ھيچت بەدەستەوہ نەميئەت، لەوہودوا بكەويتەبەردەم لۆمەو سەرزە نشتى ئەم و ئەو، وە ھيچت بەدەستەوہنەميئەت و بەھەناسەساردى و ناويميدي بۆى دانيشى.

^{٦٢} ا.د.عبدالجبار السبھاني -سمات الاقتصاد الإسلامي- ل ٧

جياۋازى گوتارى ئابوورى ئىسلامى و سەرمايدارى

بۇ دەرختىنى گوتارى ئىسلامى ئابوورى پىۋىستە بەراوردىك لەنىۋان سىستەمى ئىستاي ئابوورى كەسەرمايەدارىيە لەجىھاندا و سىستەمى ئابوورى ئىسلامى بىكەين بۇ ئەۋەى گوتارەكەمان لەپىگى ئەۋ بەراوردەۋە بۇ بەرجەستە بىيىت. لە سىستەمى سەرمايەدارىدا تۋانا و كۆششەكان بۇ بەرژمۋەندى تايىبەت و كەسايەتيە دەۋلەمەندەكان و كۆمپانىا زەبەلاخەكانىيە، گوتارى سەرمايەدارى پىۋايە كاتىك بەرژمۋەندىيە تاكە كەسىيە تايىبەتەكان ھاتەدى، ئەۋا بەرژمۋەندى گىشتى دىتە دى بۇ كۆمەلگە!

زاناي ئابوورى ناسى جىھانى (ئادەم سىمىس) دەلىت، ئىمە پەچاۋى ئەۋەناكەين كەقەسابىك يان نانەۋايەك رىزمان بگرىت ياخود خىرمان پىبكات و نانى ئىۋارە مان بداتى، بەلام ئىمە چاۋەپىتى ئەۋەدەكەين بىكەن، ئەۋىش لە روانگەى بەرژمۋەندى شەخسى خۇيانەۋە، ئىمە ئىنسانىيەتى ئەۋان نادۋىتىن، بەلام خۇشە وىستى ئەۋان بۇ خۇيان دەۋلىتىن، ھەروا باسى پىۋىستىيەكانمان ناكەين، ۋەلى باس لەقازانجى ئەۋان دەكەين!!^{۶۳}

بەراوردەكە زياتر لىرمۋە دەرەكەۋىت لەگوتارى ئابوورى ئىسلامىدا، ئەۋىش لەسەربنەماى بەندايەتى ھەنگاۋ ھەلدىنىتەۋە.

چالاكى ئابوورى ئىسلامى سەرچاۋەكەى بەندايەتيە، كاروكردارى بازارو ۋەبەرھىنان لەئىسلامدا بەندايەتيەكى گەۋرەيە و بەۋ ھۆكارە مرۇف دەتۋانىت لەپەرۋەردىگارى نىزىك بىيىتەۋە، ھەر بەھۆكارى خىزمەتەكانى كەدەيكات بەكۆمەلگەكى، پىچەۋانەكەشى، ھەر گەندەلى و فەساد و چەۋاشەكارى و فرت و فىلىك خاۋەنەكەى بەرمۋ سەرگەردانى و سەرلىشىۋاۋى دىناۋ قىيامەت دەبات، تىۋرى ئابوورى ئىسلامى گىرنگى دەدات بەبەرژمۋەندى خەلكى و كۆمەلگا بەگىشتى پىش ئەۋەى بەرژمۋەندى تاكە كەس بپارىزىرىت. پىغەمبەرى خودا -

^{۶۳} آ.د.عبدالجبار السبھاني -سمات الاقتصاد الإسلامى- ۹ل

صلى الله عليه وسلم- دەفەرموئىت: (لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه)

واتە: كەسىكى موسلمان ئىمانى دامەزراو نابىت، تا ئەۋەى بۇ خۇى پىيخۇشە بۇ برا موسلمانەكەشى پىيخۇشەيت.

سىماى گوتارى ئابوورى ئىسلامى:

يەكەم، گوتارى ئابوورى ئىسلامى جىاكارى لەنىۋانى ئامانچ و كەرەستەدا دەكات بەرۋونى، چالاكى بەرەمە ئابوورى ئىسلامىەكان ئاراستەى بەكارەينەر دەكات، بەكارەينەر مەبەست بەچالاكى پارە و سەرۋەت و سامانە، بۇ ئەۋەى كەسىكى تەندروست چالاكى گەرەى ھەبىت بۇ خزمەتى زىاتر، نەك بەتەنھا لەپىناۋى سوود و قازانچ، بەلكو ئامانجى گوتارى ئابوورى ئىسلامى زىاتر پەيۋەندى ھەيە، بەيروبلاۋەرمۈە بۇ ئەۋەى رزق و كەرەمەتى مرۇف پارىزراۋبىت، لەسەر بنەماى گوتارى قورئانىيە، چونكە مرۇف خۋاى گەرە رىزى گرتوۋە و كەرەمەتى پاراستوۋە، «ولقد كرمنا بني آدم...» ۷۰ الاسراء

پاشان مرۇف ئاۋەدانەكەرەمۈە و جىنشىنكرۋاى فەرمانى خۋاى پەرۋەردگارە لەسەر زمويدا (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) ۳۰ البقرە لەگەل ئەۋەشدا مرۇف ھەموو كارەكانى بۇ بەندايەتە، جا يەكەك لەكارەكانى مرۇف بىرۋى ژيانە، بەتاك و كۆمەل ئەمەش لەچارچىۋەى سىماى گوتارى ئابوورى ئىسلامىدەيە، (وما خلقت الجن والانس إلا ليعبدون) ۵۶ الذاريات..

دوۋەم: سەرۋەت سامانە گىشتىەكان، بۇ ھەموۋانە، مۇلكايەتى زەمى و زار بۇ ھەموۋانە، بەيەكسانى دابەش دەكرىت بەپىنداۋىستى مرۇفەكان، پاشان تىركردنىان لەپىنداۋىستى ئابوورى و سەرۋەت و سامان بەيەكسان و بەچاۋى ھاونىشتىمانى، بن رەچاۋكردىنى رەگەز و جۆرى پىست و تەنانەت بىروبلاۋەرىش.

سپیه، سیمای گوتاری ئابووری کاروچالاکیهکانی کۆمه‌لایه‌تیه، یاخود مولکی و تاییه‌ته بۆ هیچ کهس نیه، ده‌ست بگریت به‌سەر سه‌روه‌ت و سامان و قۆرخکردن و چه‌واشه‌کاری، به‌لکو ئاراسته‌ی کۆمه‌لگه‌ ده‌کات به‌وه‌ی نه‌ زهره‌ر بدات له‌خۆی و له‌کۆمه‌لگه‌ و بنه‌مای (لا ضرر ولا ضرار...) به‌کاردێته‌وه، چه‌خت له‌سەر پابه‌ندبوون به‌ئه‌حکام و باسه‌ بابه‌تیه ئابوورییه‌کان ده‌کاته‌وه.

چواره‌م، گوتاری ئابووری ئیسلامی له‌سەر بنه‌مای پیکه‌وه ژیان و مافه جیاوازه‌کان هه‌نگاو هه‌لده‌نێته‌وه، وەک ئاوه‌دانکردنه‌وه و دادپه‌روه‌ری و کارکردن و مولکه تاییه‌ته‌کان و پێداویسته‌یه‌کان، هه‌موو ئه‌مانه له‌سەر سیسته‌می دابه‌شکردنی ئیسلامی سه‌رچاوه ده‌گریت. کارکردن و مولکایه‌تی به‌شپۆیه‌یه‌کی ره‌وا هه‌ردووکیان پیکه‌وه دابه‌شکه‌ری فه‌رمان و چالاکیه‌یه‌کان له‌ناو کۆمه‌لگای موسلماندا و ئه‌م دوو سه‌رچاوه مولکایه‌تی و کارکردن سه‌ره‌کیتترین کارو چالاکي و ته‌موزیفکردنی خه‌لکی به‌گشتی و له‌هه‌مانکاتدا وه‌به‌ره‌ێنان و ده‌ستکه‌وت و سووده‌کانه، به‌لام به‌و شپۆیه‌یه‌ی که‌گوتاری سیاسي ئیسلامی له‌رووی ئابوورییه‌وه داوای ده‌کات.

پنجه‌م، گوتاری ئابووری ئیسلامی له‌رێگای توانامه‌ند و خه‌لکی پسپۆر له‌بواره جیاوازه‌کاندا و دادپه‌روه‌ی له‌رووی دابه‌شکردنی کارو چالاکیه‌یه‌وه، ئه‌مه‌ش واده‌کات به‌کاره‌ێنه‌ر و سوودمه‌ند، سوودی باش وه‌ربگرێ، ئه‌رکی رێکخه‌ستنی ئه‌م پرۆسه‌یه له‌رێگای حکومه‌ته‌وه ده‌گریت بۆ ئه‌وه‌ی به‌رپرسیاریتی له‌ئه‌ستۆدا بگریت، تا دادپه‌وره‌ی و یه‌کسانی له‌ئابووریدا بچه‌سپینیت بۆ خه‌لکی به‌گشتی.^{٦٤}

^{٦٤} موسوعة الاقتصاد الإسلامي في المصارف والنقود والأسواق المالية (ب.٣، ل.١٣٥)

ئىسلام و گشتگیری (شمولی)

ئایینی پیرۆزی ئىسلام گشتگیره، شمولیه، باس و خواستی تایبەتی ھەیه لەسەر ھەموو ھەرنەنگەکانی ژيان و ڕەھەندەکانی ھەر لەتاکە کەسەوێ تا دەگاتە دەسەلات و ھۆکمرانی، لەئاو خواردنەوێ تا دەگاتە پەرورەدەکردنی منداڵ لە کۆمەڵگاوە تا دەگاتە دامەزراندنی سوپا.

ئىسلام ھەموو سیستەمە کۆمەڵایەتیەکانی لەخۆگرتووە لەسیستەمی سیاسی و ئابووری و سەربازی و دبلۆماسی...ھتد، چارەسەری پێیە بۆ ھەموو کێشەکان ئىسلام دین و دەولەتە، ئاینێک نێ پێکھاتبێت لەھەندیک بېرو بۆچوونی کەھەنوتی و گۆشەگیر بێت و تەنھا لەبۆاری بەندایەتی و ھەندیک سروت و توقصاتی دینیدا بوونی ھەبێت. ئىسلام پێچەوانەى ھەموو ئاینەکانی تری ئیستانى سەرزەمینی، پێغەمبەرەکەى ھەمانرەو بوو، وەزیری ھەبوو، ڕاویژکاری ھەبوو ڕاویژیان کردو، دەستورەکەى سیمای ھەموو ڕەھەندەکانی ژيانى تیدا دەستنیشانکراو، دامەزراوێ سوپا و یاسا مەدەنیەکان لەمیرات و تەلاق و نیکاح... ھتد لەخۆ گرتووە.

کاری دبلۆماسی و ئەتەکتی دەولەتبوون و جۆری مامەلەکردن سیاسی و گۆڕینەوێ نامە و دیدو بۆچوون لەگەڵ سەرکردە و زلھیزەکانی دنیادا ئەنجامداو، ئاگاداربوون بەرپوشی سیاسی ناوچەکە و جیھان بەگشتی.. لەدوای پێغەمبەرەکەى - صلى الله عليه وسلم- خەلیفەى پێغەمبەر دەستنیشانکراو، دوای خەلیفە ئەبوبەکر، ئەمیر و لێپرسراوی ئیمانداران دەستنیشانکراو کەعومەر بوو، بەدوایاندا ھۆکم و دەسەلاتی جۆراو جۆر لەناو خودی سیستەمی سیاسی ئایینی ئىسلامدا بوونی ھەبوو، ئەزموونێکی دوورو درێژی ھەیه لەبەرپەرێکردن و لەسیاسەت و لەپرووی سەربازی و لەپرووی ئابووری...ھتد. کەواتە ئىسلام ئاینێکی گشتگیرەو خوای گەورەش ۷۲ جار باسی دەسەلات و ھۆکمی کردووە لەناو قورئاندا... ھەرۆھا پەرۆدگار راستەخۆ لەقورئاندا ئاماژەى بەگشتگیری ئىسلام کردووەو دەفەرموێت: (قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) ۱۶۲ الانعام

واته، ئەي پێغه‌مبەر صلى الله عليه وسلم، ئەي ئيماندار بێن، بەراستی نوێژو
خواه‌به‌رستی و ژيان و مردنم بۆ خوا، به‌روه‌ردگاري جيهانه‌كان ته‌رخان کردووه.

ئىسلام بۇ ئەۋە ھاتوۋە كۆيلايەتى نەھىلىت:

خوای گه‌وره به‌ئازادی مرقۆی دروست‌کردوه، ئازادی دراوه به‌هه‌موو که‌س له‌ژياندا، که‌س کۆيله‌ی که‌سیکی تر نه‌، ئه‌مه‌ش له‌ئیسلامدا وا سه‌پینراوه که له‌بنه‌په‌تا هه‌موو که‌س ئازاده، له‌هه‌لسوکه‌وتی، له‌هه‌لبژاردنی، له‌ویستی، له‌ئاره‌زووی، له‌هه‌موو فهره‌نگه‌کانی ژياندا مرقۆف ئازاده سه‌راپا، هه‌یج که‌س له‌م ژيانه‌دا هه‌یجی به‌سه‌ردا نه‌سه‌پینریت بۆکارکردن، مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی ویست و ئاره‌زووی خۆی له‌سه‌ریه‌تی به‌ئازادی ده‌یکات.

لەسەر بوونیادی ئەم ئازادییە: مەزھەبە لەوێست و ئازەزەکانی خۆی گەورە
لەپرسینەوهی لەگەڵ دەکات، خۆ ئەگەر کەسێک هەر شتێکی بەزۆردا بەسەپڵێت
و زۆرە مەن بێت لەهەڵبەاردنی خۆی و ئازەز و وێستە خۆی نەبێت ئەوا پێی
ناوتریت ئازادی، یان بەهێز کاری پێبکێیت، لەچاڕچۆیە ئازادی و ماف دەچێتە
دەروە، کەواتە خۆی گەورە لەسەر ئەم بنەمایە لێپرسینەوه لەگەڵ مەزھەبەکان
دەکات لەقیامەتدا، پێغەمبەرمان - صلی اللہ علیہ وسلم- لەمبارەیهوه
دەفەر مەوت؛ (ان الله تجاوز لی عن أمتی الخطأ والنسین وما استکرها علیہ).

واته: خَوای گه‌وره قه‌له‌می لیخۆشبوونی هی‌ناوه به‌سه‌ر هه‌له‌و بیرچوونه‌وو به‌زۆر لیک‌ردن ئۆمه‌تی ئیسلام.

ئەگەر مەرۇف بەزۇر كارىكياڭ پىكىرد لەدەسەلەت و ئارەزوى خۇيدا نەبوو، ئەوا بەزۇر دەيسەپىنىت بەسەرىدا، لەمبارەشمەو كەبەزۇر كار بەمەرۇف بىكرىت ئازادى تىدا لەدەستىدات، لەئىسلامدا بەمە دموترىت. زۆرەملى و ئىجبارىكرىن بەپاساو بۇ خاوەنەكەى دەگەرپىتمەو. خاوى گەورە لىيخۇش دەبىت، پىچەوانەكەشى ئەوەيە كەمەرۇف بەئارەزو و وسىتى خۇى كار ئەنجام بدات، ئەوا خاوى گەورە لىپرسىنەوئى لەسەر دەكات، چونكە خۇى ھەلىبىزاردووە دەبىت تواناى

وہلامدانہوہى ھەبىت لەقىامەتداو بەرپرسىارىيەتى لەئەستۆ بگرىت، ياخود دەبىت چاۋەرۋانى پاداشت و سزابىت لەسەرى.

بە لەداىكبووونى پىغەمبەرى ئىسلام- صلى الله عليه وسلم- ئازادى دەستىپىكرد، كاتىك ھەۋالى لەداىكبووونى محەمەدىان دايە مامى لەخۆشى لەداىكبووونى كۆيلەيەكى ئازادكرد!

پاشان ۋەك پەيامىك بۆ مرۇقاىيەتى ئەو كەسەى كەكۆيلە بوو لەمالى پىغەمبەردا- صلى الله عليه وسلم- سەرۋەرمان كرىدە كۆرى خۆى.. ئەو بوو كەرايگەياندى ئىتر كۆيلەيەتى باۋى نەماۋە.

لەناۋ ەەرەبدا شەرىفەكانى قورەيش لەسەر "موزدەلىفە" دەۋەستان، خەلكى كۆيلە و جىگاكانىتر لەكاتى ھەجدا لەسەر "ەرەفات" دەۋەستان، بەلام پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- ئەو چىنايەتيەى نەھىشت، بەلكو بەپىۋىستى دانا دەبىت ھەموو مرۇقەكان ۋەك يەك لەيەك جىگادا دەبىت رابوەستن، لەناۋ ەەرەبدا ئەۋەى خەلكى ئەو ناۋچە و بەتايىبەت قورەيش نەباۋىيە ئەۋا كۆيلە و ژىردەستەى قورەيش و شەرىفەكانى مەككە بوون، پىغەمبەرمان - صلى الله عليه وسلم- ئەو دىدو بۆچۈۋنەشى كۆتايى پىھىنا، بىلالى ھەبەشى بەپىلى پەتى خستە سەر كەعبەو بانگى پىدا لەسەر كەعبەدا، ئەو پەيامە بۆ مرۇقاىيەتى بوو، كەكۆيلەيەتى لەئىسلامدا كۆتاي ھات، مرۇق رىزى ھەيە ۋە دەبىت رىز لەئازادىيەكانى بگىرىت، سەلمانى فارسى كۆيلەى جولەكەيە ئىسلام ئازادى دەكات، پاشان دەبىتە گەرەترىن سەرگەردەى سەربازى ناۋ ھەموو قورەيش و شەرىفەكانى، پاشان لەۋە گەرەترىش سەرۋەرمان لەبنەمالەى خۆى ھەژمارى دەكات، سوھەبىى رۆمى لەدۋاى ئەۋەى كرىكارىكى دەست رەنگىن بوو لەناۋ قورەيشدا، بەلام بۆ ئازادبوونى خۆى لەناۋ ئىسلامدا ھەموو سەرۋەت و سامانى خۆى دەبەخشىت، تەنھا بۆ ئەۋەى لەگەل ئىسلام و مۇسلماناندا ژيان بكات، ئىتر تام وچىژى ئازادى دەكات.

شەرىعەتى ئىسلام ھات، ۋەك سەرەتايەك كرىن و فرۆشتنى مرۇقى ئازادى قەدەغە كرد؛ واتە ئەو كەسەى كەكۆيلە نيە نابىت بگىرىتە كۆيلە، لەسەر بنەماى

ئەو ئايەتە ھەرامىكىرد كەدەفەرموئەت؛ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾

۱۳ الحجرات

واتە؛ ئەى خەلكىنە ئىمە ھەمووتانمان لەنىرو مئەك دروستكردووە كە باوكە ئادەم و دايكە ھەوايە، كەردوويمانن بەگەلان و تىرمو ھۆزانى جۆربەجۆر، تا يەكتەر بناسن و پەيوەندىتان خۆش بىت بەيەكەمە، بەراستى بەرترىنتان لاى خوا ئەو تانە كە زۆرتر لەخوا ترسەو ھەمانبەردارى خوايە، بىگومان خوا زانا و ئاگايە بە ھەمووان.

ھەروەھا بەتاوانە گەورەكان ئاماژەى پىكردوووە ھەركەس كەسىكى ئازاد بكاتە كۆيلە، واتە؛ وەك مەرقۇف كوشتن و زىنا و... ھتە وايە، لەئىسلامدا ياسا دانراوە بۇ كۆيلەكان، بەياسا رىكىخستوو، كەدەبىت پەيمان لەگەل ھەموو كۆيلەبەكدا ببەستىت و دواى ئەو ماوەيە ئازاد بكرىت ئەگەر پياو بوو، بەلام بۇ ئافەت ھەمانشپەيوە ئاسانكارىيەكى تر كراوە لەياساى ئىسلامدا. ئافەتەتان دواى شوكرەدى و مەندالوونى لەكۆيلە دەردەچىت، ھەرگىز كرىن فرۆشتنى پىناكرىت، ياخود لەياساى ئىسلامدا ئەگەر بەگەلتەو بەكۆيلەكەت بلىت ئازادى ئەوا دەست بەجى ئازادە، بەمەرجى يەك شاھىد ئاگادارىت، يان ھەر كەسە لەكۆيلەكەى بەت بەلەدانى ئەگەر ئازارىشى پىنەگات لەئىسلامدا ئازاد دەبىت، بىجگە لەوى كەدەبىت مامەلەى وەك مەرقۇف ئاسايەكانىترى لەگەلدا بكات و، نابىت ماندووى بكات، ياخود ئافەتەتانى كۆيلە و كەنیزەك بۇ كارى خراپەكارى بەكاربەترىت (لەش فرۆشى)، دەست بەجى قازى لەئىسلامدا ئازادىان دەكات، ئەم ياسايانە لەئىسلامدا ماناى وانيە ئىسلام برۆاى بەكۆيلەتيە، بەلكو ئىسلام دژى كۆيلەتيە، بەلام مامەلەكەردن لەگەلدا جياوازە لەگەل باوەرپوون پى!

لەئىسلامدا بۇ ئەۋەدى بىنېر و كۆتايى ئەۋ كۆيلايەتتە بىكات بەدەيان ھەۋلى دانائە
بۇ ئازادكردىيان، ھەر مرقۇڭك كەفارەتى تاۋانئىكى بىكەۋىتتە سەرى، ياخود
لەبەندايەتتەك كەفارەتەكەى بدات، دەبىت كۆيلەيەك ئازاد بىكات^{۶۵} ..

كارى پىغەمبەران بۇ ئازادى و بەدەستەيئاننى مافى مافخوراۋان بوۋە. ئەگەر
بەۋردى تەماشاي ئاينى ھەموو پىغەمبەران بىكەين ھەر بۇ ئازادى مرقۇڭكە
ھاتوون و دەيانەۋىت لەكۆيلەيەتى مرقۇڭمە ئازادىيان بىكەن بۇ بەندايەتى خوا..

چونكە فىرەمە ھەموو جولەكەكانى كىردبوۋە كۆيلە ۋە ئازادى لىگىرتبوۋە
زۆرئىك لەۋ ھەرەمە گەۋرانەى مىسر بەدەستى كۆيلە جولەكەكان دروستكراۋە!!
خۋاى گەۋرە ئەم وئىنايەمان بۇ باس دەكات لەقورئاندا دەفەرموئىت؛ (وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ
مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يَدْبَحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي
ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ). ۴۹ البقرة

ۋاتە، بىرى نىعمەتى رىزگاربوۋىنىشتان بىكەنەۋە كاتىك رىزگارمان كىردن لەدەست
دار و دەستەى فىرەمەن، كە خراپترىن سزا و ئازارىيان دەدان، كۆرەكانتائىيان
سەردەبىرىن و ئافەرەتەكانتائىيان دەھىشتەۋە (بۇ كارەكەرى و خىزمەت) ئەۋەى

^{۶۵} لىكۆلىنمەۋەمەك لەسەر ئازادى، گۇڭقارى پىڭاى ھىز، ژمارە ۴، ل ۱۶۰

- تېبىنى؛ لەۋەۋەيەكى دىارى كراۋدا لەئىسلامدا كۆيلايەتى كۆتايى ھات، ئەۋ ياسايانەيشى
كەلەئىسلامدا ھاتوون، ھەموۋى بەنەمانى ئەۋ رەۋش و ھالەتە ياساكان مردوون، ئەگەر ئەم
تېزە راست بىتت لەياساى نەروىجىمەۋە ئەۋ عىبارەتەكە ۋەرىگىراۋە كەياسايەك بۇ ۋەۋەيەك كارى
پىنەكرىت ئەۋە دەلەن ئەۋ ياسايە مردوم، گىرمان ئەگەر دوژمن لەجەنگدا لەگەل مۇسلماندا
دىليان دەكات ياخود كۆيلە، ئەگەر دىل بوۋ ئەۋە ياساى دىليان بەسەردەسەپىنئىت - ئىسلامىش
ياساى دىلى ھەيە ۋەك دىل مامەلە لەگەل دوژمنەكانى دەكات، خۇ ئەگەر ۋەك كۆيلە مامەلەى
لەگەل كىردن ئەۋ دەمە قازى مۇسلمانان ياخود خەلىفە ئەۋ ياسايە زىندو دەكاتەمە يان بەدەنگى
ئوممەتى مۇسلمان زىندو دەبىتەمە ۋەك نەۋۋەى(ئىمزا).

- تېبىنى؛ ئەم تىزانە ۋاتا بەكارھىئاننى ۋوشەى مردو ۋەك عىبارەت لەروۋى ياسايەمە لەشەرە
ۋە نەرىگراۋە، بەلكو لەپەرەگرافە ياسايە نەروىجىمەكان ۋەرىگىراۋە.

ئۈۋە توۋشتان ھات تاقىكرندەۋەيەكى گەۋرەۋو بۇتان لەلايەن پەرۋەردگار تانە
ۋە تا پشت بەۋ زاتە بېەستەن و برۋاى تەۋاتان پىتى ھەبىت.

لېرەدا ئەۋەمان بۇ دەردەكەۋىت خۋاى گەۋرە پىغەمبەرى ناردۋوۋە بۇ ئەۋەى
مرۋقەكان ئازاد بن لەدەستى زالم و فیرەمەنەكان رزگاربان بىت، ھەر بۇیە
فیرەمەن دەيەۋىت مەنەت بکات بەسەر مۇسادا پىتى دەلېت، ((ئەۋە نىە تۆم
نەکردۆتە كۆیلەى خۆم و ئازادى تەنانەت لەمالى مندا گەۋرە بوۋىت...))

پىغەمبەر مۇسا - سەلامى خۋاى لېبىت - دەفەرمۇیت، ((بىگومان لەسەر زمانى
ئەۋ لەقورئاندا بۇمان باسكراۋە، خۋاى پەرۋەردگىرمان بۇمان دەگىرپتەۋە، (وَتِلْكَ
نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ) ۲۲ الشعراء

ۋاتە؛ ئەۋ (بەخىۋىكرندەشم) ناز و نىعمەتىك نىە كە مەنەتم بەسەردا بکەيت،
چۈنكە بەھۋى ستمى ئۆۋمەۋە بوۋە كە لەدايك و باۋكم دوۋرخرامەۋە، چۈنكە تۆ
نەۋەى ئىسرائىلىت كىردۆتە بەندەى خۆت و زەلىلت كىردوۋن، ۋا مەن كۆیلە
نەكردوۋە ھەمۋىيان كۆیلەن يەك كەس چىە؟ ئەم مەنەتە چىە دەيكەيت
بەسەرمدا گەلەكەم زۆرتە.

كەۋاتە ئىسلام ھاتوۋە - بۇ ئەۋەى كۆت و پىۋەند و زىجىرەكان بکاتەۋە
كەمرۋقەكان لەمرۋقەكانىانەۋە ئالاندوۋە، ياخۇد بۇ ئاسانكردنى دابونەرىتەكانى
كۆن و ئەۋ ياسا قورسانەى كە بەسەر گەلانەۋە ھەيە..

خۋاى گەۋرە لەبارەى ئەۋانەشى كەبەزۆر ۋازبان پىتھىتانۋن لەبىرو باۋەرەكەيان
ئەۋا لىبان خۆشەبىت..

(مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ) ۱۰۶ النحل

ۋاتە؛ ئەۋەى پاشگەزىتەۋە لەخواناسى، دۋاى باۋەرپىتانى، جگە لەۋانەى كەبەزۆر
ۋشەى كۋەر دىت بەزارىندا دلېان پرە لەئىمان و دامەزراۋى.

كەۋاتە مرۋف ناتۋانىت لەدوۋ جىگاۋە ئاراستە ۋەربگىرىت، يان دەبىت كۆیلە بىت
ياخۇد دەبىت بەندەى پەرۋەردەگار بىت، خۋاى مۋتەعال دەفەرمۇیت، (قُلْ أَيْ
شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ) ۱۹ الأنعام ۋاتە؛ ئەى پىغەمبەر بەۋانە بلىن كە

شايتىيان دەۋىت لەسەر پىغەمبەرايەتى تۆ كىن ھەيە گەورەترىن و پاستىرىن شايتەتى بدات؟! ھەر خۆت بلىن: خۋاي گەورە شايتەدە لە نىوان مەن و ئىۋەدا.. ياخۇد خۋاي گەورە باسى بىنچىنەى كارى مەۋق دەكات كەبۇچى دروستبۋوۋ (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) ۵۶ الذاريات واتە: بىگومان مەن پەرى و ئادەمىزادەم دروستنەكردۋە بۇ ئەۋە نەبىن، كە ھەمىشەۋ بەردەۋام ھەر مەن بىپەرستىن و فەرمانبەردارمەن، كەۋاتە تەنھا بۇ بەندايەتتە^{۶۶}.

نازادبۋون بەندايەتى خۋايە

بەندايەتى چىە؟

مەۋق كەدەبىتتە بەندەى خۋا لەكۆيلەيەتى بەتەۋاۋەتى رىزگارى دەبىت..

چۈن؟

كاتىك مەۋق دەبىتتە بەندەى خۋاي خۇى، لەكۆيلەيەتى ھەموۋ دروستكراۋەكان رىزگارى دەبىت، ئەۋكاتە مەۋق سەربەستى تەۋاۋەتى بەدەستەنناۋە، ئەم وشەيە ھاۋەلان باش لى تىگەيشتبۋون، كاتىك چۈۋون بۇ رىزگارى كەلان، دەيانفەرمۋو ھاتۋىن بۇ ئەۋەى لەكۆيلەيەتى بەندەكانەۋە رىزگارتان بىكەين، ھەموۋمان بىيىنە بەندەى خۋا ۋەك يەك يەكسان بىين، لەنارەھەتى دۋنيا رىزگارتان بىكەين، تاخۇشنىۋدى و كامەرانى لەبەندايەتەۋە ۋەربىگرن بۇ دۋنياۋ قىيامەتتان، ھەروەھا ھاتۋىن بۇ ئەۋەى رىزگارتان بىكەين لەھەموۋ دىن و باۋەرەكانىتر، بانگتان بىكەين بۇ دادپەۋرۋەرى ئىسلام، ئەمە گوتارى سىياسى مۇسلمان بۋوۋ بەدرىژاى مېژوو ئىستاشى لەگەل بىت... (لقد ابتعثنا الله لنخرج من شاء من عبادة العباد إلى عبادة الله، ومن ضيق الدنيا إلى سعتها، ومن جور الأديان إلى عدل الإسلام).

^{۶۶} الحرية.. محمد صالح المنجد ل ۷

ههروه‌ها عومهری کورێ خه‌تاب - ره‌زای خوای لیبیت - ده‌فه‌رمویت؛ ((له‌که‌یه‌که‌وه
فیلربوون که‌خه‌لکی بکه‌نه‌ کۆیله‌ و ژێرده‌سته‌ له‌کاتیکدا به‌ئازادی له‌دایک ده‌بن...))
(متی استعبدتم الناس وقد ولدتهم أمهاتهم أحرارا) ئه‌مه‌ نیشانه‌ی ئازادی ره‌هایه
له‌ئیسلامدا بۆ مرۆف و چه‌نده‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر ده‌سه‌لاتدارانی ئه‌م ئیسلامه
داناوه...

عه‌لی کورێ ئه‌بوتالیب - ره‌زای خوای لیبیت - ده‌فه‌رمویت؛ ((مه‌به‌ کۆیله‌ی هه‌ج
که‌س خوای گه‌وره‌ به‌ئازادی دروستی کردویت)) (لا تکن عبد غیرک وقد جعلک الله
حرا)

هه‌روه‌ها خوای گه‌وره‌ ئایه‌تی ناره‌ده‌ خوارمه‌وه‌ بۆ خاوه‌ن په‌رتوکه‌ ئاسمانیاکان
ببوونه‌ کۆیله‌ و ژێر ده‌سته‌ی ئه‌حباره‌کانیان و پیاوه‌ ئاینیه‌کانیان
(قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ
شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ) ٦٤ آل عمران

واته‌: ئه‌ی محمه‌د - صلی الله علیه وسلم-، به‌گاور و جوله‌که‌کان بلی، ((ئه‌ی
ئه‌وانه‌ی په‌رتوکتان بۆ ر‌موانه‌کراوه‌ وهرن به‌ده‌م بانگه‌واز و به‌رنامه‌که‌یه‌وه‌ که
هاوبه‌ش و هاوسه‌نگه‌ له‌نیوان ئیمه‌ش و ئیوه‌شدا ... ئه‌ویش ئه‌مه‌یه‌ که‌، جگه‌ له
(الله) که‌سیتر نه‌په‌رستین، هه‌ج جو‌ره‌ هاوه‌لیکی بۆ به‌ریار نه‌ده‌ین، وه‌ هه‌ج
لایه‌که‌مان لایه‌که‌یه‌ترمان به‌په‌رۆزو فه‌رمانه‌موا دانه‌نین و له‌جیاتێ ئه‌و زاته
نه‌په‌رستین، خۆ ئه‌گه‌ر له‌م بانگه‌وازه‌دا سه‌رپه‌چیان کرد و گوێیان پێنه‌دا، ئه‌وه
پێیان بلی، که‌ ئیوه‌ شایه‌ت بن ئیمه‌ موسلمانین و ملکه‌چی فه‌رمانی
په‌روه‌ردگارین)).

خوای گه‌وره‌ باسی هه‌موو پێغه‌مبه‌رانی کردوه‌ پله‌ی به‌رزکردونه‌ته‌وه‌ به‌به‌نده‌ی
خۆی بانگی کردون (وَإِذْ نُنَادِيْنَا دَاوُدَ) ١٧ ص

واته‌: چیرۆکی به‌نده‌ی خۆمان داود - سه‌لامی خوای لیبیت - یاخود بۆ سه‌روه‌ری
مرۆفایه‌تی- صلی الله علیه وسلم- که‌خوای گه‌وره‌ پله‌ و پایه‌ی به‌رز کردو‌ته‌وه‌
به‌به‌نده‌ ناوی هه‌ناوه‌، چونکه‌ ئازادبووه‌ له‌هه‌موو کۆلایه‌تی دروستکراوه‌کان
ده‌فه‌رمویت؛ (تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا) ١ الفرقان

واتە: بەرز و پىرۆز و پاك و بلندە ئەو زاتەى كەجياكەرەمەى حەقەلەناحق، واتە: قورئانى دابەزاندووە بۆ سەر بەندەى خۆى - محەمەد صلى الله عليه وسلم- تا ببیتە ھۆشياركەرەمەى ھەموو جىھان (تا راستىەكان پوون و ئاشكرابن). ياخود لەجىگای تردا دەفەرەمۆیت: (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا) ١ الكهف.

واتە: سوپاس و ستایش بۆ ئەو خوايەى كەقورئانى بۆ سەر بەندەى خۆى - محەمەد صلى الله عليه وسلم- پەوانەكردووە، بەراستى ھىچ كەموكوپى و ناتە واويەكیشى تیا بەدى ناكړیت. نموونەگەلیكى تر ھەيە لەمبارەو لەسەر پێغەمبەرمان و ھەموو پێغەمبەرەكان - سەلامى خاوان لىبیت ..

چەند وینایەكى ئازادى كە ئىسلام بەخشىویەتى بەمرۆف:

خوای گەرە ئازادى لەبەندایەتى و لەبوارەكانى تردا كەبەخشىویەتى بەمرۆف... جیاوازی ھەيە لەگەڵ ھەموو دروستكراوەكانىتردا، ئازادى لەبەندایەتیدا مرۆف بەویست و ئارەزووى خۆى دەيكات؛ ئازادە لەكردنى و ئیرادەى خۆیەتى بەتەواوى ھەموو دەزانین پۆژوو مرۆفى مۆسلمان كاتێك بەپۆژوو دەبیت لەوپەرى ئازادى خۆیەوھە كەس چاوى لێى نیە ئەگەرچى بەتەنھاش بێت، ئەو خۆى لەخواردن دەگرتەوھە ئەگەر لەژووړىكدا ھەموو جۆرە خواردن و خواردنەوھەىكى لىبیت، ئەمەش لەبوارى ساىكۆلۆژى مرۆفدا ئیرادەىەكى بەھێزى پێدەبخشیت دەتوانیت دەست بەسەر ئارەزووەكانیدا بگريئت، ياخود نوێژى بەیانیان ھەموو مرۆفێكى مۆسلمان بەویست و ئیرادە و ئارەزووى خۆیەتى كەھەلدەستت، راستە پاداشتى لەسەر وەرەگريئت ئەگەر نەيكات ئەوا سزا دەدریئت، خۆ سزاكە لەئىستادا بەرجستە نیە، بەلكو باس لەمیتۆدو ژيانىكىتر دەكړیئت، كە بەتەواوھەتى جیاوازه لەم ژيانە و دونیاپەدا..

كەواتە مرۆف بەتەواوھەتى ئازادە لەھەموو بوارەكاندا، خوای گەرە ھەموو ئازادىەكى بەخشىوہ بەمرۆف بەرەھایى، مەگەر ئەوھى كەزىان بەخشە بەمرۆف و

زىانى كەسانىتىر دەدات رېڭرى لىڭردوم. بۇ ئەۋەى ئازادى كەسانىتىر بەھۆكارى
ئازادى خۇتەۋە پىشىل نەكرىت.

ئازادىيەكانى مرقۇف:

مرقۇف ئازادە لەخواردنى، لەجلوبەرگى، لەھاتوچۇى، لەھەلبۇاردنى پىشەى،
لەچۇنىيەتى كارکردنى، لەكپىن و فرۇشتىندا، لەۋەى بەكرىى دەگرىت دەيداتە
كرى، كەۋاتە مرقۇف لەھەموو ھەلسوكەتىكىدا ئازادە تەنانەت ئازادە لەۋەى ژن
دەھىنىت ياخود شوودەكات، كى ھەلدەبۇرىت، ھەروەھا، ئەم ئازادىانە ئىسلام
بەرھەمى ھىناۋە بۇ خەلكى بەگشتى، تەنانەت ئافرەت دەبىت رەزامەندى
دەربىرىت لەسەر ھەلبۇاردنى ھاۋسەرى، ئافرەت داۋاى خۇى لەسەر نەبوو ئەو
پروۋسەيە بىن رەزامەندى ئافرەت ھىچ ئەرزىشكى نىيە و پروۋسەكە دانامەزىت،
پىغەمبەر-صلى الله عليه وسلم- دەفەرموئىت: (لا تنكح البكر حتى تستأذن، قالوا:
كيف أذنهن؟ قال: أن تسكت).. واتە، مۇلەت لەكچان بخوازن بۇ بەشۋودانىان
فەرموۋىان: روۋيان نايە، فەرموۋى: بىدەنگ بوۋنى نىشانەى رەزامەندىيەتى
كەۋاتە: ئەگەر ھەر شتىك كۆت و پىۋەندىكرا ئەۋە گەشە ناكاتە تاماۋەيەك بىر
دەكات دۋاى ئەۋە ھەر شتىك بىت دەرزىت، ياخود دەپوكىتەۋە، ھۇى گەشەى
ئىسلام لەبەرەمبەر ھەموو بىر و بۇچۈنەكاندا و شارستانىيەتەكاندا دەگەرپىتەۋە بۇ
ئازادکردنى مرقۇفەكان.

بەلام ئىستا لەشپۋەيەكى ھاۋچەرخدا مرقۇفەكان كۆيلە دەكرىت، بەناۋى
ئازادىيەۋە، بەلكو مرقۇف كۆت و پىۋەند دەكەن دوور دەكەۋىتەۋە لەو ئازادىيەى
كەخۋاى گەۋرە ۋەك دىارى بەخشىۋىيەتى بەمرقۇف ھىچ پا و پىۋەندىكى بۇ
دانەناۋە، بەلكو كۆيلەکردنى ئىستا ۋەك سەدەكانى پىشۋو نىيە، بەزنجىر و كۆت و
پىۋەندىان بىكەن لەكىلگە و كارگە گەۋرەكاندا كارىان پىبىكەن بەخۇرايى، ئەم
جۇرە بەندايەتيە لەسەردەمانى رابوردودا بوۋە، بەلام ئىستا مرقۇف بەمۇدىرن

دەكەنە كۆيلەى بىروباومى خەلكانىتر، بەھۆكارى بىروباومى مرقۇكەكانەومە دەسەللاتى تەواوۋەتى دەككىش بەسەر خەلكانىتردا (ھەيمەنەتى) خۇيان دەسەپىنن خەلكى كۆيلەى بىرو بۆچوونەكانىان دەكەن.

بە ناوى ئازادىيەومە خەلكى ھەلدەخلەتىنن لەراستىدا كۆيلايەتيە، ھەندىك لەخەلكى بەناوى ئازادىيەومە بۆتە كۆيلەى شەھوۋەتەكانى، بەھۆكارى ئەم شەھوۋەتيەومە رەفتاردەكات شەھوۋەتەكەى ئاراستەى دەكات و دەيجولئىت دایدەنىشىنئىت، رەفتارى پىدەكات.

ھەر شتىك ناو ناخى مرقۇك لەتوانى خۇى بىردە دەرەومە نەيتوانى دەست بەسەرىدا بگىرىت، ئەومە شەھوۋەتە و كۆيلەى دەكات.

ھەندىك نەومونەى شەھوۋەت..

قسە كىردن شەھوۋەتە.. خەلكانىك ھەن كۆيلەى قسە كىردن، لەوتەكانىاندا ھەقت بۆ دەكەنە ناھەق و بەپىچەوانەومە ناھەق دەكەنە ھەق، ئەم جۆرە بوونەتە كۆيلەى ئارەزووى قسەكىردن، نەومونەى زۆر ھەن لەسەر كىردەكانى ئەمىرۆ بەم شىوۋە رەفتار دەكەن سەرۋەت و سامانى خەلكى بەناوى ئازادىيە و دىموكراسى پاۋەند دەكەن، سامانى ئەو خەلگە بەھەدەر دەبەن و فەساد و گەندەلى لەبەرچاۋى خەلكىدا دىمىزئىننەومە مرقۇك لەو جۆرە كۆيلايەتيە، تەنھا بەبەندايەتى رىزگارى دەبىت، دەتوانىت ئازاد بىت، لەبەرئەومەى چاۋدىرىك ھەيە مافى خەلكىتر پىشىل نەكات.

ياخود كۆيلەكانى شەھوۋەتى پارمە سەرۋەت و سامانى زۆرن، ياخود ئافرەت ھەيە بەكىلۇ ئالتونى ھەيە زۆرچار ھەر بۆ ئەومەى زىرەكانى زىاد بكات لاشەى خۇشى بۆ دەرۋىشەت و بۆتە كۆيلەى زىرەكانى.

ئازادىيە بۆخۇى غەرىزەيە و ھەزە، بەلام خەلكى ۋاز لەئازادىيە دىنئىت و دەبىتە كۆيلەى شەھوۋەتەكانى، ھەرۋەك ئاماژەم پىداۋم، زۆرچار مرقۇك ئەم شەھوۋەتەكانى ھەلىدەسورپىنئىت، ھانى ئەدات بۆ ھەموو شتىكى قەدەغەكراۋ.. ئىتر دەبىتە كۆيلەى ئارەزوۋەكانى بەناوى ئازادىيەومە.

ھەيە كۆيلەي ئافرىتىكە، ياخود كۆيلەي پىكە عارەقەكەيەتى، يان مادە بېھۇشەكەرەكان، بۇ ئازادىيەكەي خۇي كەدەيەوئىت بەدەستى بېئىت مالى خەلكى تر وئىران دەكات ئازادىيان پىشل دەكات و دزى دەكات بۇ تىركردنى ھەزەكانى، ئىتر ھەموو ئەمانە ناتوان تەندروستانە مامەلە لەگەل دروستكراوھەكاندا بىكەن دەبنە بەندەي ھەموو دروستكراوھەكان و كۆت پىوھەندى ئافرىت و عارەق و مادەي بېھۇش و پارە و جلوبەرگ دەبىت.

دەبىتە دز بۇ ئازادىيە رەھا بۇ ئەوھى ھەزەكانى تىرىكات، پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- دەفەرموئىت؛ (تەس عبد الدينار، تەس عبد الدرهم) واتە؛ خەلكانىك ھەن بەندەي دىنار و دەرھەمن ياخود (تەس عبد الخميصة، تەس عبد الخميصة) ھەندىكى تر كۆيلەي جلوبەرگەن.

ياخود ھەيە عاشقە خەون بەغىشقەكەيەو دەبىت ھەمىشە لەبىرىيەتى، ياخود بۇ ئەو دەنوسىت بۇ خاترى ئەو دەزى و دەمرىت، ئەمە لەئانى پىرۇزى ئىسلامدا كۆيلەيە ئازاد نى، چۈنكە عاشقەكەي زىجىرى كىرۋەتە مىلى و بەئارەزوى خۇي رايەدەكىشىت، بەلام دىندارى و بەندايەتى ھەموو ئەم ھەزەنەي تىدايە و بەھەمان شىوھە، بەلام رىكىدەخات، مرقۇ ئازادى خۇي لەدەست نادات. بۇنموونە ئەو كەسەي ئارەزووى شەھوانى لەگەل ئافرىت، ياخود پىچەوانەكەي ئافرىتە ھەزى بۇ پىلەو، لەئىسلامدا رىكەي پىدراو، بەلام لەرىگەي پىرۇسەي ھەوسەرگىرىي، ئەو كىرەرى كەكەسىكى تر دەيكات ھىچ رىكخستىكى پىوھ نى، تەنھا كۆيلەي ھەزەكانىيەتى ئەم كىرەرى ناتەندروستە لەئىسلامدا بەزىنا ناو دەبىت، بەلام ھەر ھەمان كىرەرى، چۈنكە رىكخراو، بەپىرۇسەو گىرىبەندىكى ھەوسەرگىرى مرقۇ بەخىرو چاكە بۇي دەنوسرىت، كەواتە مرقۇ مىسلمان لىرمو ئازادىيەكەي دەبىنرىت و لەھەردو دىنادا سەربەرزە و لەناو كۆمەلگەشىدا، لە ئەنجامى ئەم لىوردبىوونەيەو ئەوھەمان بۇ دەرەكەوئىت، كەبەندايەتى بۇ خوا مرقۇ ئازاد دەكات، ئىتر لەدنىا و دىنار و لەخۇشىيەكانى ژيان بەشىوھى ناتەندروست رىزگارت دەكات.

زانایانی ڕموشت بەتایبەت ئیمامی غەزالی زۆریان لەم نموونەییە باسکردوووە کە مەرۆف کاتیک ئازاد دەبێت بەمشێوەیە ڕەفتار بکات، کەدەفەرموون؛ پارە و سەروەت و سامان وەک گوێدریژ وایە لای مەرۆفی ئازاد، تەنھا کەرەستەن بۆ گەیانندی پێداویستیەکانی مەرۆف.

ژیانی وەک جیگای دەست بەئاوگەیاندن (تەوالێت) وایە، کە مەرۆف پێویستی پێبوو دەچێتە ناوی و خۆی بەتال دەکاتەو دەیتە دەرموه.

کەواتە مەرۆف ئەوەندە پێداویستی بەگوێدریژەکیەتی، کە لەجیگایەکیەو بۆ جیگایەکی تری بگەیەنێت، بەلام خۆ ناکرێت ئەم گوێدریژە لەناو مال و ژیان و لەسەر نانخواردن و هەموو ژیاڵی داگیربکات، تەنھا بۆ پێداویستیەکی خۆی بەکاریدەهێنێت.

تەوالێتش ناکرێت خەڵکی عاشقی ببێت بەهەمیشەیی لەو جیگایەدا بمانێتەو، تەنھا بۆ کاتی پێداویستی خۆیەتی ناکرێت شەو و ڕۆژ لەو جیگایەدا بەسەر بەرێت.

زانایانی ڕموشت دەڵێن؛ ((ئەگەر لەبەر خاتری هەر شتێک کارت بۆ کردو ژیاڵت بۆ تەرخان کرد، کەواتە تۆ بەندەتی ئەو شتە کە بە شوێنیدا وێڵیت، پێچەوانەکی ی بەندایەتی خوا ی گەورەیی، کە ئازادی کردویت، هەموو شتەکانیتر لەقەزاو قەدەری خوا ی گەورەدا دەبینێتەو بەباکت بەهیچ نیە لەم ژینەدا، چونکە ئازادی ئەگەر مەرۆف پەيوەستبوو بەپەرورەدگارمەو بەدڵنیاییەو ئازاد دەبێت، نموونە ی ئەویشمان بینی کۆیلەکان پەيوەستبوون بەخواوە، هەموو ئازاد بوون وەک، بیلال و سەلمان و سەهەیب - ڕەزای خویان لێبێت - ئەگەرچی کۆیلەبوون، بەلام کەخوایان ناسی ئازاد بوون..

ئێتر ڕەوێند بەڕەوێند شانازیە بۆ ئازادیخوازان.

پېننامى ئىمە بۇ ئازادى لىئىسلامدا

چەمكى ئازادى لىئىسلامدا واتاى ئىمەيە كە لەبەر خوا خۇشەوئىستىمان بىجولت، لەبەر خوا رىمان ھەلىت، لەبەر خوا بىخىش، لەبەر خوا ھەلچىن و تورەبىن، ھەر بۇ خواش بىزىن، لەپىناوئىشدا شەھىد بىبىن، ئەم چەمكى پىوئىستە لەدلىماندا چەكەرە بىكات، كە بەمشىو بىرمانكردەو ئەوا ئازادى لەناخماندا دەستپىدەكات، رىزگارمان دەبىت لەكۆيلايەتى مرۇقەكان و ھەزەكان و دروستكراوەكانى دەمورىبەرمان.

ئىسلام ئازادى رەھائى نىيە، بەلكو چوارچىوئەكى بۇ دانامو بەياسا رىكىخستووە بۇ ئىمەيە كارىگەرىيە لەسەر مرۇقەكان دروست نەكات.

خوا پىنج چەمكى بەخشىو بەمرۇق كەبرىتە لە:

يەكەم: سروش (فىطرەت)

دووەم: ژىرى (ەقل)

سىيەم: پەيام (قورئان)

چوارەم: پىغەمبەر

پىنجەم: ئازادى

كەواتە بۇئىمەيە ئازادىيەكە لەسەر رىپرەمى مرۇقايەتى بىروات دەستى بەسەردا بىگرىت نەچىتە ناو ياساى دارستان بەو چوار خالەكە (سروش و ژىرى و پەيام و پەيامبەر) ئازادى مرۇق رىكدەخرىت.

ھەندىك لەدورئىمانى ئەم ئىسلامە ھەندىك دروشم ئەدەن بەكۆنى خەلكىدا، نە بىنەمائى ھەيە نەپاستى وەك ئازادى بىن قەيد وشەت!

ئەمە لەكۆنى دونىادا جىگائى دەبىتەو، ھەموو ئازادىيەكانى دونىا پىوئىدىكى بۇ دانراو، دەشىت لەولاتانى (پىشكەوتوو خوازدا) لاشەى ئافرەتان ھەرزان فروش بىكرىت، ئەشىت ھەموو جۆرە مەي خواردىك و چىژى خۇشىيەكانى تىدا

بەدىبكرىت، بەلام ئەم ئازادىانە لەجىگايەكەمە بۇ جىگايەكىتر گۆرانكارىيە بەسەردا دىت، دەبىت مرقۇف رېز لەدابونەرىت و عورف و ئاينەكانى بەرامبەر بگرىت، ئەگەر مرقۇف مۇسلمان بپراتە ناو كۆمەلگەى جولەكە نابىت قەدەغەكراوەكانى ئەوان بەكاربەئىت ئەگەرچى لای مۇسلمانىش رېگە پىدراوە (حەلالە)، ياخود بوزى، يان مانگا پەرسە، تەننەت بۆى نىە ئەگەر قەدەغە بىت لەكۆمەلگەىكى وەك هیندستاندا بلىن وەحا! چونكە رېزى كۆمەلگەكە دەگرىت، خواى گەورە رېزى مرقۇفى گرتووە.

مۇسلمانانىش كەئازاد رېزى ئازادى بەرامبەريان دەگرن، سنورى خۇيان دەزانن و سنورى بەرامبەريان نابەزىنن، بەلام ئەم وتەيەى ئىمە ماناى وانىە كەوللاتى مۇسلمانان ھەمووى داگیركراوە و ئازادى مۇسلمان پىشلكراوە ئىتر مومارەسەى بەھاكانى ئىسلامى نەكەين و ئەوەى كەبەسەرمانا سەپىنراوە بەناوى عەلمانەىەت و دىموكراسى... ھتد رۆبەرۆوى ئەو فەرھەنگە نامۆيانە نەبىنەو.

ئىسلام ئازادى بەخشىووەتە ھەموو ئاينەكانىترىش، بۇ نموونە لەھەموو دونىادا تەنھا ئىسلام بەئاشكراو بىن پەردە لەناو قورئاندا باسى لەئاينەكانىتر كىردووو دانى بەماف و بوونياندا ناو.

بەلام نابىنى بەدلىيايەو ھىچ كام لەئاينەكانىتر مافى مۇسلمان و دانىان نابىت بەئاينى ئىسلامدا كەئاينە!

ئىسلام تەننەت دانىناو بەئاينى مەجوسىەكاندا، لەسەردەمى عومەرى كورى عەبدولعەزىزدا مەجوسەكان ھاتن داواى مافى ئاينەكەيان كىرد، فەرمووى؛ چىتان دەوت؟

داوايان ئەو بوو لەئاينى ئەواندا «ياساى فىودەت» ھەيە واتە؛ مەھرەم لەيەكتەر مارە دەكەن، دايك لەكوپ و كچ لەباوك و خوشك و برا لەيەكتىرى..

عومەرى كورى عەبدولعەزىز فەرمووى؛ لەئاينەكەتاندا رېگەدراو؟ گوتيان بەلى، فەرموى ئازاد ئەوەى لەئاينى خۇتاندا ھەيە ئەتوانن مومارەسەى بكەن! ئىسلام بەمشىووە ئازادى بەخشىووە بەنەيارەكانى.

ئازادى لای مۇسلمان ھاوشىووە بىروباوەرەكانى تر نىە.

ئازادى لاي مۇسلمان ئەمانەتە، دادپەرورەيىيە، راستگۇيىيە، واتە؛ بەمانا گىشتىيەكەي بەرپرسىيارىيتىيە، دەرەنەچوونە لەچوارچىۋەي سىروشتى مەۋق (فىترەت)، گەردن كەچپە بۇ ئەۋزاتەي كەدرۇستىكىردىت، دەرەنەچوونە لەياساكانى ئىسلام، گۇپرايەلىت ئازادەت دەكات، پىچەۋانەكەشى گومراۋ كۆيلەت دەكات.

خوای گەۋرە لەسەر ئەم بىرگە ياسايە لەقورئاندا دەفەرمۇيت؛ (وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ) ۳۶ الأحزاب

ۋاتە؛ بۇ ھىچ پىۋىتىكى ئىماندار يان ژنىكى ئىماندار، نىيە كاتىك كەخۋاۋ پىغەمبەرەكەي بىرپارى شىتىك بەدەن ئەۋان سەرىشك بىن لەئەنجامدانى ئەۋ كارە، چۈنكە ئەۋەي سەرىپچى بىكات لەفەرمانى خوا و پىغەمبەرەكەي ئەۋە ئىتر بە ئاشكرا گومراۋ سەرىلىشىۋاۋە. چۈنكە ئەگەر خوای پەرۋەردگار دادۋەر بىت لەنىۋانى مەۋقەكاندا باشترە، يان مەۋق خۇي، بىگومان پەرۋەردگارمان.. سەيد قوتب دەفەرمۇيت؛ ئەم قورئانە كەھاتۋەۋە لەگەل ناخى مەۋقەكان ئاخافتن دەكات، بۇيە لىرەدا بىرگە ياسايەكەي تىرى ئىسلامى دىننەۋە لەباسى رىكخستىنى ئازادىي، خوای گەۋرە دەفەرمۇيت؛ (إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا) ۵۱ النور

ۋاتە؛ بەلام گۇفتارى ئىمانداران كاتىك بانگ دەكرىن بۇ لاي خواۋ پىغەمبەرەكەي، تا فەرمانپەرۋايى بىكات لەنىۋانىندا، تەنھا ئەۋەيە كە دەلىن؛ بىستمان و گۇپرايەلىن بۇ ھەموۋ فەرمانىكى شەرە، ھەر ئا ئەۋانەشن سەرفراز و سەرگەۋتۋو.

ناكرىت ئىمەي مۇسلمانى ئازاد بەياساي خوا و پىغەمبەرەكەي كەمىنەيەك ئەم ياسايانەيان بەدل نىيە بىسەپىنن بەسەرمانداۋ پىمانبلىن؛ ((دەبىت ياساي مىرات نەمىننىت، يان ياساكانى تىرى ئىسلام لەكۆمەلگاي ئىسلامىدا نەمىننىت، ياساي دەستكردى مەۋق بەسەرماندا بسەپىنن)).

ئازادىي مۇسلمان لەھەموۋ جىگايەكدا پىشلىكراۋە؛ لەياسادا ياساي ئىرھابى بۇ دانراۋە، لەزىنداندا دوۋجار ئازادىي پىشلىدەكرىت بەناۋى دىموكراسى و مافى مەۋق، گوانتانامۇ و ئەبۇغرىب دوۋ نمۇنەي بەرجەسەتەي بەناۋ ئازادىخۋازانن.

دیكتاتورە ڕەزا قورسەكان نموونەى پێشكردنى مافه‌كانى مرۆڤى مۆسڵمانن. ئازادىيان ماوه‌ى چەندىن سال لەژێر پێياندا دانابوو، ئەوانیش هەموو ئیدعای عەلمانى بوون و دیموکراسیان دەکرد.

ئازادىخوازان و دیموکراسىخوازان بۆ مۆسڵمان ئامادەبوون ئازادىيان پێشیل بکەن و لەسەر سندوقى دەنگدان بۆ ئەوه‌ى مۆسڵمانان دەرئەچن ئامادەى هەموو ساخته‌ و تەزویرتك بوون. ولاتى ئازادى و مافى مرۆڤه‌كان، عێراق و ئەفغانستان و سۆمال و چیچان و فەلەستین یان..هتد، داگیرکرد..

ئازادىخوازان و دیموکراسىخوازان - زۆرىنەى چەكى بایه‌لۆجى و کیمایى و جینۆساید و..تاد، هەر بەسەر گەلانى مۆسڵماندا تاقیکردەوه.

بەناوى ئازادى چەكى ئەتۆم دروستدەکرێت بۆ پێشیلکردنى ئازادى مۆسڵمانان. پێویسته‌ تەرازووى ئازادى بەیەكسان تەماشای بکریته‌، نەك تاك لایەنە بەلای خۆتان دايشکێننه‌وه، ئەوه‌ى لەسەر دەسەلاته‌ و خەلکى دەچەوسینیته‌وه ئازادىخواز و عەلمانیه‌ و دیموکراسىخوازه‌كانن کەچى ڕەخنە لەئىسلام دەگرن بەراستى چەواشه‌کارىیه‌، ئازادى ئیمەى مۆسڵمانه‌ پێشکراوه‌.

بنه‌ماى ئازادى له‌ئىسلامدا

بنه‌ماى ئازادى ئىسلام لەسەر دوو پایه‌ داده‌مەزرێته‌: لاضرر و لاضرار

یه‌كەم: زیان بە‌كەس مه‌گه‌یه‌نه‌.

دووهم: زیان بە‌خۆت مه‌گه‌یه‌نه‌.

یاخود دەتوانین ب‌ڵێین: لەسەر خه‌لال و هه‌ارم دامەزراوه‌..

بە‌لام پرسیار لای ئەوانه‌ى کە عەلمانى و دیموکراتىخوازان باسى ئازادى دەکەن دە‌لێن، ((ئایا ئەوه‌ باشتر نیه‌، کە خەلکى بە‌ئارەزوى خۆى ئازادیه‌كانى دەستنیشان بکات؟))

لەوه‌لامى ئەو پرسیاره‌ ئەوه‌ى پاك بێته‌، خواى گه‌وره‌ خه‌لالى کردووه‌، ئەوه‌ى پێس بێته‌ خواى گه‌وره‌ هه‌رامى کردووه‌، دە‌لێن ئاده‌ى ئیوه‌ ئەگەر دە‌توانن

پېمانبېلېن: يەك شتى پاك خواي گەورە حەرامى كىرەو، يان يەك شتى پېس
لەئىسلامدا حەلەل؟ ئازادىمان بەم پېمەرە خوايىيە. ئادەى وەرن بزانم وەلامتان
چيە؟ ئەم چەمكە بەكرەوى بۇ ئىو بەجىدىلەم تارۋىزى قىامەت دەرەتتان ھەيە
بۇ وەلامدانەو؟

دلىنام ناتوانن وەلام بدەنەو

(....وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ....) ۱۵۷ الأعراف

واتە: ھەرچەك پاكو چاكە بۇيان حەلەل دەكات و ھەرچى پېس و ناپوختە لىيان
حەرام دەكات

لەسەرەوە باسى شەھوۋەتمان كىرە، بەلام مەۋق بەسروشتى خۇي كۆمەلىك
شەھوۋەتى ھەيە، ئەگەر ھاتوو ئەم شەھوۋەتانە دەستى بەسەردا نەگىرەت ئەوا
وەك بەنزىنى سەيارە وايە، ئەگەر لەناو تەنكى خۇيدا بىت بۇ كارى تايبەتى خۇي
بەكاربىت سوتەمەنەكى زۆر باش و چاكە، بەلام ھەر ئەو بەنزىنە ئەگەر
لەدەرمەيدا بىت تەنكىكەكى لىي بچىت، پاشان ھىچ شتىك نەبىت پارىزگارى
لىبكەت بەبىزىسكىك ئاگرى بچووك ھەمووى دەسوتىت كەسىش سوود
لەووزەكەى نابىنەت، ھەر لەبەرئەوۋە زۆرىنەى مەۋق دەشەت ھەلبىزىر كەپىاو
لەپىاو مارە بىرەت، ياخود ژن لەژن.. يان خواردەنەوى مەى و مادەھۆشەرەكان
ياساغ نەبىت، ئايا دەشەت زۆرىنەى خەلك لەسەر ئەم رايە بىت لەناو كۆمەلگە
يەكى مۇسلمان ھەموو چاۋ بنوقىنەن بلىن باشە؟

ئەمە ئازادىيە يان نەھامەتىە؟

بىگومان نەخىر، چۈنكە ئەو كاتە بەدەنگى زۆرىنە كۆمەلگە بەرمە خۇكوۋى
دەبەين، نەوونەى دىموكراسى و ئىسلام وەك: دوو خىزان وان مندال پەرورەدە
دەكەن، خىزانى دىموكراسى بەناۋى خۇشەوئىستىيەوۋە مندالەكەيان ئازاد دەكەن
بۇ خواردىنى ھەموو جۆرە شىرىنەك، تاهەموو ددانەكانى دەرەت، پاشان
لەھەرزەى و موراھقىدا بۇ ئەوۋى ئارموزەكانى تىر بىكەت بەناۋى ئازادىيەوۋە

تووشی هەرچی نهخۆشی شازە دەبێت، لەخواردنی مهی و هەزی جوتبوون دزی و تەنانەت بۆ تێرکردنی ئارەزووەکانی پەنا دەباتە بەر هیز و کوشتنی خەلکی بۆ ئازادی خۆی ئازادی خەلکی تر پێشێل دەکات.

خێزانی دووهم که موسلمانن : هەموو کارەکانی کردووە بەرنامەو بەگوێرەي ڕەوشی منداڵەکی، پاشان پێگەیشتنی هەرزەکاری پەرورەدی دەکات و بۆئەوێ مەروڤێکی تەندروستی لێدەر بچیت بۆ کۆمەڵگە، نموونەي ئەوێ که خەلکی خراپ زۆرە لەناو کۆمەڵگەي ئێمەدا و دزی و گەندەلی و مافی خەلکی پێشێل دەکەیت، تەنانەت سەرۆت و سامانی وڵاتی موسلمانان بەهەدر دەپاوت. هۆکاری سەرەکی و نەهامەتی بۆ خەلکی عەلمانیەت و دیموکراسیەکیەتی، لەوکاتەوێ خۆی سەپاندووە بەسەر گەلی موسلماناندا هەمیشە ئازار و نەهامەتی و مەینەتباری کردووە. بۆیە میلەتی موسلمان هەر بەرمو دواووە دەگەریتەو، چونکە بەرھەمی عەلمانیەت و دیموکراسیە کە خەلکی بەوشێوە پەرور دەکراو، تا خاوەنی ئیسلام بووین ئیسلام پەرورەدی دەکردین هەموو خەلکی سەرزەوی چاوەڕێی دەستی ئێمەي موسلمان بوو کە عەلمانی هات ئێمە دواکەوتین.

نموونەي دیکە بۆ زیاتر بەرچاو ڕوونی خوێنەر ئەوێ، کەلای موسلمان حەرامە و خوای گەورە بەدەق حەرامیکردووە ڕێک لەوڵاتانی دیموکراسیخوازدا پێچەوانەکی دەبینیت و زیاتر برەوی پێ دەدریت، لەکاتیکیدا هەموو ئەو شتە پێسە و هەموو دنیا دان بەپێسی ئەو بەهاو چەمکانەدا دەنێت، پرسیار ئەوێ ئەي بۆ ڕەواج و پەرەي پێنەدەن بەزۆرینەي دەنگ، بێگومان لەبەر ئەوێ شەھووەتي هەموو خەلکیە..

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) ٩٠ المائدة

واتە، ئەي ئەوانەي، کەباوەرتان هێناووە دڵنیا بن کە عەرەق و قوماڕ و پەیکەر و فال، کار و کردموەیهکی پێسن و شەیتان بۆتانی دەپازینیتەو، کەواتە ئێو

خۇتانی لىن دووربىگرن و خۇتانی لىن بېارىژن بەلگى سەرفرازىيى و بەختەومەرىيى بە دەستېلىنن لەھەردوو جىھاندا.

ئازادى لەخۇكوژىدا نىيە، ئازادى لەخەلەك كوشتىنىشدا نىيە، ئازادى ئەومەي زىيان بەكەس نەگەيەنىت^{۶۷}.

مافى ئافرەت:

گوتارى ئىسلامى لەمەپ ئافرەت لەھەندىك بواردا نەبىت ھىچ جىاوازييەك وەك ماف لەگەل پىاودا ناكات، مەگەر لەئەركدا جىاوازيان بىكات، لەدواي ۱۱ سىبىتەمبەرمو مافى ئافرەت تارادەيەك كآل بويەوم، بەلام پىشتەر ھەر ئافرەت و ھەلوپىستى موسلمانان داخۇ چىيە لەبەرامبەر ئافرەتاندا، كە ۱۱ سىبىتەمبەر پوويىدا ئەم باسە تارادەيەك كآل بويەوم گوتارى سىياسى ئىسلامى زىاتەر قسە و باسەكانى لەسەر جىھاد و شۆرش و خەبات و ئىرھاب چىركردو.

- پىشتەر باس لەوودەكرا، كە ئافرەت مافى نىيە لەئىسلامدا؟

- ئافرەت بىن ئەقلە، چونكە لەفەرموودەدا ھاتوو؟

- خەتەنەي ئافرەت؟

- ھەوا لەبەر خاترى ئادەم دروستكراو؟

- بۇ رېگا لەفرەژنى نەگىرېت؟

زۆرىتر لەم باس و خواستەنە داوادەكرا، گوتارى ئىسلامى چىيە لەمبارەيەوم

ھەولەدەين گوتارى ئاينى ئىسلامى لەمەپ ئەم چەند تىزو باسانە بخەينەپوو.

^{۶۷} گۇفارى رېگاي ھزر ژمارە ۴ ل ۱۷۸

پېر مو نوونه ی ئافرهت و پیاو له مافه گشتیه کاند

له پلهو پایه دا وهك يه كن له ئيسلامدا به هيچ شيويهك جياوازي له نيوان ههردوو
رهگهزه كهدا نيه، بهلگه شمان بو ئهم وتهيه فهرموون؛ سهيري سوره تي (ئه حزاب)
بكه، (إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ
وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ
وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّانِمِينَ وَالصَّانِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ
وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا)
﴿٣٥﴾

واته؛ به راستی پیاوان و ئافرهتانی موسلمان، پیاوان و ئافرهتانی ئیماندار، پیاوان
و ئافرهتانی ملکهچ و فه رمانبهردار، پیاوان و ئافرهتانی راستگو، پیاوان و
ئافرهتانی خوگر، پیاوان و ئافرهتانی لهخوا ترس، پیاوان و ئافرهتانی بهخشهنده،
پیاوان و ئافرهتانی رۆژووان، پیاوان و ئافرهتانی داوین پاک و ئهو پیاو و
ئافرهتانهی که زۆر یادی خوا دهکهن، بهخشین و لیبوردیهی و پاداشتی زۆر مهزن
و بن سنووریان له لایهن خوا ی گهورموه بو ئاماده کراوه هه ر که دنیا یان
به جیهیشت پتی شاد دهبن.

زیاد له دهیان جیگای تر دا هاوشیوه که ی ئهم ئایه ته و دو باره بوته وه بو یه کسان ی
ژن و پیاو! بو ئه وه ی با شتر وینای بکه ین بو تان، له ئیسلامدا به مشیوه سهیری
ئافرهت ده کرت، چۆن شهو ههیه پییده گوتریت؛ زهمهن رۆژیش به هه مان شیوه
پتی ده گوتریت زهمهن هه ریهك له م زهمه نانه تام و چێژی خۆی ههیه، ئافرهت و
پیاو هه ریهك له م دوو رهگهزه پیانده گوتریت مروقه، که سیان له مروقایه تیان که م
نابیته وه به هوکاری رهگهزه که یه موم، ئه مهش له ئایه ته کاند با سکراره و ئاماژه مان
پیداوه له ئایه ته که دا جوان روون ده بیته موم که واته مافی گشتی پیاو و ژن وهك
یه کن بن جیاوازی، به لام کاتیک دیته سه ر ورده کاری ژانی ئافرهت، سروشتی زۆر
له پیاو جیاوازه، یا خود پچه وانه که یه تی، بو نموونه که باس له ئافرهت ده که ین
هه می شه بی ری ئهو ناسکه، خه یالی لای رهنگی جوان و سور و په مه یی و بونی

گول و ھەموو شتىكى ناسكە، بەللام پياو لەبىر و خەيالدا ھەمىشە بىرى لاي پارە پەيدا كىردى، دەرئەفەز، پىلايس زىندان، سىياسەت، تۆلە كىردى ھەمە ھەمەلى زىياتر، ھەموو شتىكى زېرە، ھەرچى ئافرىدە تىكە دەپمەيت پياو بىنئىتە ناو دىناي خۇي، ھەرچى پياو لەھەمەلى ئەمەدايە كەئافرىدە تان بىنئىتە ئەمە دىنايە خۇي، لىرەدا ئىسلام ئەمە پارىسەنگىيە راگرتوۋە ھەردووكيان دەپتە سنورى خۇيان بزانن، چونكە دوو رەگەزى جياوازن لەروۋى لاشەپپە ھەمە لەروۋى بىر كىردى ھەمە.

كەماتە زۆر كەم كىردى ھەمە ھەردوولايانە، كە مافەكانىيان لەھەمە شتىكىدا يەكسان بىرئىن و ھەردوو رەگەز ھەمە تەماشىا بىرئىت، ئاخىر چۆن ئافرىدە تىك كە لەمەمەلى نۆ مانگدا مىنداللىك بەسك ھەل بىرئىت پاشان مافى ھەمە پياو تىك بىت كەمەزانىت ئازارى چەندە قورسە، ياخود پياو تىك ھەمە قورسايى بىرئىت دەكەمەتە سەرشانى چۆن ھەمە ئافرىدە دەپتە سەپىر بىرئىت، كە ھەمە ھەمە تە ھەمە باس و خواست و توتىرئىنە ھەمە دەپتە بۆ ئەمەلى لەگەل ناخى مەرقەكاندا وتوتىرئى لەسەر بىرئىت، بەللام دروشم و وتەى شاعىرانە لە ھەمە كۆمەلگەيەكى رۆژئاۋايى و رۆژھەلاتىدا جىيى ناپىتەمە، ئىسلامىش ھاتوۋە كە وتوتىرئى لەگەل ناخى مەرقەدا دەكەت، بەللام ئەگەر خەلكانىك سەپچاۋە پىنئاسەكان لەخودى ئىسلامەمە ناھىنن، ھەلەدەكەن لەكۆمەلئاسى لەبارى دەروۋى مەرقەكاندا، لە كۆتايى ئەمە تەمەردەدا، خۋاي گەورە ھەمەمە ئافرىدە تان بەگول ناو دەبات!..

(وَلَا تَمُدَّنْ عَيْنُكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ) ۱۳۱ طە

واتە، تۆ چاۋەكانت مەبەرە ھەندىك لەمە خىزانانەي كە دوور لەخۋان لەھەندىك ناز و نىعمەت بەھەرەمەردان كىردىن، چونكە ئەمە گول دىنايە كە، رەنگى، شىۋەي، بۆنى، تەمەنى، بەردەمەم نىيە، ئىمەبەم ناز و نىعمەتەنە دەمانەمە ئاقىيان بەكەينەمە، بىگومان رىزق و رۆزى پەروەردگارت لە بەھەشتدا چاكتىر و بەردەمەمە.

گوتارى دوۋەم: ئافرىدە بىن ئەقەل؟ ناچارىن ھەمەمەدەكە ھەمە خۇي دابىنئىن بۆ ئەمەلى زىياتر بتوانىن راھەي بەكەين (ما رأيت من ناقصات عقل و دین اذهب للب

الرجل الحازم من إحدائكم يا معشر النساء) ليرى هه موو رافه كارانى ئم فه رمووديه له سهر ئموه كۆكن. كه ئافره تان بهۆكارى سوڤى مانگانه يان ناقص دينن وهك پيغه مبهر - سهلامى خاوى لىبيت - دهفه رمويّت؛ چونكه بۆ ماوه يهك له نويز ئهگهر رهمه زان بيت له رۆژو به دوور دهبن ئهمهش كارىكى سروسىتيه كه ئافرهت له ماوه دا ناقص دينه!

لەمەر ئەقلەو ئەگەر جوان سەیری فەرمودەكە بكەین شتێكى تر دەبینین
فەرمودەكە ئەگەر وەك خەلكى عەرەبى نەزان بكەین بەكوردی دەبێت بڵاين؛
«ئافرهتانی بن ئەقل پیاوانى ئاقل هەلدەخەلەتین!!» جا چۆن لۆژیکكە پیاوانى
خاوەن ئەقل ئافرهتانی بێئەقل هەلیانبخلەتین. كەواتە بەمشێوەیە نیو وا ڕاڤه
ناكریت لیڤدا وشەى (للب) واتای ئەقلە وشەى (عقل) واتای سۆزو هەست و
نەستى ئافرهتە. هەروەها وشەى (الحازم) مانای پیاویكى خاوەن هیڤر و
كەسایەتى بەهێڤه. كەواتە ڕاڤهكەى بەمشێوەیە: ئافرهتان بەهەست و سۆزى
خۆیان پیاوانێك ئەگەرچى خاوەنى ئەقل و كەسایەتى بەهێڤن دەچنە ژێر
ركێڤیان زوو بەقسەیان دەكەن.

گوتاری سییه‌م، باسی خه‌ته‌نه‌ی ئافره‌ته، لای هه‌مووان ئاشکرایه که ئیسلام له رووی تیگه‌یشتنی شه‌رعه‌وانیه‌وه (فقهه) زۆر به‌رفراوانه‌و زۆرجار له‌ناو میله‌تاندا عورف ده‌سه‌پنریت به‌سه‌ر خه‌لکیدا وه‌ک؛ ئاین فه‌رزی ده‌که‌ن، بۆ نمونه‌لای زانیانی سه‌عودیه‌ په‌چه (نیقاب) فه‌رزه، به‌لام ئه‌لبانی هه‌ر له‌و ناوچه‌دایه‌ ره‌تیده‌کاته‌وه‌و کتییی له‌سه‌ر نویسووه، که به‌هیچ شێوه‌یه‌ک فه‌رز نیه، خه‌ته‌نه‌ له‌هه‌ندی‌ک عورفی ولاتانی ئه‌فریقیدا فه‌رزیان کردووه، نه‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ئیقراری له‌سه‌ر کردووه‌ نه‌بۆته‌فه‌رز و نه‌ سونه‌ت، هه‌یج نیه‌ ته‌نها له‌عورفی گه‌لانی تردا بوونی هه‌یه، له‌هه‌ر جیگایه‌ک له‌و ولاتانه‌ شێوه‌ی خه‌ته‌نه‌که‌ جیاوازه ، ئه‌گه‌ر فه‌رز بوایه‌ ده‌بوو هه‌موو که‌س له‌ئاستی‌ک ئه‌و فه‌رمانه‌ی به‌جێبه‌ێنایه، به‌لام ته‌نها عورفی‌که‌ هه‌یج په‌یوه‌ندی به‌ئاینی پیرۆزی ئیسلامه‌وه‌ نیه، هه‌ر به‌و هۆکاره‌یه‌ که‌مترین باسما‌ن له‌سه‌ر ئه‌م ته‌وه‌ره‌یه‌ هه‌یه، چونکه‌ نه‌هه‌یج به‌لگه‌یه‌

ك نه هيچ ئايەت و فەرمودەيەك لەبەردەستدايە، كە راستىن و لەسەرى بدويىن،
بەوئەندە كۆتايى پىدىنىن، كە هيچ پەيوەندى بەئايىنى پىروۆزى ئىسلامەو نە.

گوتارى چوارەم؛ ئادەم و حەوا لەھەموو ئايىنەكانى تردا بەتايىبەت لەئايىنى
بەھرامى، شوشەنگى، مېترائىسى، مەسىحى، ئايىنى دەستكارىكراوى جولەكە،
كە ئافرەت سەرچاوەى نەھامەتى بەدەرنانى ئادەمە لە بەھەشت، ھەموو تاوانە
كە دەخريتە پال حەوا، كە بەقسەى ئەو ھەلخەتاو كورت و پوخت ئافرەت
بەبوونەو ھەريكى ترسناك و ھەشەتەناك تەماشايە بکړي، بەلام لەئىسلامدا رېك
پېچەوانەى ئەو ئايىنەى ترە، لەئىسلامدا ئادەم بەرپرسە بە ھۆكارى بەرپرسى
ئادەمەكە حەواش وەدەرنراو لە بەھەشت، چونكە حيوار لەگەل ئادەمە نەك
حەوا. ئادەم ھەلساوە بەكارەكە لەسەرەتادا نەك حەوا بۆ بەلگەى ئەم وتەيە زياد
لەچوار جىگا ئەم باسەدەكات بۆمان، سورەتى البقرة ئايەتى (۲۰ - ۳۹) ھەروەھا
سورەتى الأعراف ئايەتى (۱۱ - ۲۵) سورەتى طه ئايەتى (۱۱۵ - ۱۲۶) لەچەند
جىگايەكى تردا باسكراو ئەوئەندە بەسە وەك بەلگە، كە ئادەم تاوانەكەى
ئەنجامداو لەسەرەتاو حەوا شوينكەوتوو ئادەم بوو نەك پېچەوانەكەى.

پرسىارى ئەو دەكرىت ئەى بۆ ئادەم لەسەرەتاو دروستبوو بە ئافرەت
دروستبوايە؟ ھەموو بوونەو، كەدروستبوو ھەموو لەسەر سىستەمى نىر و مى
دروستبوو، ھيچ شتەك نە لەسەر ئەم زەمىنەدا لە نىر و مى پىكنەھاتىت، ئەم
پرسىارە وەك بازەنى بەتال وايە ھەرگىز ناگەيتە ئەنجام، چونكە ئەگەر حەوا لە
سەرەتاو دروست بوايە، دەبوو ئادەم ھەر دروستبکړي، پرسىارى ئەو دەكرى
ئادەم بۆ خاترى حەوا دروستبوو گومانى تىدانى ھەردووکیان بۆ خاترى يەك
دروستكراون ئامارەمان پىداو ھيچيان لە مەوقىتى خويان دەرنان، وەك ئاو كە
لەئوكسىجىن و نايترۆجىن دروستبوو، كە ئەم دووانە بەبىن يەكترى ناتوانن ئاو
دروست بکەن، وەك ئەو كەبەيەكەو يەك دەگرن و دەبن بەئاو كەسەرچاوەى
ژيانە، كەلەپىكەھەى ئەم ئەتۆمەدا نىر و مى دەردەكەوت، كە ئوكسىجىن لە
بەرگى دەرمەوى خۇيدا پىويستى بەدوو ئەلەكترۆن ھەيە تا پىر بىيت، ھەر

ئەتۇمىكى ھايدىرۇچىنىش لەبەرگى دەرموۋىدا ئەلەكتىرۇنىكى ھەيە، كەدەيەۋىت لەدەستى رىزگارى بېيت. بۇيە ئەم يەكگىرتنە دروستدەكات لەگەل ئۆكسىجىن، بە ھەردووكيان ئاۋ پىكىدەھىنن، ئەم نمونەيە بۇ ئەۋەيە كە ھەموو لەم ژيانەدا پىۋىستمان بەيەكتەر، چ جاي ئەۋەي كەنير و مېيەك مۇقايەتى پىكىدىنن، ئەمە كەي وتەيە مۇۋق جارىك وەك مىندالانى بەر دەرگا بىر لەۋە بىكاتەۋە كاميان بەگ بېت و كاميان پاش بەگ، يان قىرەبېت، خەلكى خاۋەن فىكر ھەركىز بىر لەۋە ناكاتەۋە.

كوتارى پىنجەم؛ فرەژنى، خۋاي گەۋرە لە قورئاندا لەسەرەتاي سورەتى نىسائى باسى ئەۋەي كىردە كە پىاۋ دەتۋانىت چۈر ژن لەكاتىكىدا كۆبكاتەۋە، بەمەرجى دادپەرۋەر بېت لە نىۋانىاندا، نەييارانى ئىسلام پىياناۋايە؛ ئەم چۈر ژنە لەيەك كاتدا فەرزە! نەخىر بەلكو تەنھا رىگاپىدىانىكە بۇ پىاۋان، كە دەتۋانن ئەۋ كارە ئەنجامبەدەن، بۇ نمونە لەۋلاتى ھۆلەندا و ۋلاتەيەكگىرتەۋەكانى ئەمىرىكا و زۆرىكىتر لە ۋلاتانى تر پىاۋ دەتۋانىت پىاۋ مارەبكات، ژن دەتۋانىت ژن مارەبكات، لەھۆلەندا ۋاخەرىكە دەبېتە ياسا ئافرەت دەتۋانىت خۇي لە ئەسپ، يان سەگ مارە بىكات، ھەرچەندە لەھىندىستان ئاساييە، واتە: ياساي تەلاق، ياساي وراسەت، جىابوۋنەۋەي بۇ دادەمەزىنن، بەلام ئەم ياسايە فەرزىكراۋە بەسەر خەلكىدا، گومانى تىدانىيە نەخىر، ئەم فرەژنىيە لەھەندىك جىگادا چارەسەرى كۆمەلگايە لە نەھامەتىەكانى، ئافرەت كە لەۋ نىۋەندەدا بىن پىاۋ ماۋنەتەۋە، چۈنكە سىروشتى ئافرەت ۋاھەلكەۋتەۋە ھەزدەكات لە سىبەرى پىاۋىكىدا بىھەسىتەۋە، بەلام سىروشتى پىاۋ ۋانىيە ھەمىشە پىخۇشە زىاتر لەبەشى خۇي پەلبھاۋىت و سەيرى ئافرەتەنى تر بىكات لەكاتىكىدا خۇي خاۋەنى خىزانە، ئاشىكرايە ئىسلام ۋەك سەيد قوتىب دەلېت؛ ((ئاخافتىن لەگەل ناخى ھەموو مۇۋقەكان، لەئىسلامىشدا لەبەنەرەتدا خۋاي گەۋرە ۋايداناۋە، كەئادەمى دروستكىردە يەك ھەۋاي بۇ دروستكىرد نەك چۈر ھەۋا، بەلكو ئەۋى تر رىگا پىدراۋە، زۆرچار ئەم باسە پىچەۋانە دەكەنەۋە دەلېن؛ ئەي بۇ ئافرەتلىك خاۋەنى چۈر پىاۋ نەبېت؟

ئايا مەبەست ئەوئەندە مەندالەكەي نادۆزئەوئە لەكاميان بئت، دەلئین، ((ئەو بئانەوئەشت نەماوئە چۆنكە ئئستا (DNA) ئاشكرای دەكات مەندالی كامیانە!!!))
 لە وەلامی ئەم پرسیارە نامەعقولەدا دەلئین، ((عیللەت لەئافرەتدا نە كەچوار پیاوی ھەبئت، بەلكو عیللەت لەچوار تۆوی پیاوئە كەتئكەل بئت بەرھەمئە ئافرەت توشی ھەرچی نەخۆشی و دەردەسەریبە دەكات، دەبئت بەرپئگای پاككردنەوئە و خەستەخانەوئە بئت، چۆنكە ئەو ئاوانەي پیاو، كەتئكەل دەبئت لەرھەمئە ئافرەتدا ھەمووی دەبئتە دەردی كوشندە بۆ ئەو ئافرەتە..!
 بۆئە شئخی شەراوی لەئەمرئكا لەكاتئكدا كەوئەزئری ئەوقاف بوو بانگئشتكرابوو ئەو پرسیارەي ئاراستەكرا، ئەوئیش كوتئ: ئەو ئافرەتە سۆزانئانەي ئەمرئكا كەبە ئاشكرا باجئان لئدەستئین و لاشەئان دەفرۆشن پشكنئنی پزئشكئان بۆ دەكرئت ئەوانئش كوتبووئان ھەر چوار پیاوئك كەدەچئتە لای دەبئت پشكنئنی پزئشكئ بۆ بكرئت، لەوئەلامدا كوتئ خۆتان وەلامی خۆتان دایەوئە، چۆنكە عیللەت لەتۆوی پیاوئە^{٦٨}.

جئھاد و خەبات و شۆرئشكئری

شۆرئشكئری و سئاسەت لەئئسلامدا بنەماكەي جئھادە:

ھەموو كۆمەل و دەستەئەكئ ئئسلامی پئوئستئان بەتئۆرئك ھەئە بۆ سئاسئەتئ بزائئ ئئسلامی واتە پئش ئەوئەي باسئ دئدو تئۆرئ ئئسلامی بكەئن پئوئستە بزائئ سئاسەتئ ئئسلامی چئە؟
 كەواتە سئاسئەت: برئتئە لەحكەمەت پاشان كۆمەلئ لئدرۆست بكرئت، تا دەولەت بەبانگەوازئكئ گشتئ وجئھانئ (خئلافەت) بۆ لوتكە و ترۆپك و جئئئشئنكردن) شارستانئەت(بەرھو راستئ و ھەق).
 ئەم چەمكەنە پئوئستئان بەشئكارئ ھەئە

^{٦٨} التفسیر الشعراوي سورە النساء ئابەتئ ئەكەم..

حېكمەت و كارى بەكمۇمەل:

ھەممۇ لەسەر ئەو كۆكن، كەحېكمەت واتە؛ ھەستى پىگەيشت و راستى لەبىركردنەمۇ كۆكردنەمۇ كۆمەلەك خەسلەت بەبانگەوازچى، كەتايىبەتمەندى ئەوئە لەواقەدا ئەو ئىسلامە دەكاتە ئايدۆلۇزىيا، تا بەبانگەواز و گەياندىنى ئىسلامەكە بىگەيەنئە ئامانج.

ئەمەى باسمانكرد تىگەيشتە لەچەمكى حېكمەت لەلايەن تاكى موسلمان. ئەگەر بەتەواوى ديارى بكەين، كەحېكمەتى كارى بەكمۇمەل چىيە دىيەنە سەر ئەو رايەى، كەھەممۇ بلىين واتە؛ سياسەت، كەواتە لەئىسلامدا چەمك و حېكمەت تىگەيشتەن لىي. واتە؛ سياسەت، ئەگەر بلىين حېكمەت سياسەتى تاكى موسلمانە، كەواتە سياسەت ئەوئەيە، كەحېكمەتى كارى بەكمۇمەلەكەيە، لەسەر ئەم بىنەمايە، دەتوانين بلىين ديد و بۆچوونى سياسى ئىسلامى ديارە و ئەمە بىنەماكەيەتى لەژىر رۆشنايى چوار حېكمەت كەبرىتە لە؛ رەموش - واقع و راستى ھەق و مەروۇف و ئامانج.

ئەم گرىدراوانە بەيەكەمۇ ھەممۇ توخمى ئەو ئاستە كۆمەلسازيە لەبانگەواز و ديارىكردنى چوارچىوئەى گشتى تىۋرى سياسى بۆ بزاڧ و گۆرانكارى. ھەريەكەك لەم چوار توخمە، ئەگەر نەبوون لەكارى كۆمەلسازى و بانگەوازەكەدا، ئەو لەئاستى ديارىكردنى بزاڧە گۆرانكارىيەكە كەم دەكاتەمۇ لەچوارچىوئەى خۇيدا ناھىيلىت، ھەممۇ ئەم تىۋرەى، كەباسمانكرد و پارىزراوە بەھىزى سەربازى و خەباتكارى كەجىھادە .

واتە؛ جىھاد يەكەكە لەفەرەكانى ناو ئىسلام.. زۆرىك لەزانايانى كۆن و نوچ، لەوانە عزى كورى عەبدولسەلام، تادەگاتە عەبدوللا عەزام ھەندىك لەوانە پىئانوايە جىھاد روكنىكە لەئىسلام، واتە؛ لەگەل شاھەتومان و نوژو رۆژو زەكات و ھەج.. كردوويانە بەشەش پايە ئەويش جىھادە!..

جىھاد و شورىگىزى لەئىسلامدا لەسەرەتادا دژى كافىر و موشرىكەكان كراو، جىھاد لەسەرەتاو ھەر لەمەكەمۇ فەرز كراو، پاشان خەلكانىك لىيان تىكچو

لەگەل قىتالدا كە لەسالى ۲ ى كۆچى لەمانگى شەعباندا فەرزكراوہ بۆيە جىھاد
پىنج جۆرە..

يەكەم: جىھادى نەفس

دووەم: جىھادى قىتال و سەربازى

سىيەم: جىھادى مولك و سامان

چوارەم: جىھادى گوتنى حەق بەزمان بەرامبەر بەدەسەللاتى خراپەكاران و زالمەن
پىنجەم: جىھادى شەيتان..

ھەموو ئەم جىھادانەى باسماڭىز پەيوەستىن بەتاكى مەۋقەكانەو، تەنھا
ئەدەبىياتى سەربازى و جىھادى قىتال نەبىت، كەپەيوەستە بەدەۋلەت و دەسەللاتى
ئىسلامى ياخود گروپ و حىزبە ئىسلامىيەكان.

ئەم خەبات و شۆرشگىرپىيە لەجىھاد بوو بەسەن بەشەو لاي ھەندىك لەو
رەكخراو و گروپ و حىزبانە..

يەكەمىيان: پەكخستنى جىھاد: زۆر شلگىرن وەك يەكگرتوو، سەلەفە مەدخلىيەكان
نزىكن لەگروپى قادىيانىيەكانەو كەپروايان بەجىھاد نەماو وەك كارى مەيدانى،
تەنھا لەتىۋردا باسى فەزل و كارى شۆرشگىرى جىھادى دەكەن، بەلام لەواقىيەدا
بوونى نىيە، پەكيانخستو (تەعطىليان) كردو، تا ئەم كاتەى ئىمەى تىدا دەژيىن
بەمشىۋەيە ھەنگاويان ناو، ئىتر لەداھاتوودا ئەگەرى ئەوەى ھەيە كە
گۆرانكارى لەخۇياندا بكەن!

دووەمىيان: زىادەپەوى ھەموو ئىسلام لەجىھادى قىتالدا دەپىننەو، سەنگەر و
جەبھەيان لەگەل ھەموو دنىادا كردۆتەموو ئەوەى لەگەل خۇيان نەبىت بەكافر و
مورتەدى دەزانن، كوشتن و لەملدانى حەللە، نەموونەى ئەم جۆرانە قاعىدە و
تالىبانە لە ئەفغانىستان، ياخود گروپى بۆكۆھرام و ھەندىكىتر لەو كۆمەللانە
كەئىستا تارادەيەك نەماون وەك ھىجرمو تەكفىر... ھتە.

سىيەمىيان؛ نىۋەندىگىرن واقىيەكە دەناسن بەگۈيرەى رىموش و واقىيەكە بىردەكەنەۋە دەستىرىژى ناكەن و سەنتەرى ھىزى خۇشيان دەپارىژن لەۋانە ھەماس و ھىزبى تەحرىر.. ھتد^{۶۹} جىھادى قىتال و سەربازى دوو جۈرە لەناو ئىسلامدا جۈرى يەكەم پىئىدەگوتىرت جىھادى دەفع واتە؛ پالپىۋەنان و خۇپاراستن..

جۈرى دوۋەم پىئىدەگوتىرت جىھادى داۋاكردن (طلب)

جىھادى دەفع برتبيە لەو خەبات و كۇششەى كەخەلكى دەيكات لەسەر خاك و نىشتىمان و سەرۋەت و سامانى خۇى و مال و خىزانەكەى، پاراستنى شەرەف و كە رامەتى خۇى و خانەۋادەكەى، ئەمە لاي ھەموۋان ناسراۋە، ئەم جىھادو كۇششە پىئىدەگوتىرت دىفاع لەخۇكردن و پاراستنى گىيانى خۇتە.

جىھادى (طلب)؛ برتبيە لەو كۇشش و خەباتەى، كە تائىستا مۇسلمان بەكەمى لى تىگەيشتوۋن، بۇيان قوت ناچىت لەم سەردەمەدا لەبەرئەۋەى كەخۇمان دواكەۋتوۋ و ھىچ نەزانىن و شارەزانىن لەدىنەكەمان، بۇيە زۇر بەدەگمەن خەلكانىكمان ھەبىت لەجىھاد و كۇششى (طلب) تىگەين كەبانگەۋازىكە بۇ ئەم دىنەۋ ئەم ئىسلامە كە دىنى كۇتاييە لەدۋاى ئەم ئايە ھىچ ئاينىكىتر نايەت، كە ۋوشەكانى ۋوشەى خۋاى بالادەستە، لەسەر شانى يەك بەيەكمان پىۋىستە، كە ئەم دىنە بۇ خەلكى ۋوونبەينەۋەمو بانگەۋازى بۇ بكەين، تا ئىستا چۋارىيەكى جىھان ئەم ئايەى پىگەيشتوۋە!! مەبەستىش لەۋەى كە پىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم- ناردوۋە تەنھا بۇ عەرەب نىيە، بەلكو بۇ ھەموۋ جىھانە، كەۋاتە

^{۶۹} فيقه الجهاد دراسة مقارنة لاحكام وفلسفته في ضوء القرآن وسنة.. نوسينى، دكتور يوسف القرضاوي ل ۲۶- ۲۷ بەرگى يەكەم..

يەكەم كارى كۆشش و خەباتى جىھادى طەلەب بىرىتىپ لەبانگەواز كۆردى بۇ ئاينى ئىسلام. نەمەككە ئەمەلىي خەللى تىگەشتە شەركەرنە لەپىنلە ئىسلامدا، دوو تىگەشتە جىلە، بىرلەشكەن بەزۇر بىلە ناكىتەمە، بەلەم بانگەواز لەسەر ھەمەلە، مەرج نە (طلب) بەكى بەچەك و قىتال بىت. دەبىت لەمە تىگەش، كە ئەركى سەرشانمانە بەگەرىن بەم جىھانەدا بۇ بانگە واز كۆردى ئەم ئاينە ئەگەر مۇسلمان رەونى نەكەتەمە خۇ ئەم ئەورەپانە دەلەن، عىسا كۆرى خاينە! يان خەللىكەتەر گا ئەپەرسىتە، يان خەللىكە ھەر نازانن پەرسىن چە: ھەيەدار دەپەرسىتە يان رۇژ دەپەرسىتە.. ھتە.

كەواتە كىن ئەوانەى كەئەم نەمە نوپە يان تىگەشەن كەخوا لەكەس نەبەمە، كەسەشە لىن ناپەت: كىن ئەوانەى بەخەللى دەلەن، خاگەتان مانگا و گاوش كە نە، كەواتە لەسەرمانە كە ھەل بەدەن بۇ بانگەوازى دىنى خوا: بەندەپەتەكى راسەت و درەست لەناو خەللىدا بىلەكەنەمە كەخواى گەورە ئەمە بەئەمەتەكى شاھىد نەزەدى كۆرەن، دەبىت بەرسەن بۇ؟ كەخواى گەورە دەفەرمەت: (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) البقرة- (۱۴۳)

واتە: ھەمەك چۆن رەنەمان كۆردى بۇ قەبلەى ئىبراھىم (علەيە السەلام)، ئا بەمشەپە كۆرەن بەئەمەتەكى دادەرەمە چاكەرنە ئەمەتەكان بۇئەمەى لە رۇژى قىامەت بىن بەشاھىد لەسەر خەللى كەوا پەغەمبەرەكان پەيامى خاينان بەخەللى گەيانەمە پەغەمبەرىش بىت بەشاھىد لەسەرەتان كەپەيامى خاينە بەئەمە گەيانەمە...

كەواتە كەئەركەكەى خۇت زانى كەتۇ شاھىدى، سەبە رۇژ لەقىامەت خواى گەورە لەتەپەرسىتەمە، دەلەلى خاينەگيان رۇشەمە دىنەكەى تۆم بىلەكۆرەمە گۆيان بۇ نەگەتمە، ياخۇد گۆيان لىگەتمە كارى تۇ لىرە تەواو بوو، بەلەم تا رۇژى مەردن تۇ دەبىت ھەر بانگەواز بەكەت !!، لای نەسەر ئەمە جىھادى (طلب)ە

گوتارى جيهاد و شۆرشگىرى ئىسلاميان لەسەر دامەزراندوم، ئەك تەنھا قىتال مەبەستمان بىت..

لەرەدا دەبىت شتىكىمان لەبىر نەچىت ئەوئىش برىتبه لەوہى كەسروشتى مرؤف وا ھەلکەوتووہ يان بروات پىدەكات، يان بەدرؤت دەخاتەوہ، وەيان خەلکانىك ئەوانىش بىروباوہرىكى تر دەپەرستى، خەلکانىكى تر سوود وەرەگرن بەم پەرستە سەرۋەت و سامانىان دەستدەكەوتىت رىگرىت لىدەكەن، يان دەسەلاتدارىكى زالمە بۇ مانەوہى دەسەلاتى خۇى كەخەلکەكەى لەچواردەور بىلەنئىتەوہ سوودى لەبىباوہرى ئەوان وەرگرتووہ بۇ ھاتنە سەر دەسەلات بىن شك و گومان دژايەتتەت دەكات بۇسەو كەمىنت بۇ دادەنئىت، بەسوپا و شمشىرەوہ دىنە بەردەمت خۇ ناكرىت تۆ بلىت، ملەم ئامادەيە بۇ سەربرىن؛ بىگومان دەبىت تۆش سوپات ھەبىت و شمشىرت ھەبىت بۇ گەياندىنى بانگەوازەكە ئەگەر دەولەت و دەسەلاتت ھەبوو..!

ئەم چەمكى بانگەوازە پىوئىستى بەشمشىر نىە لەئىسلامدا، بەلام كاتىك بەرامبە رەكەت رىكات لىدەگرىت و شمشىرت لىدەردىنئىت ئەوكات تۆ پىوئىست بەسوپا و شمشىر دەبىت، كەواتە فەر بەفەر، گەتوگۇ بەگەتوگۇ، ھەركات بەرامبەرەكەت شمشىرى دەرھىنا دەبىت تۆش ئامادە بىت..

موسلمانان كەدەچنە جىگايەك خەلكى ناكوزن لەسەر ئەوہى كەموسلمان نىن، بانگەوازەكە دەكەن كى وەرىگرت سەرفرازە، ئەوہى وەرەنەگرت و گوئى بۇ نەگرت خۇى زەرەرمەندەم بەجىى دىلىت بۇ خواى گەرە، ئەوہ خوا خۇى حوكمى دەدا لەقىامەت، كەواتە تۆ بۆت نىە ھىچى لىبكەيت تەنھا بانگەواز بۇ خەلکەكە دەكەيت، وەك ئىمامى عومەر فەرمووى؛ بەسوپاكەى كەچوونە ناو خەلکەكەوہ ئاگاتان لەجوتياران وخەلكى رەش و پرووت بىت، چونكە بەسروشتى حال خەلكى بەدواى ژياندا دەگەرپىت و ھەزى بەئازاۋەنە، ئەوہى كە ئازاۋە دەنئىتەوہ ئەوہىە كەدەسەلاتى لەكەيس نەچىت، لەراستىدا خەلكى ئەوہى خىر بىت خىرا دواى دەكەوتت!!

عومهرى كورى خەتاب كاتىك وتار بۇ ھىزەكان دەدات گوتى؛ اتقوا الله في
الفلاحين، اتقوا الله في عموم الناس. وهم المغلوبون على أمرهم الذين لا
يهمهم مصلحة الحاكم هذا أو ذاك، إنما يريدون أن يتعلموا أين الخير فيتبعوه،
اتقوا الله في هؤلاء، يقول؛ ولا تقتلوا إلا من قاتلكم...

موسلمان ھەرگىز ژن و مندال و پىر و پەككەوتە ناکوژىت، بەلکو شەرى
شەرەفمەندانە دەكات لەگەڵ ھىزو تواناداراندا دەجەنگىت، چونكە موسلمان بە
س لەگەڵ سوپادا دەجەنگىت، ئەو ھەمەي سەربەرزى موسلمانانە كە لەھىچ
مىژووئەكى باوەرپىكرادا نەبوو، كە موسلمانان خەلكى رەش و رووت بكوژن
بۆيە چوونەتە ھەر جىگايەك خۆشەويستيان لەدلى خەلكيدا چەسپىو، خەلكى
زوو باوەشى بۇ كردونەتەو، كەلەواقىعدا رەوشەكە لەبەرچاوە نموونەى وەك
مىسر سەربازى ئىسلام بەرمو مىسر بەرپەكەوتن مەسىحىەكانى مىسر راستەوخۆ
چوونە ناو سوپای عەمرى كورى عاص دژى سوپای رۆم جەنگيان كرد، ئەم
مىژووئە موسلمان نەياننوسىو، بەلکو قەشە يوحننا نوسىوئەتى بەناوى مىژووئە
مىسر، كەدەلەين مىسر واتە؛ لىبىاو سودانى ئىستا، چونكە خەلكى مىسر
بىزاربوون لەدەسەلاتى رۆمى ئەرتۆدۇكسى، ولاتى مىسر تا سەدەى ھەشتى
ھىجرى زۆرىنە ھەر مەسىحى بوون و ناسراو بوون بەئەرسىوونەكان بەھوكمى
ئىسلام رازىبوون، لەگەڵ موسلمان دژى خاچ پەرستان جەنگيان كردوھ..

كەواتە موسلمانان تەنھا لەگەڵ گومراو دەسەلاتدارانى خاوەن بەرژموندى خۇيان
و ورگە زەلكانىان دەجەنگن، بۆيەپىويستە سوپا لەگەڵ خەلكانى بانگەواز جىابن،
كەواتە بانگەواز ناكړيت مەگەر سوپای ئىسلام پالېشتى نەكات^{٧٠}

خەلكانىك دەپرسن باشە بۇ دەبىت سوپا لەگەڵ بانگەوازخوزاندابن؟
ئەوھەتا ئىستا لەئەوروپا خەلكانىك بانگەوازی خۇيان دەكەن و كەسىش سوپايان
بۇ ناھىئەت و مزگەوتيان ھەيە و چالاكيان بەردەوامە؛ ئازادن لە كارەكانى خۇيان

^{٧٠} قصة الاندلس..دكتور راغب السرجاني..پيشەكى كتيبه‌كەى بەرگى يەكەم ل ٧

لەمەزگەوتەکانداو پێکخراوی تایبەت بەخۆیان هەیە، ئەوەتا لەمالیزیا و لە ئەندەنوسیا و لەفلیپین ئەو ئەزمونە بوو کە بەشمشێر ئیسلام بڵاونەبویەوه؟ لەپراستیدا ئەم گوتەیە لەزەمینەى واقعدا وانیە، هەر گوتەیکە دووبارە دەبێتە وه؛ ئەو ئازادیە پێژەییە واتە؛ فلتەریکی بۆ دانراوه لەچوارچێوەى یاسایەکدا خۆی دەبینێتەوه، کەپۆژئاوا دیاریکردووه، ئەمە کەباسی لێوه دەکەین پراستە ئێمە لەم زەمینەیدا دەژین، هەروەها ئەو ولاتانەى کە ئەم ئیسلامە لەپێگای بازرگانیهوه چۆتەناوی تەنها وهك نوێزو پۆژوو کۆمەلێک لەتقدیسی دینی سەیر دەکریت وه ئیسلام بۆتە ئاینیکی راهیبیانە تەنها وهك سۆفیەکی سادە ئەم ئاینە پیادە دەکەن کەوا لەهەندێک کاتدا شەرمی لێدەکەن باسی بکەن بەداخهوه ئەم ئاینە سەروشتی بەو شێوەیە نیە، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا پێوستی بەرپەربوونەوهى چەک نیە و مرۆقەکان تا رادەیکەى باش دەتوانن ئاینەکانى خۆیان بڵاوبکەنەوه، لێرمووه ئەوه دەردەکەوتیت کەجیهادی طەلەب بوونی ماوه موسلمانان بەردەوامان لەگەیانندنى دینەکەى خۆى پەرورەدگار لەجیهاندا!

بۆ ئەوهى زیاتر لەسەروشتى ئەم ئاینە بزانیان دەبێت بزانیان کەئەم دینە دینیکی گشتگیرمۆ لەسەر هەموو فەرھەنگەکان تایبەتمەندیی خۆى هەیە، بەجیاواز وتەى خۆى هەیه لەسەر هەموو شتەکان؛ بۆ شەرم بکەین لەوهى کە ئەم ئیسلامە خاوەنیەتى کەله هەموو جوانەکان جوانترو لەهەموو گەورەکان گەوره ترو بەپێژترم، دەبێت لەوه تێبگەین کەسەروشتى ئەم ئیسلامە لەپرووی تاکەکەس بەزۆر نیە، خەلک ئاینى خۆى بەدەستى خۆى هەلدەبژێریت، هیچ کەس بۆى نیە بەزۆر بیسەپینیت وه بێ نیازین لەم ووتەیه وهك موسلمان، چونکە نەسیاسەت دەکەین، نەدروشمیشه، نەسابوون لەپێدانی کەسیشه، بەلای ئێمە بروامان وایە دەبێت ئیسلام فەرمانڕەوایی سەر زموى بکات ئەمە دیکتاتۆرى نییه بەزمان حالى ئیستا، بەلکو کۆتێرکێى دەسەلاتە بەئاشکرا دەلێین دەمانەوتیت دەسەلاتى خوا بچەسپینت لەسەر زمویدا، هەموو مرۆقاییەتى بیر لەوه دەکاتەوه کەدەسەلاتى خۆى بچەسپینیت، بۆ نموونە فارس ئیمپراتۆریەتى دامەزراند، پۆم کردى، لەسەردەمى

تازەدا روسيا كىردى، ئىستاش وا ئەمەرىكا خەرىكە، لىرە پىلوىستە پرسىيارىك
بكرىت بۇچى بۇ ئەوان رەوا بىت بۇ موسلمان بىقەبىت؟

لەكاتىكدا بەرنامەكەى ئىمە لەوەى ئەوان جىوانترو بەوئىژدانترە؛ نە هىندە
سورەكانى لەناو بردومو نە ناكازاكى و هىرۆشىماى وىران كىردوە يان نەهىتلەرى
نازى، نەمۆسۇلۆنى فاشى، نە لىنىن و ستالىنى دىكتاتورى دروستكىردوم، نەموك
تەتارو بەربەرى نەبوو، كەواتە ئىسلام زۆر جىوانە، بۇ پىادەكىردنى پىلوىستى بە
سوپا هەيە، تا دادپەرورەرى خۆشنىودى بۇ خەلك دەستەبەر بىكات خەلكانىك
لەوانەيە بىرسن بۇ سوپا؟

لەبەرئەوەى ئەگەر تەماشى زلەيزانى دىنيا بىكەيت دەبىنىت ئەو هەموو چەكى ئە
تۆم و كىمىيى و موشەكە دروستدەكەن لەدوايىدا دەلىن بۇ پاراستنى ئاشتى لە
ناوچەكەدا، ئەو كەسەى كە مالىوئىرانى دروستكىرد بۇ مرقۇقايتى و تەقىنەوەى
دروستكىرد نۆبىل بوو، كە ئىستا بوو بەخەلات بەسەر خەلكانىكى كارامەدا
دەبەش دەكرىت!!

لەهەموو ئەو كاتەكاندا پىلوىستت بەسوپا و هىز هەيە بۇ ئەوەى خۆتى پىلپارىزى
ئىستا بۆمان دەردەكەوئىت كەگوتارى جىهادو شۆرشكىرى كارىكى زۆر سىروشتىيە
كەئەم ئىسلامە خاوەنى سوپا و هىزى تايىبەتى خۆى هەبىت، نەك بۇ شەرەنگىزى،
بەلكو بۇ پاراستنى خۆى و خەلكەكەى كەفەرمانىكى خاوى پەرورەدگارە، كە
دەفەرموئىت؛

(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ
اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَظَا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى
بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بَبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ) ١١١
التوبة

واتە؛ بەراستى خوا گىيان و مالى لەئىمانداران كىرپووە بەوەى كە بەهەشت بۇ
ئەوانە و بەشيانە، پەرورەدەگارىكى بەخشندەيە، هەر خۆى بەخشىنەرى گىيان و
مال و سامانە، كەچى ئاوا مامەلەدەكات لەگەل ئىمانداران، نىرخىكى نەبىراوەيە،
نىرخىكى زۆر گەورەى بۇ بىرپارداو، كاتىك لەپىناوى ئەودا دەيىبەخشن (ئەوانە

دەجەنگىن لەپىناۋى ئاينى خوادا، دوژمنانى ئاينى خوا دەكوژن لەگۆرەپانى جەنگدا، يان دەكوژرىن و شەھىد دەكرىن، ئەو پاداشت و بەلئىنە بەراستى لەسەر خوايەو باسكراو لەتەورات و ئىنجىل و قورئاندا، جا كى ھەيە بەقەدەر خوا بەو ھاو ئەمەك بىت بۇ جىبەجىكردى بەلئىنەكانى، كەواتە زۆر دلخۆش و كامەران بن بەو مامەلەيەي كەئەنجامتانداو، بەو فروشتن و كرىنەي كە لەسەرى رېككەوتوون، بېگومان ھەر ئەوئەشە سەرفرازى و سەرگەوتنى نەبراو بو بن سنوور.

كەواتە، ھەرگىز شەرم لەو نەكەين كەلئىن ئەم ئىسلامە بەھىز و سوپا بلاوبۆتەو، دەبىت بزائىن، كەئەمە مافى خۆمانە ئەوئە دەيەوئە پىتانبىلەت كە ئەم ئىسلامە بە بازىرگانى بلاوبۆتەو ئەوئە من بەدۆستى ئەم ئىسلامەي نازانم؛ دەيەوئە لەئىسلام كەم بىكەتەو، لەكەسايەتى مۇسلمان كەم بىكەتەو، رازى نىن بەو وشەيە، بەلكو ئەو جەنگانەي كەئىسلام كەدويەتى ھەمووى سەرورەين و دەبىت ئەوئە بزائىن كەئەگەر كەسەك باسى جەنگەكانى ئىسلامى كەد؛ دەلئىن چى لىدەزانىت لەو جەنگانەمېژووەكەي بلى، ئەگەر گوتى؛ ئىسلام ھەر خەرىكى پىاو كوشتن بوو ھەمىشە شەرو شۆرى كەدو دىنەكەي بەشمشېر خنىو بەمېشكى خەلكىدا..

لە وەلامى ئەم گوتارە ناواقىعەدا باسى واقىعەك دەكەين، كە بەبەرارود راستىيەكەمان بۇ دەردەكەوئەت؛ ئەوئەش ھاتنى سوپاي تەتارە، بەشمشېر ھەموو جىھانى ئىسلام و تەنانەت ئەوروپاي گەرت، ئايا لەمۇسلمانەكان چوونە ناو دىنى تەتار، يان تەتار ھاتە ناو دىنى ئىسلام، بەدلنايەوئە تەتار ھەموو ھاتنەناو ئىسلام، كەواتە بەشمشېر بىروباوەر ھەرگىز بلاونابىتەو..

ئەگەر بەئەقلىكى ماددى بىرىكەينەو، لەئەمريكا سالى ۱۹۶۰ ز لەھەموو ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمريكا ۱۲۰ ھەزار مۇسلمان ھەبوو، ئىستا ۸ مليۇن مۇسلمان ھەيە، بەچى بلاوبويەو؟

بەدلىنايىيەۋە بەھىجرەت و بانگەۋاز، ياخود ئەۋروپا، لەبەرېتانيا و فەرەنسا و ئەلمانىا سوېد و دانىمارك و نەروىچ يان بابلىين يەككىتى ئەۋروپى تەنھا ۱۶مىليۇن مۇسلىمانى تىدايە، ھەموو ئەۋروپا بىجگە لە توركىا ۵۳ مىليۇن مۇسلىمانە، ئادەى كام شمشىر ئەمانەى مۇسلىمان كىرد؟(*) دائىرەتولمەعارىفى ئازاد

ماناى وانىە ئىمە جوانكارى بۇ ھەموو مېژۋوى ئىسلامى بىكەين لەگوتارى سىياسى ئىسلامى لەرۋوى جىھاد و خەباتگىرپەۋە ، دلىيان لەۋەى كەكارى ناپوختە و چەوت و چەوتلى تىدابوۋە، بەلام پىۋەرى بىكەين لەگەل ئەو خىروبىرەى كە بەخشىۋىيەتى كەمترە كە دەبىتە مشتىك لە خەروارىك، گوتارى جىھاد و شۆرشگىرى، بۇ پاراستن و سەرۋەت و سامان خەلكى و پاراستنى ئاينى خۋاى گەۋرەيە.

كەمە ئاينىيەكەن و بىدىنەكان واتە: پەيمان پىدراۋەكان (اهل الذمة) لەدەسەلاتى ئىسلامىدا و ۋەرگرتنى جزىە لىيان

لە ئىسلامدا ھاۋنىشتىمانى لەئەھلى زىمەدا بوۋنى ھەيە: ئەگەر ھاۋنىشتىمان بوۋ ھاۋشۋەى مۇسلىمان مامەلەى لەگەلدا دەكرىت، واتە: دەسەلات و ھىزى مۇسلىمان زۆربوۋ بەسەرىدا ئەۋا دەبىتە 'ھاۋنىشتىمانى و لەئەھلى زىمە دەرەچىت.

كاتىك مۇسلىمانان چۈنە ناۋ خاكى مىسر بەسەركىرايەتى عەمرى كۆرى عاص لەسالى ۱۹ كۆچىدا، رازىبوۋن بەدانى جزىيە بەمۇسلىمانان، چۈنكە خۇيان نەسارابى (ئەرىسيون) بوۋن واتا يەكتاپەرست بوۋن، بۆيە بەبن جەنگ رازىبوۋن بەھوككى مۇسلىمانان و مەقويس ئامادەى دەرېرى كەجزىە بداتە مۇسلىمان لەسايەى ئەۋاندا بژى و دەسەلاتەكەى خۇشى بىمىنىتەۋە و ۋەلاى بۇ ئىمپراتۆرى بىزەنتى نەمىنىتە ۋەلاى دايە مۇسلىمانان...!

موسلمانان رازىبوون، تاسەدەى شەشى كۆچى موسلمانان كەمىنە بوون لەمىسردا جزیە وەردەگىرا تاسەردەمى مەمالىك، بەلام لەدواى ئەوەى موسلمانان زۆربوون و ئەهلى نەسرا كەم بوونەو ئەوانىش بوونە ھاوونشتمانى.

لەسەر بنەماى شارى مەدىنەى پىغەمبەرى خوا مامەلىان لەگەلدا كرايەو، چونكە كاتىك، كەپىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - چوو شارى مەدىنە، جزیە لەموشرىك و جولەكە و بىدىنە ئەعراپىەكانى ئەو شارە وەرنەگرت، بەلكو ھەموو لەسايەى دەستورىكدا كۆيوونەو كەدەستورى ھاوولائىبوون بوو، لەشارى مەدىنەدا بەسەرگردايەتى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - خۇيان خەلكى شارەكە بوون، پاشان دەسەللاتى موسلمانان بەسەرياندا دەروىشت و موسلمانان زۆرىنەيان پىكەيناو لەژىر ركىفى موسلماناندا بوون، بۆيە جزیە وەرنەگىرا.

جزيه چييه؟

خەلكانىك وادەزانن جزیە لەئىسلامدا بۆ سەرشۆرکردن و زولملىكردنى خەلكانى ژێردەستەيە، ھەرچەندە لەمىژوودا تائىستا ھەرگەل و ھۆزىك لە جەنگدا سەرکە وتبىت بەسەر بەرامبەرەكەيدا ئەوا ئەو ھەندىك ياساو رىئاسى بۆ دادەنەيت، كە ئەمە بەردەوام لەكۆن و نوێدا ھەيەو دەبىنرەيت لەنەتەوە يەكگرتوەكانىش رىگەى پىدراومو وەك ياسايەك چەسپىووە، واتە؛ مافى سروشتى ئەو دەسەللاتەيە كەلەجەنگەكەدا سەرکەوتوو، بۆ نمونەكاتىك ئەمريكا چوو وولاتى عىراق و ئەفغانىستان، كۆمەلەك ياساو رىئاسى ھىنايە ئەو وولاتانە بەئارەزوى خۆى سەروەت و سامانى خەلكەكەى وەك چەتە ئەدزىت بۆ خۆى، بەلام دەبىت بزانین و تىفكرىن ئايا لەئىسلامدا جزیە چيیه و بۆچى بەكاردەيت و ھۆكارى چيیه؟

پىناسەى جزیە، ئەم وشەيە لەبنچىنەدا وشەيەكى عەرەبىيەو لە سن پىت پىكەتاووە كە برىتىن لە؛ (ج، ز، ي) بەواتاى (جَزَاءُ بَمَا صَنَعَ) پاداشت لەوكردارەى كردوتە، يان عەرەب

دەلەت؛ "جىزى يىجىزى" ۋە ئەم ۋىشەيە داتاشراۋە لەۋشەي پاداشت ۋەك تەبەرى دەلەت؛ (بمعنى أنهم أعطوها جزاء ما منحوا من الامن) ۋاتە؛ دانى پاداشتىكە بۆئەۋەي ئاسايشت بپارىزىرئ. لەزاراۋەي ئەمىرۇدا ۋەك زەربە دېت، لەسەر جۈلەكە ۋ نەسرانى ۋ مەجوسىيەكان دانراۋە، ھەروەھا لە موشرىكەكان ۋەردەگىرېت لە سەر بۆچۈۋنى كۆمەلەك لەزانايانى ئىسلام، بۆئەۋەي دەسەلاتى ئىسلامى پارىزگارېيان لېيكات، ئەگەر نەيتۋانى پارىزگارېيان لېيكات ئەۋا نابېت جىزەيان لىۋەربگىرېت.

لەۋانەيە پىرسىيارىك بېتە پىشەۋە بۆچى دەبېت جىزە ۋەربگىرېت؟

ئەۋ كەسانەي كەباس لەدامەزاندنى دەۋلەت دەكەن يەككە لەبنەماكانى سىستەمى دەۋلەت ئەۋەيە كە؛ باج (زەربە) لەخەلەكەي ۋەردەگىرېت، بۇ نمونە لەھەموو ۋلاتىكى دىيادا زەربە ھەيە، لەۋلاتىكى ۋەك نەروىژ لە (۳۶٪) زەربە لە خەلكى ۋەردەگىرېت، لەزۆربەي زۆرى ۋلاتانى ئەۋروپىدا ھاۋشىۋەي ئەم رېژەيەيە، لەراستىدا ئەمەخۈيىن مژىنى خەلەكە، جگە لەۋەي بەچەندىن رېگە پارەي تىرت لىدەسىنن، ۋەك پارەي رېگەۋىيان، فرېدانى خۇل ۋ خاشاك، كارەباي سەرشەقامەكان لە خەلكى ۋەردەگىرېت. كاتىك باس لەدەزگاي يارمەتىي كۆمەلەيەتى (سۆسىال) دەكرېت، ئەمە ھىچ پارەۋپولى حكومەت نىيە، بەلكو پارەي دەيان كەسى ۋەك ئىمەۋمانانە كەكاردەكەين لەئىمەي دەسىنن بۇ ئەۋان راستە ۋەك سىستەمىك ئەۋە پىادەكراۋە، بەلام لەراستىدا ھىچ دادۋەريەكى پىۋە دىيارنىيە، سىستەمى مشەخۇرى پىدەگوتىرېت؛ كەلەسەر ژيانى خەلكى بەخىۋبكرېت، بەلام لە ئىسلامدا باجو زەربە نىيە، مۇسلمانان ھاۋشىۋەي جۈلەكەۋ نەسرانىيەكان زەكاتيان لىۋەردەگىرېت، ئەۋەي مۇسلمانان ناۋنراۋە بە زەكات ۋ ئەۋەي ئەھلى زىممە پىدەگوتىرېت؛ جىزە، كە ئەمە پارەيەكى كەمە ۋ لەبەرامبەرىدا سەربازى ناكەن بۇ دەۋلەتى ئىسلامى، چۈنكە سەربازىكردن لە دەۋلەتى ئىسلامىدا بەندايەتتە، ئەۋانىش كەمۇسلمان نىن ۋ لەۋ بەندايەتتە

بېشەشەن و لەبرى ئەو پارهيهكى كەمىيان لىئوهردهگىرىت، كەئەمە تەنھا پارەيهكى سەرەتاييه، ئەم پارەيه پىشتەر جولهكەو نەسرانييهكان لەفەرمانپروايى خۇياندا وەريانگرتووو لەخەلگانی ژێردەستى خۇيان، تەنانهت عەرەبىش پىش هاتنى ئايىنى ئىسلام وەريانگرتووو.

هەركاتىك جولهكەكان يان نەسرانييهكان فەرمانپروايى ناوچەيهكىان كەردبىت و موسلمانان يان لەژێردەستدا بووبىت پارەيان بەزۆردارى لىئوهرگرتوون و ئەوان ناويان ناو (جىبايه) سەرانه، ئەو كەسانەى كە رەخنەدەگرن دەبىت جىاوازيى لە نىوانى زەربەيهى ئىستا و جىبايهى كۆن و جزيهى ئىسلامدا بكن، ئەوكاتە دەرەكەوئىت، كە ئەم ئىسلامە بۆ هەموو كەسێك خێر و بەرەكەت بوو، وشەى جىبايهش سەرچاوەكەى دەگەرێتەو بۆ وشەى جابى، چۆن كاتىك جابى پاس پارە لەسەرنشینهكانى وەردەگرىت، ئەم وشەيهش لەووە هاتوو كەسەرانی فەرمانپرواي ئەو سەردەمە دەبوو جىبايه لەهەموو كەسێك وەربگرن لەمنداڵ و لاو و پير، خۆ ئىسلام جزيه لەهەموو كەس وەرنەگرىت، نە لەمنداڵى وەردەگرىت، نە لەژنى وەردەگرىت، نە لەهەژار و پەككەوتەى وەردەگرىت.

پىويستە كى جزيه بدات؟

هاتنى ئىسلام دادپەرورەى و خۆشنودى و كارئاسانى بوو بۆ هەموو خەلكى، جزيه لەخەلكى بپاوەر بە ئىسلام وەردەگىرىت برىتين لەكۆمەلێك كەس، يەكەم، لەئىسلامدا بەس پياوان جزيه يان لىئوهردهگىرىت و لەئافرەت وەرنەگىرىت. دووهم، لەكەسى گەرە و ئەوێ كەبەتەمەنى بلوغ گەيشتو وەردەگىرىتو لە منداڵ وەرنەگىرىت.

سێهەم، جزيه لەخەلكى تەندروست باش، كەتواناى كاركردن و سەربازىكردنى هەبىت وەردەگىرىت، لەخەلكى نەخۆش و پەككەوتە و كەمئەندام وەرنەگىرىت. چوارەم، جزيه تەنھا لەدەولەمەندانى ئەهلى كىتاب وەردەگىرىت وەك نەسرانى و يەهودى، هەرەها مەجوسى و موشرىكەكان ئەگەر دەرەكەمەندبن، واتە، كاتىك تەواناى پارەدان يان هەبىت، جزيه يان لىئوهردهگىرىت، بەلام ئەگەر لە ناو ئەو

كۆمەلەندە ھەژار و بىدەرەتان ھەبوون ئەوا لە بەيتولمالى مۇسلمانان پارە
و ەردەگرن و دەبىت بەختويكرين.

پىنجەم، جزىە لەراھىبو حاخام و ئەو كەسانەى كەخۇيان ساغکردۆتەو ە
عبادەتى دىنەكەى خۇيان وەرنەگىرەيت، بەلكو جزىە تەنها لەو كەسە
و ەردەگىرەيت، كە تواناى جەنگ و كوشتارى ھەبىت لەدژى مۇسلمانان.

بەھای جزىە چەندە؟

ئەگەر سەرنج بدەين لەو كەسانەى كە پەخنەدەگرن لەجزىە، كە گوايە بەزولم و
زۆردارى و سەرشۆركردنى كەلانىتر دايدەنن، رونمانكردەو، كە مۇسلمانانىش لە
بەرامبەرىدا زەكات دەدەن، بزانی شەرعزانان لە سالىكدا بەھای جزىەيان چەند و
چۆن داناو لەشەرىعەتى ئىسلامدا؟

مۇسلمانان و بن باوەران چەندىك پارەيان لىو ەردەگىرەيت؟

نەمەى جزىە و ەرگرتن دەخەينەروو، لەئەندەلوسدا لەو سەردەمەدا مۇسلمانان
چەندىك پارەيانداو ەخەلكى ئەندەلوسىش چەندىك پارەيانداو لەسەر ئەو
مەرجانەى سەرمو ەباسمانكرد جزىەيان لىسەندراو، ئەو كەسانەى كەتواناى
جزىەدانيان ھەبوو ھەموو سالىك (۱) دىنارى ئەندەلوسيان بەخشىو، بەلام
مۇسلمانان (۲.۵٪) سامانى خۇيان بەزەكات لىو ەركىراو، ئەگەر شانبەشانى
مۇسلمانان بجەنگايە ئەواجزىەيان لى و ەرنەدەگىرا و ھەقى خۇشيان دەدرايەو،
ئەگەر ئەم جزىەيە بەراورد بكەين لەگەل زەربەى ھەرسەردەمىكدا ھەمىشە
ئەھلى زىممە پارەيەكى ئىجگار كەميان بەخشىو بەمۇسلمانان، ئىستا لەزۆر
ولاتدا دەبىت (۳۶٪) زەربە بدەن، يان زۆرجارىش دەگاتە (۵۰٪) ئىستا زانىمان
كەھەمىشە جزىە كەمتر بوو لەزەكاتى مۇسلمانان و كەمترىش بوو لەپارەى زە
ربەى ولاتان.

پىغەمبەرى خوا- صلى الله عليه وسلم- فەرمانى پىكردوين، كەقورساى نەخەينە
سەر ئەھلى كتاب وەك لەم فەرمودەيدا ئاماژەى بۆ كردوو ە دەفەرموئەت، (ألا

مَنْ ظَلَمَ مُعَاهِدًا، أَوْ انْتَقَصَهُ، أَوْ كَلَّفَهُ فَوْقَ طَاقَتِهِ، أَوْ أَخَذَ مِنْهُ شَيْئًا بِغَيْرِ طِيبِ نَفْسٍ فَأَنَا حَاجِبُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ." اى انا الذى اخاصمه واحاجه يوم القيامة. (رواه ابوداود والبيهقى فى سننهما، والحديث اوردته البانى فى السلسله الصحيحه. واته: هركه سيك زولم بكات له پهيما پيدراوتك. يان ئازارى بدات. يان كارىكى پېبكات كهله تواناي ئهودا نه بېت. يان شتىكى ليوهر بگريت كه بهره زامه ندىي ئهوه نه بېت. من پشتوانى ليناكهم و روبه پرووى دهمه وه له پوژى قيامه تدا.

گوتارى پيغهمبرايه تى محمد - صلى الله عليه وسلم - و خليفه پيگه يشتووه كانى.

سهركه وتنى گوتارى سياسى و ناينى پيغهمبرى خوا صلى الله عليه وسلم:

گوتارى پيغهمبرى خوا - صلى الله عليه وسلم - سهرچاوه كهى وهحييه. له لايه خواى گهوره ئاراسته كراوه. هوكارى سهركه وتنه كهى دهگه رپته وه بۆ كات و شوين. لهو سهرده مه دا خه لكى له سهرده مى زولم و خو سه پاندى و نه بوونى فيكر ئه قل خوارفيات - دواكه وتووى كۆمه لايه تى و رموش و سياسى بووه. له شارستانيه ته كانى ئه و سهرده مه دا. دابه شبوون به سهر دوو ئيمپراتورى گه وره ي جيهاندا فارس و روم. هه ندىك شارستانيه تى دوور له و ناوچه يه دا كه هاتنى وهى بووه.

ويثايه كى ميژووى دهخه ينه بهرچاو بۆ ئه وهى گوتارى پيغهمبر - صلى الله عليه وسلم - جوانتر دهر بكه ويت خويندنه وهيه كى واقعى بۆ گوتارى پيغهمبرايه تى بكهين.

پيغهمبرى خوا - صلى الله عليه وسلم - زور به جوانى بۆمان شيده كاته وه. كه ئهم ئىسلامه گوتارىكى پارسه نكي هه يه له پرووى سيسته مه كۆمه لايه تيه كان.

خوای گەورە خۇی لەقورئاندا دەفەرموئ؛ (إنا كل شيء خلقناه بقدر) واتە؛ ھەموو شتێك بەئەندازە و پارسەنگی دروستکراوە.

ھەربۆیە لەوھەلامی ئەوەدا کەباس لەماوەی پێش ئیسلام دەکەین وەلامەکە ی ئەوھە ھەتاکو تۆ تاریکی نەبینی بەھای پۆشنایی و نور نازانی، پێغەمبەری خوا یە - صلی اللہ علیہ وسلم - پێش ھاتنی خۇی باسی ڕەموشکی ژانمان بۆ دەکات بۆچی لەو سەردەمە ھاتوووە ھۆکارەکە ی چیە؟ کە لەو شوێنەو دەستیپێکێردووە، خۇی بۆمان باس دەکات - صلی اللہ علیہ وسلم - لەفەرموودە یەکی قودسیدا کە ئیمامی موسلیم ڕیوایەتیکردووە لەعیازموە (ڕەزای خوای لێ بێت) زۆر بەجوانی ھالەتی گوتاری ئەو سەردەمەمان بۆ باس دەکات و دەفەرموئ: إِنَّ اللَّهَ نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ، فَمَقَّتَهُمْ عَرْبَهُمْ وَعَجَمَهُمْ إِلَّا بَقَايَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ

واتە؛ خوای گەورە سەیری ئەم زموە ی کرد، ئەگەر سەیر بکەین شتێکی زۆر سەرسۆرماوی تێدا یە کەباس لە (مقت) دەکات لەو یەری ناپەھەتی و ناھەمواری چۆنیەتی بێزاربوون لەسەر زمویدا نیشان دەدات، خوای گەورە کە سەیری زمو کرد بینی لەعەرەب و عەجەمەکان زۆر و خراپەکاریی دەکەن بێزارییەک و ڕقیکی زۆری لەو سەردەمە بوو، پاشان دەفەرموئ: (بقایا) لەزمانی عەرەبیدا بۆ شتی کەم دئ؛ واتە پەڕموانی پەرتوکی ئاسمانیەکان کەم کە مابووونەو خەلکی زۆر کەم کە پەڕموییان دەکرد مابووونەو لەسەر زمویدا کە باشە کاریت پیاو چاک بێت و لەرووی سیاسی و ڕەموشتی کۆمەلایەتی.

باس لەگوتاری سەردەمانێک دەکەین، کە ھێشتا پێغەمبەرایەتی دەستی پێنەکردووە، ئەم سەردەمە کە پێغەمبەری خوا - صلی اللہ علیہ وسلم - باسیدەکات خوای گەورە سەیری زمو کردووە ئەم زموە ھەموو خراپەکار بوون، ھیچ کەسیکی باشی تێدا نەماوە، تەنھا خەلکیکی کەم نەبێ، بۆ نموونە لەو سەردەمەدا شارێک نەبوو خەلکیکی باشی ھەبێ، بەلکو لەجێگایەکی پیاوێکی باش ھەبوو، لەخوڕاسان پیاوێکی باش ھەبوو، ھەروەھا لەمیسر بەھەمان

شېۋە، توركيا بەمشېۋە بەھەزارەھا ميل پياو باشىك ھەبوۋى... ئەمە بەگشتى پىش پىغەمبەرى خواپە

-عليه الصلاة والسلام- خەلكى زۆر لەنارەھەتى و ناھەموارى بوو، چۆن ئەم قەسە بەسەلمىنىن خەلكى سەر ئەم زەمىنە ئەمەندە خراپەكاربوون، وەرن باپىكەو ئەم سنورانە بېرىن و باسى بکەين و برۆين و سەيرىكى ژيار و شارستانىھەتى و باروگوزەرانى جىھانى ئەم سەردەمە بکەين و گوتارى سياسى چى بوو؟

ئەگەر تەماشايەكى نەخشەى جىھان بکەين سەرنج بەدەين ئەم دەمە جىھان دابەشبوو بوو بەسەر چەند ئىمپراتۆرىتىكىدا كەھەموۋى خراپەكار و زالم و تاغوت بوون لەوانە برىتى بوون لە:

شارستانىھەتى رۆما و گوتارى ئەم ئىمپراتۆرىھەتە

چەند سالىك بەر لەھاتنى پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) (۶۰۰ - ۶۰۳ز) چۆن ئىستا دنيا دابەشبوو بەچەند ھىزىكى گەورە بۆ نموونە ئەمىرىكا و روسياو فەرەنسائو ئىنگلىترا....ھتە، ھەر ولاتە دەسەلات و تواناى خۆى ھەيە ئەم سەردەمەش چەند دەسەلاتىك بەگشتى تواناى خۆيان ھەبوو بەسەر زەمىدا، يەككىك لەوانە دەسەلاتى رۆم بوو..

لەوانەيە خەلكىك بلىن باشە بۆ باسى رۆم بکەين؟ چ ئىشىكىمان بەرۆم ھەيە؟ خواى گەورە سورەتىكى بەناۋى (روم) ناوناو، كەخواى گەورە باسى كردوہ گرنكى خۆى پىداو، سورەتى رۆم باسى دەولەتى رۆما دەكات ئەبىن بزانىن ھۆكارەكەى چىيە، كەپىغەمبەرى ئازىز - صلی اللہ علیہ وسلم- لەوپەرى نارەھەتى و دژوارىدا بوو خواى گەورە سورەتىك دادەبەزىنىت باسى رۆم دەكات گوتارى سەربازى و سياسىمان بۆ دەخاتەرۋو، خەلكىك پىشېينى دەکرد ئەم سەردەمە سەردەمى مەككى بوو، ئەبوايە باسى تەكۋىنى بىروباوہرو ئىمانى ھاوہلە بەرىزەكانى پىغەمبەرى خواى - صلی اللہ علیہ وسلم - بکردايە، ئەبى

هۆيەكى خۇي ھەبىن كەئەم دىنە ھىچ شىتلىكى عەشوائى نىيە، ھەموو شىتلىك بەتەوازن و پىڭخىستەن، چۈنكى دەستىنىشەنلىك گوتارى ئەوانمان بۇ دەكات تا پىچەوانەي ئەو گوتارە، گوتارى پىڭخەمبەرايەتى دابىرپىژىت! دەولەتى رۇمى ئەو سەردەمە دەولەتلىك بوو، كەسەن بەشى قارەي ئەوروپاي گرتبوموم زۆربەي ولاتانى ئاسىيائى گرتبوموم، لەدواي ئەوۋى كە شەپرى ناوخۇ لە دەولەتى رۇم پويىدا بوون بەدوو بەشەو...

بەشىكىيان پايتەختەكەيانە كەپۇماي ئىستايە رۇخا، كۆمەلىكىتر، كەپۇمەكان گرتيانە دەست پايتەختەكەيان كىرد بەپايتەختى قوستەنتىنيە پاشاكانىشيان بەقەيسەر ناودەبرا، ئەو سەردەمەي كەپىڭخەمبەرى خوايە - صلى الله عليه وسلم- تايىدا ھات پاشاي رۇمەكان لەقوستەنتىنيە ناۋى (ھىرقل) بوو.

لە بواری دىندا:

با بزەنن زىيان و زىيار و شارستانىيەتى ئەمان چۆن بوون و چۆن زىيان گوتارى سىياسى و پەموشتى و كۆمەلەيەتەيان چى بووم، خەلكانىك بوون ھەمىشە شەپرىان بوو لەناوخۇياندا بەشىۋەيەك تەننەت مەۋقەكان بە "دوۋىن ھەلۋاسىۋە بەمشار لەناۋەرەستدا كىردىيانە بەدوۋكەرتەو"، تەننەت بەھۋى بىرۋاۋەرەمە لەنىۋان خۇيان كەدوۋ ھۆز بوون، نەسارەكان جىابوۋنەو بەھۋى ناكۆكىمەو و لەت بوون و بوون بە بەدوۋ دەولەت، ئەوۋەندە جىاۋازيان تىكەۋتېوۋ رەقىيان لەيەكتېوۋ، يەكتېريان دەكۈشت، گۆشت و خۇيىنى جەگەرى يەكتېريان دەخۋارد، كۆمەلىكىيان مەزھەبى (ئورتودۇكىس) يان ھەبوۋ كەپىي دەگوترا (كەنىسەي رۇژھەلات)، كۆمەلىكىتر مەزھەبى (كاتولىكى) يان ھەبوۋ پىي دەگوترا (كەنىسەي رۇژئالۋا)، ئەم دوۋانە بەدرىژايى مېژوۋ بەھەزارەھا سال پىش ئىستا و ھەتا ئىستاش شەپرىان كىردە بەملىۋن خەلكان لەيەكتەر كۈشتۈم، پاشان رۇما لەناو كەسنىسەي رۇژھەلاتدا لەبەر زۇرى راجىيائى كەھۋى (مەنوفىسەكان) يان پىدەموتىرت تۋانىان دەسەلاتى قوستەنتىنيە بگرنە دەست، ھەرچەندە زۆربەي زۇرىشيان بىلابوۋنەو بەناو مىسرو ھەبەشە، لەدوايىدا باسى لىۋە دەكەين.

ئەمە بەگىشتى لەپرووى دىندارىانەمە بوو كەئەم دوو دەسەلاتە كەوتبۇونە شەر
لەگەل يەكتىرىدا.

ئەگەر سەيرى لايەنى رەموشتى رۇما بىكەن، كەچۇن لەپرووى ئەخلاقيەمە
لەناوچوون، كەئىستان ئىمەى تىدا دەژىن وەك ئەو زەمەنەى لىھاتووم، چۇن؟

بواری رەموشتى:

مىژوونووسان بەگىشتى دەگىرنەمە لەسەردەمى "هرقل" پىش هاتنى پىغەمبەرى
ئازىز - صلى الله عليه وسلم - ھەرچەند خۇى لەژياندا بوو، بەلام پىغەمبەرايەتى
دەستى پىنەكردوم، خەلكى ئەو سەردەمە لەناوياندا "عزوبەت" واتە؛ ھاوسەرى
لەناوياندا پروو لەكۆتابوون كىردبوو، چونكە ئەوئەندە ژن و ژنخووزى گران ببوو
كەس نەيدەتوانى ژن بەيئىن لەو سەردەمەدا ئەم باسى دوو ولاتى رۇمايە،
زىناكردن و داوتىپىسى و شەرۋالىپىسى لەناو خەلكەكەدا بلاوبوومە، بووبو
بەشتىكى ئاساىى ھەروەك ئىستان كە لەئەوروپا دەبىنن ئەوانەى كە لەئەلمانىاو
بەرىتانىا و ئەمىرىكا و ولاتانىتر.. دەبىنى؛ (ئافرەتىك بەدىرتىزايى چەندىن سال
لەگەل كورپىكدايە دەلىپى بۇچى نايەيىنى و نايكەيتە ژنى خۇت دەلئ؛ ژن ھىنان
قورسە ئاخىر ئەگەر ژن بەيئىم، ئەبم بەھاوبەشى ژيانى، بەلكو ھەر لەگەلىا
رئەبوئىرم باشترە لەژىر ناوى ھاوپىيەتى و رەفاقەت و گىل فرىندو...) ھتد
ئەو سەردەمە بەو شىۋەيە زىاتىر خەلك گىرنگىان نەدەدا بەبواری ھاوسەرگىرىيى،
بەلكو لەبىركرابوو، خەلك زىاتىر پرووى لەفەساد و داوتىپىسى بوو..

بەرتىل (رەشۋە) ببو شتىكى ئاساىى وەك ئەوەى موچەخۇرەكانى دامودەزگاي
دەولەت ئىشيان نەدەكرد، بەبىن وەرنەگرتنى بەرتىل، خەلكى رۇم ھەمىشە
ھەزىان لەكوشتنى يەكتىربوو، بۇ نموونە لەوسەردەمەدا گىانلەبەرىتىكان دەھىنا،
گىانلەبەرەكە لەگەل مۇقەھەكان شەريان دەكرد ھەروەك شىرو پلىگ لەگەل
مۇقە شەريان پىدەكردن، سەركردەكانى رۇما و خەلكەكە كۆدەبوونەمە و
پىدەكەنن بەو دىمەنە ئاسوودە دەبوون، ياخود شتىكى دىكەھەبوو پىيان
دەگوت (گلادياتۇر) لەوانەيە بىرسن ئىستان ئەو دياردانە نەماوە ئەو سەردەمە

پېښتېکړد پټغه مېرې خوا - صلى الله عليه وسلم- خاوهن گوتارى تاييهت بټت، بهلام ئىستا کوا خه لکانیک به دوايى ئهوانه دا ده گهرې؟ وهکو گيانله بهران له گهل مروځدا شهړېکات، ئهم دياردهيه بهردوماه تا ئىستا ده بېنرټ له ناو خه لکيدا، ئهوه تا ده بېنن له ئيسپانيا " گا" بهرلا ده کهن له ناو خه لکيدا و پېده کهنن و چټرى لېده بېنن هر به جلى سهرده مى رږمه وه ئهم ديارده باوه ناو نراوه به شارستانيهت، که ئىستا ئيمه ده بېنن، شپوهى گلا ديتور نه ماوه، بهلام ئىستا له ئه مريکا دا زياد له ۲۰ پياو کوډه که نه وه هره يه که ده مانچه يه کيان ئه دهنى له سهر سهرى يه کتر داده نټن، له ناو هر ده مانچه يه کدا يه ک فېشه کى تېدايه ئه گهر فېشه که که بهر په لپېتکه کهوت ئه وه کوژرېت، ئه گهر نا ئه وه ده منېتېه وه، تا له ناو ئه وه بېست که سه دوو که س ده منېتېه وه هره يه که له وان چه نډجار ده مانچه که ده چرکېنن تا ئه وه کاته ي يه کيان له ناو ده چن، ئهمه ئىستا له ولاتانى ئه مريکا دا زور باوه له ولاتانى ئه وروپاى شهرقى تا راده يه که ده کريت، که گه وره ترين قوما ره له جيهاندا.

بوارى سهر يازى:

له کاتى شهر دا شهړېکى زور درېدانه و گه وريان ده کرد، ههروه که له سهرده مى قيسه ره کان که پټى دهوترې سهرده مى (فسفسيان) قهيسه رېکى رږمى بوو زور رقى له جوله که کان بوو، هات شارى قودسى ئىستا که پټى ده گوترا؛ ئورشه لېم بډماوهى ۵ مانگ ئابلوقه ي ئابوورى خسته سهر قودس وه که ميژوونوسان ده لټن؛ (له سپټه مېرې سالى ۷۰ ميلادى) به ته واوى ئه وه شاره که وته ده ست رږمه کانه وم، ئه گهر سهرى ئهم ده ولته به که ين ده بېنن چيان کرد به يه هو دى چه نده درېدانه رفته ريان کرد له گهل ياندا، له سهره تا دا رږمه کان هه موو جوله که کان يان کڅوځر دېه وه ئه وه ميژووه ناو نراوه به دږان دنيکى ترسناک له بهرام بهر رږمادا، مه گهر جوله که کان له سهرده مى (بوخته نه صردا) ئه وه نده يان لځ کوژ رايټ، ئهم پياوه له رږما هه ستا به وهى که گوتى؛ چى يه هو دى هه يه به ده ستى خځيان ژن و منال يان بکوژن، به شپوه يه کى گشتى يه هو ديه کان چه زيان به ژيانه، هه ستان

بەھەى ژن و منالەكانيان بەدەستى خۇيان كوشت تەنھا بەھۇى مانەھەى ژيانى خۇيان.

پاشان پادشای پۆم داواى لىکردن قورعە بکەن لەنىۋان دوو جولەكەدا كەئەبوايە يەككىيان براكەى خۇى بكوشتايە! وەك مېژوو دەگېرنەھە زۆر بەكەمى لەقودس خەلك مايەھە و ئەوانەى توانيان پايانکرد و ئەوانەى كەمانەھە ھەموو لەناوچون. ئەمە لەپرووى حالەتى رەموشتى و شەر و جەنگيانەھە بوو.

بوارى كۆمەلايەتى:

لەپرووى كۆمەلايەتيانەھە دەولەتى پۆما باجىكى زۆرى خستبوو سەر ئەو خەلكە واتەوايلىھاتبوو خەلكەكە بەگشتى ھەزاربوون ھەتا ئەو سەردەمەى باسى لىوہ دەكرى، ئەو سەردەمە فەيلەسوفى گەرە بەناوى (ئەفلاتون) كىيىكى ھەيە بەناوى (جمهورية افلاطون) ياخود بەەرەبى پييدەوترى (صاحب الفكر مدنيہ الفاضلہ) ياخود (يتوبيا)، لە ئەندىشەى خۇيدا ئەفلاتون باسى لىوہكردوہ و دەليت، لەو شارەدا ھىچ بەندەيەك مافى ھاۋلاتىبوونى نەبووہ با خەلكى ئەو شويتەش بووى، ئەمە واى لىھاتبوو خەلكەكە زۆربەى بىوہ بەندەى دەسەلاتدارەكان زۆربەى خەلك ھەزاربوون، لەپىگای ئەم ياسايەھە ھەركەس خەلكى پۆما نەبوايە بەبەندە و كەنيزەك ھەژماردەكرا لەدەولەتى پۆمادا، ئەمە باسى گوزەرانى ولاتى پۆما بوو بەگشتى.

بەھاتنى پىغەمبەرى ئىسلام گوتارى پىغەمبەرايەتى، ھىچ جىاوازی لەنىۋانى بىلالى ھەبەشى و صوھەيبى پۆمى و سەلمانى فارسيدا نەدەكرد.

جەنگ و رويەپروويوونەى پىغەمبەرى خوا -صلی اللہ علیہ وسلم- بۆ گەياندى گوتارى يەكتاپەرستى و بلاويوونەھەى خواناسى و ئازادکردنى بەندەكان بووہ. ھەرگىز گوتارى پىغەمبەرايەتى ھەولى نەداوہ بىيتە خاوەن بالەخانە و دەولەمەندى و دواى سەرۆت سامان كەوتىت، گوتارى بۆ ئەوہ بووہ برايەتى نىۋان گەل وھۆزەكان پىكبختات و جەنگ و ئاشوب نەمىتت، بازارى لەدەستى

جولەكەكاندا دەرھیتنا بۇ ئەۋەى خەلكى دەستەنەخوارى جولەكە نەبن و بازار
قۇرغ نەكەن^{۷۱}.

لە شارستانىيەتى فارسدا خراپتربوو لەرۇم با گوزەرىك بەناو گوتارى سىياسى دە
ولەتى پارسیا یاخود فارس یان ساسانیەكاندا بکەین؛

شارستانىيەتى پارس (فارس)..

پیشھاتنى پیغەمبەرى خوا صلى الله عليه و سلم، فارس دەسلەتلىكى زۇریان
هەبوو، هەروەكو دەولەتى رۇم چۆن پادشایان هەبوو فارسىش پادشای خۆیان
هەبوو بەناوى (کيسرا) بار و رەوشى ژيار و شارستانىيەتيان بەهەموو پیوهريكى
ئەخلاقى و کۆمەلایەتى لەخراپترین بار و گوزەراند بوون، لەرووى دینیشەو
بەهەمان شیوه بوون، میژوونوسان خۆیان باسیدەكەن، دەولەتى ساسانى یاخود
دەولەتى فارسى کەکورديشيان داگیرکردبوو، "کەئىستا خەلکىك هەمیشە باسى
ئەۋەدەكەن دەلین؛ ئىسلام هاتوو ولاتى ئیمەى داگیر کردو، وەرن سەیر بکەین
کەچۆن ئەو دەولەتەى پییدەگوترا؛ دەولەتى ساسانى یاخود دەولەتى پارس چۆن
ژیانیان بەسەبردوو، شارستانىيەتيان پیکهیناوه گوتارى سیاسیان چىی بووه؟!"

بوارى رەۋشتى:

لەناو ئەمانەدا هاوسەرگىرى نەبوو لەسەردەمى کيسراى يەزگورد کە (يەزگوردى
دووهم)ى پیدموترئ، ئەم پیاوھ کچەكەى خۆى مارەکرد، لەناو ئاینى زەردەشتیەتدا
محرەم نامینئ... دایک لەکورى مارە دەکرئ باوک لەکچى خۆى دایک لەکورى
خۆى، ئا بەمشىوہیە لەناو ئاینى زەردەشتیەتدا بلاوبوو لەسەردەمى کيسرا
(بورھامى جوبین)ى پیدموترئ، ئەم کابرايە خوشكى خۆى ھینا، ئا بەمشىوہیە
لەرووى ئەخلاقىيەو روخابوون ھەتا لەسەردەمى (قوباد)، " ئیمە دوو قوبادمان
ھەيە قوبادىك لەسەردەمى ئىمامى عومەر (رەزای خۆى لى بێت) لەدواى

^{۷۱} العالم قبل الاسلام.. د. راغب السراجانى ل ۱۸

شۆرشى جەلەولەو خانەقین و شارەزور کرا دژى فارسەکان، کەسبىك بەناوى "قوباد" کەپیاویکی کوردی موسلمان بوو زۆرجار بەشۆینکەوتوو پىغەمبەر داناو، چونکە قوتابى سەعدى کورێ ئەبى وەقاس بوو - والله اعلم- ئەوێ دەیهوئ زانیاری زیاتر دەستکەوتت دەتوانن بگەرێنەو بۆ سەرچاوەی میژوویی ئیبن ئەسیر کتیبى (کامل في التاريخ)

لەسەردەمی قوبادی فارسدا فەیلەسوفێک هەبوو بەناوی (مەزەدەك) ئەم پیاو فەلسەفەیهکی داھێنا رووداویکی دروستکرد لەدەولەتی فارسدا یەكسانی دامەزراند لەنیوان خەلکدا وەکو ئەم فیکرە شووعییەتی ئیستا هەیه، واتە، "ئیشتراکیهت"، گوتی هەموو خەلکەکان یەكسانن!..

ئەمە بەرووکاریی شتیکی جوان و ئاساییه، بەلام لەناوەخندا خەلک وایلهات نەیاندهزانی ئەرك و مافی خۆی چیه؟ پێزی خەلک نەئەگیرا، وایلهات خەلکی لەسەر وەت و ساماندا یەكسان بوون، بەهەمانشیو بەرامبەر ئافرهتیش یەكسان بن، واتە هیچ کەسێک خاوەنداریتی هیچ شتیك نیه ئەو شوعییهتە کەئیستا خەلک ئیشی بۆدەکات "مەزەدەك" دایناو هەتاكو مارکس لەدوایدا گەشەى پێداو و بەناوی ماددیەتی فیورباخی، یان ڕافەکردنی میژوو و مەسەلەى دیالەکتیکی هاتوو و کاری لەسەر کردو، تا بوو تە ئایدۆلۆژیەك و خەلکیك شانازی پێو دەکات، ئەمەش خەلکی بەهێز دەچوو مالى خەلکی لاوازو تواناو دەسەلاتی نەبوو پارمو ژنی داگیر دەکرد، شوعییهت ببوو دینی سەردەمی کیسرا بەناوی قوبادموه بوو، با جیاوازییهك بکەین لەگەڵ ئەو یەكسانیهی مەزەدەك و ئەو یەكسانیهی پێغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - دەفەرموێت: (وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا) وەرن با پێوهریک بکەین، کەپێغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - دەفەرموێت: (ئەگەر فاتیمەى کچم دزی بکات دەستی دەبرم) کامیان یەكسانیه؟ بێگومان ئەو گوتاری پێغەمبەرایەتیه - صلى الله عليه وسلم -

بۆلۈم كۆمەلەشمە..

لەپرووی كۆمەلەشمە تېشەمە پېرۋىزىيەكى زۆر گەورەيان دابوو بەكىسراكانيان واتە كېسرايان بەپېرۋز رادەگرت ئەوان واين ھەستەدەكرد خەلكى ئەو سەردەمە، كەخوئىنى خوا "نەوذبەللە" تېكەلبوھ لەگەل خوئىنى كېسراكانيان واتە ئەمان لەسەرو ياساۋە و بەبەرزى رايانەگرتن، ھەتا دەھاتنە بەردەمى كېسراكان سۈجەدىان دەبرد، تافەرمەنى نەكردايە بەۋەي سەرى لەسۈجەدە بەرز بىكردايەۋە سەرى بەرز نەئەكردەۋە، ئەۋەندە بوغراۋ خراپەكاربوون لەناۋ كېسراكانياندا بەچىنايەتى دىمەستان لەبەرامبەرياندا، ئەۋانەى نىزىك بوون لەكىسراكانيانەۋە چىنى (كەھىنەكانيان) پىدەموترا (ئاگرەۋان) يان (ئۆتروبان) دوو بۇ پىنج مەتر دووربوون لەكىسراكانەۋە..

پاشان كاربەدەست و ۋەزىر دىتە پىشەۋە ئەۋانىش ئەبۋايە لەپىشتى ئەۋانەۋە بوەستانايە، پاشان خەللىك ۋەك سەفىرو ئەۋانەى سەردانىان دەكرد ۱۰مەتر دووربوون لىيەۋە خەتياۋ دەكىشا لەۋ خەتەبمىننەۋە، ئەگەر خەللىكى تر بەھاتايە قەسەى لەگەل بىكردنايە ئەبۋايە پارچە قوماش بېلچن بەلوتيانەۋە بۆئەۋەى ئەۋ ژىنگەيەپىس نەكات، ژىنگەى پاك بۇ كېسرا دروستبىكرىت.

بەلام ۋەرن جىلۋازىيەك بىكەن لەگەل گوتارى پىغەمبەرى خوايە -صلى الله عليه وسلم- (كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا استقبله رجل فصافحه لا ينزِع يده من يده حتى يكون الرجل ينزع، ولا يصرف وجهه عن وجهه حتى يكون الرجل هو الذي يصرفه، ولم يُرَ مقدماً ركبتيه بين يدي جليس له (أي يتواضع لجليسه فلا يمد رجله أمامه). روى ذلك الترمذي وابن ماجه عن أنس رضي الله عنه).

كاتلىك يەككى بىبىنايە پىغەمبەر -صلى الله عليه وسلم- تەۋقەى لەگەل بىكردايە، تا ئەۋ كەسە دەستى لەدەستى موبارەكى دەرنەدەھىنايە پىغەمبەرى خوا -صلى الله عليه وسلم- دەستى دەرنەدەھىنا، ھەتا لەۋ فەرموودەيەدا دەفەرموئ: پىغەمبەرى خوا دەم و چاۋى قەد لەدەم و چاۋى ئەۋ كەسە ۋەرنەدەگىرا، كەقەسەى لەبەرامبەردا دەكرد، سەروەرمان دائەنىشت لەسەر ئەژنۆ

دەستى دەخستە نىۋان ئەژنۇكانىمەۋە ۈمك تەۋازۈعېك بۇ ئەۋ كەسەى كە لەبەرەمبەرىدا دەۋەستا، ئەگەر سەىر بىكەىن پادشاكان ھەمىشە خۇيان لەگومرايىدا دەژيان، ئەگەر بەراوردېك بىكەىن دەبىنىن، كە ئەم پادشاىانە چۆن رەفتارىيان كىردە، پاشان پېغەمبەرى خوا- صلى الله عليه وسلم- كەھىچ كەسېك ئەۋ تۈنەنەى نەبۈۋە ۈمك ئەم ئازىزە رەفتارىبكات. لەناۋ چىنەنەتەى دەۋلەتەى فارسدا كە بەيەكسانى باسى ژيانى كۆمەلگەيان دەكرد، مەۋشەكان دابەش كرابوون بەسەر چەند چىنېك؛

چىنى يەكەم؛ چىنى كىسراكان بوون ئەمانە راقىترىن خەلْك بوون. چىنى دوۋەم؛ " ئەشراف" برىتى بوون لەھەۋەت خىزانى شەرىف لەدەۋلەتەى فارسدا تەنھا ئەۋ ھەۋەت خانەۋادەى ھەبوون كە بەناۋبانگ بوون و كەس لەۋان شەرىفىتر نەبۈۋە.

چىنى سىيەم؛ رىجال دىن، ياخۇد پىاۋانى ئاىنى. چىنى چۈرەم؛ ھىز و سوپا و پىاۋانى جەنگ. چىنى پىنجەم؛ نۇخبەى رۆشنىبىرەكان ۈمك پزىشك و شاعىر و نوسەر و ئەدىب و ساحبىرەكان، لەۋ سەردەمەدا زۆر گىرنگىيان بەخورافىيات داۋە. چىنى شەشەم؛ چىنى دەھاقىن ئەم چىنە ھەمىشە گەراۋن بەلادى و شار بۇ كۆكردنەۋەى سەرەنە و باج و خەراج.

چىنى ھەۋتەم و كۆتايى؛ چىنى ھاۋلاتيانە بەگىشتى لە ۹۰٪ ى ئەم خەلْكە خەلْكى ھەژاربوون، برىتى بوون لەكرىكار و بازىرگان و سەرباز و كۆپلە....ھتە، ئەمانە ھەمۈۋە مافىيان ۈمك يەك بوۈم، ھەتا لەشەردا لەپىشەۋە ۈمك سەنگەر ئەم خەلْكەيان بەكاردەھىنا، ھەروەك خالىدى كۆرى ۈلەيد رەزامەندى خۋاى لىبىت لەشەرى (ئوبەلاند) لەۋ شەردا كەپپىدەگوترىت (ذات السلاسل)، ۶۰ھەزار كەسىيان بەستبۈمەۋە بۆئەۋەى رانەكەن لەبەرەمبەر مۇسلمانەكاندا ئەۋەندە گىرنگىيان بەخەلْكەكە نەئەدا بەزنجىر ئەيانبەستىنەۋە بۆئەۋەى رانەكەن..

بۆيە كېسرا وايدەزانى، كەموسلمانەكان ھەلدىن لەپرووى سوپاي فارسدا، بەلام خالىدى كورى وەليد دەلېت؛ لەشەرى ئوبەلاڭدا نامەم بۇ رۆستەم نارد و لەم نامەيدا دەلېت؛ (جنتكم برجال يحبون الموت، كما تحبونون أئتم الحياة).. من بەخەلگىكەو ھاتووم كەئەوان مردنيان خۆشدموئ، چەند ئەوان مردنيان خۆشدموئ ئەزانم ئۆو ش ئەوئەندە ژيانتان خۆشدموئ، بۆيە ئەم ئىسلامە ئاوا سەرگەوتوو.

وهرن پىكەو بە سەيرى ئىستامان بگەين كاتىك خالىدى كورى وەليد ئەو قسەيە دەكات لەبەرئەوئەي پىغەمبەرى خوا بەئاشكرا بۆمان باسدەكات لەفەرموودەيەكدا دەفەرموئ؛ ئۆو لەبەرئەوئە ئاواتان لىھاتو ھىچ ئەرزىشتان نەماو ەك كەفى سەردەرياتان لىھاتو، لەبەرئەوئە (تحبون الدنيا) دنيا تان خۆشدموئ، لەمردنيش دەترسن ئەوان لەو سەردەمەدا خۆشەويستى مردن لەدلياندا بوو، ئەمەش وەك نموونەيەكى دىكە لەگوتارى سياسى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم - خستمانە پىش چاوتان.

بوارى سياسى:

لەپرووى سياسىيەو ئەوان ئەھلى ساسانيان پىدەگوترا تەنانەت منالېكى بچوكيشيان (ئەردەشېرى كورى شىروانى) ھەوت سأل بەئارەزووى خۆى ھوكمى ئەدا، بۆيان نەبوو قسەيەك بگەن، ياخود كچىك پەناوى (بۆرانى كچى كېسرا) بەو ناو ھاتوو تەمەنى چەند سالىك بوو تەوانىوئەتى بىرپارېداو ھەموو كەس رىز و ھورمەتى لىگرتوو.

بوارى ئاينى:

دەولەتى فارس ئاگريان پەرستو، ئاينيان زەرادەشتى ياخود دىنى زەرادەشتى، مېژوونووسان باسيان كردو ئەم زەرادەشتيانە ئاگريان بەپىرۆز راگرتوو، ھەموو ئاگريكيان بەپىرۆز راگرتوو، تەنانەت زۆرجار خەلگى نەيتوانىو ئاگر بەكاربەھىنەت لەبوارى ئاسنگەرى و پىشەسازىدا... ھتد.

ھەربۆيە لەوسەردەمە دەولەتى فارس ناسرابوو بەدەولەتلىكى كشتوكالى و بازىرگانى، ئەگەر شتىكىيان پىئوسىت بوايە لەدەولەتى دەرمەوى خۇيان ھىئاويانە. لەبىروباوەرى ئەواندا ئاگرىيان بەپاك و بىگەرد داناو. ھەرچەندە ئەترۆبانىكىيان بىكردايەتەو كەئاگرەوانى پىدەموتريت ياخود "مەعبەدىكىيان" بىكردايەو ئەبوايە ئافرەتىكىيان بىكردايە بەقوربانى يا كورپىكى نابالغيان بىكردايە بەقوربانى^{۲۲}.

شارستانىەتى ئەوروپا و ئەسكەندناڤيا گوتارى سياسى:

ولاتانى ئەوروپا بەشى ئەسكەندناڤيا و ئەلمانىا و...ھتد. ئەو ناوچانەى رۆم دەستى بەسەرياندا نەگرتبوو، لىرەدا نموونەى مىژوونوووسىكى فەرەنسى دەھىننەو كەناوى (پىنوىيە) ئەم پياو بەس لەگوتارو رەموشى ئەوان دەكات دەلەت؛ (پىش ھاتنى ئىسلام خەلىكى ئەو سەردەمە خەرىكى تاوان بوون تەنانەت رايانەكرد لەپاك و خاوتنى و مەدەنىيەت نەماوو لەنتوانياندا، لەجاھىلەتدا دەژيان ھەمىشە خەلىكىك بوون گەراون بەدواى پىيسى كەبەسالى خۇيان نەشوشتەو، بەلای ئەوانەو و ابوو ئەو پىيسى كە لەسەر لاشەيان كۆدەپىتەو ئەو خىرو خىراتيان دەستدەكەوتت و بەنەمرى و سەربەرزى دەمىننەو، ھىچ زانست و زانىارىيەك نەبوو، خەلىكى سەرەتايى ژيان) ئەگەر بەراوردەك بەكەين لەگەل يەكەم ئايەت كەبۆ پىغەمبەرەكەمان - صلى الله عليه وسلم- ھاتە خوارەو خواى گەورە دەفەرەموى، (أقراء) واتە: بخوتنە لەشوتنىكدا كەنيو دەورگەى عەرەبە، رىنۆ باس لەئەوروپا دەكات بەدەيەيەك پىش ھاتنى پىغەمبەر دەلەت؛ (مسرحية للحروب و أعمال الوحشية) ئەو گوتارى سياسى ئەوروپا بوو، شانۆيەك بوو بۆ شەر و كەردەمەى دىندانە و بەرەرى.

مىژوونوووسىك بەناوى (گۇستاف لۇيوون) كىتەپكى ھەيە بەناوى (حضارة العرب) لەو كىتەپدا باس لە ۱۱ سالى پىش ھاتنى پىغەمبەرايەتى مەمەد دەكات -

^{۲۲}العالم قبل الاسلام.. د. راغب السراجانى ل ۲۰

صلی اللہ علیہ وسلم- و باسی ئەوروپا دەکات دەلیت، ھەموویان لەبەر بەر بەر یەک و ھەمەجە یەک ژباون کەتوانای ئەو ھەیان نەبوو بەدوای مەعریفەدا بگەرێن و کەسیکی خۆتندەواریان نەبوو، وایلێھاتو شانازی بەو جەھالەتەو بەکن... پادشاکانیشیان شانازیان بەنەخۆتندەواریانەو دەکرد، لەسەدە ی ۱۱ و ۱۲ ی میلادی پاشان ئەوان ھەولی مەعریفە و زانست و پیشکەوتنیان دا، ئەگەر بەراوردی بکەین سەدە ی ۴ ی ھجری دەکات، ئەگەر سەیری سەدە ی ۴ و ۵ ی ھجری موسلمانان بکەین دەبینین لەچ ھیز و تواناو دەسەڵاتی کەدا بوون.

مێژوونووسیکی ئەندەلوسی بەناوی (صاعد) لەسەدە ی ۵ ی ھجری سالی ۴۶۲ ھجریدا لە (طولعیطله) ئەم کتیبە ی نوسیو ھەر لەویش مردو، ئەو لەتولعیطلە دەژینت و کتیبیکی نوسی بەناوی (طبقات الأمم) لەو کتیبەدا باس لەحالیەتی دەولەتانی ئەوروپا دەکات بەتایبەت ئەسکەندەنافیا (دانمارک، سوید، نروج، فنلندا) پۆلینیان دەکات و دەلن؛ (ھم أشبه بالبهايم منهم بالناس) واتە؛ وەک ئازەل ناویان دەبات ھیچ توانایەکیان نەبوو، تەنھا خواردنیان خواردو ھیوانیان سەربریو بەبێ برژاندن خواردوینە، کەسیکیتر باس لەئەوروپا دەکات بەناوی (إبراهيم طرطوشي) ئەمیش خەلکی ئەندەلوسە خەلکی شاری (جلیقیە) ی کە ئیستا بەناوی (کلیە) ناو دەبرێ لەباکوری ئیسپانیایە لەنزیک فەرەنسادا، باس لەو دەکات خەلکی ئەوێ بەگشتی خۆیان نەدەشوش تەنانت دەلن؛ (أهل غدر ودناءة أخلاق لا یتنظفون ولا یغتسلون فی العام إلا مرةً أو مرتین بالماء البارد، ولا یغسلون ثیابهم منذ یلبسونها إلى أن تنقطع علیهم، ویزعمون أن الوسخ الذي یعلوهم من عرقهم تصحُّ به أبدانهم)

واتە؛ ھەموویان خەلکیکی ناپاک بوون ئەھلی غەدربوون لەسالی کەدا یە کجار خۆیان دەشوش، یان دووجار ئەویش بەئای ساردو جل و بەرگیان نەدەشوش، واهەستیان دەکرد ئەم پیسییە وەکو دەستکەوتنی خێر و نزیکبوونەو ھەوای خواپە. ئەگەر بەراورد بکەین لەگەڵ گوتاری پیغەمبەرایەتی و ھاتنی دینی، کەدیت فەرمان دەکات لەشەو پۆژیکدا ۵ جار دەست و دەم و چاوو قاچ بشوات لەھەموو

جەنابەتیکدا (غوسل) لەپوژی هەینی غوسل دەربەگەین، لەپوژی جەژندا غوسل دەربەگەیت. هەتا گەورەترین بەندایەتی پوژی هەینی، بەپێژترین بەندایەتیە لەکاتیکدا ئەگەر (پیاو) یاخود (سیرات) خواردبێ دەبێ لەو بەندایەتیە خۆت دووربخەیتەوه! ئەمەش بەرزى مرووف دەردەخات لەلای ئیسلام، چونکە دوورخستنهوهی خۆتە بۆ یاراستنی موسلمانانی دیکە.

ثُمَّ نَجَا لَهُ رُؤُوسُ پاراستنی مافی خه لکیموه ئیسلام ته نانهت مافی کافرو بباوه ره کانیش ده پاریزیت و به ئه رکی سه رشانى ده زانیت، خوای گه ورده فهرمویت، ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ﴾ ٦ التوبة

واته؛ خو ئه‌گەر که سیک له‌هاوه‌لگه‌ران داوای په‌ناى لی‌کردیت ئه‌ی پی‌غه‌مبه‌ر -
صلی الله علیه وسلم- ئه‌ی ئی‌ماندار، ئه‌وه‌تۆش په‌ناییده، گویتی له‌فه‌رموده‌که‌ی
خوا (قورئان) ده‌بی‌ت، پاشان بی‌گه‌یه‌نه به‌و شوینه‌ی ده‌یه‌وی‌ت و مال و گیان و
ژیا‌نی تیا‌دا پارێ‌زراوه، ئه‌م می‌ه‌ره‌بانیه له‌به‌رئ‌ه‌وه‌یه ئه‌وانه که‌سانیک‌ن نازان
خو‌اناسی جیه.

کهسانیتِر وهکو ئیبن فهضلان ئه‌ویش له‌ئهنده‌لوس ژیاوه باس له‌وه ده‌کا. که‌هه‌میشه خه‌ریکی خراپه‌کاری بوون بۆ نموونه له‌کتیبه‌که‌یدا باسی ئه‌وه ده‌کات کاتیک ریزی سه‌یدیان گرتب. (سید) به‌مانای خاوه‌نی به‌نده بووب. که بمردایه ئه‌وانه‌ی له‌گه‌لیدا بوون به‌نده‌کان یاخود ئافره‌ت و جاریه‌ی هه‌بووایه ئه‌هاتن سه‌رخۆشیان ده‌کرد، هه‌ندیک طقوساتی دینیان پێده‌کرد، پاشان ملیان له‌دوولاه ده‌به‌سته‌وه به‌گوریس له‌دوایدا دوو که‌س رایانده‌کلشا تائه‌مرد!

خەنجەرچىكان دەکرد بەدلىا، تا خۆپنەكەى بەسەرىدا دەهاتە خوارموه خۆپنەكەى دەكەوتە سەر سەيدەكەى، ھەروەھا باسى ئەوئەش دەكات وەك رېزىكە بۆ سەيد و پياوھەكەى ئەو كارەيان ئەنجامداو!

ئىنجا ئۇيغۇر پېئور بىكەن بەگوتارى ئاينىك كە...

پېئەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- لەفەر موودەيە كدا كە موسلىم
رېوايەت كىردو دەفەر مويت: (مَنْ لَطَمَ مَمْلُوكَهُ أَوْ ضَرَبَهُ فَكَفَّارَتُهُ أَنْ يُعْتِقَهُ) واتە،
ھەركەسىك شوختن بخاتە بەندەكەى خۇيەو ىاخود لىدانىكى لىن بدات، ئازارىكى
بدات كفارەتەكەى تەنھا ئۇوئە دەبىن ئازادى بىكەت، ئۇوان رېزى سىدەكەيان
گرتو كەخاوەنى بەندەكە بوە، بەلام كەبەرەمبەرىدا سوتاندويانن يان
كوشتويانن ئۇمە بەگشتى ھالەتى ئوروپا بوو، پېئەمبەرى خوا - صلى الله عليه
وسلم- مافى بەندەكە دەست نىشانەكەت تا واى لىدەت ئىسلام بەندە ناھلىت،
لا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: عَبْدِي وَأَمَتِي، كُلُّكُمْ عِبِيدُ اللَّهِ، وَكُلُّ نِسَائِكُمْ إِمَاءُ اللَّهِ، وَلَكِنْ لِيَقُلَّ:
غُلَامِي وَجَارِيَّتِي، وَقَتَايَ وَقَتَاتِي..

ھەروەھا پېئەمبەرى - صلى الله عليه وسلم- دەفەر مويت: بەبەندەم كەنيزەكانتەن
بلىن، كورەكەم، يان كچەكەم، وەيان وەك مندالى خۇتان ھاوسەرگىريان بۇ بىكەن
لەكوپ و كچ، لەجل و بەرگى خۇتانىيان لەبەر بىكەن، ھەروەھا لەو خواردنەى
دەيخۇن بىاندەنن^{۷۳}.

شارستانەيتى مىسر..

لە مىسر چى رويداو پېئىش ھاتنى پېئەمبەرى خوا - عليه الصلاة والسلام-،
لەسەرەتاو زانىمان دوو دەولەتى رۇمان ھەبوو، دەولەتلىكىان بەتەواوى كۇتايى
پېئەت، سەردەمى (كلىوپاترا) لاي ھەموان زانراو (ھۆكتافىؤس) لەسالى ۳۱
پېئىش مىلاددا مىسرى گرت، پاشان لەسەردەمى (ئۇختۇس) قەيسەرەيكى تىروو
توانى دەولەتى رۇژئاوا بخاتە ژىر رىكىفى خۇيەو.

^{۷۳} قراءۋە سىياسىيە لىلسىرە النبويە: محمد رواس قلعەجى ل ۱۱-۱۳

لەسالى ٤٦٧ى زاینى و اتا نزیکه ١٥٠سالى پېشھاتنى پېغمبەرى خوا -عليه الصلاة والسلام- دەولەتى رۇمانىي رۇژئاوا مىسرى خستە ژېر دەسەللاتى خۇيەوم، ئەم ولاتە چيان کرد...

پاش ئەوئى رۇژئاواى مىسرى خستە ژېر دەستى خۇيەومە دووبارە دەولەتى رۇمى رۇژھەللات توانى دەست بگرئ بەسەر مىسردا لەشەرئىکدا دژى کەنىسەى رۇژئاواىى ھات و مىسرى کرد بەجىگەى مەخزەنى خۇراکى ئىمپراتۆرىيەتى رۇمانى، ئابوورى نزم بومومە خەلکەکەى دورخستەومە لەھەموو بواریکی زانست و زانیاری و پېشکەوتن وکۆمەلگەکەى بەرومە دواکەوتویى برد، تەنانت رۇما سولتەى لەدەسەللاتى مىسرى سەند بۇخۇى، ئەوئەشى مابوو بۇ ئەوئەشى شۇرش بەرپا نەبئ کۆمەلئىکی دروستکرد وەکو ئەم خەلکەى ئىستا، کەدەبىنن وەک ئەمریکا ھەركەس لایەن و نفوزى خۇى بن ئەوا دەیھینن و دەیخاتە سەر ولاتەکە بۇئەوئەشى شۇرش کپ بکاتەومە زۆرى خەلکەکە لەدژیان ھەلنەستى، پاشان باجى لەسەر خەلکى مىسرى دانا، باجى لەسەر زەموى و زارى خەلکى و مەروماللات لەسەرفرۇشتن و کەلە و پەلى ناومال دانا، کەمېژوونوسان باسى لئومە دەکەن، باجى گواستەومەى دانابوو تەنانت باجى لەسەر ژنھینان و شوکردن دانابو.

ئەمەى کەباسمان کرد لەم رۇژگارەدا ھەيە، ھەروەک لەھەندىک ولاتى وەک نەروىچ کاتىک لەشارىکەومە دەچىتە شارىکتىر باجى رىگا دەبئ بدەيت، لەو سەردەمەشدا باج لەسەر قەبر و دفنى مردووەکانیان سەندوم، بەھەمان شىوہ ئىستاش ھەروايە کەسىک بمرئ باجى لئەدەسەندرى، ھەر ئەو روداوانە دووبارە دەبىتەومە لەئىستا و رابردوشدا کەرویدابو، باجى تەلەفزیؤن کەئىستا ھەيە ھەمان باجە کەلەسەر کەل و پەل و پىداویستى مال لەو کاتەدا سەندراوہ ئىستاش بەردەموامە لەم ولاتەنەدا، ھەربۆیە ھەمیشە دەلینن؛ مېژوو خۇى دووبارە دەکاتەومە گوتارەکەش دووبارە دەبىتەومە، لەسەروى ھەمویانەومە ئەشکەنجەيەکى

زۆرى دەدان تەنھا لەبەرئەوێ ئهوان كاتۆلىكى بوون و لەژێر چهتری نەسرانیە ئۆرتۆدۆكسیەكاندا بوون.^{۷۴}

شارستانیەتی چین:

پاشان ولاتیکیتر بەناوی چین کە ئیمپراتۆریەت بوون خواوەنی سێ ئاین بوون بە ۱۰ سەل پێشھاتنی پێغەمبەری خوا - علیہ الصلاة والسلام - یە کەم ئاینیان پێی دەگوترا (لاوتستۆ) ئەم دینە دینیکی کرداری نەبوو، شتیکی بێھودە بوو خەڵک زۆربەکاری نەھێناو، بەلام دینی لاوتستۆ باوبوو.

ئاینی دووھەم: بەناوی (کۆنفۇشیۆس) ئەوانیش بەگەرەیی فەلسەفە و دەسەڵاتدارانی چین ناودەبرێ، لەدوایدا دەبێتە ئاین و یاسای بۆدادەنری دەپەرستن.

ئەم ئاینە باس لەژیان دەکات، کە ژیان شتیکی بێھودە یەو هیچ گەریگەییکی نیە بەئارەزوی خۆتە پەرستەکان وەک دارپەرستن، ئاو، مەشک و... هتد. ئازادی داوێ مرۆشەکان چی دەپەرستن.

ئاینی سێھەم: دینی (بوزا یاخود بودا) ئەمیش فەیلەسوفێک بوو توانیویەتی شەریعەتێک دانن لەسەردەمی خۆیدا هەندێ بنەمای ئاینی و ئەخلاقییەتی هەبوو، خەڵکی دائەبرێ لەکۆمەڵگە ئەبێتە راھیب و وەک سۆفیگەرییەکی ئەو سەردەمە دەگێرێنەوێ و شەیی تەسەووف لەو سەردەمەیی بوزاوێ سەرچاوەی گرتووە هەتا ھاتووێتە ناو ئاینی پیرۆزی ئیسلامەو، هەرچەندە زۆریکیش پێش بوزا ھەر تەسەووف هەبوو و لەسەردەمی مەسیحی و جولەکەو داوی ئەوانیش ھەر هەبوو.^{۷۵}

^{۷۴} الاسیرە وینا الامم د. راغب السرجانی ل ۱۲

^{۷۵} ھەمان سەرچاوەی پێشوو ل ۱۲

شارسانىيەتى ھىند:

ئىمپىراتۇرىيە تىكىتر ھەبوو بەناوى (ھىند) ھىندىستان يەككىك بوو لەو دەولەتە بەتوانا بەھىزەكانى سەرزمەى ۱۰ سال پىش ھاتنى محەمەد - صلى الله عليه وسلم- لەو ولاتەدا ھەموشتىك رىكاپىدراو بوو ھەبوو پەرستىن شىۋەى جۇراوجۇر ھەيكەل ھەبوو ھەبوو بۇ پەرستىن خەلك شاخ و پوبار ومك پوبارى (كنج) كەزۇر موقەدەسە لەلايان، معادن، مانگا، قەلەم، ئالتون، زىو، شمشىرى دەستى خۇيان و ئەستىرمە مشك و گىانلەبەرانىان پەرستوم تا ئىستا مانگا و مشك و سەگ دەپەرستىن لەو ولاتەدا مانگا پەرستىن بابوۋە، كەزۇربەى زۇرى زانايان خەبىرن لەكۆمپىوتەر و تەننەت شارەزايانى بوارى چەكى ئەتۇمى ئەو ولاتە زۇرىك لەسىياسىيەكان مانگا دەپەرستىن لەراستىدا ئەمەشتىكى سەرسورما و سەيرە. لە سەردەمى كۇندا لەھىندىستاندا برسسىيەتىك پرووى كرده ئەوان لەجىگايەكدا كەمشكىان دەپەرست، خواردنى مشك قەدەغەكرابوو تەنھا مشكىان سەرنەدەبىرى ئەو مالانەى كەگەنمىان كۆكردبەو، مشكەكان ھەمويان خوارد!

بوارى رەوشتى:

لەپرووى جنسىانەو ھەوسەرگىرى شتىكى ئاسايى نەبوو، كەس ھەوسەرگىرى نەئەكرد ئافرەتلىكىان بەدل بوایە ئەيان تۋانى بىيەن بۇخۇيان بەتايبەت كاھىنەكانىان بەبەندايەتلىان دەزانى، كارى خراپەكارى و فاحىشە لەمەعبەدەكان ئەيانكرد ئەيانشوبھاند بەوۋەى كەشتىكى ئاينىيە، لەگەل منال و پىر و گىانلەبەراندا ھەرشىتىك ئەوان ئارەزو و ھەزىيان لىبوايە دەيانكرد، دەيانكوت ((مادام خۇشى مرقۇقەكانە لەخواردن و سىكس و خەوتندايە، كەواتە بەبەندايەتلىان دادەنا)).

بواری کۆمهلایهتی:

له ناو ئهوانیشدا چینهیهتی هه بوو دابهش کرابوون به سه ر ۴ چین؛
چینی براهیمه؛ دهسهلاتدار و کاهینهکانیان بوون هه میسه پادشا ئه بوایه کاهین
بوایه واته؛ پیاوی ئاینی بوایه.

چینی دووهم (شترای)؛ ئه مهش پیاوانی جهنگ و ئازاگانیان.
چینی سییههم (ویش) ئه مانیش بازرگان و جوتیاربوون خاوهنی زهوی و زارو
سهروهت و سامان بوون.

چینی چوارههم (شۆدهر) ئه م چینه هیچ شتیکیان بۆنه بوو بیکه له زمانی
عه ره بیدا پێیان گوتراوه؛ (منزوبوون) ئه م چینه له گه ل گیانه به ران هه ژمار
ده کران.

له یاسای هیندستاندا براهیمه کان ئه وکه سانهی خاوهنی دهسهلات بوون
ده یانتوانی ئیش به خه لکی بکه ن به بی ئه وهی پارهشیان بده ن.

ئه م چینی "شۆدهر" ه ده بوو خزمه تی کاهین و دهسهلاتداری هندستانیان بکردایه
ئه گه ر پێوه ری بکه ین به گوتاری پێغه مبه رایه تی - صلی الله علیه وسلم- ئیبن
ماجه ریوایه تیکردوه له ئیمامی عومه رموه (ره زای خوای لى بیت) که ده فه رموئ؛
(أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرْقُهُ)، پاره ی خاوه ن کرئ بده ن به و که سه ی
که به کرئ گرتوتانه، تا عاره قه که ی ووشك نه بوه ته وه.

ئه گه ر شۆدهرێك به هیزبوایه و توپه یان بکردایه له براهیمێکیان بدایه له که سه یکی
ده سهلاتداری بدایه وهك ئیبن ئه سیر باسی ده کات ده لئ؛ (ده ستیان ده بری)،
ئه گه ر دابنیشتایه له حزوری براهیمێك ئه و پشتیان به ئوتو ئه سوتاند (که وه ی) یان
پێده مو ت، یاخود شۆده ره کان قسه یه کی به براهیمه بگوتایه یه که سه ر زمانیان
ده بری، خو ئه گه ر به اتایه له وانه ی که ئه په رسترا بۆنموونه؛ سه گ و بۆق و
کونه په پوو و پشیل، یه کێك له م گیانه به رانه بکوژرایه وه کو ئیبن که سیر ده لئ؛
(وَكْفَارَةُ قَتْلِ الْكَلْبِ وَالْقَطَةِ وَالضَّفْدَةِ وَالْبُومَةِ مِثْلُ كَفَارَةِ قَتْلِ الشُّوْذِرِ سِوَاءِ
بِسِوَاءِ) هه ر کاتێك هه رکه سه ن بیکوشتایه له مانه ئه بوایه که فاره تی بدایه،

كهفاره ته كهشى كوشتنى پياويكى شودر بوو، سبحان الله كاتيك خواي گهوره پيمان دهفهرمويت؛ (ولقد كرمنا بنى آدم) هه موشتيك له پيناو و له بهر خاترى مروشه كانن، له هيندستاندا ئافره ته كانيان هيچ گرنگيه كى نه بووه له كومهلگه، ئه توانرا ژن بن و ئيشى پيكرى و زورجار هينده كان مال و سهروهت و سامانيان له قومار ده دواند ژنه كانيان دائه نا له بهرامبهردا، پيغه مبهري خوا - عليه الصلاة والسلام - دهفهرمويت؛ (اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا) وه ستيكرد له گهل ئافره تان باشبين، ياخود دهفهرمويت؛ (النِّسَاءُ شَقَائِقُ الرِّجَالِ) ئافره تان هاوړى و هاوسوړى پياوانن.

ياخود (خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ) باشترينتان ئه وانن كه بو هاوسه ركانتان باشن^{٧٦}.

شارستانيه تي يهود..

له وان هيه هه نديك كهس بپرسن شويني جوله كه له كويدا بووه ؟ بابيلين سه يري كياني جوله كه بكهين..

جوله كه له وسه رده مه دا به ئه وروپادا بلاو بوونه وه له ناوچه ي شامدا به گشتى له ويدا چه قيان به ستبوو مابوونه وم هه موو ده زانين كه جوله كه پيسترين كه سايه تين، له كاتي لاوازي و بيهيزي خوياندا هه ميشه خهريكي خنوعن، خهريكي نيفاق و گهردن كه چى و ماستاوچين و خهريكي رق و كينه و درق كردنن بو خو بردنه پيشه وم، له كاتي هيزي خو شياندا هه ميشه خو يان به گهوره ده زانن و زالم ن و وه حشيه ت بهرامبه ر به خه لكى خو يان نيشان ده دن، ئه مه پيشه ي ئه وان بووه ئازارى خه لك ئه دن مندا لان ده كوژن خه لك له ناوده به ن و خه لك سه رده به رن و زولم و زورى و چه وساندنه وه له سه ر خه لك داده نين.

^{٧٦} هه مان سه رچاوه ي پيشو ل ١٤

روداوڭك دەگېرىنەۋە لەسەر ژيانى ئەم جولەكانە كە لەسالى ۶۱۳ زايىنى واتە ۳
سال دواى ھاتنى پىغەمبەر روودىداۋە ، لەناو شامدا كەژياريان ھەبوو لەسالى
۶۱۳ كاتىك فارس سەرگەوت بەسەر پۇم دا، ۋەك خواى گەورە دەفەرموئىت،
(غَلَبَتِ الرُّومُ) ۲ الروم

واتە: پۇمەكان تىكشكىنران (بەدەستى فارسەكان).

پاش سەرگەوتنى فارس بەسەر پۇم دا لەشامدا جولەكەكان ھاتن كودەتايەكيان
كرد بەسەر ھەموو نەسارەكاندا، ھاتن ھەرچى نەسارا بوو بەقەشە و
پاپاكانيانەۋە ھەمويانان گرتو كوشتيان، لەدواى ئەۋەى دەسلەتلى تەۋاويان
گرتەدەست كەنيسەكانيان تىكدا ھەرچى راھىب ھەبوو كوشتيان.

پاش ماۋەيەك پۇم خۇيان گرتەۋە و سەرگەوتنەۋە بەسەر فارسدا ۋەك خواى
گەورە دەفەرموئىت: (فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِّنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ) ۳ الروم
واتە: لەنزيكترين و نزمترين ولاتيئاندا، بەلام لەئايىندەدا (نۆرەيان ديتەۋە) پۇمە
كان دواى شكستيان سەردەكەۋنەۋە.

لەدواى ئەۋەى سەرگەوتن بەسەرياندا جولەكەكان چون بۇلاى (ھەرقل) چوون
زەلىلى خۇيان نيشاندا و داۋاى ئەۋەيان كرد دواى حكومەتەكەى بكەون ، گوتيان
ئىمە لەحكومەتەكى تۇدا دەبين و يارمەتيت دەدەين، پاشان ئەۋيش پەيمانكىكى
لەگەل جولەكە بەست و ئاسايشى و ھىمنى دانى،

بەلام لەدواييدا نەسارەكانى شام ھاتن بۇلاى ھەرقل... بەھەرقلان گوت تۇ
چيتكردوہ لەگەل ئەمانەدا، ھەرچى خەلكى ئىمە بووہ لەناو شام دا ھەمويان
كوشتوہ، كەبەمەى زانى پادشاى پۇم زۆر تورپە بوو، بەلام پەيمانەكە پىگەر، پاشان
نەسارەكان ھاتن بۇلاى و قسەيەكيان كرد گوتيان؛ (تۇ كىشەت نەبىلت ئىمە
كەفارەتى پەيماننامەكەت بۇ ئەدەين بەس بيانكوژە (اقتلهم وسنصوم عنك
جمعة كل سنة أبد الدهر) ۋەرە تۇ بيان كوژە ئىمەش ھەموو ھەينەك بۇتۇ
بەرپۇژوو ئەبين، تا پۇژى قىامەت بۇ ئەۋەى كەفارەتى شكەندنى پەيمانەكەت بۇ

ئەدەین، ئەویش هەستا بەکوشتنی جوله‌که‌و عەزایی ئەدان و لای ئەدان زۆریان
هەلاتنو هەندیکیشیان مانەو لەشام^{۷۷}.

ئەگەر سەرئەج بەدەین بەدریژایی میژووی نەسارا و جوله‌که‌ی رقیان لەیەکتربووە و
دژایەتی یەکیان کردووە، نەسارەکان برۆیان وایە کە جوله‌که‌کان عیسا (علیه
السلام) یان لەخاچ داوێ یان کوشتیوانە کە ئەمەش راست نیە هەروەکو خۆی
گەرۆرە دەفەرموێت: (وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ) ١٥٧ النساء.

واتە: نە کوژراوێ و نە لەخاچ دراوێ.

لەسالی ١٦ی گۆچیدا سیدنا عمر فتحي قودسی کرد مەسیحیەکان مەرجیکیان
لەسەر ئیمامی عمر دانا گوتیان بەمەرجن ئیمە دەولەتی قودس تەسلیم دەکەین
کە نابێت یەک جوله‌که‌ی لەوولاتی قودس دا بمێنێ.

ئەویش مەرجەکە‌ی لێ قبۆلکرد، عومەری کۆری خەتتاب (رەزای خۆی لێبێت)
ئەو پیاوێ بەرێزێ قبۆلی مەرجەکە‌ی کرد هەرچی جوله‌که‌ی لەقودس بوو
هێنانینە دەرەوە لەشوێنێکی تردا نیشته‌جێکردن لەبەرئەوێ بەبێ شەڕ قودسی
گرته‌وێ.

بەلام ئەگەر سەیری رێکەوتنی جوله‌که‌ی بکەین ئیستا لەگەڵ ئەمریکا و فەرەنسا
و ئینگلیز هەمویان پێکەوێ دەبێ بزانی بۆچی ئەم رێکەوتنیه‌یان مۆرکردووە
له‌نیوان یەکتەر ! لەبەری ئەوێ شەڕی هەمویان بەرامبەر بەموسڵمانانە دژی
موسڵمانان شەڕدەکەن، جوله‌که‌ی لەسەردەمی پێغەمبەری خوا - علیه الصلاة
والسلام- لەشاری مەدینە‌ی منەوێ نیشته‌جێبوون وەکو خو و نەریتیک هەروەکو
ئیستا کەهەن ئەو خۆی ئیستا هەیانە نەگۆراوێ وەک لەسیرەدا هاتووێ دایکی
رەق، ئەخلاقی لادەر، حەزبان بەفیتنە‌یە و هەمیشە دەسەلات و سامانیان
دروستکردوێ بۆ هێنانە‌دی ئاواتەکانیان بە فروشتنی چەک له‌نیوان هۆزەکاندا،
هۆزی(ئەوس و خەزەرەج)یان داوێ بەیەکدا چەکەکانی خۆیان پێ دەفروشتن.

^{۷۷} هەمان سەرچاوە ل ١٥

همميشه كارى ئومويان دەکرد بىن رموشتيان لەناو خەلكدا بلاودەكردمەو بۆئومەوى دەستبگرن بەسەر خەلكدا ئەمە كارى ئەوان بوو بەدریژايى میژوو، ئیستا بەهەمانشیو هەر بەردەوامن لەو جۆرەکارانە^{۷۸}

شارستانیەتى حەبەشە:

سەردەمى دەسەلاتى دەولەتى حەبەشە (ئەثیوپیا)ى ئیستا پیش هاتنى پیغەمبەرى خوا -عليه الصلاة والسلام- ولاتیكى نەسرانى موحەریف بوون واتە؛ ئەتباعى كورسى بابەویانیان پیدەگوترا، یاخود كورسى ئەسكەندەرى كەدینیکە پیى دەگوترا دینی (منفوسیا)، باوەریان وایە كە مەسیح خواپە یاخود كورپی خواپە (نعوذ بالله)، ژیانیکى زۆر سەرەتاییان هەبوو لەگەڵ ئومەشدا چەك و جەخانەى بەهیزیان هەبوو لەسەردەمى پیشهاتنى پیغەمبەردا -صلی لله علیه وسلم-.

كەسێك هەبوو بەناوى (نجاشى أصعمى) رەحمەتى خواى لیبیت كەس زولمى لە كەس نەكرد، لەوكاتەدا نازناوى نجاشى دەدرا بەپادشاكانى حەبەشە.

شارستانیەتى هەردوو ئەمریکا..

خەلكێك لەوانەپە بپرسن رموشى هەردوو ئەمریکا لەچیداپە!
(هەندوحمر) هەندوسەرەكانكە لەوێ دەژیان ئیستا نەماون، كاتێك كە ئەوروپەپەكان چوونە ئەمریکا، هەمویان كوشتن وەك میژوونوسان دەلێن؛ ۱۰۰ ملیۆن كەسبوون لەو قارەپەدا ژیاون هەمویان لەناوبردون، ئەمانەى كەباسكران ویتەى پیش هاتنى پیغەمبەرى بوون -عليه الصلاة والسلام-^{۷۹}.

^{۷۸} هەمان سەرچاوەل ۱۶

^{۷۹} هەمان سەرچاوە ل ۱۷

سەردەمى جاھىلەتى عەرەب:

بوارى ئاينى:

ئەو ۋلاتە لەگەل ئەمەي بېروايان بەخۋاي گەورە ھەبوو ئەو دىندارىيەي كەھەيان بوو ئەو پەيكەرەنەي ھەيان بوو پەرستشيان كردون ھەروەكو خۇيان دەيان ووت: (مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى) ۳ الزمر.

واتە: ئاگاداربىن، دىنى پاك و خاۋىن تەنھا بۇ خوايە، ئەوانەش جگە لەو زاتە كەسانى ترو شتى تر دەكەنە پىشتىۋانى خۇيان دەلەين، ئىمە ئەم بت و شتانە ناپەرستىن تەنھا لەبەر ئەمەي لە خوا نىزىكمان بىخەنەو، لەكاتىكدا ئەوان لە خواو نىزىكترن، بىگومان خوا داۋەرى دەكات لە نىوانياندا، لەو شتانەدا كە كىشە يان لەسەرى ھەيەو رايان دەربارەي جۇراو جۇرە، بەراستى خوا ئەو بىروبەو چەتەيان لىۋەرنەگرىت و ھىدايەت و رېنموۋىي ئەو كەسانە ناكات كە درۋزىن و بىن باۋەرن.

بەمرورى زەمەن واى لىھاتىبوو ئەچون داۋايان لەپەيكەرەكان دەكرد نىزىكان بەكەنەو لەخۋاي گەورە (نەۋزىبالە)، لەناو مەككەدا دوو پەيكەرى تىدابو (ھوبل) گەورەي بىتەكانى مەككە (لات) گەورەي بىتەكانى طائف، لەناو پىرۋزترىن شۋىنى ئەم جىھانە (كەعبە) ۳۶۰ بىتى جىۋاۋى تىبابو، پاشان دوو پەيكەر تر بەناۋى (ئىساف) و (ناھلە) پىدەگوترا، ئەو دوو بىتە پىۋىك و ژنىك بوون لەپەمەنەو ھاتون زىنايان كىردو لەبىت الحرام، خۋاي گەورە ئەو دوانەي رەق كىردەو (كەئەمە كەس نازانىت سەرچاۋەكەي راستە، يان نا)، كەچى دەيانپەرستىن ئەمانە لەنتوان سەفا و مروا دانراون، سىدنا عەمرى كورى مجموع بۆنموونە لەسەردەمى جاھىلىدا دارىكى دروستكردبوو دەپەرست ئەو خەلكە بەوشىۋە بوون لەدەيىشدا گەورەترىن مۇجاھىدىيان لىدەردەچن..

بواری رهوشتی

حالمتی رهوشت لهجریه عره بیدا چۆن بوه؟

خواردنه وهی عارهق و مه شروب زۆر بلاوبوه. تا شاعیره کان شعریان نویسه به سهریاندا، تا ئیستا خه لکێک شعر له سه ر مهی و مه شروب ده لێن؛ شانازی پێوه ده که ن وه کو عه ره بی جاهیلی کۆن قوما ر زۆر به ر بلاوبوو له نیوانیاندا، وه ک خوی گه وه ده گێرێته وه بۆمان له سه ر ژنه کانیا ن قوما ریا ن کرد وه پق و ناحه زی که مو تۆته نیوان و شه ریا ن کرد وه خوی گه وه ده فه رمو یت: (إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ) ۹۱ المائده

واته: به راستی شه یان ده یه مو یت له رێگه ی عارهق و قوما ره وه دو ژمنا یه تی و بوغز و کینه بخاته نیوانتا نه وه له یاد کردنی خوا و ناوه پیرۆزه کا نی و ئلتان بکات، هه ره ها سست و ته مه لتان بکات له ئەهه نجامدا نی نوێژه کان، ئایا ئیتر به س نه؟ ئایا ئیتر کۆل نادهن؟ ! (جا هه ر که ئەم ئایه ته پیرۆزه ها ته خو ار مه، جا ردا به ناو شاری مه دینه دا ئیتر عه ره ق هه رام کرا وه... ئیمانداران قه رابه و گۆزو مه دیزو هه رچی عه ره قی تیدا بوو رشتیا نه کۆلان).

پاشان سو، سه له م (ریبا) له نیوانیاندا ده بوا یه بکرایه (إِنَّمَا الْبَنِعُ مِثْلُ الرِّبَا) ۱۲۷۵ البقر، چونکه ئەوانه ده لێن؛ کرین و فروشتن وه ک سوو وایه.

پێشها تنی ئیسلام زینا زۆر ئاسایی بووه، وه ک دایکمان عایشه ده گێرێته وه ۴ جۆر نکاح هه بووه، نکاح یکیان ئیستا خۆمان به کاری دینن، ئەوانه ی تر وه ک ئافره تێک که له سو ری مانگانه ته وا و ده بوو ژنی پیاوێکیش بو ی پیاوه که ژنه که ی ده نارد بۆلای پیاوێک، که گه وه ی قوره یش بوا یه یا ن پیاوێکی ناوداری عه ره ب بوا یه ده ی نارد خۆی نه ئەچو به لایا هه تا کو منالێکی لێ ده بوو ئەمه ش پێی ده گو ترا؛ (نکاح استبضاع) جۆرێکی تری نکاح (رهط) یاخود (رهط) که ۱۰ پیاو له گه ل ئافره تێک رایان ده بوارد، ئەگه ر منالێکی بوا یه ئەیوت ئەو مناله هی

تۆیهو هیچ شتیکیش نه‌بوو منعی بکات له‌وه، له‌کۆتايدا ده‌بوه ژنی ئه‌وه‌ی که مندا‌له‌که‌ی ئه‌دا به‌سه‌ریدا.

نکاحیکتر وه‌کو زینابوو له‌میژوودا به‌(رایات الحمر) ده‌ناسرا به‌ئالا سوره‌کان ده‌ناسرئ، ئافره‌تان لاشه‌ی خۆیان ئه‌فرۆش، هه‌رکەس ئه‌رۆشته لایان و ئه‌گه‌ر ئافره‌ته‌که‌ سکی پڕبویه له‌پیاویک هه‌موو پیاوه‌کانیان کۆده‌کرده‌وه یه‌کیکیان ده‌هینا پنی ده‌گوترا (ئه‌هلی قافه) ئه‌وه‌که‌سانه‌ بوون که‌منالایان ئه‌ناسیه‌وه وه‌ک ئیستا چۆن (DNA) که‌شف ده‌که‌ن، پاشان له‌هه‌ر کام له‌پیاوه‌کان بجوايه مناله‌که به‌وه‌وه ده‌نوسا پنیان ده‌وت؛ (فالتا ط به) یان (التصق به) نوساوه پتیه‌ی ده‌بوه مندالی ئه‌و و نه‌یه‌توانی لپی جیابیته‌وه.

عه‌ره‌ب خویه‌کی گه‌نده‌لیان هه‌بوو ئه‌ویش زینه‌ به‌چالکردنی ئافره‌ت بوو، ئه‌مه‌ش به‌هۆی ترسان له‌وه‌ی که‌هه‌ژاربن وه‌ک خۆی گه‌وره ده‌فه‌رمویت؛ (وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنْ قَتَلْتُمْ كَانَ خِطْءًا كَبِيرًا) ۳۱ الاسراء

واته؛ نه‌که‌ن مناله‌کانتان له‌ترسی گرانی و برسیتی بکوژن، چونکه په‌روه‌ردگارتان رۆزی به‌خش و میهره‌بانه، ئیمه‌ رزق و رۆزی ده‌به‌خشین به‌وانیش و به‌ئیه‌وش، چونکه به‌راستی کوشتنی ئه‌وان گونا‌ه و تاوانیکی زۆر گه‌وره‌یه. ئه‌وه‌ی کورپان نه‌بووه و نه‌یان ویستوه به‌خپویان بکه‌ن، شتیکی گرنگتر ئه‌یان گوت ملائیکه‌ته‌کان کچن له‌به‌رئوه‌وه ئیمه‌ ئه‌م کچانه ده‌کوژین بۆ ئه‌وه‌ی خۆی گه‌وره رازی بیت لی‌مان بۆئه‌وه‌ی بگه‌ریته‌وه بۆلای ئه‌و، خۆی گه‌وره ده‌فه‌رمویت؛ (وَإِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ) ۸ التکویر

کاتیك که‌کچی زینه‌ به‌چال پرسیاری لی‌کرا (بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ) ۹ التکویر

به‌چ گونا‌هیک، به‌چ تۆمه‌تیک کوژرا!!

(وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ) ۵۸ النحل

ئه‌گه‌ر مژده‌ی بوونی کچ بدریت به‌یه‌کیک (له‌و نه‌فامانه) رووی گرژوتال ده‌بیت و ره‌ش داده‌گیرسیت و سینه‌ی پڕ ده‌بیت له‌خه‌م و په‌ژاره.

(يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ) ٥٩ النحل

له داخ و خهفته ئه و مژده ناخوشه، خوی ده دزیته وه له خه لکی، به ته نها بیرده کاته وه ئایا بیهیلایته وه به زه لیلی و سووکی و بن نرخی، یاخود زینده به چالی بکا و بیخاته تویی خاکه وه، ئای که چه نده بریاریکی نارێک و سته مکارانه یه!!

له رووی هۆزگه رای و شه ری نه ژاد په رستی و گه ل و هۆز په رستی وه به گشتی هه میشه خه ریکی شه پرکردن بوون، له ناو عه ره بدا قسه یه کی بلاو هه یه ده لیت؛ (وَيَوْمًا عَلَىٰ بَكَرٍ أُخِيْنَا... إِذَا لَمْ نَجِدْ إِلَّا أَخَانًا)

پۆژێک ئه گه ر که سمان نه دۆزییه وه شه ری له گه ل بکه ین له گه ل به کری برامدا شه ر ده که ین..

شه ریکی زۆر گه وه له نیوان به نی به کر و به نی ته غلیب شه ریکی گه وه روویدا، ئه م دوو هۆزه شه ری انکرد تا سه رده می پیغه مبه ری خوا له سه ر ئه وه ی که سیکیان له به نی به کر شمشی ریکی له ملی حوشتریک دابوو، خوین و شیره که ی تیکه ل بوو ئه مانه ی باسمان کرد له سه رده می پێش هاتنی پیغه مبه ری خوا بووه به گشتی- صلی الله علیه وسلم-^(٨٠).

پوخته ی گوتاری سیاسی پێش پیغه مبه ری خوا له چیرۆکی هاتنی سه لمانی فارسی بۆ گه ران به دوا ی راستی وه حیدا ده رده که ویت؛

له سه نه دی ئیمام ئه حمده هه یه، سه یدنا سه لمان کورێ پیاویکی ناوداره یه کیکی بووه له ئۆترۆبان واته؛ ئاگرموان بووه له دینی زه رده شتییدا، به لام زۆر سه رنجی ده روات بۆ دینی مه سیحی یه کان هه لده ستی ده چیته ولاتی شاهه وه له وئ

لەكەنېسەيەك دادەنىشەن لەشام زۆر گەراۋە بەدۋاى خەلكدا بۇ چاكە و دىن، تا ئەو كۆمەلگەيە لەتارىكى دەربەينى.

بۇماۋەيەك لەو كلىسايە ئەزى، دۋايى سەير دەكات پاپاي كلىسا كەسىكى زۆر درۋزە، كەدەبىنى پارە و سەرۋەت و سامانىكى زۆر كۆدەكاتەۋە لەخەلكى، ئەو تەنھا سەرنج ئەدات تاپاپا دەمرى، پاش ئەۋە خەلكى بانگ دەكات دەلىن ئەمە خىيانەتى لەئىۋە كىردە، ئەو پارەيە كەكۋى كىردۋتەۋە زىاد لەسن سندوق ياخود بەسن شاخ پارە و ئالتون و زىرو زىۋى ھەلداۋەتەۋە، خەلكە كەدەلىن؛ (سەلمان راستى كىردە و خەلكەكە سەلمانىان خۆش دەۋى) دۋاى ئەۋە واز لەدىنى مەسىحى دىنى و رۋدەكاتە لاي پىاۋىك پى دىلىت؛ (مامە فېرم بىكە بچم بۇ كۆپ پىاۋىكى باش ھەبىت تابچە لاي دىندارى بىكەم؟).

ئەۋىش پى دىلىن؛ (بىرۇ بۇموسل ئەۋە لەسەرچاكە مابىتەۋە ھەر ئەۋە كەسەيەلەۋى)، ئەۋىش دەۋات ماۋەيەك لەۋى دەمىنىتەۋە خەرىكى چاكەكارى دەبن، تا پىاۋ چاكەكە دەمرى..

پىش ئەۋە بىر پى دىلىن؛ بچم بۇكۆپ كەسىكى لىبىت چاكەخۋازبى لەسەر ئەم زەمىنە مابىن؟

دەلىت؛ بىرۇ بۇ (نەبىبىن) شۋىنىكە لەموسلەۋە دورە پىاۋىك ھەيە لەۋى باشەۋە كەسىكى دادپەرۋەر و دىندارە، دەچىتە لاي ئەۋ پىاۋە لەكۆتايى ژيانىدايە و سەلمان پى دىلىن؛ (مامە پىم بلىن؛ بچمە لاي كەسىك كەلەسەر ئەم زەۋىە باش بى).

ئەۋىش دەلىن؛ (كەسىك شىك نابەم لەم شارەى خۇماندا، بەلام كەسىك ھەيە لە(عامورىيا) لەتوركىيائى ئىستانا لەنىۋان توركىيا و سورىايە لەۋى پىاۋىكى لىيە لەسەر خەق ماۋەتەۋە).

سەيدنا سەلمان بۇمان دەگىرپىتەۋە دەلىن؛ (كەچۈمە ئەۋى زۆر دەۋلەمەند بوم، سەرۋەت و سامانىكى باشم كۆكردەۋە، بومە خاۋەنى چەند سەر مانگا و مەرۋمالات و ئەسپ و پارە... ھتە لەدۋايدا ئەۋ پىاۋە ۋەفاتىكىرد، لەپاش ئەۋەى كەزۇر دەۋلەمەند بوم.. باسدەكات بەۋ پىاۋەم گوت؛ مەن چىبىكەم لەدۋاى تۇ بچم

بۆكۆي، ئەۋىش دەلىن؛ كەسىك شك نابەم لەسەر زموى چاكەخواز بى، بەلام برۆ
كەسىك ھەيە كەبەشۋىنى دەگەرپىن پياۋىكە لەۋلاتى عەرەبەۋە دىت،
كەپىغەمبەرى ئاخىر زەمانە).

لېرەدا باشتىك بەينىنەۋە يادتان كەسىك ھەيە لەدىنى زەردەشتى بەناۋانگە
بەناۋى (پىر شالىار) ئەم پىرشالىارە كەسىكى زۆر شارەزا بوۋە لەئايىنى
زەردەشتى، زانايەك بوۋە بۆيە كاۋان ياخود جابانى كوردى دىتە لاي پىغەمبەرى
خوا - صلى الله عليه وسلم - كەھاۋەلىكى پىغەمبەرى خوايە و كوردە، ئىمە تەنھا
ناۋى ئەم ھاۋەلە بەرىزە كوردەمان بىستۈم، كە (شىخ الكوردى) ش ھەيە لە
(مغنى محتاج) ھاتوۋم، كەدىتە لاي پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم -
دەپرسن پىرشالىار بەئىمەشى وتوۋ پىغەمبەرىك دى، لەۋلاتى عەرەبەۋە، بۆيە
ئىمە ھاتوۋىن بۆلای تۆ، پىغەمبەرى خوا - عليه الصلاة والسلام - دەيان گەرپىنتەۋە
بۆ كوردستان بۆيە ھىزىكى مۇسلمانان دىتە ناۋ كوردستان و راپەرىنىكى گەرە
رودەدات لەشارەزور و شارباژىر دژى دەۋلەتى فارسى ساسانى، كورد بەئارەزوى
خۆى مۇسلمان بوۋن كەزانيان ئەمە ھىزىكى ھەقە زۆر جار يارمەتى
ھىزەكەشيان داۋە.

سەلمانى فارسى كاتىك دەگىرپىتەۋە دەلىن؛ (لەعامورىيە كۆمەلىك دەگەرپىنەۋە بۆ
ۋلاتى عەرەب؛ ۋەكو دەلىن؛ خۆشى عەرەب بوۋە سەلمان فارسى خەلىكى عىراق
بوۋە، بەلام نازانىن تا چ راددەيەك تەۋاۋم، پاشان لەعامورىيە دەرئەچىت خەلكە
كارۋانچىەكان دەبىنن و پىيان دەلىت؛ ھەرچى سەرۋەت و سامانم ھەيە پىتان
دەبەخشم، داۋاىكرد تەنھا بىبەن بۆ ئەۋى، ئەم سەرۋەت و سامانەى ھەيىبوۋ
بەخشى بەۋان و لەگەلىان رۆيشت، سەلمانى فارسى بىن ئەۋەى گەشتىن
بەخزمەتى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - بىناسن، بزاند چۆن دۋاى
ھەق كەۋتوۋە..

چۈنكە سەلمانى فارسى (رەزاي خۋاى لىن بىت) زانىبۋى تارىكى چىيە؛ بۆيە بەدۋاى
رۋناكىدا دەگەرپا، سەلمانى فارسى خۆى دەگىرپىتەۋە دەلىت؛ كەگەيشتە (رقە)
ياخود (ۋاد القرى) ى پىدەموترى، لەۋى زۆر زولمىان لىكردبوم منيان فروشت

بەبەندە و كۆيلە، فرۇشتيان بەپياوئىك، پاشان ئەھلى رىقە فرۇشتيان بەپياوئىكى جولىكە لەمەدىنەدا، ھەروەھا بۇمان دەگىرئەتەو رۇژئىكان سەيدەكەم لەگەل برازاىەكى خۇيدا قىسەى دەكرد گوتى؛ ئاى چ گىرىئىكان خواردە بەدەست ئەم پياوۋە، كەھاتەو، ئىمە نەئىشمان بۇ دەكرى نە ئەم دوو ھۆزەش دەدەن بەيەكدا مەبەستى ھەردوو ھۆزى (ئەوس و خەزرج) بوو واللە بانگەوازى پىغەمبەرى دەكا و ناوى محەمەدە، سەلمانى فارسى دەلئى؛ من لەسەر دارخورمايەك بوم لەكاتىكدا گويم لەو قىسەيە بوو راپىسكام و خەرىك بوو لەسەر دارخورماكە بكمومە خوارمەو، سەلمان دەلئىت؛ ھاتمە خوارمومو گوتم ئەوۋە گوتت چى، ئەوۋە گوتت چى، ئەوۋە گوتت چى؟

ئەويش دەلئى؛ بەسەر سورمانىكەوۋە گوتى ئەوۋە بۇ وادەكەى برۇ سەردارەكە، لىلى تورە دەبى، ئەويش دەلئى ويستم دلىنيا بىمەوۋە لەو قىسەيە، ئەويش قىسەكەى بۇ دويارە دەكاتەوۋە دەلئى؛ كەسىك ھاتوۋە ناوى محەمەدە كەبانگەوازى پىغەمبەرايەتى دەكات، پاش ئەوۋە سەلمانى فارسى گەرا بەدوايى ھەقدا و دەگاتە پلەيەك، كەدەيئە گەورەترىن پياوى سەرئەرز و پياوى ناو ئەم ئىسلامە، پىغەمبەرى خوا -عليه الصلاة والسلام- لەھەقىدا دەفەرمويئى؛ (سَلْمَانُ مِنْ آلِ الْبَيْتِ) سلمان لەئىمەيەو ئال و بەيتى ئىمەيە.

لەمەككە خەلكى زۆر كەم مابوۋە لەو سەردەمەدا كەلەسەر دىنلىكى راستى مابىتەوۋە ھەك زىدى كورى عمرى كورى نفيل، وليد كورى سعدى كورى زىد ئەم دوو پياوۋە بەرئە پياوئىكى ھەنەفى بوون لەسەر دىنى ئىبراھىم بوون (عليه السلام)، ورقە كورى نوفل كەسىكى مەسىحى بوو، قيسى كورى سعادە (...). ناوەكان لەمىژوودا ھەن كەبە پەنجەى دەست دەژمىردرىن، لەبەر ئەوۋە بۇيە ئەمەشمان ھىنايە پىش چاوى خويئەر و باسما لىكرد نرخی نور نازانىن ھەتاكو زولمات و تارىكى نەبىنين).

سەيرى خۈنەرىتى ئەو سەردەمانە بىكەين چۆن خەلكى تىا ژياوۋە ھەربۆيە خۋاى گەورە پىغەمبەرە ئازىزەكەى دەنېرئ لەموكاتەدا بەگوتارىكى نۆتو، كە گوتارى پىغەمبەرايەتية^(۸۱).

مىژوۋى گوتارى سىياسى ئەوروپاي نوئ و بەرواردىكردىنى لەگەل گوتارى سىياسى ئىسلامى:

لەپىشتىردا باسى ئەو ھەمان كرد سىستەمى سىياسى ئىسلامى چىيە و تارپادەيەك روونمان كىردەو .. لەم بەندەدا ھەولئەدەدەين ئەو باسە روون بىكەينەو ھەلمانىيەت و دىموكراسى لە سەردەمى مىژوۋى نوئ و سەردەمى رۆشنگەرايى رۆژئاوا و لەھەمانكاتدا چۆنىيەتى سەرھەلدىنى سەردەمى راپەرپىنى ئەوروپا، يان سەردەمى دەورانى ەزمەمەتى فەلسەفە لە ئەوروپادا چۆن دەستى پىكردو ە مىژوۋەكەى دەگىرپىنەو لەھەمان كاتدا گوتارى سىياسى ەلمانى چىى بوو ؟

زۆرىكى ئەم باسانە لاي خويئەرى كورد داخراو، بەتاييەت لە ناو رەوھەندى ئىسلامىيەكاندا زۆر لاوازو كلاسىكانە وەريانگرتو ە ياخود وەلانراو ە گىرنگى پىنەدراو! لەكاتىكدا چەندىن سالى مۇسلمانان ھەموو بىرپارەكانى لەسەردەمى راپەرپىنى ئەوروپا و گوتارى سىياسى ئەوسەردەمە دەست نىشان دەكرىت، يان بۇ ئەو ەى زىادەرۋىى نەكەين، دەكرىت بە دەست نىشانكردىنى لەسەردەمى شۆرشى گەورەى فەرەنسائو دەستى پىكردو بەرھەمى ئەو شۆرشە ەلمانىيەت و دىموكراسىيە لە ناو رەھمىدا ھەلگرت و تا لەدوايى ھىرشەكانى ناپليۇن لەدايك

(۶۱) رجال حول الرسول، خالد محمد خالد ل ۱۱۲

بوو باسكە لە رووى جوگرافىاوه زۆرگرنگە، چونكە پانتايىيەكى زۆرى جيهانە، لە رووى كاتيشمەوه نزيكەى ٤٠٠ بۆ ٥٠٠ سالتە گوتارە سىياسىيەكەشى وەك پەرژنىك چواردەورى جيهانى ئىسلامىداوه ..

ئەوئەى لەم باسەدا وورژىتراوه خوتىندەوئەى چەند كىتەبىك و سەرچاوەيەك نىيە، بەلكو خوتىندەوئەى سەدان كىتەب و بەلگەنامەى ديار و ژيانى نوسەرە - لە ژيار و شارستانىيەتى ئەوروپادا كە بەچاوى خۆمان ديومانەو باسى دەكەين و مېژەكەشى لە سەرچاوەى ئەوروپىيەوئەى وەرگىراوه ، وويستومانە بە شىوئەيەكى ئەكادىمەنەو بە سەرچاوە وە باسەكان بەخەينە بەردەم خوتنەر.

گەلى كورد بەتايبەت مۇسلمانەكەى تارادەيەك شارەزايە لە ژيانى پىغەمبەرەن بەگشتى - سەلامى خاويان لىبىت- پاشان ژيانى پىغەمبەرى ئازىزمان محەمەد - صلى الله عليه وسلم- و ژيانى هاوئلان رەزامەندى خاويان لىبىت ...هەرەوها مېژەكانى ترى وەك ئەمەوى و عەباسى و عوسمانى...هتد.

كەمتر ئاگايان لە هەلسانەوئەى و شۆرشى گەلانى دىكەيە لە رۆژئاوا، كە ئايا گوتارى سىياسىيان لەسەر چ بنەمايەك دامەزراوه، دەبىت مۇسلمانان بزانن بۆچى رۆژئاوا بە گشتى- گەيشتە ئەو پلە نايابو بەرزەى شارستانىيەت و ئىسلامىش تارادەيەك لە شارستانىيەتى پاشەكشەى كرد!..

هەموو ئەم باسانە سەرچاوەكەى لە سىستەمى سىياسى رۆژئاواوه سەرچاوه دەگرىت ، پاشان ئەوئەى رووندەكەينەوئەى ...عەلمانىيەت چۆن خۆى خزانەدۆتە وولاتى مۇسلمانان و بۆچى خەلكى بە سادەيى و سانايى وەريانگرتو بىئەوئەى بزانن كە لەكوئە سەرچاوەى گرتوئە و بۆچى بەرھەم هاتووئە، گوتارە سىياسىيەكەى چىيە ؟.

شۆرش و راپەرینی ئەوروپا:

لە ئەدەبیاتی ئیسلامدا ئەوروپا بە گشتی بەرۆم ناسراوە.. خۆی گەورە سورەتکی قورئانی بەناوی ئەوروپیەکانەو ناو ناو بە (الروم)... کە لە رەچەلەدا ناویان رۆم، خۆی گەورەش ئاماژە بە ھەر باسێک یان ناوێک کرد کەواتە جیگای بایەخو پیویستە موسلمانان بە گشتی لێی ووردبێنەو..

ئەوروپا لە کۆندا ھەموو بت پەرست بوون؛ شارستانیەتی گەورە ئەوروپا لە تورکیای ئیستادا بوو.. کە ناسراوە بە "قوستەنتینیە" ھەر وھا بەشیک تری لە ئەسینا و رۆما و سەرچاوەی گرتووە...

لە سالی ٤٠٠ ز ئەوروپا ئاینی نصرانی وەرگرت، لەلایەن "قوستەنتین" و دایکی شاژن "ھیلان"ە، سەرچاوەی سەرەکی ئاینی نەصرانیان وەرگرت بەدەستکاری کراوی، سەرچاوەی دەستکاریکە قەشە شاوڵ بوو.. ئاینیکی گۆراو دوور لە رۆحی راستی ئاینە کە پەروو لە باسی سەپرو سەمەرە، پاشان لە سالی ٣٣٠ز واتا ١٧٠٠ سال لەمەوبەر کۆمەڵەی نیقیە لە خاکی قوستەنتینیەدا دروست بوو، کە بوو ھۆکاری دروستکردنی ئەکلیریۆس.

ئەکلیریۆس چییە: واتا گەورەکردنی پیاوانی ئاینی لەلایەن شاژن ھیلانەو و قوستەنتینی کورپیەو و بوون بە خاوەن بڕیار لەناوەندی دەسلەتادا لە لەبەشەکانی دیکە زیاتر روونی دەکەینەو..

لە پاشاندا دوو مەزھەبی لەئاینە دەستکاری کراوە نصرانیەکە قوستەنتینو ھیلانی دایکی دروست بوون بە ناوی کاتۆلیک و ئۆرتۆدۆکس.. دواتریش پڕۆتستانت کۆمەڵ و گروپی تریش ھەر جیاوونەو، بەلام ئێوە سێ مەزھەبە سەرەکی بوون..

رۆما و فەرەنسا تەبەنی مەزھەبی کاتۆلیکیان کرد بەتایبەت فەرەنسا کە نفوزی گەورە کاتۆلیک لە فەرەنسا بوو، راستە پاپا لە رۆما دادەنیشت، بەلام سەرچاوەی بڕیار فەرەنسا بوو.. ئیستاش ھەر وایە.. دواتر بەریتانیا تەبەنی

مەزھەبى پىرۇتستاننى كىردۇ، كەنىسە شەرقىيە بۇ خۇى جىابوويەو لە قوستەنتىنيە بەناوى مەزھەبى ئۆرتۇدۇكس..

مىژووى كاتولىك و ئۆرتۇدۇكس مىژوويەكى زۇر تارىكى ھەيە لە ئەوروپادا بەتايىبەت مىژووى كاتولىك، ئۆرتۇدۇكس لە سالى ۱۴۵۲ ز تارادەيەكى زۇر كۇتايى بەو مەزھەبە ھات بەدەستى محمد فاتىخ.. كە قوستەنتىنيە كىردە پايىتەختى موسلمانان و ناوى نا بە ئەستانەى ئىسلامى و ئەستەنبۇل.. لەراستىدا پىشتىر كاتولىك و پىاوانى ئاينى كە ناسراون بە ئەكلىرۇسەكان ئازارى زۇرى زاناو دانشمەندەكانيان ئەدا، زۇرىك لە زاناكانى خۇيان سوتاند ، لەوانە (نىكۇلاس كۇپەرنىك) تەنھا لەسەر ئەوەى ووتى زموى خىرمو دەسورپىتەو..! پاشان ئازارى زۇرى (گالىلو گالىلى)ياندا لەسەر دىدو تىروانىنە راستەكانى بۇ ژيانو گەردون و مرۇف.. ياخود زاناي بەناوبانگ (ئىسحاق نيوتن) و زۇرى تر لە زانايان كە دەكوژرانو بە ئەشكەنجەى جۇراجورى كلىساي كاتولىكى لە ناوى دەبردن..

لە سالى ۱۴۵۲ ز كە ئەوروپا ھەرگىز ھەزى بەو مىژوو نىە دوورى خستۇتەو بە سالى ۱۵۰۰ ز ، لە ھەموو ئەوروپادا گۇرانكارىەكى زۇر سەير روئەدات ئەويش لە دواى فەتخ كىردنى قوستەنتىنيە لەلايەن محمد فاتىخەو، ئىتر لەو كاتەو تا ھاتنى ناپلۇيۇن بۇ مىسر، جىھانى ئىسلامى و ئەوروپى لەيەك دادەبىرپىنو ھىچ زانىارىيان لەسەر يەكتىر نامىنىت ^{۸۲}.

لەدواى فەتخ كىردنى قوستەنتىنيە لەلايەن محمد فاتىخ گۇرانكارى گەورە روويدا لە ئەوروپادا..

ھەيەتى كلىسا شكا ھىچ ئەرزىشى نەماوبوو لەبەرچاوى خەلكىدا بەتايىبەت لەبەردەم ئۆرتۇدۇكسەكاندا كە زياتىر دىندارتىربوون لە مەزھەبەكانى تر، پاشان

^{۸۲} (الموسوعة الميسرة التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. ل ۱۸)

كاتۆلىكىش بههۆكاري درۆكردنى بهوهى كه سالى ۱۰۰۰ ز دنيا كۆتايى دېت
۴۵۰ سال بهسەر ئهو قسهيه ئهكلريۆسى بهناوبانگ "گريگۆرى" تېپهپرى و هيچ
رووى نه داو خهلكى بهتهواوهتى هيچ بههايهكى بۆ ئاينى نهصرانى دانهدهنا^{۸۲}.

چوار جهنگى گهورهى موسلمانان ههموو ئهوروپاي ئيفليج كرد. ئېتر بيرىان
لهوهنهكردموه جاريكى تر هيرش بكهنهوه سهر موسلمانان و سوپا كۆيكهنهوه.

- جهنگى يهكهميان بهناوى حيتتين؛ بهدهستى سهركردهى قارهمانى كورد
سهلاحهدينى ئهيووبى- رهممتهى خواى لېيت- .

- جهنگى دوهم بهناوى ئهراك؛ لهسهردهستى سهركردهى بهناوبانگى ئهمازيغى
ئهبو حاميدى منصورى موخيدى - رهممتهى خواى لېيت- .

- جهنگى سېيهميان جهنگى دمياط ياخود ئيسماعيليه؛ بهدهستى سهركردهى
بهناوبانگى كورد نهجمهدين ئهيووب - رهممتهى خواى لېيت-. كه ههر
لهوجهنگه دا رۆحى سپارد به نهخۆشى، خيزانى شهجهره تولدوره سهپهرشتى
جهنگهكهى كردو پاشاي گهورهى فهرهנסاي بهديل گرت بهناوى لويس ههمتهم و
بهيهك مليون دينارى ئالتونى ئازادى كرد، لهدايدا خهلكى فهرهנסا خويان
كوشتيان.

- جهنگى چوارهم فتهح كردنى قوستهنتينهيه لهلايهن محمد فاتيح و پاشان
ئهسينا و ئهلبانياو تاكو نزيك چياكانى نهامسا توانيان دهسهلاتى خيلافهتى
ئيسلامى دريژ بكهنهوه.

^{۸۲}(قصة الحروب الصليبية. د. راغب السرجاني ل ۳۹ - ۵۰)

ئەوێ لە ڕوویدا لە ناودەسەلاتی محمد فاتحدا بریتی بوو لەوێ کە هەرچی زانای ئەو سەردەمە قوستەنتینیە بوو هەموو هێجەرتیان کرد بۆ وولاتانی فەرەنسا و ئەمسا و بەریتانیا.. هەرچەندە محمد فاتح درێغی نەکرد لەوێ کە ریزیان بگرێت و هەموو ئاسانکاریەکی بۆ کردن ژبانی بۆ دابین کردن، بەلام ئەوان جەختیان لەسەر هێجەرتیان کردووە، محمد فاتحیش ئازادی کردن..

لەوێ کە دەمێننەوێ یاخود هێجەرت دەکەن، ئەودەمە ئەوروپا لە تاریکییەکی زۆردا دەژیا .. هەندێک لەزانایانی ئەو سەردەمە دەهاتنە ناوچەکانی ئەندەلوس و ئیسپانیای ئیستا و پاشان سیسیلیا و بەغداد و شام بۆ بەدەستەینانی زانست..^{٨٤}

بۆ یەکەم جار کە ئەکادیمیای دروستکرا لەسەر دەستی عەبدوڕەحمانی ناسر بوو لە طولیطلە زانکۆی دروستکرد، بۆ ئەوێ زانایان سەرچاوەی زانستەکانیان تەدوین بکەن قوتابی پێگەیەنن، هەرچەندە کۆمەڵێک پێیانوایە لەسەردەستی مەئموونی کۆری هارونە رەشید ئەوکارە کراوە لە شاری بەغداد، بەلام -نوسەر- پێی وایە لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی ناسرەو دەستی پێکردووە کۆرەکی هیشام پەرەپێداوە، چونکە بەپێی بەلگەنامەیە کە پاشای بەریتانیا دەینوسێت بۆ هیشام و پێدەلێت تەنها سێ زانای بەریتانی بێن لە زانکۆکانی طولیطلە لە ئەندەلوس بخوێنن ئەکادیمیای زانستەکان بەرنەوێ بۆ بەریتانیا لێردا کە باسی پادشای بەریتانیا دەکەین (واتا پادشای سویدو نەرویج و دانیمارکیش بوو)، لە هەمووی سەیرتر کە نامەکە لە مۆزەخانەی مدڕیدە لە ژێرمووە پادشای بەریتانیا بە هیشام دەلێت " من خادمکم المطیع جورج الثاني " وەک لەوێنەکەدا دیارە و بە زمانی ئینگلیزی بەدەست نوسی جورج و بە عەرەبیش تەرجومەکی کراوە.. (قصة الاندلس ..د.راغب السرجانی بەرگی یەکەم ل ٢٢٣)

^{٨٤}(الدولة العثمانية.. د.علي محمد الصلابي ١٨٠)

ويتەي: نامەكەي مەلىكى بەرىتانى بۇ خەلىفەي مۇسلمانان عەبدۇرەحمانى ناسر

زاناكانى تىرى ئەوروپا وىك "داننى" كە بىزوتنەۋەي گۇپانكارى دەست پىدەكەن زۇر سەرسام دەپىت بە زاناي مۇسلمان ماۋەردى، مارتىن لۇتەر سەرسام دەپىت بە ئىبىن روشد و زۇرىكى تر لە زانايان كە بە ھەموو شىۋەيەك كارىگەرى فەيلەسوف و زانايانى ئىسلاميان لەسەرە بۇ گۇپانكارى لەناو خاكى ئەوروپادا، چۈنكە ھەموو ئەو كىتابانەي كە سوقرات و ئەرستۇ و پاشان فەلسەفەي كۈنى كلاسىك نوسرابوونەۋە... ھەموو بەدەستى زانايانى ئىسلامى نوسراۋنەتەۋە و ۋەرگىپراون

(تەرجومە كراون)، پاشان دراۋنەتەۋە بە زانايانى ئەوروپى، تا- توانيان بىزائىكى گۇپانكارى دروست بىكەن^{۸۰}

^{۸۰} سەرچاۋە دائىرەتول مەغرىفى بەرىتانى و ۋىكىپىدىا ئەنتەرنىتى

ھۆكۈرى ئەم بزاڭە دەگەرئىتھوۋە بۇ ئەو زولم و ستەمەى پادشاۋ ئەكلىرىۋسەكانى ئەوروپا، تەننەت لە تاو ئەشكەنجەو ئازارو زىندانى ئەكلىرىۋسو پادشاكان ئىتر زانای مولحید دروست دەبىت و بانگەشەى بۇ بىدىنى دەگەن و ھەندىك لە زانايانى ئەوسەردەمە بانگەشەى ئەوھىان دەکرد ئىتر "خوا مرد" .. تا سەردەمى لوىسى ۱۴ لە فەرەنسادا ئەم بزوتنەۋىە كارىگەرى خۇى دروستکرد، چونكە ئەوروپىيەكان بەناۋى جەنگى خاچپەرستىھوۋە لەسەردەمى لوىسى و ئۇغستىن و فلىپ .. خەلكى ھەژارو بىدەرتان كەوتوبوون ھەموو خاك وئاۋيان دەبرا بۇ بەگزاڭەو پىاۋانى ئاينى زەرىبە لەسەر خەلكى ھەژارەكە دانرابوو، خەلكى گوتى بۇ زاناۋ نوسەرەكان دەگرت .. بەلام لوىسى ۱۴ پادشاىەكى خاۋەن ھەببەتو برپارى كارىگەربوو دىسانەۋە سەردەمى ئەكلىرىۋسى زىندوو كىردو و كەسكى كىردە ئەكلىرىۋس بەناۋى "كاردىنال درىشلۇ" ئەم دوو كەسە كە پىكھاتەى سىستەمى سىياسى و سىستەمى ئاينى لە ئەوروپاۋ فەرەنسادا ، كە دەئلىپن ئەوروپا ... مەبەستمان زىاتر فەرەنساىە، چونكە ئەودەمە فەرەنسا زۇر بەھىزبوو لە چاۋ ئىمپراتۆرەكانى ترى ئەوروپا ۋەك نەمساۋ بەرىتانيا، بەرىتانيا سەرقال بوو بە جەنگى ئەمرىكا .. نەمساش لەبەر مانەۋەى خۇى ژن و ژنخاۋى كەوتبوۋە نىۋان فەرەنساۋ نەمسا، كەدەئلىپن نەمسا و واتا ھەموو ئەلمانىاۋ سويسراۋ نەمسا خۇى و بەشىكى زۇرى ئەوروپاۋ شەرقى^{۸۶}!..

^{۸۶} الموسوعة الميسرة التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. ل ۷۸

ئەكليريؤس كاردينال دريشلۇ پياويكى تاوانبار بوو، زياتر له ٦٠٠ زاناي له ئەوروپادا كوشتوه دادگا پشكنينى بۇ دروستكردن كه له ميژوودا ناسراوه به محكمه‌ي تهفتيش... لويىسى ١٤ به‌ته‌واوه‌تى پشتگيرى ده‌كرد، ده‌زگاكاني ئمو سهرده‌مەي سيسته‌مى سياسى فهره‌نسا برىتيبوون؛

يه‌كه‌م؛ مه‌ليك

دووهم؛ دادگا كه ياساي له مه‌ليك‌ه‌وه وه‌رده‌گرت

سيه‌م؛ مجلسى ئه‌عيان- خاوه‌ن برپارو پياو معقولانى ده‌وله‌ت؛ برىتى بوون له

پياوانى ئاينى و به‌گزاذه‌كان

چواره‌م؛ مجلس چينه‌كان الطبقات... كه برىتى بوون له خه‌لكى ده‌وله‌مه‌ند

(بۆرژواز) و جوتياره‌كان..

خه‌لكى به‌ گشتى هه‌ژار بوون ، پياوانى ئاينى پىنج به‌شى خاكى فهره‌نساو

ئيتاليان له بن ده‌ستدا بوو بيئه‌وه‌ي زهره‌يبه‌ بدن، به‌گزاذه‌كان خاوه‌ن ده‌سه‌لا‌تو

خاوه‌نى هه‌موو خاكى فهره‌نسا بوون، كه ده‌لاين فهره‌نسا - واتا گوزهرانى هه‌موو

ئهوروپا به‌ گشتى وابوو^{٨٧}...

لويىسى ١٤ كۆتايى به‌ ژيانى دىت؛ لويىسى ١٥ دىته‌ جيگايى ئه‌ويش ماوه‌يه‌كى

كورت حوكمدارى ده‌كات و له‌به‌ر لاوازي كه‌سايه‌تى ئەكليرؤسه‌كان ده‌يكوژن

ياخود ده‌لاين نه‌خۆش بوو مرد... ئينجا لويىسى ١٦ ده‌بيته‌ خاوه‌ن ده‌سه‌لا‌تى

فهره‌نسا و خيزانه‌كه‌ي "مارى ئه‌نطوينه‌" كچى شاژنى ئيمپراتورى نه‌مسايه

به‌ناوى "ماريا تريتز". لويىسى ١٦ پياويكى لاواز بووه، ژنه‌كه‌ي به‌سه‌ريدا زاله‌ هيج

تواناي سه‌ركردايه‌تى نيه‌ قياده‌يه‌كى فاشله‌ وه‌ك باپيرى نيه‌ .. ئيتتر له‌سه‌رده‌مى

^{٨٧} الموسوعة الميسرة التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. ل ٨٠

لوسى ۱۶ شۆرشى فەرەنسا دەست پىدەكات بە دروشمى مەلىكەكان بىخىكىنن بە رىخۆلەى پىاوانى دىنى واتا ئەكلىرىۆسەكان.

گۆرانكارى لە گوتارى سىياسى ئەوروپادا:

لەدەرئەنجامى سىستەمى سىياسى و ئاينى لە وولاتى فەرەنسادا كە پىكەتابوون لە مەلىك بەبى دەستور- خۆى خاوەن دەستورو بىرارى رەها بوو، دادگايى فرۆشراو، واتا ھەركەس دەولەمەند بوايە دەيتوانى دادگا بىرپىت كورەكەى يان براكەى بەدواى خۆيدا دابىتت.. مەجلىسى پىاو مەعقولانىان ھەبوو ياخود ئەعيان كە وەك پەرلەمان وابوو پىكەتابوون لە بەگزامو پىاوانى ئاينى، مەجلىسى چىنەكانيان ھەبوو كە پىكەتابوون لە بەگزامو پىاوانى دىنى و بۆرژوازەكان و خەلكى جوتيار واتا نوئەرەكانيان..

لېرەدا بۆچى نوسەر - تەنھا فەرەنسا باس دەكات ؟ لە كاتىكدا باسى مىژووى نوئ و مىژووى عەلمانى دەكەين؟

بەھۆكارى ئەوئ سەرەتايى شۆرشى عەلمانى و سەرھەلدانى لە سەردەمى نويدا سەرچاوەكەى فەرەنساىيە.. دەمانەوتت ئەوئ بۆ خوتنەر ئاشكرا بكەين كە چالاكترين و بەھىزترين گەل فەرەنسىيەكانن كە بىروايان بەشۆرشو گۆرانكارى ھەيە بە بەردەوامى..! سروشتى فەرەنسىيەكان بەوجۆرە ھەلكەوتوئ ..

كەنىسەى فەرەنسا بەھىزترين كەنىسەبوو لە ئەوروپادا بەشى زۆرى لىبوموئە لە وولاتەكانى تردا كە مەزھەبى كاتۆلىكە - و بەردەوام ئىستاش واى، پىاوانى ئاينى ئەو سەردەمە تەنگيان بە خەلكى ھەلچنى بوو، زەربەى خانوبەرەيان دانابوو لەسەر خەلكى بەگشتيو كە دەبەشى زەربەكە دەچوئ خەزىنەى كلىسا، سالانە ۱۰۰ مىليۇن فرانكى دەبرد بۆ خۆى..

دادگا كرىنو فرۆشتنى پىوئەدەكراو رەشومو شىرىنى ئەدرا بە قازى و دادوئەرەكان و گەندەلىيەكى زۆر بەربلاو بوو..

ئابورى فەرەنسا لاواز بوو بوو، بەھۆكارى ئەوئ فەرەنسا دژى بەرىتانيا ھاوكارى شۆرشى ئەمريكايى دەكرد، تەنانەت خەزىنەى دەولەت ھىچ پارەى تىدا نەمابوو..

خەلكى بە گىشتى ھەژارو بىدەرەتان بوو. تەننەت فەرەنسا ئەو سەردەمە دابەش بووبو بۇ چەند ھەرىم و پارىزگايەك، كە لە نىوانى ھەر ھەرىم و پارىزگايەكدا سنورى گومركى و سەندنى باج لە خاوەن كارو پېشمەوەر كالاكان دەسەنرا بە ئاسانى خەلكى شتومەكى دەست نەدەكەوت. واى لېھاتبوو ئاردو گەنم نەمابوو لەوولاتەكەدا، ئىتر خەلكى بە تەواوەى بىزاربوو، لە كاتىكدا فەرەنسا خاوەنى سەرۆت و سامان و كشتوكال و ھەموو جۆرە خىرو بىرىكە، بەلام بەگزامو پىلوانى ئاينى دەستيان بەسەر ھەموویدا گرتبوو خەلكىش لەبرساندا دەمردن!..

بۇ يەكەم جار خەلكى لە تاو برسیتی پڑانە سەر شەقامەكان و چوئە نزيك قەصرو بالەخانەى لويىسى ١٦ بەناوى (فەرساى) ھەر ئەو خەلكە ھەژارە بوو كە دواىى بوونە ھىزو دايەنەمۆى شۆرشى فەرەنسا!..

تەننەت دەگىرنەو ھەماريا ئەنتوین خىزانى لويىسى ١٦ لەخەو خەبەرى دەبىتەو، بەدەنگە دەنگى خەلكى دەلېت ئەو خەلكە چى دەوت؟ لەوہلامدا دەلېن نانيان دەوت نان دەست ناكەوت، زۆر بەسادەى دەلېت با پسكىت بخۆن واتا دەلېت با - گاتۆ - بخۆن چونكە خۆى تالو سویرى ژيانى نەچەشتو وای دەزانى كە خەلكى ئەگەر نانى دەست نەكەوت ئىتر پسكىت دەستەبەردەبىت، ئەو ھەگوزارانى شاژن و رەعیەتەكەى بوو..

لويىسى ١٦ زانى رەوشەكە زۆر ترسناكو پىويستە رىگا چارەيەك بدۆزىتەو، بانگەشەى چاكسازى كردو ھەلسا بە زووترين كات كۆيونەوہى كرد لەگەل مەجلىسى پىاومەعقولان (ئەعیان) كە پىكھاتبوو لە بەگزامو ئەكلىرىۆسەكان..

بانگى كەسىكى كىرد كە ئابورى ناسىكى گەورە دەولەمەندىكى ئەودەمەي
فەرەنسا بوو بەناوى (كالۇن)^{۸۸}

كالۇن- پىاوىكى زانا و دنيا دىيە بوو، يەككە بوو لەو كەسانەي كە بۇ بازىرگانى
ھاتۇچۇ جىھانى ئىسلامى دەكرد .. نوسەر- پىيواييە كالۇن ئەو ئەزمون و
توانايەي كە وەرگىرتبوو ھۆكارەكەي دەگەرپتەو بۇ ژيانى لەگەل مۇسلمانانى
جەزائىرو تونس و مەغرىبدا..

كالۇن سىن خالى گىرىكى خستە بەردەم مەجلىسەكەو ووتى؛ لە ئىستادا تاكە
چارەسەر بۇ فەرەنسا؛

يەكەم؛ زەربىيە يەكسان بىكرىت بۇ ھەموو لايەك
دووەم؛ باجو گومركى ھەرىتمو ناوچەكان ھەلبىگىرىت
سىيەم؛ ھەموو وەك يەك پارە بدەن

كەس بە گوتى كالۇنى نەكرد ..! لەبەر ئەوەي مەجلىسى پىاومەعقولان بىرىتى
بوون لە خاوەن بەرژمەندىەكان.. لەبەر ئەوەي لوىسى ۱۶ پادشاىەكى لاوازو
كەساىەتىەكى ناجىگىر و رارا بوو ھىچى بۇ نەكراو، بە دەست بەتالى لە
كۆبونەوەكەدا ھەلسان..

شۆرشەكە بۇ ئەوەي سەركۆنەو خامۇش نەكرىت ، كۆمەلك خەلك لە
بىرمەندانى فەرەنسا دەچنە ناو خەلكى و كارىگەرى باش لەسەر خەلكى دروست
دەكەن .. لەوانە كە بەباوكى رۆحى شۆرشى فەرەنسا و عەلمانىەت ناسراوہ بە
پلەي يەكەم كەسىكە بەناوى (قۇلتىر) دواى ئەو (رۆسۇ) پاشان (رىنە)^{۸۹}..

^{۸۸} الموسوعة الميسرة التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. ل ۱۱۰ - ۱۳۰

^{۸۹} الموسوعة الميسرة التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. ل ۱۱۰ - ۱۳۰

قۇلتىر زۇر خۇشەويست بوو لەناو خەلكىدا، چونكە نوسىنەكانى لە ھاوشىۋەي كارى رۇژنامەوانى دەچوو، كارى ئەمە بوو باسى كارە بەد رەموشىيەكانى كلىساو پاپاكانى دەكرد باسى زولمو زۇرى بەگزامو ئەكلىرىۋسەكانى دەكردو بەناو - ناۋى دەھىنان، خەلكى زۇر گرنگيان بە نوسىنەكانى ئەدا... ئەو بىرمەندو زاناو فەيلەسوفانەى تىرىش بە دىنيايىمەو گارىگەريان بووم، بەلام بەپەلى يەكەم قۇلتىر باوكى رۇخى شۇرشەكەيە.

لەھەموۋى گرنگىر كارىگەرى شۇرش كىردن لەسەر فەرەنسا شۇرشەكەى ئەمريكا بوو دژى بەرىتانيا و بىرو بۆچونەكانى بىرمەندى گەورەى ئەمريكا (بىنامىن فرانكلىن) كە دىدو بۆچونەكانى ئاراستەو پىچەوانە كىردەمە بۆ فەرەنسا!.. لە كاتلىكدا فەرەنسا ھاوكارى ئەمريكىەكان بوو، بەلام فارىنگلىن بە تەواۋەتى ئاراستەى نوخەى ناو شۇرشى فەرەنساى دەكرد...!

ھەرچەندە راو بۆچونەكانى بىرمەندانى تىرىش ھەر كارىگەرى ھەبوو، بۆ نمونە (مۇنتىسكۆ) .. ۋە ھەرۋەھا.

شۇرش بەردەوام بوو .. خەلكى بەتەواۋەتى رۇژانە سەر شەقامەكەن، تەنانەت بە پارىس مە ۋە نەۋەستا، بەلكو ھەموو فەرەنساى گىرەمە... بىرمەندان جۇشو خۇرۇشى خۇپىشندانىان ئەدا تا شۇرشەكە بلىسە بىسەنىت^{۹۰}...

لويىسى ۱۶ كە زانى مەجلىسى ئەعيان ھىچى بۆ نەكرا، ناچار پەناى بىرد بۆ مەجلىسى چىيەنەكان (طبقات) كە ماۋەى ۱۰۰ سال زياتر بوو كۆنەبوۋبونەۋە.

ئەم مەجلىسە زۇرىنەى بەگزامو پىاۋانى ئاينى بوون، لەم كۆبونەۋەيەى مەجلىسى چىيەنەكان ھىچيان بۆ نەكراو بەدەست بەتالپىش لەم دانپىشتنە ھاتنە دەرمەو پىاۋانى ئاينىو بەگزامەكان لە مافى خۇيان دانەبەزىن .

^{۹۰} مېژوۋى نويى ئەۋروپا.. نوسىنى : ل.ا.ل.فىشەر ل ۷۹-۱۱۲

خەلكى رۆژ بەرۆژ زۆرتەر دەبوو لەسەر شەقامەكان. خەلكى فەرەنسە كۆمەلەپەکیان دروستکرد لەجیاتى مەجلىسى چینهكان بەناوى (كۆمەلەى نیشتىمانى). داواکاریەى ئەو كۆمەلەپە لەلایەن قۇلتىرو رۆسۆۋە بۇ خەلكى ئامادەكراو نوسرايیمووە بریتی بوو:

پەكەم: پەكسانى، ناوى مەجلىسى چینهكانو طبقات نەمىنىت ھەموو وەك پەك پەكسان بن.

دووھەم: دادگا ئازاد بکرىتو ئىتر كرىن فرۆشتنى پێو نەکرىت.
سێپەم: زەربە لەسەر خەلكى كەم بکرىتەو ھەموو وەكپەك بە پەك رێژە پارە بدەن
چوارەم: دەستور بنوسرىتەو و سىستەمى كۆمارى پىادەبکرىت و مەلىك نەمىنىت.

لە ۱۴ى مانگی ۷ سالى ۱۷۸۹ز. ئەم بېرپارەنە بەسەر پادشاى فەرەنسەدا سەپىنراو، ھەر ئەو رۆژە چوونە سەر زىندانى "باستىل" و زىندانەكەيان شاكاند..
زىندانى باستىل رەمزى ئەشكەنجەى سياسىو و زاناکان بوو كە بەدەستى زۆلمو زۆرى پىاوانى دىنيو بەگزا دەكەن دەخزىنرانە زىندانەكان، ئەو زىندانە بەتەواوەتى سوتىنراو، ئىستا ھەموو سالىك ۱۴ يۆليۆ رۆژى نیشتىمانى فەرەنسەپە.
لە سالى ۱۷۹۱ دا بە زۆر لوىسى ۱۶ سویندى دەستورى خوارد وولات بەتەواوەتى بوو كۆمارى – كە لە مېژووى نویدا ناسراو بە بېرپارى ئۆكتۆبەر.
ئەم دەستورە ناوئراو بە دەستورى مەدەنى، واتا كۆمەلەى نیشتىمانى لەمەودوا پىاوانى ئاپىنى و پاپا ديارى دەكەن نەك مەلىك!..

ئەم بېرپارە پاپاى لە ئىتالىا بەتەواوەتى تورە كردو بېرپارى كافر بوونى لوىسى ۱۶ داو.. بېبەشىكرد لە بەهەشت واتا (حرمان) بوو لە بەهەشت. لوىسى ۱۶ بە سروشتى خۆى پىاویكى دیندار بوو زۆرى پىناخۆش بوو بۆپە پەشىمانى رووى تىكرد، لەو رەوشەيشدا بەتەنها مابوو، ھەموو بەگزا دەو ئەكلىرىۆسەكان

جىيانھېشتىبوو، بۇيە ناچار لەگەل خىزانى ماریا ئەنتوتىن، بېريارىندا ۱۶كەن بۇ نەمسا و لە عەرەبانەيەكى داخراودا لە سەر سنورى نەمسا دەستگىرکران..^{۹۱}.

بۇيەكەم جار كەسىك دەبىتە سەرکردەى شۆرشى فەرەنسا بەناوى (دانۇب) ياخود يەكەم سەرکردەى عەلمانى، كە بە خويترېترىن كەس دادەنرېت لە دواى كاردىنال دريشلۇى ئەكلىريۇس.. دانۇب لە يەك رۇژدا ۱۶۰۰ كەسى لە پاسەوانى سويسرى مەلەكى سەرېرى وە ۷۰۰ كەسىشى لە بەگزامو نزيكەكانى لويس كوشت لەماوەى شەو رۇژىكدا.. لەدواى ھەلھاننى لويس - دانۇب بوو سەرۇكى كۆمەلى نىشتىمانى..

بېرمەندان و خەلكى ئاسايى كە دانۇبى خويترېترىان بىنى ناچار ھەلسان بە كۆبونەوہيەك لە شارەوانى پاريس بە ھەلۆەشاندنەوہى كۆمەلەى نىشتىمانى لابرەنى دانۇب و دروستكرەنى كۆنگرەى نىشتىمانى!..

كۆنگرەى نىشتىمانى وا دروستكرا كە گوايە خزمەت بەخەلكى بكاتو مافەكانيان بپارېزىت، بۇ يەكەم جار باسى جارنامەى گەردونى مافى مرۇف كراو- پاىەكانى مافى مرۇف لە ئەورويادا سەپىنرا..

كەسىك كرايە سەرۇكى كۆنگرەى نىشتىمانى بەناوى (رۇبىسپير) كە ھاتە سەر دەسەلات يەكەم كارى لە سىدارەدان و مل پەپاندى پادشاي فەرەنساى دا لەگەل خىزانى واتا لويسى ۱۶ و ماریا ئەنتوتىن.. (ھەمان سەرچاوە ۱۱۰-۱۳۰)

^{۹۱}الموسوعة الميسر التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. ل ۱۱۰ - ۱۳۰

خەلكتىك لە ناو گۆنگرەدا نارازى بوون بە مل پەراندى لوىس و خىزانەكەى، بەلام ئەوئى نارازى بوو بىرارىدا لەگەل لوىسدا مىل بەپەرندىرىت، تا واى لىيات هەموو گۆنگرە دژى وەستايىهەو، بە فىلىت رۇبسىپىر- خەلكى رزانە سەر شەقامەكان و بىرمەندەكانى لە خۆى كۆكردو بەناوى يەكسانىو- بىرەتەى دىسانەو پىگەى خۆى بەهێز كردهو لە ناو گۆنگرەى نىشتىماندا، بە كارەساتىكى زۆر ئەشكەنجاو مىل لوىسى پەراند لە يەنايەرى سالى ۱۷۹۳ز.

لەدواى ۷ مانگ هەمان سالىدا مىل ماریا ئەنتوینىشى پەراند. رۇبسىپىر سىن سال ياخود كەمتر حوكمدارى كرد خۆىناوى ترين دەسلالتى هەبوو لە سالى ۱۷۹۴-۱۷۹۵ز، زۆر لە ئەكلىرىۆس و بەگزاكەكان خۆىنپىژ تر بوو لەو سالىدا ۱۰هزار كەسى كوشت و زىاد لە هەزاران كەسى ترى زىندانى كرد. ئىنساكلىپىدىيى فەرەنسى دەربارەى رۇبسىپىر دەلىت، ئەوئى لە قەسى دەربچوايە دىكوشت موناقتەى قوبول نەبوو، تەنها بىرارى خۆى بو، دەسلالتى لە ئەكلىرىۆسو تەنانت لوىسى ۱۶ بەهێزتر بوو، هېچ كات كارى بەدەستور نەدەكرد.

كەسكى تر بەناوى (باراس) لە مىژوودا دروست دەبىت كە لە بۆرژوازەكانەو بە نەئىنى لەگەل ئەندامانى گۆنگرەى نىشتىمانىدا رىكدەكەون بۆ لە ناوبردىنى رۇبسىپىر.

لە سالى ۱۷۹۵ ز لەسەر دەسلالت رۇبسىپىر دەهێنە خوار لە مىل ئەدرىت و كەلەى سەرى دەكەن بەداردا و بە شاردا دەيگەپىنن. لىرمەو شۆپشى بۆرژوازەكان دەست پىدەكات، ئىنجا بۆرژوازەكان حوكومەتى ئىدارە دروست دەكەن لە فەرەنسادا.

حوكومەتى ئىدارە دروست دەبىت لەسەر لاوازى ئابورى بەرهەم هاتوو، بەلام دوو لىژنەى پىك دىنن، بۆ خزمەتى خەلك. بەناوى لىژنەى دەستكەوتى گشتى و لىژنەى پاراستنى گشتى. لىژنەى يەكەم ئابورى و پاراستنى ئابورى وولاتە واتا

بۆگەل .. لىژنەى دووهم پاراستنى سەرۋەت و سامانو ئاسايشى خەلکىيە.. واتا دەستەبەرى نان و ئەمانە..^{۹۲}.

دروشمى ئەم دەسەللات و حوكومەتە يەكسانى و برايه تىيە..

زۆرى نەخاياند دوو ئىمپراتۆرى گەۋرە دژى شۆرشى فەرەنسا ۋەستايىمەۋ، كە برىتى بوون لە رووسيا و نەمسا. رووسيا بەئەلمانىاي ئىستا ووتراۋە.. روسياۋ نەمسا نەتەۋەيى بوون، دروشمى شۆرشى فەرەنسا يەكسانى وبرايه تى بوو. نەمساۋ روسياۋ ھەردووکیان دژى ئەم دروشمە بوون..! بەھۆكارى ئەۋەى ئەگەر دژ نەبوونايە خەلکى لەناو ئىمپراتۆرەكەدا داۋاي مافى خۇيان دەکرد جەنگىكى گەۋرە روويدا بەناۋى (قالمى)، بەلام فەرەنسا تىيدا سەرکەوت و ئەو دوو ئىمپراتۆرەى شكاندا!..

لەداۋى سەرکەوتنى شۆرشى فەرەنسا لە ناوخۇ و دەرۋەييدا توانى حوكومەتى ئىدارەو كۆنگرەى نىشتىمانى دروست بکات، كە دواتر گۆنگرەى نىشتىمانى بوۋە مجلسى پىران (مجلس الشيوخ).. حوكومەتى ئىدارە بە سەرۆكەيەتى (باراس) توانى ئەو توندوتىژيەى كە سەرەتا لەناو عەلمانىەكان دابوو لەناۋى بىەن و سەرلەنوئ حوكومەتى ئىدارەى بۆرژوازيەكان دروست بکەن.

دەسەللاتى باراس - ھىچى كەمتر نەبوو لە دەسەللاتى ئىرھابىەكانى داۋى خۇى .. خەلکى بە تەۋاۋەتى لە شۆرش و نوڭخۋازى عەلمانىەت بىزار بوون، ناچار داۋاي گەپاندەۋەى حوكمى پادشاىەتيان دەکرد!..

^{۹۲}(Verdenshistoriet).. مېژۋيەكى فراۋانى ھەموو ئەۋروپايە بەزمانەكانى جىهان بلاۋە بەزمانى نەرويجى سودى لىۋەرگىراۋە..ل ۴۴۸)

باراس كە زانى خەلكەكە بىزارە ھەموو لە چواردەمورى بالاخانەى ھوكمدا كۆبونەتەوۈ خۇپىشاندان دەكەن. پەناى برد بۆ كەسلىك كە خۇشەويستى ناو خەلكى بوو بەناوى (ناپليۇن پۇناپارت)..

دەركەوتنى ناپليۇن و گوتارى سياسى سەرۋەرى:

پىش ئەۋەى باسى ناپليۇن بىكەين .. گرنگە خوتنەر- ئەۋە بزانىت رۇحىكى شۆرشگىرى لەناو خەلكى ھەرەنسادا سەرچاۋەى گرتبوو. بە ھۆكارى قوتابخانەى مەزھەبى نوڭگەرىيى، راستە ئەم ناو نوڭيىيە لە سەرەتايى سەدەى نۆزدەۋە دامەزراۋە، بەلام پىشتىر كارى بۆ كرابوو لە لايەن زاناو بىرمەندانى رۆژئاۋاۋە. پىناسەى ئەم قوتابخانە فىكرىيە ئەدەبىيە: لەسەر بىنەمايى فىكرى ماركسى و فرۇيدى و ۋوۋودى و دارۋىنيە، زياتر لەسەر بىنەمايى ھەلسەفى ئەدەبى سريالى و رەمىيەكانە.. وانا كار دەكات بۆ نەھىشتىنى ھەموو جۆرە بىرۋاۋەپىكى ئاينى و لەناۋەردىنى دەستورى دىنى و ھەموو شەرىعەتلىك، جا - ئاسمانى بىت ياخود زەمىنى، سنور تىدەپەرڭىنىت بە ھەموو كىلتور بەھايەكى رەۋىشتى و ئاكارى كۆمەلەيەتى، گرنگى تەنھا بۆ خۇشى و ئازادىيە رەھاكان دادەنڭىت بۆ مرۇق، رۇحىكى شۆرشگىرى ئەداتە خاۋەن مەزھەبو ھەلگىرى فىكرەكە. ئەم مەزھەبە فىكرىيە لە ھەرەنسادا دروست بوو لەسەر دەستى چەند ئەدىبىكى ھەرەنسەى ھەلمانى بىدىن لە پارىس لە بەناۋانگىترىنيان ..^{۹۲}.

- شارل بودلېر ۱۸۲۱-۱۸۶۷ز ئەم بىرمەندە ھەلمانىيە لەسەرەتايى بانگەشەى نوڭگەرىيەۋە بانگەشەى ئازادى سىكىسى و نەمانى ھىچ جۆرە بەھايەكى

^{۹۲}(مىژۋوى نوڭى ئەۋروپا.. نوسىنى : ا.ا.ل.فىشەر ل ۴۶- ۹۷)

رموشتيکرد، وخواهني ديواني گوله شهړخوازهكانه ... وهرگيړاوه بۇ زمانى فارسى
و عهريه بى زؤرى تر له زمانهكانى جيهان.

- گوستاف فلوپير ۱۸۲۱ - ۱۸۸۰ز يهكځك له ووتهكانى ئهم بيرمه‌ند و ئه‌ديه
عهلمانيه ئه‌ويه. ده‌ليت خراپترين و قه‌بيحترين كار هاوسه‌رگيرييه .

- مالا راميه ۱۸۴۲ - ۱۸۹۸ز شاعيريكي ره‌مزي فهره‌نسييه..

- بۇ زانبارى خوښه‌ر؛ پاشان له رووسياوه زياتر گرنگى پي‌درا له‌لايه‌ن ئه‌ديبى
ناسراو (مايكوفسكى) بانگه‌شه‌ى له بازدان به‌سهر رابوردا و دهرچون به‌ره‌و
داهاتوى كرد .

پاشان له ئه‌وروپا به‌گشتى بلا‌وبوويه‌وه تا گه‌يشته وولاتانى ئيسلامى له‌سهر
ده‌ستى يوسف خال ى نه‌صرانى و ئادؤنيس كه ناوى خؤى عه‌لى ئه‌حمه‌د
سه‌عيده له به‌ره‌ئوه‌ى ناوه‌كه‌ى ئيسلامى بوو گؤړى به ئادؤنيس، ئادؤنيس واتا
خواى فينقيه‌كانه‌و له حيزبى شوعى سوري كارى ده‌كردو له نوصيري‌كانه، دواى
به‌زؤر حيزبه‌كه ته‌عدايان له ژنه‌كه‌ى كرد له‌به‌ر چاوى خؤيدا، له‌و سه‌رده‌مه‌وه
دژايه‌تيان ده‌كات و بوو به‌يه‌ك له هه‌وادارانى ميليشياى مارؤنى له لوبنان
خواه‌نى چهنډ كتيبىكى كوفريو بيتاوه‌رييه به‌ خوا، ته‌نانه‌ت به ئاشكرا قسه به
ئيسلامو به‌ خوا به‌ پيغه‌مبه‌ره‌كه‌ى ده‌ليت..

زؤرى تر له‌وانه وەك - نزار قه‌بانى له سوريا- محمود ده‌رويش له فه‌له‌ستين-
عه‌بدولعزيز ماقالح له يه‌مه‌ن، عه‌بدوللا عروى له مه‌غريب، عه‌بدولوه‌هاب به‌ياتى
له عيراق، شيركو بېكه‌س، له هه‌ريمى كوردستان...زؤرى تر..
ئهم بيره ته‌نها كار بۇ ئه‌و ده‌كات دين نه‌هيتليت و ئاكارى رموشتى له‌ناو خالكيدا
كال بكاوه‌وه گرنگى به‌ پايه‌كانى سيكولاريزم بدرېت^{۹۴}.

^{۹۴}الفرق والمذاهب ..د. ممدوح على الحربى ل ۲۱۰-۲۵۰)

دەگەرپىنەو سەر باسەكەو لە سەرشانۆى سىياسى فەرەنساو شۆرشەكەى كەسنىك پەيدا دەبىت بەناوى ناپليۇن.

باوكى ناپليۇن يەككە لە بۆرژوازەكانى فەرەنسا لە دوورگەى "كۆرسىكا" ژيانيان بەسەر بردوم كۆرەكەى دەنيرىتە كۆلىژى سەربازى مەلەكى و دەبىتە ئەفسەرى دەرجەدار.. ناپليۇن و باراس ھەردووكان ھاوړى منداڵىن، كاتىك باراس دەزانىت ناپليۇن تواناى سەربازى ھەيە، دەينىرئىت بۆ دوورگەى (تۆلۆن) بە فىرقەيەكى سەربازى بچوك كە نەھيائىت ئىنگىلىز پىشرەمەى بكات، لە كاتىكدا تۆلۆن خاكى فەرەنساىيە و ئىنگىلىز داگىرىكردوم، لە سەركەوتنىكى بىوويئەدا .. ناپليۇن دوورگەى تۆلۆن ئازاد دەكات لە دەستى ئىنگىلىزو ناو ئەستىرەى لە ئاسمانى فەرەنسادا دەرووشىتەم، چونكە بەگشتى فەرەنسىيەكان زۆر دژى ئىنگىلىز بوو نداژىيەتيەكى زۆر كلاسكى دەكەن، كە تائىستاش بەردەوامە..

باراس- سەرۆكى حوكومەتى ئىدارە لە كاتى خۆپىشانەكاندا پەنا دەبات بۆ ناپليۇنو بۆ ئەمەى فرىاى حوكومەتەكەى بكەوت، ئەويش بەزووترىن كات دەگاتە پارىس و بە ووتارىكى ئاگرىن دژى پادشاكەيان، دەتوانىت بلاو بە خۆپىشانەكە بكات و سەر لە نوچ رۆحى شۆرشگىريو نوپخوازى بخاتەو ناو دلى خەلكى فەرەنسا...

(المرأة في حياة نابليون كريستوف هاربيت، وەرگىرانى عومەر سعید الايوبى ..

ل ۲۵)

لەدواى كۆتايى ھاتن بەو تەنگەژەبيە، ناپليۇن داواى كرد لە باراس كە كارى جەنگى پىلسپرئىت و پەيوەندى بە ناوخۆو نەمنىت، ئەو دەمە حوكومەتى ئىدارە سى سوپا بەرچ دەخات بۆ پاراستنى سنورەكانى فەرەنسا يەكەميان بەسەرگردايەتى ناپليۇن دەبىت، ناپليۇن ھەلەكە دەقۇزىتەو و سنورەكانى ئىتاليا

دەبەزىنىتو ھەموو ئىتالىيا دەخاتە ژىر ركىفى خۆى كە تەنھا ئەفسەرىكى
فەرەنسايىيە!..

لەۋكاتەدا كە ناپليۇن چوۋە ناو خاكى ئىتالىا - ئەو ۋولاتە شوپىنگەۋتوى
ئىمپراتۇرىۋىتى نەمسا بوو .. پاپاي ئىتالىا .. (ڧاتىكانى ئىستا) بەناۋى (بىۋس)
شار بەدەر كىرد. ئەۋەندەى تر لە فەرەنسادا ناۋى بەرز بوۋىيەۋە خەلكى خۇشى
دەۋىست، لەم سەرۋىيەندەدا دىسان كەسك بەناۋى (رۇمىر) دەبىتە سەرۋكى
ھوكومەتى ئىدارمە بەسەر باراس دا ئىنقلاب دەكات..

رۇمىر- ھوكومەتەكە دەگۇرپىت بۇ سىستەمىكى نوڧ.. ۋاتا سەرەتايى سالى
۱۷۹۹- ۱۸۰۱ز ھوموكەتى قونصول دروست دەكات. كاتتىك كە ناپليۇن
دەگەپىتەۋە بە باجىكى زۇر لەسەر ئىتالىاۋ زۇرىك لە شوپىنەۋارى ئىتالى دزىيوە و
ھىناۋىيەتى لەگەل خۆى تا ئىستاش لە مۇزەخانەى (لۇقەرە) .. خەلكى پىشۋازى
شاھانە لە ناپليۇن دەكەن و ئىنجا ئەو ھەلدەبۇرۇن بۇ سەرۋكى ھوكومەتى
قونصل لە پارىس و دوو قونصلى تر لەگەلىدا دادەمەزىرتىن..ناپليۇن دەبىتە
سەرۋكى ھوكومەت لە فەرەنسادا.

ناپليۇن - لەدۋاى ئەۋەى كرايە سەرۋكى ھوكومەتى قونصول و دوو كەسى تر
ھاۋكارى بوون.. لەو سەردەمەدا نەمسا دژى ناپليۇن جەنگى دەست پىكرد
بەھۇكارى ئەۋەى ئىتالىا بەشك بوو سەر بە ئىمپراتۇرى نەمسا، ناپليۇن تۋانى
سەربەكەۋىت بەسەرىدا !، لە جەنگە يەك لەدۋاى يەكەكان كە لە دژى كرا،
تۋانى سەرگەۋىتن لەدۋاى سەرگەۋىتن بەدەستى بەئىننىت، جارى ۋا ھەبوو ھەۋت
دەۋلەتو ئىمپراتۇرەكان پەيمانىان دەبەست بەھاۋكارى لە دژى ناپليۇن، بەلام
دەيتۋانى لە سەرگەۋىتنى بىن ۋوئىنەداۋ ئەزمۈنى سەربازىدا ھەموۋيان تىكو پىك
بىشكىننىت، پىۋاۋىكى زۇر لوتبەرزو لە خۇبايى لىدەرچوو يەككە لە ۋوتەكانى
بەرانبەر بە پىاۋمەعقولانى ئىتالىا دەلىت: " ھەموۋتان ناگەنە پەنجە بچۈكەكەى
من و ئەقلىتان بەقەدەر ئەو پەنجەيەم نىيە"، تەننەت ۋولاتانى مىسرو شام و
جەزائىرىشى داگىركىرد.. لە ئەۋرۋپاش تا كەنارى رۋوبار و چىپاكانى (راين)

دەسلەتلى ھەببو، باجو سەرانبەيەكى زۆرى دەسەند لە ھەموو مەليك و پادشاو دەسلەتدارەكانى ئەوروپا، بۆ نمونە ۱۰۰ مليۆن فلۆرىنى لە ھۆلەندا دەسەند ..! ۵۰ مليۆن فرانكى لە ئىتالىا دەسەند.. ۋەھەرۋەھا.

ھەمووشى بۆ سەرۋەرى خۆى و بەكار دەھىنا پياۋيكت بوو بەدۋاى سەرۋەرى ومجدا دەگەپرا. ھۆكارى سەرکەوتنەكەشى دەگەپرايەۋە بۆ ئەو جەنگە ئىعلامىيەى دەيکرد لەناو خەلكى ۋولاتەكاندا، تاكتىكى ناپليۆن وابوو دروستکردنى نەتەۋە پەرستى بوو، بۆ نمونە بە ئىتالىەكانى ۋوت ئىۋە خاۋەنى شارستانىەتى رۆمن و بۆ سەربە نەمسان..! ، ھەرۋەھا لە ميسر ئەۋەى بلأوكردوۋە كە ئەمان خاۋەنى شارستانىەتى فيرەمەنەكان بۆ شوين عوسمانىەكان كەۋتون جەزائير بەناۋى ئەمازيغى دژى عەرەب، لە ھۆلەندا دژى دەسلەتلى بەلجىكا، ئەلمان دژى دەسلەتلى روسيا ..ۋەھەرۋەھا.

لەدۋاى ئەۋەى كە دەسلەتلى فراۋان بوو كچى ئيمپراتۆرى نەمساي ھىناو .. دۋاى ئەۋيش بانگەشەى ئيمپراتۆرى فەرەنساي كردو حوكومەتى قونصولى ھەلۋەشاندموۋە دوايكد لە پاپاي ئىتالىا كە پىرۆزى بداتە دەسلەتەكەى لە كاتىكد كە ناپليۆن ھىچ برۋاى بە ئاين نەبوو، پاپاي ئىتالىا خۆى داينابوو تەۋزىفى كردبو^{۹۰}.

بۆ ئەم كارەى كرد؟

لەبەر ئەۋەى خەلكى ئەوروپا بە گشتى تا ئەو سەردەمەش رۆحىكى ئاينيو دىنداريان تىدابوو، بەلام ناپليۆن لە رىگاي ماسۆنىەت كە زۆربەى ژەنەرآلەكانى كەسەر بە ماسۆنىەت بوون بەتايبەت (محفەلى ليۆنى) ھىچ برۋايان بە ئاين نەبوو تەنانتە گالەتەيان بە كلىساۋ مەسيحىەتو ھەموو ئاينەكانى تر دەكرد رىگەيان دابوو بە گۆقارو رۆژنامەكانى ئەو سەردەمەو ھەموو بىرمەندەكان كە ئازادن لە ھەر جۆرە بىروباۋەپكى ئىلحادى..

^{۹۰} الموسوعة الميسر التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. ل ۲۲۰

ئەم كارەى ناپليۇن-كارىگەرى زۆرى ھەبوو لەسەر خەلكى، چۈنكە ئاينى نەصرانى ئاينىكى تقوسىيەو كۆمەلىك مژدەو چىرۆكى ناو ئىنجىلىكى دەستكارى كراوہ بن ئەوہى رۆحىكى لۆژىكى تىدا بىت، نە ئاينەكە نە پاپاو قس و قشەكان نەياندەتوانى وەلامى پرسىارى خەلكى بدەنەوہ، ئىتر ئەوہ بووہ ھۆكارى ئەوہى كە ووردە ووردە ئاينى نصرانى لە ئەوروپادا ھىچ ئەرزى نەمىنىت، بەلام ئەم پرۆسەيە دواى تەئىصیل كىردنى عەلمانى دىت بە گۆپرەى قۇناغەكانى شۆرش لە ئەوروپا و بەتابەتیش لەفەرەنسادا، بە پشتىوانى خوا لە باسەكانى داھاتودا زياتر روونى دەكەينەوہ..

دواى ئەوہى بانگەشەى ئىمپراتۆرى كىرد ئەو دووكەسەى زىندانى كىرد كە ھاوكارى ھوكمەتەكەى بوون بەناوقونصول، دەسەلاتى لە دەسەلاتى لويس ۱۶ بەھىز تر بوو، خۇى تەنھا فەرماندارى دەكىردو گۆى بۆ مەجلىسى پىرانىش پانەدەگىرت توانى پرتوگالو ئىسپانىاش داگىر بكات بەفیل، لە ئىسپانىا براكەى خۇى كىردبە پادشا و خەلكى ئەوروپا بەتەواوہتى بىزار بووبون لە دەسەلات و تەننەت لەناوى ناپليۇنىش، وويستى بەروہ روسيا بروات لە زستانىكى ساردا ھەموو سوپاكەى لە ناو چوو وەك سوپاكەى ھىتلەرى لىھات، ئىتر لەدواى ئەو شكستەوہ لە بەرانبەر روسيادا شكۆ و گەورەى لەبەرچاوى ئەوروپادا بەگشتى شك، بۆيە توانيان ھەموويان ھاوپەيمانى ببەستن بەسەرۆكايەتى نەمسا لە جەنگىكى يەكلا كەرەوہدا بگەنە بالەخانەى ناپليۇن و لە پارىسدا بىخەن و ناپليۇن بگىرن و بىنئىرن بۆ دوورگەيەك بەناوى (ئىلبا)

ناپليۇن -داواى كىرد كۆپرەكەى بگەنە جىگىرى و ئەو ئىمپراتۆرىيەتى فەرەنسا بگىرتە دەست..! بەو پىيىبەى دايكى كچى ئىمپراتۆرى نەمساىيە..! ئەوروپا بە گشتى ئەوہەندەيان رق لە ناپليۇن دەبووہ نەياندەويست جارىكى تر بىتەوہ سەر دەسەلات و دەيانويست بىكوژن لەناوبچىت، كۆپرەكەشى كە

به ناپلیۆنی دووهم ناسراوه ئه ویش له گهڵ دایکی ناردیانهوه بۆ به لجیکا بۆ ئه وهی نه کوژریت به دهستی ئه وروپی یه کان به گشتی..

له م رموشه دا دیسانه وه برایه کی لویسی ۱۶، به ناوی لویسی ۱۸ هاته وه سه رده سه لاتو هه مان کاری دووباره کرده وه که پیشتر لویسه کان ئه نجامیاندا بوو... حوکم و فه رمانداری ده سه لاتی ئه کلیریۆس و به گزاده کانی گه پانده موو باجو خه راج و سه رانه و ئازاردانی خه لکی و خراپی باری ئابووری به سه ر خه لکیدا هاته وه، خه لکی زۆر بن پارمو ژیا نیان زۆر سه خت بوو، دیسانه وه شۆرش دهستی پیکرده وه، ناپلیۆن توانی له دوورگه ی ئیلبا بێته وه ده روه، هه لبێت و ئه و بلیسه ی شۆرش تاو بداته وه، بوومه به ده سه لاتداری فه ره نسا خه لک و ئه وانه ی خۆشیانده مو یست پیشوا زیان لیکرد، ئه م جاره بۆ ماوه ی ۱۰۰ رۆژ حوکمو فه رمانداری کرد، له میژوودا ناسراوه به حوکمی ۱۰۰ رۆژه ی ناپلیۆن له سالی ۱۸۱۴ز^{۹۶}.

ئه وروپا و به تایبه تیش به ریتانیا به هیچ شیوه ک ده سه لاتی ناپلیۆنیان پێقوبول نه بوو، جاریکی تر هاو په یمانیه کی تریان له سه ر کرد به سه رکر دایه تی ئینگلیز دژی فه ره نسا دوا ی ۱۰۰ رۆژه ی ده سه لاتی چوونه وه پاريس ناپلیۆنیان ده سته سه رکرد ئینگلیزه کان ناردیان بۆ نیودورگه ی (سانت هیلانه) له وئ ماییه وه له دوورگه یه تا سالی ۱۸۲۱ز هه رله مویتدا گیانی ده رچوو.. زۆربه ی کاته کانی به نویسه نه وه ی یاداشته کانی برده سه ر، بۆ جاری دووهم لویسی ۱۸ هاته وه سه ر سه رده سه لات و ببوه پادشای فه ره نسا تا سالی ۱۸۱۵ز، دوا ی ئه و که سیکی تر له بنه ماله ی پادشای (بوربون) و اتا ره چه له کی بنه ماله ی لویسه کان به ناوی مه لیک (شارل ۱۰) تا سالی ۱۸۲۶ز، فه رمانداری کرد و پادشا بوو دوا ی ئه و که سیکی تر

^{۹۶} الموسوعة الميسر التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. ل ۲۲۳

بوو پادشای فەرەنسایا له هه‌مان بنه‌ماله‌ به‌ناوی (لوی فلیپ) له‌ ساڵی ۱۸۲۶- ۱۸۴۸ز.

دیسانه‌وه‌ شۆرش ده‌ستی پێک‌ده‌وه‌ له‌و ساڵه‌دا کۆرپکی تری ناپلیۆن دیت‌ه‌وه‌ سه‌ر ده‌سه‌لات. له‌ میژوودا ناسراوه‌ به‌ ناپلیۆنی سییه‌م ۱۸۴۸-۱۸۷۱ز!! ئیتر له‌دوای ئه‌وه‌ کۆتایی دیت به‌ فەرمانداری پادشایه‌تی و ده‌سه‌لاتی کۆماری داده‌مه‌زیت و له‌ فەرهنسادا ده‌چه‌سپیت، ئه‌مه‌ی- تا- ئیستا باس‌مان کرد‌وه‌ فیکری سیاسی عه‌لمانی بوو له‌ فەرهنسادا ده‌ستپێکی هاته‌نه‌ سه‌رده‌سه‌لاتی عه‌لمانیه‌ت بوو. بۆیه‌ به‌ کورتی له‌ چه‌ند به‌شێکدا باس‌مان کرد.. له‌ دوای ئه‌م باسه‌ دێینه‌ سه‌ر باسی فیکری عه‌لمانیه‌ت ئه‌مه‌ ته‌نها ئاماژه‌یه‌کی که‌م بو به‌ میژووه‌که‌ی، نوسه‌ر گوته‌ری سایسی ناپلیۆن به‌ خودی ناوی ناپلیۆنه‌وه‌ ده‌لکینیت، چونکه‌ هه‌میشه‌ به‌دوای سه‌رومه‌یدا گه‌راوه‌ بۆ خۆی و هیچی نه‌کرد‌وه‌ بۆ وولاتی فەرهنسا وه‌ک کاری دامه‌زراوه‌ی و ئیمپراتۆری..

گوته‌ری فیکری و سیاسی عه‌لمانی:

میژووی نوێی عه‌لمانی له‌ سه‌رده‌می شۆرش فەرهنساوه‌ زیاته‌ر گوته‌ری خۆی والا کرد‌وه‌، له‌ رووی سیسته‌می سیاسی تا پێگه‌یه‌شتنی ئه‌م بیره‌ که‌ ناسراوه‌ به‌ (سیکۆلاریزم) (SECULARISM) واته‌ا دنیا وویستی دوور که‌وته‌وه‌ له‌ ژیا‌نی ئاخیره‌ت و غه‌یبیا‌ت، جیا‌کرد‌نه‌وه‌ی هه‌موو کارێکی ئیما‌نی و دینی که‌ په‌یه‌ه‌ست بێت به‌ ئاسما‌نه‌وه‌، به‌ واته‌یه‌کی تر کۆتایی هێ‌نان به‌ په‌یه‌ه‌ندی نی‌وان ئاسما‌ن و زه‌وی... * (دائره‌ته‌هل مه‌عاریفی به‌ری‌تانی)

واته‌ا له‌ سه‌رده‌می ده‌ستپێکی ده‌مورانی عه‌زه‌مه‌تی فله‌سه‌فه‌وه‌...تا- بیره‌مه‌ندانی گه‌وره‌ی ئه‌وروپا وه‌ک(میکافلی و کانت و مارکس و فرۆید و داروین جۆن لۆک و فۆلتیر و دیکارد)..تاد، به‌وه‌ رازی بوون که‌ مرۆف خاوه‌نی ئه‌قل و ژیرییه‌ پێویستی به‌وه‌ نییه‌ که‌ له‌سه‌ر زه‌میدا خوا حوکم بکاته‌، به‌لکو خوا - که‌ ژیه‌و

هۆش و ئەقلى بەخشىيىت بە مرۇف ئەوا مرۇف دەتوانىت خۇى برىارى خۇى بدات و بەرژمەندى خۇى دىارى بكات.

ئەگەر جىهانىك يان ژيانىكى تر هەبىت بگەرىنەو بۆ لاي خوا ئەوا خوا با لەو جىگايەدا فەرمانرەواى بكات، مرۇقىش لە سەر زەوى خۇى فەرماندارى خۇى دەكات.

ئەم پىناسەيە هەموو ئەكادىماو ئىنساكلۆپىدىاكان تارادەيەك كۆكن لەسەرى بەلام ئەووى كە عەلمانى بە عىلمانى لە قەلەم ئەدات و دەيگەرىنئىتەو بۆ بنەماى زانستى وانا لەسەر بنەچەى عىلم دامەزرايىت!، هېچ بنەمايەكى فىكرى و زاراوى و تەنانەت زمانەوانىشى نىيەو قسەيەكى بەتال و قىمەتى زانستى نىيە..

لەبەر ئەووى ووشەى دنياويستى بەكوردى پاشان (العلمانية) بە عەرەبى و بە ئىنگىلىزى (SECULARISM) هەموو مورادىفو تەواوكەرى يەكترن بۆ دىنايى و دنياويستى، بەلام ئەگەر عەلمانى بە كەسرى پىتى ع بوايىيە وانا (العلمانية) ئەوكات بە زمانى ئىنگىلىزى و تەنانەت لاتىنىش دىموترا بە ووشەكە (SCIENTIFIC) بەلام لە هېچ فەرەنگ و ئەدەبىياتىكى سياسى و فىكرى و كۆمەلەيەتى بەم واتايە نەهاتوو، هەر گرۇپىك يان هەر كەسكى بە ماناى زانست لىكىبىداتەو ئەو بە دلنىايىيەو كەوتۆتە هەلەيەكى گەورەو.

بەوئەندە واز لە پىناسەى عەلمانى دىنن و دىنە سەر باسو جەوھەرەكەى كە خودى گوتارى عەلمانىيەتە، تارادەيەكى زۆر باش ئەم چەمك و تىزانە روونكراوتەو ئەبجەديات و سەرەتاي سىكۆلار لاي خەلكى روونە. ناوەرۆكى باسەكە.. سەرەتا وەك پىناسەى خودى عەلمانىيەكان روون كراوتەو، ياخود جلو بەرگى عەلمانىمان پۆشى و وەك خۇيان باسما كىردو لە رووى رەخنەيىيە وە ئەگەر تەماشاي بگەين ...

هەموو عەلمانىيەكان لەسەر ئەو كۆكن كە دىن پەيوەندى نەمىنئىت بە ژيانى كۆمەلەيەتييەو وانا زانستى كۆمەلەيەتى ياخود سىستەمى كۆمەلەيەتى، كە

پنکھاتہی دمولہت و دہسہلاتہ.. وانا (العلم الجتماع)، تہنہا دین پەيوہست بیت
بہ تاکہ کانہوہ.

ئەو کەسەى کە ئەم زانستەى داھیناوە وانا زانستى کۆمەلناسى زانایە کى
ئىسلامیە پيش ئەو زانستىكى جیاکراوە نەبوو بەناوى زانستى کۆمەلایەتى
ئەویش زانای گەورەى ئوممەتى ئىسلامى (ئىبن خەلدونە) گومانیشى تێدانى
ئەوروپا دواى ئەوێ کە کەوتە تەنگەژەى دامەزراندنى سیستەمى سیاسى و
جیاکردنەوێ دەسەلاتى کلێسا و ئەکلیرۆسەکان. بۆ ئەوێ بێتە دمولەتى
مەدەنى پەنایان برد بۆ ئەم زانستە و لە ئىسلامەوہ وەریانگرتوہ، بیرو زانستى
کۆمەلایەتى لە ئىبنو خەلدونەوہ برا (دزرا) بۆ ئەوروپا، بۆچى لێردا ووشەى براو
(دزرا) بەکار ھینراوہ؟

بەھۆکارى ئەوێ ئەو کەسەى کە لە ئەوروپادا ناسراوہ بە دامەزرێنەر و
بیرمەندى زانستى کۆمەلایەتى و سیستەمى ئىجتىماعى ناوى (ئەوگست کونت)ە
و خەلکى فەرەنساىیە لە پاشاندا لەدواى ئەو بیرمەندى گەورەى نەمساىى بەناوى
(جەمبول فیتش) ئەوێ ئاشکرا کرد کە سەرەتایى زانستەکە لە ئىسلامەوہ
وەرگیراوہ کونت ھىچ ئامازەىەکى نەکردوہ بە سەرچاوہکەى کە ئىبن خەلدونە
سەرەتایى زانستى ئەزمونى یاخود تەجربى کە بنەماى عەلمانىیەتە لە
ئىسلامەوہ وەرگیراوہ.. بیرمەندانى ئەوروپا سودیان لە دیدو تێروانىنى زاناو
فەیلەسوفە ئىسلامیەکان وەرگرتوہوہ بۆ گۆرانکاری لە ئەوروپادا^{٩٧}...

لەوانەىە ئیستا ئەو پرسىارە 'بە مێشکى خوێنەردا بیت بلیت؛ باشە ئەگەر لە
ئىسلامەوہ بەشیکیان وەرگرتوہ کەواتە ئىسلام رازىیە بەو عەلمانىەتە و
سەرچاوہکەى ئىسلامە؟!'

^{٩٧} (ھو اوجست کونت August Count (١٧٩٨ - ١٨٥٧م) ؛ فیلسوف فرەنسى، مؤسس الفلسفة
الوضعية ومؤسس علم الاجتماع الغربى، عمله الرئيسى؛ (دروس فى الفلسفة الوضعية). نقلًا عن
مصطفى الشكعة؛ الأسس الإسلامية فى فكر ابن خلدون ونظرياته ص١٩٨.

لەراستیدا - نەخێر- بەلکو وەلامەکە بەم شیوە دەستە بەر دەبێت، لە ئیسلامدا گەل سەرچاوە و سەنتەرە بۆ حوکمو فرمانڕوایی، پاشان شەریعت سەرچاوەکەی ھەر گەلە وھەلقولای ناو کۆمەلگە موسلمانەکیە کە پێی دەوترێت فێقھی ئیسلامی، بەلام لوتکەی فرمانڕواییەکی ئاراستە وەحییە!..

بۆ باشتر ڕوونکردنەوەی بەرراوێک بۆ جوانتر ټیگەشتن لەم بیر، لە ئەوروپادا لە دەسەلاتی کڵێسادا گەل ھیچ ئەرزشی نییە، شەریعت کە لای ئەوان پێیدەوترێت (کەھەنوت) ھەلقولای ناو کۆمەلگە نییە، بەلکو دەسەلاتی ئەکلیریۆس و پاشاکانە، لەراستیشدا خوا لە دەسەلاتی کڵێسادا ھەر بوونی نییە، بەلکو پاپاو ئەکلیریۆسەکان جلی خواپەتی دەکەن بەریان و خۆیان بەبێ سەرچاوە و دەستور بەناوی خواوە قسەدەکەن و بێزار دەردەکەن وانا ئینجیل سەرچاوەی بێزاردان نەبوو وەك دەستورێک، چونکە ئینجیل ھیچ جۆرە حوکمێکی تێدا نییە، بێجگە کۆمەلێک مزگینێ و ئامۆژگاری ئەویش قوتابیەکانی پیغمبەر عیسا -سەلامی خواي لیبێت- نوسیویانەتەو کە پێک ھاتووە لە ٤ بەشی دەستکاری کراو.. ناوەکانیان (لوقا و مەرقس و یوحنا و متا)یە..

لە ئیسلامدا ھیچ کەس ناتوانێت بەناوی خواوە قسە بکات بێ سەرچاوەیەکی وەحی کە قورئان و سوننەتە..

بە دنیاییەو قورئان و سونەتیش ئەوێ کە پەیوەندی ھەیە بە ژبانی مرقەھەکانەو بەرژمەندی خەلکی تێدا پارێزراوە بەجێھێشتووە بۆ وەرزشی ژێرو ئەقلی مرقەھەکان وەك پیغمبەر -صلی اللہ علیہ وسلم- دەفەر مویتت: "خۆتان شارەزاتر بێ کاروباری ژبانی دوونیایی خۆتان" خوا و پیغمبەرەکی ھیچ ئاراستەیکیان نەکردووە، وانا لە ئیسلامدا بەگشتی ھەموو شتێک حەلالە!..

مەگەر ئەوێ خواي گەورە حەرامی کردبێت، ئەویش بە پەنجە دەست دەژمێردرێت، خواي گەورە لە قورئاندا ئەوێ روونکردۆتەو، ئەوێ پاکە حەلالە، ئەوێشی پیسە حەرامە.

ئەم چەمک و تێزانە پێچەوانەو بوون لە ئاینی دەستکاریکراوی پاپاو ئەکلیریۆسەکان، ئەوێ بۆ خۆیان شیاوو بووایە حەلالیان دەکرد ئەوێشی زیان و

زەرى بە دەسلەتلى كلىسا بەگە ياندايە حەراميان دەكرد، لەم دىدگاييەو
عەلماڤىيەت ھات ووتى، مرقۇف سەنتەرە، ئەوۋى پەرژمەندى مرقۇفى تىلدايە
دەتوانىت بىكات فەلسەفەى پراغماتىكى واتا بەرژمەندىخوۋى ھاتە كايەكەمە،
مرقۇف سەرچاۋەى ھەموو دەسلەت و پىرۋىيەكە، ھىچ كەس بۆى نىيە روۋبەروى
بىتتەو لەسەر زەمىدا و خوا ژىرى بەخشيۋە بە مرقۇف، خۆى دەتوانىت ئىدارەو
كارى ژيانى خۆى بەرپەيەرتت.. ئەم بىرو بۆچوونانە وورە وورە لە ناو خەلكىدا
رەنگىدايەو و لايەنگرى بۆ پەيدا بوو، دواى ئەوۋى زانستى كۆمەلناسى و
سىستەمى كۆمەلەيەتى دامەزرا، ئىنجا بىرمەندان بىريان لەو كەرمە ئەگەر
مرقۇف سەنتەرە دەبىت مرقۇف فەرماندارى بكات، بۆيە لىرمە دىموكراسى گەلە
بوو لەسەردەمى دەرچوونى شۆرشى پىشەسازىيەو گرىبەندى كۆمەلەيەتى
لەلەيەن ژان ژاك رۇسۋە بۆ خەلكى نوسرايەو كە نىوانى خەلك و
دەسلەتداراندا پىۋىستە گرىبەندىك ھەبىت.. ئەم گرىبەندە لە نىوان ھەموو
خەلكاندا بە دەنگدان دەكرىت بۆ ھەلېژاردنى نوپنەرەكانيان لەسەر بنەماى
سىستەمى دىموكراسى، پاشان ئەو سىستەمەش دەستەبەرى مافە
مەدەنىيەكانيان بۆ دەكات، كە پىكھاتو لە ئازادى و ھاۋنىشتىمانىيەتى و مافەكانى
مرقۇف، كە ئەم زاراۋانە ھەموۋى زاراۋەى رۆژئاۋىن و لە رەحمى رۆژئاۋادا لە دايك
بوون.

ئەمە لە راستىدا باشتىرىن و چاكتىرىن سىستەمى بەرپەيەرتدەن بوو بۆ رۆژئاۋا
لەنىۋانى عەلماڤىيەت و دىموكراسى و مەدەنىيەتدا دەخولتتەمە، لە مەينەتى
كلىساو پاپاۋ ئەكلىرىۋس و بەگزامو پادشاكان رەگارىيان بوو..
جىھان تا رادەيەكى زۆر لەم سەردەمەشدا بەم سىن چەمكە فەرماندارى دەكات
كە بە ھەرسىلكيان دىموتىرىت مەبدەئى عەلمانى .. ۋەھىچيان بەبى يەكتىرى
ناتوانن ئەو سىستەمە پىكېتتەن..

پاى نوسەر- كەۋاتە عەلماڤىيەت لە جىگاو مەنزلگاي خۇيدا كە لەدايك بوو،
باشتىرىن ئەزمۇۋىنى مرقۇفەكان بوو لە سەردەمى خۇيد بۆ رەگارىيان بوونىيان لەو
تەنگەژمە خراپەكارىيە كە ھەبوو، ھەرچەندە ئىستا سەرلەنوئ ئەوروپا لە روۋى

روموشتييهوه ناچار بووه پهنا بباتهوه بو ټاين، چونكه كاريگهري عهلماني همموو
كۆمهلگه يي ئه وروپي له بهر يهك هه لوه شانده خهريكه وهك ده يناسورو
مانوته كانيان ليديت بهرمو له ناوچوونو ئينقيراز ده رږون و لمو جيگايانه دا خاوه
رهگه زنامه ي تر جيگايان ده گريتهوم. ئه مهش كاريگهري عهلمانييه ته
به سه رانه وه.

دریژە ئەو باسەى كەكرمان وەلامى ئەو پرسىارانەىە، كەبۆچى لەوكاتەدا
پىغەمبەر ھاتوو، تا چەند سەر زەوى پىوېستى بە گوتارىكى پىغەمبەرەنە بوو.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ المائدة

واته: ئه‌ی خاوه‌نانی کتێب دُنیا بن، که‌په‌غه‌مبه‌ری ئێمه‌ بۆسه‌ر ئێوه‌ش ڕموانه‌ کراوه‌. تا زۆربه‌ی ئه‌و شتانه‌ی که‌لای ئێوه‌ ڕون و ئاشکرا نین، ده‌یشه‌رنه‌وه‌ له‌ کتێبی ته‌ورات و ئینجیل دا بۆتان ڕون و ئاشکرا بکات، هه‌روه‌ها له‌زۆر شت چاوپۆشی ده‌کات ئه‌گه‌ر په‌شیمان بینه‌وه‌و ڕو بکه‌نه‌ په‌روه‌ردگاری تاک و ته‌نها، چونکه‌ به‌راستی له‌لایه‌ن خواوه‌ ڕوناکیه‌کی ئاشکراتان بۆ ڕموانه‌کراوه‌ (که‌ محمه‌د یه‌غه‌مبه‌ره‌) هاوڕێ له‌گه‌ڵ کتێبیکی ئاشکرا دا (که‌قه‌ورانه‌).

(يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) ١١٦ المائدة

واته، بېگومان خوا بهو قورئانه پيرۆزه هيدايت وړېنموني ئهو كهسانه دهكات، كه به شوېن به دهسته ئانې ره زامه ندى ئه ودا وېلن، بهرمو رېبازه كانى ئاشتى و ئاسووده يى ده يانبات، به فهرمانى خوى له تاريكستانه كان دهر يان دىنيت و رزگار يان دهكات و ده يان خاته ناو روناك يه وه، رېنمون ييان دهكات بۇ سهر رېگه و رېبازى راست و دروستى دىندارى و خواناسى و چاكه.

ئەمە بەگشتى ئۇ نۇرە بوو كە لەو سەردەمە داخوای گەورە ناردی ھۆکارەكەى
ئەوہ بوو، كەزانیڭ بۇ یىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- ھاتووہ.

ئەو باسانەى كەئامازەمان پىداۋە بۇ ئەۋە بو، كەھەموو بېرسىن ئەو سەردەمانەى كەباسمانكرد لەدەۋلەتى فارس و دەۋلەتى رۇم و چىن و ھىند و مىسر و... ھەتا دەگاتە ھەموو دىنيا، ئايا زەمەنى ئىستا پىۋىستى بەئىسلام نى؟ پىۋىستى بەھاتنى پىغەمبەرى خوا نى سەزلەنوئ بگەرپتەۋە ناومان بەگوتارى پىغەمبەرايەتى؟

لاى ھەموتان ئاشكرايە، كەكۇتا پىغەمبەر پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- زىندو نابىتەۋە، بەلام ئەۋەى كەماۋە لەناوماندا شەرىعەتى پەبانى پىغەمبەرى خوايە - صلى الله عليه وسلم-، ھەموو ئەۋروپا و ولاتانى ئىسلامى و جىھان بەگشتى پىۋىستمان بەۋەيە جارىكىتر ئىسلام بگەرپتەۋە ناومان بەگوتارى پىغەمبەرايەتى؟ ئەو پىغەمبەرە ئازىزە زىندو بىتەۋە لەناوماندا بەسوننەتەكانى؟ سەيرى كۆمەلگەكان بگەن چۆن توشى درندەيى و تاوان "ئىنحراف" و رەفتارى خورموشتى ناشرىن بوون، سەيرى ولاتان بگەن بەرمو كوئ دەپرات بزانن توشى چ كاريكى ئەخلاقى و "شەۋدى جنسى" بوون!

دەزانىن پىۋىستمان بەۋە ھەيە، كەئەم سەرزەمىيە خەلكىك بىكرپتە دەست، كەشۋىتكەۋتۋى محەمەدە - صلى الله عليه وسلم- باشە چۆن بتوانىن ئەو سەردەمەى كەباسمان كرد بۇ ئەۋەى گرىتى بدەين بەئىستاۋە... ئەو كۆمەلگەيە ھەمان ئەو كۆمەلگەيە كەئىستا ئىمەى تىدا دەژىن...!!

لە ۋەلامى ئەو پىرسپارەى كەۋروژاندىمان ئايا ھاتنى پىغەمبەر و گوتارەكەى چىبوو بۇ كۆمەلگەى ئەو سەردەمە و ئىستاشمان بەتايبەتى و جىھان بەگشتى...؟ لە چەند خالىكى سەرەكىدا خۇى دەبنىتەۋە..

۱- پەيامى ئىسلام ۋەك خۇى بن تىكەلكردنى لەگەل ھىچ مەنەجىكى دىكەى سەرزەمى ۋەك دىموكراسى و لىبرالى سەرمايەدارى... ھتد لە رېئساۋ ياساى ئەم پەيامە، كە پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم-.

ئەفەرموئىت: (تركت فيكم أمرين، لن تضلوا ما تمسكتم بهما: كتاب الله وسنة
نبيه)^{۹۸}

واتە، دوو شتم بۇ بەجىھىشتوون، ئەگەر ئۆۋە دەستان پىۋەگرت و وازتان لىنە
ھىنان ھەرگىز گومراناڭن، ئەۋانىش كىتېبى خۇاى گەۋرە و سۈنەتتى پىغەمبەرە
كەيەتتى- صلى الله عليه وسلم-.

دەبىنىن باسى ئەۋەى نەكردوۋە شوئىنى تىپروانى فەلسەفە و بىرى كەسانىتر بكة
ۋىن، لىرەدا مەبەستمان ئەۋەيە تىبگەين لەم پەيامە كە بۇچى لەۋ شوئىنەۋە
ھاتوۋە؟ ھەرچەندە مۇسلمانان ئىستا ۋاينلىھاتوۋە لەگەل فىربوونى زانستى
ئىسلامىدا لاساىى رۇژئاۋا دەكەنەۋە، ھەرۋەھا بەۋ شىۋازەى داپۇشىنى ئافرەت لە
ئىسلامدا داۋا كراۋە، ئافرەت بەۋ ئەندازە و پىۋەرە ئىسلامىيە بىرى لىن ناكاتەۋە،
ئەللىن: الحمدلله ھەرباشە، بەس نىيە داپۇشراۋە، بەلام ئايا لەبنەرەتدا ئەۋ
پۇشاكەى كەپۇشيوپانە ئىسلامىيە، يان نا؟ بەگشتى مۇسلمانان ئەۋەندەى يادى
كرىسمس و سەرى سالى دەكەنەۋە، ئەۋەندە پابەندىن بەجەژنى رەمەزان و جە
ژنى قوربانەۋە! ھۆكارەكەشى لەئەنجامى تىكەلېۋون و مەفتونېۋونە بەتەقالىدى
رۇژئاۋاۋومە، بەلام بۇيە لەۋ سەردەمەدا ئەۋ ئايىنە پاك و بىگەردە لەۋ جىگەيەۋە
ھاتوۋە، ئەۋان مەفتونى ھىچ ھەزرىكىتر نەبوون، مۇسلمانان ۋاين لىھاتوۋە
مەفتونېۋون بەقسەى ئىنجىل و زۇر كارىگەرييان بۇ دروستېۋە، ۋەك ئەۋ
قسەيەى كەدەللىت، ما لقيصر لقيصر، وما لله لله، ئەۋەى ھى قەيسەرە بىدەرۋە
بەقەيسەر، ئەۋەى ھى خۋايە بىدەرۋە بەخۋا، ئىسلام ھەرگىز باۋەر و قەناعەتى
بەمە نىيە، كە لەسەردەمى نىقىيەكاندا ئەم قسانە بلاۋېۋومە، ياخۇد مۇسلمانان

^{۹۸} قال الابانې، ۱۸۶ - [۴۷] (حسن)

وعن مالك بن أنس مرسلًا قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " تركت فيكم أمرين لن
تضلوا ما تمسكتم بهما : كتاب الله وسنة رسوله " . رواه في الموطأ "

ئەۋەندەى ھەزىيان بە نوسىنەۋەى مېژوۋى ئىسلامى لە تېروانىنى جولەكە و نەساراوە بوە. ئەۋەندە ھەزىيان نىيە بەو مېژوۋەى كە راستگۇ و پاكەو دەتوانن لە دەم و دەستى خۇيانەۋە ۋەرىبگرن. ياخود ئەۋەندەى گرنكى ئەدەن بەۋەى بەشە فاعەت لە خەلكانىترمە ۋەرىبگرن. ئەۋەندە گرنكى نىيە بەلايانەۋە. كە لىكۆلىنەۋە ى بوخارى و موسلىم بكن بۇ ئەۋەى بزائن چى تېداھاتە. ياخود دەلېن: (ئايا ھەموو شتىك بەعەقل نىيە، باشە بۇچى ئىمە ھەموو سالتىك بچىن بۇ ئەم ھەجە ؟ راستە ھەج شتىكى جوانە، بەلام ھەموو شتىك بەعەقل بوايەھەرسالەو لە ۋالتىك ھەج بكرى. بۇئەۋەى پەيۋەندىى بازركانى بچىتە شوئنى دىكەۋە)ئەم پېۋەرانەى بەعەقلى ئىمەدەكرىن ئەم ئىسلامە پاك و بىگەردە بەھەلسەنگاندنى ئىمە ناكرى. بەگشتى پېۋەرەكان تىكەلبوون لەگەل فىكرەى خەلكىتردا، لەو سە رەمەدا كەئەم پەيامە ھات دابرابون لە ھەموو بىرو بۇچوونىكى فەلسەفى و قانونى مادى و نەزەرىيەى رۇژئاۋايى و... ھتە.

ئەم ئىسلامە بەپاكى بوونىادى ھاۋەلە بەرپزەكانى كرد و وانەيەكى جوانى دا بە و خەلكەو لەسەر بناغەيەكى ئىسلامىى جوان پەرۋەردە بوون، ئەم ئەمانەتە ئىسلامىيە ئەو نەۋە ناۋازەيەى دروستكرد. كە ھاوشىۋەيان نەبوو و نىيە، قورئان و سوننەت بوو بەكەسايەتى ئەۋان و لەم سەرى زەمى تا ئەو سەرى زەمى توانيان بلاۋى بكنەۋە. ھۆكارەكەشى ئەۋەبوو ھىچ بىرو بۇچونىكىترى تىكەل نە بوو، بەپاك و بىگەردى ۋەريانگرت.

ئەگەر ئەم ئايىنە پېرۋزەى ئىسلام لە يۇنان بەھاتايە ياخود لەكوردستانى ئىمە كە دەۋلەتى ساسانى دەستىگرتبوو بەسەرىدا، باشە چيان دەگوت بەئىمە لەو كاتەدا؟ تەنھا قەسەيەكيان ھەيە بەئىمەى دەلېنەۋە. بۇچى ئەم قورئانە بەكوردى نەبوو، بۇچى عروبە چى بىت؟

لەراستىدا ئەمە وانىيە، ئەگەر مرۇف وردبىت و بىركردنەۋەيەكى لۇژىكى ھەبىت، دەزانىت بۇچى لەو شوئنەۋە ھاتۇتە خوارمەو ھىكمەت و ھۆكارەكەى دەزان، سەپرى ئەم ئىسلامە بكن لەجىگەيەكدا كەشارستانىيەت و ھىچ مېژوۋەيەكيان نەبوو، دىنىك دىتەخوارمە بۇ پىغەمبەرە ئازىزەكەمان- صلى الله عليه و سلم-

لەلایەن خاوى گەورمە، دىنىكى كامىل و موفەسەل لە ژىنگەيەكى بەدمووى دەشتەكى سادە و ساكارمە، كەهيج نازان! وەرن بزانين كام بىرمەند و زانايان هەبەو لەو شوئەو هاتبىت، ئەمە موعجىزەيەكى گەورەمان پيشان ئەدات، كەئە م ئىسلامە تەشريعىكى زۆر سەيرى هينايە كايەو، هەروەها قەسەى لەسەر بچوك و گەورەى ژيانى گەردوون و مرقوف كەردو، لە هەموو رۆيەكەو قانۇنىكى تەواو و دروستى بۆ داناوين لە (سياسەت، ئابوورى، بازرگانى، كۆمەلەيەتى، بەرپۆهەردنى دەولەت و مال و مندا، چۆنيتىي جەنگ كەردن و ژنەينان و پىكەو ژيان...هتە). بەبى ئەوەى هيج كەموكۆريەك جىبەيتىت و بى رەچاوكەردنى سنور، بەلكو بەكاملى و بەجوانترين شپۆ ئەم ئىسلامە هاتۆتە خوارمە، ئەمەش ئەوە مان بۆ دەرەخات كەهۆى چيە لەمەكەو هاتۆتە خوارمە لەناو جىزىرى عەرەبىدا؟ ئەمە ئىعجازىكى تەواوى ئەم ئىسلامەيە و بەلگەيە كە لەسەرئەوەى كەژىنگەكە گونجاوبەو بۆ ئەم شەريەتە رەبانيە.

١- گوتارى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - ئەوەبو.. ئەم ئاينەى ئىمە.. هيج كەم و كورتى تىدا نە.. بەئاشكرا و بى رۆيامايى و بى ترس لەبەرامبەر هەموو كەسكدا ئەتوانين بوەستين، هيج شتىكى شاراوى تيا نە، هيج شتىكمان "باطنى" نە، بەلكو هەموو ياسا و رىئايەكى بەرۋى و ئاشكرا پىغەمبەرە نازدارەكەمان بەجوانى بۆى رۆنكردوينەتەو و لەبەردەستى هەموماندايە "فان هذا الحديث رواه ابن ماجه عن العرباض بن سارية تركتم على محجة بيضاء نقية، لا يزيغ عنها إلا هالك" قال الشيخ الألباني: صحيح.

٢ - گوتارى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم - لەرۆبەروبوونەو، سەركەوتن تەنها لەلای خودايە، نابىت و هەستبەكەين بەپشتىوانى خەلكانىتر سەردەكەوين، دەبىت مۇسلمانان لەناو خۆياندا يەكگرتوبن، پاشان دەتوانن سەركەوتن بەدەستبەين.

بۆئەوەى تىبگەين ئەم دىنە لەجىگەيەكەو هاتو ئەو جىگەيە هيج هيزىكى سەربازى تىدا نەهاتو، بەلام كاتىك ئىسلام دىت دەبينين لەگەل ئەوەى زۆر

بېتوانا و لاوازبوون لېرووی سەربازیانەمو، بەلام سەرۆکیکی سەربازی تێدا
 هەلەدەکەوێت بۆئەوێ دوايی نەوتەریت؛ خۆیان پێشتر پێشەنگیان هەبوو و
 توانایان هەرەبوو، ولات لەدوای ولات فەتەدەکەن، پاشان رێکەوتن دەکەن و
 ولات ئاوەدان دەکەنەمو، بانگەوازی خەلکی دەکەن بۆ ئەوێ وازبەینن لە
 بەندایەتی خەلکی بۆ بەندایەتی خۆی بێ هاوتا "جئنا لنخرج العباد من عبادة
 العباد إلى عبادة رب العباد." بەو مانایە مێژوویەکی گەورە دەهێنن لەفتوحاتی
 ئیسلامیدا، کە ئەمە مەزھەب سەرسام دەکات، موعجیزەیکە بەهەموو پێوەرێک،
 کە ئەم ئیسلامە توانای دەگات بەوێ دەولەتی فارس دەروخێنێت (بە ۱۳۰۰۰)
 کەسەمو لەکاتیکی دەولەتی فارس خاوەنی (۲ ملیۆن) سەربازبوو، ئەمە بەهەموو
 پێوەرێک موعجیزەیکە، بۆیە ئەم ئیسلامە خۆی موعجیزەیکە، دەولەتی فارس
 بریتی بوو لە (ئێران، کوردستانی تورکیا، ئەفغانستان، ئۆزبەکیستان، تاجیکستان،
 کازاخستان، قیرغیزستان، تورکمانستان....هتد) لەدوای وەفاتی پێغەمبەری خوا -
 صلی اللہ علیہ و سلم- (بە ۱۳۰۰۰) کەسەمو فەتە دەکەیت، دەولەتی رۆم
 خەلکێک فەتە دەکەن کە بە موعجیزە دادەنرێ، زۆربەیی زۆری ئاسیا و ئەفریقا
 ولاتی ئەندەلوس دەگرێتەو دەستخۆی، بەمەش خۆی گەورە تێماندەگەیهێنێت
 کە ئەو پەيامە بۆیە لەو جێگەیکەواتە خوارم، کە مەککە پیرۆزە.
 ئەگەر سەرنج لەعەرەب بەدین، لێرەدا قسەیکەکی کیسرا دەهێننەمو، کە پێش
 هاتنی ئیسلام کیسرای فارس چۆن سەیری عەرەبی کرۆو، عەرەب ولاتیکی
 دواکەتویان هەبوو، لەو کەسانەکی کەزۆر شانازییان دەکرد بەوێ چوێتە دیوانی
 دەولەتی فارسەمو (۱۵) مەتر لەکیسراوە دوربوون، موغیرەکی کۆری شوعبە (خوا
 لێی رازی بێت) پێش موسلمانبوونی، لەجاھیلییەتدا فەخری دەکرد کە چوێتە
 دیوانی کیسراوە، ئەمە زۆر گرنگ بوو بۆ عەرەب، کە شانازی بەوێ دەکرد
 خەلکانێک هەبوون بەس چوێتە ناو خاکی کیسراوە، بەلام با سەیری عەرەب
 بکەین، کەچۆن ئەم ئیسلامە بە ئێمە گەیانەو، ئایا ھۆکارەکی چییە لەو
 دەولەت و جێگەیکەواتە؟

سەرنجىدەن كاتىك مۇسلمانان دەچن بۇ فەتىھى ولاتى فارس، پادىشاى فارس زۆرى بەلاۋە سەير دەبىت و دەلىت؛ بۆچى ئەم عەرەبانە ھاتون بۇ فەتىھى ولاتى ئىمە؟! پادىشاى فارس دەلىت، (مادام ئەمانە ھاتون با جەنگ و كوشتار نەكەين، چىيان ئەۋى بىاندەينى بۇ ئەۋەى بگەرپنەۋە بۇ شوئىنى خۇيان، جل و بەرگيان بدەن و ھەر سەربازىكىان درھەمىكى بدەن، سەرۋكەكانىشيان ئىغرا بگەن و ھەرىكەيان دوو پۇشاكى بدەن لەگەل (۱۰۰) درھەم بۇئەۋەى بگەرپنەۋە، بەلام ئەۋان دەچن بۇ ئەۋەى پەيامى ئىسلام بلاۋىكەنەۋە، ئەۋانىش بەم شىۋە يە سەيرى عەرەبيان كىردە.

ئاشكرايە مۇسەببى كۆرى عومەير لەجەنگى ئوچود دا شەھىدكرا، پۇشاكى بە رى بەشى نەدەكرد بەگەلا دايانپۇشى، حوزەيفەى يەمانى (خۇا لىلى پارى بىت) كاتىك كە رۆيشت ھەۋال بدات بەپىغەمبەرى خۇا - صلى الله عليه و سلم - كە جەنگى

ئەحزاب بوو، جلى لەبەردانەبوو، چو جلى خىزانەكەى خۇى كىردە بەرى، ھەرئەم دمولەتەيە كە گەۋرە دەبىت و فەتىھى دمولەتانى فارس و رۇم دەكات، بۇيە خۇاى گەۋرە موعجىزە نىشانى ئەۋ خەلكانە دەدات، كە ئىسلام لەم جىگەيەۋە ھاتو بەگوتارىكى پىغەمبەرايەتى، سەركەۋتن تەنھا لاي خۇايە.

لەكاتىكدا پىغەمبەرى خۇا - صلى الله عليه و سلم - لەجەنگى ئەحزابدا بوو، كافىرەكان لەۋ جەنگەدا ھىزىكى زۇريان كۆكردەۋە دژى ھىزى ئىسلام كە (۱۰۰۰۰) كەس بوون، پاشان ھەر بەۋ خەلگەۋە دوايى كە مۇسلمان دەبن چون فەتىھى ولاتىكىان كىرد (۱۰ ھەزار) بەرامبەر (۲ مىليۇن) كەس بەبن ئەۋەى چەك و تەقەممەنى باشيان ئامادە كىردىت، لەناۋ خاكى فارسدا تۈانىيان سەركەۋن بە سەر فارسدا.

ئەگەر سەيرى سەركىدە بەپىزەكانى ئىسلام بگەين ۋەك، ئەۋو عوبەيدەى جەراخ، خالىدى كۆرى ۋەلىد، عەمرى كۆرى عاص، قەعقاعى كۆرى عەمرى تەمىمى... ھتد ئەۋ پالەۋانانەى ئىسلام، پىش مۇسلمان بوونيان چىبوون؟ بەلام

له گه گه هاتنی ئیسلام ئەمانە چ گۆرانکارییه کیان به سهرداها؟ ولاتی فارس و رۆم کهوته ژێر

دهستان، له پیشینه دا باسده کریت خالید کوری وه لید (خوا لێی رازی بیت) له جهنگی ئوحد دا به (۳۰۰۰) که سه وه نهیتوانی به رامهر (۷۰) کهس بووه ستیته وه، که ئەگەر موخاله فهی پیغه مبهری خویان -صلی الله علیه و سلم- نه کردایه و شاخی (روما) یان به جی نه هیشتایه، هه رگیز نه یانده توانی سه ربکه ون، بیگومان موسلمانان یه که مجار سه رکه وتووون، پیوه ریکمان هه یه بۆ پیوانی ئەم ئیسلامه ، ئه ویش خوی گه و ره فیرمان ده کات له ریکای گوتاری پیغه مه به رموه به وه حی دهفه رمویت؛ (فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) ۱۷ الأنفال

واته: که وابوو ئەی ئیمانداران: وه نه بیت ئیوه کافرانان کوشتبیت، به لکو خوا کوشتنی و له ناوی بردوون، تۆش ئەی محمد (صلی الله علیه و سلم) کاتیک مشتیک خۆلت روو به کافران فریدا ئەو کاره ته نه تۆ نه تکرد، به لکو خوا فرییدا و (خۆلی کرده چاوی کافران هه)، تا ئیمانداران تاقی بکاته وه به تاقی کردنه وه به کی چاک، چونکه به راستی خوا بیسه ری (دوعا و نزیانه)، زاناشه (به نهی ته دلیان).

خوی گه و ره پشت و په نای ئەو خه لکه یه، خوی گه و ره توانیویه تی ئەو خه لکه سه ربخات به و شیوه یه، باشه ئەگەر ئەم په یامه له ولایتیکدا به اتایه ته خوارمه خۆتان بلین، ده وله تیک بوایه وهک رۆم و فارس، ئەو کاته ده یانگوت؛ (بۆیه ئەم ئیسلامه هاتۆته خوارمه میژوو به کی هه بوه له گه گه سه ربازیدا، بۆیه توانیویه تی به هیزی سه ربازی و توانای خۆی ئەم ئیسلامه بلایه کاته وه).

به لām بابین سهیری فتوحاتی ئیسلامی بکهین، بزانی چۆن بووه؟ جهنگ کردنیان له گه گه رۆم و فارسدا هه مووی به ئیعجاز نه بووه، ئەگەر که میک شیکاریی له گه گه ل بیری خۆماندا بکهین، له گه گه ئەم میژوو هه که ئەمه شتی که له دهرموه ی توانای مرۆف نه بووه، ئەبیت باش تی بکهین ئەم ئیسلامه بۆچی له و جی که یه وه هاتۆته خوارمه گوتاره که ی له و توه ده ستی ده کات؟.

يەككەك لەسوننەتەكانى ئەم ئىسلامە ئەوئەيە، كە ھەمىشە خەلكىكى كەم
توانىويانە بەسەر خەلكىكى زۆردا سەربەكەون، بۆ ئەوئەي خەلى گەورە
بەسەلمەننەت بۆ ئەو

خەلكەكە ئەم ئىسلامە بەزۆر و بۆر نەيە، بەلكو خەلكەكە ئەگەر بەراستى ئەم
ئىسلامە وەربەگرن با كەمىش بن، بەلام خەلى گەورەھەر سەريان دەخات وەك
دەفەرمەيت: (.....كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)
۱۲۴۹البقرة

واتە، كەمەكەيان نەبەت. كاتەك كە پەرىنەمەو خەلى و ئەوانەي باوەردار بوون لە تە
كەيا (گەلەكەيان) وتیان؛ ئەمەرو (زەحمەتە بەم ژمارە كەمەو) دەرقەتە جالوت و
سەربازانى بێن، (بەلام) ئەوانەي كە دڵنەبوون بە خەمەتە پەروەردگارىيان
دەگەن وتیان؛ (مەترەن) چەندەھا جار دەستەي كەم، زال بوو بەسەر دەستەي
زۆردا بە فەرمانى خوا، وە خوا يارو يەوئەي خەلى ئارامگەرانە.

ئەمە سوننەتەكەمان بۆ دەردەخات، كە ئىسلام لە مەككەدا نە بەفەلسەفەو نە بە
ھەزى سەربازى ھاتوو.

۳ - مەسلمانان دەتوانن سوود لەياسا دانراوەكانى مەروۇف وەربەگرن، بەمەرجەك
زەيان نەگەيەنەت بەعەقیدە و دینیان، بۆتەنەت مامەلە لەگەل ھەموو سەستەم و
بەرواوەرەكاندا بەكات مامەلەكەردن لەگەل تەبەنەكەردن و ئاوتەبەروون جەوازە،
گوتارى پەغەمبەرى خوا -صلى الله عليه وسلم- تەنھا لەگەل مامەلە كەردنە،
نەك ئاوتەبەروون.

لەبەسەكانى مەژوو گوتارى سياسى، تەرادەيەك باسى سەستەم و شارەستانەت و
تەوانى سەربازى ئەو وولاتانەمان كەرد، بەلام لەنەيوەدورگەي عەرەبیدا ھەج
ھوكمەرانەيەكى باش و سەستەمەكى تەواوى تەدانەبوو، عەرەب مەجلىسى ھوكمەيان
ھەبەو، لەزەوئەي مەككەدا ھۆزەكان ھوكمەيان دەكەرد ھەروەك ئەمەرو چۆن

عەشايەرەكان حوكم دەكەن، وەك ديموكراسى وابوون، ھەركەسە دەھات حوكمى ھۆزەكەى خۆى دەكرد و نوینەرایەتیی ھۆزەكەى خۆى دەكرد، ئەگەر بەھاتایە ئەم ئیسلامە لە

دەولەتى فارس، یۆنان، رۆمان، چیندا... بەھاتایە، خاوەنى حوكمىكى پىك و پىك و نەپراوى ئەو سەردەمە بوايە، ئایا چەندەھا قسەیان بۆ دروست نەدەكرد؟! دەیانگوت، لەو سەردەمەدا حوكمى ئىسلام بۆیە ھاتۆتە خوارموم، پىشتەر توانای شارستانیەتیان ھەبوم، بەلام بەپىچەوانەو لەشوینىكەو ئەم ئىسلامە دیت كە ھىچ دەسلەتلىكیان نییە، ئا لێرەدا وانەيەك لە پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - فێردەبين، كەچۆن سوودی بينیو لەكۆمەڵێك یاسای

ئەوان، سوودی لەو یاسا جاھیلیانە وەرگرتو، بەمەرچىك كاریگەرى لەسەر ئىسلامە كە نەكردىت، يەكێك لەو یاسایانە یاسای پەنادان بوو، كە لەژێر سایەى كەسێكدا خۆى ھەشارداو بۆ ئەوێ ئازار نەدریت، پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - دەچیتەژێر سایەى (مطعم بن عدی)، یاخود ئەبوبەكرى صدیق ئەچیتە ژێر سایەى (دخنە) كەپیاویكى موشرىك بوو، یان عوسمانى كورێ مەزەون ئەچیتە ژێر سایەى وەلىدى كورێ موغیرە... ھتد. یاخود یاسای (احلاف) بۆ نمونە: پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - سوودی لەو فەرھە وەرگرتو، ھەستا پەیمانى بەست لەگەڵ گەل و ھۆزەكانىتر، بۆئەوێ ھاوسەنگیەك دروستبكات و سوود ببینیت لەو ھیزەى كە ھەبوو لەجیزیرەى عەرەبیدا، ئەمەش ئەو دەردەخات لەولائىكى وەك فارس كیسراكان حوكمیان كردو و نەیتوانیو پارسەنگى ئەم ھیزە دروست بكات ئەمەش يەكێك بوو لەگوتارەكانى پىغەمبەرى خوا^{٩٩}.

٤- كۆكردنەوھیان لەسەربنەماى بەندایەتى، لەمالى ئەرھەمى كورێ ئەرھەم دا ھەمويانى كۆدەكردمو و ئاراستەى دەكردن بەوھى و برايەتى نێوانیان پتەوتر

^{٩٩} ابو بكر الصاحب الرسول .. د. راغب السرجاني ص ٧٨

دەکرد، فېرى زانست و زانىارى دەکردن و شىكارى بۇ دەکردن لەسەر روداوەکانى رۆژ و مەلەنلەى ناوچەکە و جەنگى گەورەى نىوانى فارس و رۆم، فېرکردنى هاوەلانى بەزمانى قورئان و تىگەيشتن لەوشەکانى ئەگەر چى خۆشيان عەرەب و زمانزان بوون.

ئەمەش ھۆکارىک بوو لەوکاتەدا ئەم قورئانە بەو شىوہىە و لەو جىگەدا بەزمانى عەرەبى ھاتۆتە خوارموم، ئەو خەلکە لەوسەردەمەدا خۇيان شاعیر بوون لەزمانى عەرەبیدا زۆر باشبوون، (جېیر بن مطعم) دەلەت؛ (ئىلوارەيەکیان گویم لە پیغەمبەرى خوا بوو - صلى الله عليه و سلم- قورئانى دەخویند، جوبەیر خۆى موشریک بوو، دەلەت؛ منیش بەئاسپایى گویم بۆدەگرت). ھەموو دەزانین پیغەمبەرى خوا - صلى الله عليه و سلم- لەگەل ھاوہلە بەرپزەکانى قورئانیان دەخویند، گەورە پیاوانى قورەیش بەنھینى گوینان بۆدەگرتن، ئەو ئایەتەى دەخویند ھەروەک جوبەیر دەیکپریتەومو دەلەت؛ (گویم لیبوو دەیفەرەموو؛ (أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَبَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أُولَئِكَ مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ) ٦٠ النمل

واتە؛ (ئایا شەریک و ھاوہل چاکترە بپەرستری) یا ئەو زاتەى کە ئاسمانەکان و زەوى دروستکردوومو لەئاسمانەوہباران دەبارینن و باخ و باخات و بیستانى جوان و پاراوەى پین بەرھەم دینن، ئیوہەرگیز نەتاندەتوانى درەختەکان برۆینن، ئایا رەوايە کەخوایەکی تر لەگەل خوای پەرورەدگار ھەبیت؟! کەچى لەگەل ئەو ھەموو (بەلگانەدا) زۆرەى ئەو خەلکەلەرپىزازی راست لادەدەن و شوینى چەوتى و نادروستى دەکەون.

دەلەت؛ خەریکبوو دلم ئەفرى ئەوہندە ھەستم بەئارامى دەکرد، بەو ئایەتە ھەستم دەکرد ئەمە شتىکە پەيوەندى نىيە بەسەر کەسیکەوہ، کەقسە بکات بەلکو ئەمە شتىکە لەجىگەيەکەوہ ھاتوہ، لەلایەن خواوہیە بۆ سەرزموى. ھەموومان دەزانین دوژمنانى ئىسلام ھەروەک (موسئەفا کەمال) یەکەم کار کە کردى زمانى عەرەبى قەدەغەکرد، ئەمەش بۆئەوہى خەلکى لە دینەکە

دورکەونەووە کەسێکی بەریتانی ھات بۆ میسر پێش ھەموو شتێک لە تەنیشت زانکۆی ئەزھەرەو قوتابخانەیەکی دروستکرد بۆ زمانی بیانی بۆ بلۆکردنەووی فکری عەلمانی، خەڵکەکە وایانلێھات وازیان لە زمانی عەرەبی ھێنا و قوتابخانەی زمان کرایەو، بەراستی شورەییە بۆ موسلمانان کە خۆمان بەموسلمان دەزانین و ئەم ئیسلاممان خۆشدەوێت، کاتێک قسە لەگەڵ پاکستانییەک دەکەین سەیر دە

کەین بە زمانی ئینگلیزی قسە دەکات! ئەو باشەبۆچی بە عەرەبی قسە ناکات! ھەندیکجار عەرەب لەگەڵ عەرەب خۆیدا، ھەرەمە و کابرای میسری دەچێت بۆ مەغریب ئەبێت فەرھەنگێک لەگەڵ خۆیدا ببات، چونکە لێی تێناگات، یاخود مەغریبی و سعودی لەیەکتری تێناگەن، کەھەمیشیان پێیان دەگوترێت؛ عەرەب ئەگەر سەیر بکەین دەبینین؛ ئیمام بوخاری خەڵکی تورکمانستانە و لەناوچەی بوخاراو سەمەرقەند و دەوڵەتی خەواریزم شاوہ ھاتو، دووھم کتێب لە ئیسلامدا سەحیحی بوخارییە و ئیمام بوخاری نوسیویەتی لە کاتێکدا خۆی عەرەب نەبوو، ئەو خۆشەویستی ئیسلامەکەییە وای لێدەکات، ئەمەش ئەو دەگەییەنێت ئەم ئیسلامە پۆزانیکی بوو گشتی نەبوو.

زمانی عەرەبی گرنگە بەلامانەو خۆشمان ئەوێت چونکە زمانی قورئانە و زمانی پێغەمبەرەکەمانە -صلی اللہ علیہ وسلم- لا فضل للعربی علی الأعجمی إلا بالتقوی.. (ئەمەبانگەشە نییە بۆ عەرەبچێتی، نا بەلکو پێغەمبەر -صلی اللہ علیہ وسلم- خۆی عەرەب نییە بەلکو بە عەرەب کراو، بەلام زمانی دینەکەمان عەرەبییەبۆیە پێویستە لەدینەکەمان تێگەین ئەم گوتارە بوونیادنانی بیروباوەری ئیسلامیە بۆیە گرنگە لە زمانی ئاینەکە تێگەین.)

۵ - ھەوڵی تێگەیاندنی ئاینی ئیسلام لەکەس و کار و نزیکەکانمانەو، تا بتوانیت سوودیان پێگەییەنیت، بۆ ئەمەش خۆی گەرە دەفەر مۆیت؛ (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ) ۲۱۴ الشعراء.

واتە؛ ئیسلام لەناو خەڵکانی نزیک خۆتدا بلۆبکەو بەشتەر.

ئیسلام هات بۆئوهوی (تدعوا أقرب فالأقرب الأقرب) واته: هه میشه تۆ ئهو کهسهی نزیکته که بانگهوازی بۆ دهکهین..

پتویسته یه کهههجار بانگهوازی ئهوه بکهین که برپوای بهخوا ههیه، دووهم ئهوهی لایمهوه نزیکه و برپوای بهدین ههیه، بهگشتی و گهورهیی خوا رادهگرێ، ئهمه ئاسانتره بۆ تۆ بانگهوازی بۆ بکهیت، له گهڵ ئهوهشدا خه لکی بانگهوازی شیوعی و بیدینهکان

بکهین بهلام ئهوهی که بیروبرپوای نزیکتره ئاسانتره، پیغه مبهری خوا - صلی الله علیه و سلم- وهک حیکمهتیک ئهم ئیسلامهی لهو جیکهیه راگه یاند له بهرئهوهی برپوایان بهوه حدانییهتی خوای گهوره هه بوو.

٦ - ئیسلام پیاوی راستگۆی پتویسته خه لکانیکی راستگۆ ئه یبهن بهرپوه، که ئیسلامه که یان له خۆیان خوشتر بویت.

فهزلی عه ره ب نییه به سه ر کورد، یاخود کورد به سه ر فارس، به لکو په یوه ندییه به وه رگرتنی زمانه که ی ئهو خه لکه وه هه یه، که هه موو که سیك ده توانیت لهو زمانه سوود وه ربگریت.

سیفهت و رهوشتی عه ره ب، ههروهک ئاماژه دا، سیفه تیای هه به وه جیی سه رسوهرمانه، له ناو خه لکانیتدا بهوشیویه نه بووه، بۆ نمونه: راستگۆیی له ناو عه ره بدا سیفه تیکی بهرز بووه، له ناو ئهم ئیسلامهشدا که سیك هه تا راستگۆ نه بیت، ناتوانیت خه می ئهم په یامه له کۆلبگریت، راست و دروست نه بیت، ناتوانیت بانگهوازی بیت بۆ ئهم ئیسلامه، یه کیک له گه وه ره ترین سیفه ته کانی مو سه لمان راستگۆیه، پیغه مبهری خوا - صلی الله علیه و سلم- به (صادق الامین) ناسراوه، هاوه له که ی ئه به یه کری صدیق، به صدیق؛ راستگۆ ناسراوه، ئه با عوبیده ی جه راج، به ئه مینی ئومهت ناسراوه، له بهر ئه وه عه ره ب به گشتی سیفه تی راستگۆییان تیدا بووه، درۆیان نه ده کرد و رقیان زۆر له درۆبوو، ئهم په یامه ئه گه ر له ناو قهومیکی دۆزندا بهاتایه، وهک جوله که وه ساراکان، درۆیان به ده می خوای گهوره وه ده کرد،

ههروهك خواي گهوره دهفهرمويت؛ (وَإِنْ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ) ٧٨ آل عمران

واته، دهستهيهك لهوانه‌ي (كه لهچهند ئايه‌تي پيشودا باس كران، واته جووه‌كان) زمانيان با ددهن بهجوريك شت ده‌لين، گوايه (تهورات) دهخويننه‌وم، بۆ ئه‌وه‌ي (ئيوه‌چه‌واشه‌ بكه‌ن و) وا بنويئن كه‌ئو كتيبه‌ دهور ده‌كه‌نه‌وم، له‌حاليكدا ئه‌وه‌ي كه‌ده‌يخويننه‌وه‌له‌و كتيبه‌نيه‌(وه‌زور جار) ده‌لين؛ ئه‌وه‌ي كه‌ده‌يخوينين هه‌ر ئه‌وه‌يه كه‌خوا ره‌وانه‌ي كردوو، به‌لكو هه‌رگيز ئه‌وه له‌لايه‌ن خواوه‌نيه، وه‌به‌ده‌م خواوه درۆ ده‌لين و چاكيش ده‌زانن كه‌(درۆ بوختان ده‌كه‌ن).

ئهمه‌ش له‌كوچ له‌ناو قه‌وميكدا دابه‌زيوه شمشيريان خستۆته سه‌ر گه‌ردنيان هه‌ر راستگۆبوون، درۆكردن سيفه‌تيكي پيسبوه له‌ناوياندا و برؤايان به‌ درۆ نه‌بووه، كه‌واته گوتاري پيغه‌مبه‌ري خوا بانگه‌وازي نزيكه‌كان بووه به‌راستگۆي.

٧. به‌خشنده‌ي.. ئه‌وه‌ي باش و جوانه بيبه‌خشين بۆئه‌وه‌ي را بئين له‌سه‌ر به‌خشين، ئهمه‌ش له‌ جيهادا خاليكي سه‌ره‌كويه، له‌گوتاري پيغه‌مبه‌ري خوادا - صلى الله عليه وسلم - ره‌نگي داوه‌ته‌وه.

پيغه‌مبه‌ري خوا - صلى الله عليه وسلم - ده‌فهرمويت؛ (إِنَّمَا كَرَّمَ الْمُؤْمِنِينَ) واته؛ ئه‌وه‌ي به‌خشنده و به‌ريز بـيـت هه‌ر موسلمان به‌خشنده‌و به‌ريزه. ئه‌م ئوممه‌تي ئيسلامييه كاتيك دـيـته پيشه‌وه پتويستـي به‌ به‌خشين هه‌يه، بۆيه له‌و كاته‌دا ئيسلام هات خه‌لكي سه‌روه‌ت و ساماني خۆي ده‌به‌خشي، ئيمه‌ باس له جيهاد ده‌كه‌ين، ئه‌م جيهاده وه‌ك خواي گه‌وره ئه‌فه‌رمويت؛ (الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ) ٢٠ التوبة

واته؛ ئه‌وانه‌ي باوه‌ريان هيناه‌وه كوچيان كردوووه جيهادو هه‌ول و كووشيان ئه‌نجامداوه له‌پيناوي ريبازو ره‌زامه‌ندي خوادا به‌ماليان و به‌گيانيان، په‌لپايه‌و

پاداشتيان لای خوا بن سنوور و گه ورتره، ئا ئه وانه ش که باسکران هر ئه وانه
سهر فرازو به خته وهرن ...

بەشیک لە جیهادکردن بەخشینی سەرۆت و سامانە، لەچەند شوێنیکدا خۆی گەورە دەفەرموێت: (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ) ۱۵ الحجرات واته، بێگومان ئیماندارانی راست ئەوانەن کە باوەریان بەخوای پێغەمبەری خوا هێناوە پاشان ناکەوێتە هیچ گومان و دوودلیەکیوە. بۆ خۆیان و سەرو مایەشیانەو تێدەکۆشن لەپێناوی ئاینی خوادا..لەپراستیدا راست و پراستگۆ هەر ئەوانەن.

ئەگەر خەلپىكى رەزىل و پىسكەو چروك ئەم ئىسلامە ھەلبىگىت ناتوانىت، ئەبىت خەلپىك بىت بەخشندەبىت، بۆيە عەرەبىش لەو سەردەمەدا نمونەبوون بۆ بەخشندەيى، پىلوتىكى وەك ئەبوبەكرى صدىق (خو لىي رازىبىت) ھەموو سەرۋەت و سامانى خۆى بەخشى لە پىناۋى ئەم ئىسلامەدا و چەندىن بەندەي كرىھە و ئازادى كردون بۆئەۋەي بىن بەموسلمان، جەيشى موسلمانانى ئامادە كرد بەپارە و سەرۋەت و سامانى خۆى، ھىجرەتى پىغەمبەرى خو- صلى الله عليه و سلم- بەپارەو سامانى خۆى بو. عوسمانى كورپى عەففان (خو لىي رازىبىت) سەرۋەت و سامانى خۆى تەرخانكرد بۆ يەكك لەسوپاكان، ھەرۋەھا (بىرى رماي كرى، مزگەۋتى پىغەمبەر

-صلی اللہ علیہ و سلم - لہسەر پاره و سامانی ئهو دروستکرا له مه دینه، چه ن دین جار سه روهت و سامانی خو ی به خشیوه. عه بدور په حمانی کوړی عه وف قافل ه یه کی ه ینا له مه دینه هر به خوړایی ئه یبه خشییه وه که باری (۷۰۰) حوشتیو.

تەلەھى كۆپى عوبەيدوللا (۷۰۰) درھەمى لەشەو و پۇژىكدا بەخشييەو بەسەر
ھەژارەكانى ناو مەدينەدا.

۸ - ئازايەتى، سىماي گوتارى پىغەمبەر خوا - صلى الله عليه و سلم- بوو،
ئەوئى ترسنۆك بوايە پەرورەردەي دەکرد بەگوروتنىكى ئازايەتى و چاونەترس
بەبىروباوئى ئىسلامەتى.

غەرەبى سەررەمى جاھىلى قىسەيەكەن ھەيە دەلەين؛ (كان العرب قبل نزول
الرساله يفتخرون بالموت) واتە؛ شانازيان بەمەردنەوۋە كىردوۋە بۇئەوئى بكوژرەين،
(يستهيون بالحياه تمام) سەرشۆرپوۋە بۇيان كە نەكوژرەين يەكەك لە
غەرەبەكان كە برايەكى كوژراوۋە (بلغه قتل اخيه) ئەوئىش دەلەيت؛ جا ئاسايە (ان
قتله فقتل ابوه واخوه وعمه) ئەوئى كوژراوۋە باوك و براو مامىشى كوژراوۋە
(والله لانموت حذف) وەلا ئىمە نامرىن ئىلا بەكوشتن نەبەيت، لە كۇتايىشدا لە
مىژوودا ھاتوۋە؛ (والموت تحت ظلال السيوف شرف الموت) مردن لەژىر سىبەرى
شمشیردا بەرەتەرىن مردنە.

ھەربۇيە ھەمىشە ئازابوون بۇ مردن و كوشتن نەك لەسەر جىگە مردن.
ئىسلام خەلكى ئازاي دەوئىت، ھەرچەندە تواناي بەرپوۋەبردنى سەربازيان نەبوۋە،
بەلام خەلكىكى ئازا و بەجەرگ بوون، خالىدى كورى وەلەيد لەو كەلە پياوانەيە لە
ناو ئەواندا ھەلكەوتوۋە لەجەنگدا، دەلەيت؛ (ھەركاتىك منتان بىنى شمشىرەكەم
بەرزكردموۋە بەرامبەر بەدوژمن ئىوۋەيش شمشىر بەرزبەكەنەوۋە).

ھەمىشە يەكەم كەس بوۋە شمشىرى بەرزكردۆتەوۋە، بەرائى كورى مالىك
يەكەكە لە ھاوۋەلە بەرپەزەكان، لەجەنگى يەمامە ئەيخەنە ناو مەنەنقىك و
فرپى دەدەنە ئەو دىوى قەلاكوۋە بۇئەوئى دەرگاكە بكاۋەم، ئەودىوى قەلاكەش
(۴۰۰) مورتەدى لىبوۋە لەگەل موسەيلەمەي كەزابد، ئەمانە نمونەي ئازايەتى
و ھالەتى ئىستىشھادىن، ھەمىشە عىززەتەيان ھەبوۋە و سەريان دانە نەواندوۋە بۇ
ھىچ كەس، عىززەت سىفەتەك بوۋە لەناو غەرەبدا كەھەزەيان بەسەربەرزى و
ئازادى بوۋە، لەدوايىدا كەئىسلام ھىندەيتەر عىززەتەيان بەرزدەبەتەوۋە، ئەمە بە
گشتى سىقاتى ئەوان بوۋە.

(مَنْ كَانَ يَرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ
يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يُنَوَّرُ) ۱۰ فاطر

واتە؛ ئەوئى كەسەربەرزى و پاىەبلىندى دەمۆيت (با بزانت) كەهەموو سەربەرزى و پاىەبلىندىەك شايستەى خوايەو ەەر ئەوئش دەيبەخشيت، گوفتارى چاك و جوان و بەجى بۆلاى ئەو بەرز دەبىتەو، كار وكردمەوى چاكش ەەر ئەو بەرزى دەكاتەو، جا ئەوانەى كەپىلانى خراپ دەگىرن سزاي زۆر توندوتىژ بۆيان ئامادەيە، بىگومان پىلانى ئەوانەەەر خوا خۆى پووچى دەكاتەو.

٩ - سوربوون لەسەر عىزەتى نەفس، بەزىللەتى نەمرىن، چونكە ەىچ كەس بە ترسان، تەمەنى درىژنابىتەو، كەسش بە ئازايەتى تەمەنى كورت نابىت، بەلام ئازايەتى ەەلبىژىرىن باشتىرنە بۆ ئەوئى ژيانمان بەشانازىيەو بەگوزەرىنىن گوتارى ەيوا خواستن بەشەهيدى.

گوتارى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - سەبرو ئارامگرتن بوو، ئاراميان دەگرت لەسەر گەرما، وشكى، سەرما، ەەژارىيەكى زۆر، ەەندىك جار بەهەفتە نانيان نەخواردو و گوييان نەداوئە جل و بەرگ و بەژيانىكى سادە ژياون و زۆرئارام گربوون، كاتىك ئەم ئىسلامەش ھاتە خوارو ە پىويستى بەئارامگرتن ەبوو تابىوانن ەەلبىگرن تا ئارامبگرن لەسەر (برىستى، جىھاد و قورسىى جەنگ، ماندوبوونى سەفەرى رىگەى دور و درىژ، ئابلوقەى ئابوورى و كۆششكردن و... ەتد

١٠ - گوتارى پشت بەخۆ بەستن و لەسەرىپى خۆ وەستان لەكاتى تەنگانە و جىھاد و برىستى و قسە و گوفتارىشماندا، دەيوست فىريان بكات لەسەر پىي خۆيان بوەستن پەلامار نەدەن بۆلاى دەمۆلەتانى ترى دنيا و پرۆژەى خۆيان بخنە ژىردەستى زلەيزان، بۆ ئەوئى بەسەر نەيارانىاندا سەربكەون^{١٠٠}.

^{١٠٠} وشهد شاهد من اهلها...د. راغب السرجاني ل ٢٥-٣٣

سىماي دەسلەت لەگوتارى پىغەمبەرايەتيدا:

ئىسلام لەسەرەتاي ھاتنىمۇ، پازى نەبوو بەھىچ سىستەم و بەرنامەيى دىكە لەرووى فەكرى سىياسىيەو تىكەل بىت بەبانگەوازەكەي پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم، چونكە بۇ خۇي سىستەمى ئىسلام گشتگىربوو واتە؛ ھەمەلايەنە بوو بەزمانى زانستى ئىستا لەرووى سىستەمى كۆمەلايەتى و سۆسۈلۈجىيەو، قسەي لەسەر ھەموو كايەكانى ژيان دەكر، ھەر لەتاك و كۆمەلگەو دەسلەت و ئابوورى، ھەموو چالاكەكانى ناو كۆمەلگە، لەھەموو رەھەندەكانىيەو.

گوتارى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- جياواز بوو پازى نەبوو بەھىچ لەتەكەل بوون لەگەل سىستەم و فەرماندارەكاندا.

پىغەمبەرمان- صلى الله عليه وسلم- بانگەوازي دەستپىكر دژى سىستەمەكەي قورىش. قورەيش ھاتنە لاي و داوايان لىكر، كە چى دەوتت ھەموو قورىش بۆي كۆدەكەنەو و ئەيدەنن و دەيكەنە گەورەي خۇيان و پارمە سەرەوت و سامانى لەھەمويان زياتر بىت، كام ئافرەتەي خاوەنى جوانى و نەسەبى بەرزە دەيبەخشن بە پىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم-.

وەلامى پىغەمبەر بۇ سىستەمەكە چى بوو؟

- فەرمووى ئەگەر رۆژ و مانگ لاي راست و چەپم بىت واز لەبانگەوازەكەي خۇم ناھىنم.. واتە؛ ئەو سىستەمەي ئەو داواي دەكات!..

ئەگەر بەپىئەرى گوتارى ئىسلامى بىت لەئىستا دەلەن؛ ھەلىكى (چانسىكى) باش ھەلگەوتەو با بېرۆينە ناو ئەم كايەي سىياسىيەو تا لەو رىگاوە كارەكەي خۇمان ئەنجام بەدەين..

بەلام پىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم- ئەنجامى نەدا، لەبەر ئەو سىستەمە سىياسىيەكەي ئەو جياواز بوو لەھەموو داواكارىيەكانى قورەيش، ئەو بۇ خۇي

خاوهنی سیستهمیکتر بوو، ئەمە خالی جەوهەرییه وه وهلامی پرسیارهکه دهسته به دهکات، که ئیسلام له هیچ ناچیت نه له دیموکراسی، نه لیبرالی، نه له هیچ

به برنامه و سیستهمیکی تری دونیای جاهیلی، به لکو نه شهرقیه و نه غەریبه.. ئیسلامیه و ئیسلامیه، ئەم دروشمه زۆر جوانه هاوڕێکانی سهید قوتب و سهید قوتب لهزیندانا دهیانگوتوه، پاشان له دواى فەتحى مەکه دارولنه دوه ئەرزشى نهما و فروشرا به که سێک کردی به تهویلهی ئاژەل^{١١}.

گوتاری ئیسلام و سیستهمهکهی بریتیه له:

یه کهم، ئاینیکی پر و ههملایه نهیه ووتهی تایبهتی ههیه له سههر هه موو ره هه نه دهکانی ژیان و جیهانبینی، ئه ویش تایبهته به رامبه به که ردون و مرؤف و ژیان..

دووهم، مه رجعه یه تی یاسا ده که پێته وه بۆ ئیسلام و له سههر بنه مای نه گۆره کان کار ده کات، که سه ره چاوه که ی خواو پیغه مبه ری خوایه - صلی الله علیه وسلم- پاشان ده که پێته وه بۆ شه ره زانهکانی و شه ره زای بواره کان و خاوهن تایبه ته مندییه کان و بۆ ده ره ینان و هه له ینجانی یاسا له هه موو بوارهکانی ژیان له چوارچیوهی نه گۆره کان (الثواب) له شه ریعه تا (مقاصدها العامة) مه به سه ته گشتیهکانی.

سێیه م، گرێبه ندی کۆمه لایه تی له نێوانی حاکم و مه حکومه دا رێکده خریت به گرێبه ندیکی ئیمانی له گه ل خواى مۆته عال به م گرێبه نده کۆمه لایه تییه له ئیسلامدا دهوتریت به یعه ت.

^{١١} سيرة الرحيق المختوم.. صفی الرحمن المبارک کفوري ٤٥

چوارەم، مەنھەج و ئالیەتی کارکردنی لەریگای دامەزراوەکانیەو پیاوێ دەکرێت.
ئەویش شۆرایە^{۱۰۲}.

چەمکی سیستەمی ئیسلامی چەند تیگەیشتن و میحورەیکی تایبەتی ھەیە
لەگوتاری سیاسی ئیسلامیەو؛

یەكەم، مەرۆف

مەرۆف لەناو ئەم سیستەمەدا سەنتەرە بەباشترین کوالیتی واتە؛ بەرنامەكە بۆ
مەرۆف ھاتوو، قسەکردنە لەگەڵ ناخی مەرۆفەكان، لەھەموو پڕویەكەو ئیسلام
گرنگی داوہ بەمەرۆف كەرامەتی پاراستوہ، خۆی گەورە ریزی لیناوە، ھەموشتیكي
خستۆتە بەردەست لەم بوونەدا.

دووہم، خیزان و كۆمەلگە

شادەماری ناو پێكاهاتەي مۆسلمانان و لەسەر بنەماكانی نیکاح و تەلاق رێکی
خستوہ و خۆشەویستی و سۆزی لەنیوانیاندا بەرپاکردوہ ئەرك و مافی
ئەندامەكانی ناو خیزانی لەمنداڵەوہ تا پیرێك دەستنیاشان کردووہ.

سێیەم، ئۆمەت

ئۆمەت پایەيەکی کاریگەری کایەي دەسەلاتی سیاسی ئیسلامیە و لەگەڵ
ھاتنی زاراوە ئیسلامیەکاندا ئەویش لەدایکبوہ، مانای کۆمەلە خەلکیكە کەبە

۸۵ ل الفارس ابوو عندالقادر محمد .د الاسلام فی السياسي النظام¹⁰²

ئازاستەيەكى ديارىكراودا دەرۋن و خاوەن يەك رۈگەن، ئەم چەمكە لەبنەرەتدا
واتە، مەرۋف و كۆمەلگەو دەسلەت و پەيام.

چوارەم: خىلافەت

يەككە لەسىماي سەرەكى دەسلەتلى ئىسلامى، خاى گەرە مەرۋفى وەك
جىنشىنى پىادەكەرى ياساى خۇي دەستىشانكردو لەسەر زموى لەگەلىشىدا بۇ
بەندايەتى و ئاوەدانكردنەو، ئەو ماناو چەمكەنى كەخىلافەت جىادەكەتەو
لەسىستەمەكانىترى جىهانى برىتيە لەئىمامەت و ئىمارەت، واتەدەسلەت و
خواناسى بەيەكەو گرى ئەداتەو، نەك دەسلەت و خودكردن بەناوى خواو
قسەكردن بىت، نەخىر بەلكو خواناسى لەگەل دادپەرەوى ئىسلامىدا بەيەكەو
گرى ئەدات..

پىنجەم: شورا

شوراي ئىسلامى ئەو زاراوە سياسىيە ئىسلامىيەكە سورەتلىكى بەناونراو، ئەگەر
باس لەفەرمانرەوايى ئىسلامى بىكرىت توخمىكى گىرىكى ناو ئەو سىستەمە
ئىسلامىيە شورايە، كەومەك نوڭر و رۆژ و حەج و جىهاد و ھەموو واجباتى ترى
ئىسلامى پىويسىتىكراو لەسەر مۇسلمانان، لەنڭوانى دوو ھاورىيەو دەست
پىدەكات، تا خىزان و گەرەتر بۇ كۆلان و گەرەك و پاشان گەرەتر بۇ شار و
دواتر بۇ شارموانى و دەسلەت و حىزب و كۆمەل و گروپ و رەوتەكان، تا دەگاتە
بەرزترىن پلەي دەسلەت و سەرۋىكى ولەت و ياخود خەلىفەي مۇسلمانان
كەدەبىت پابەند بىت بەئەنجامى شورايە لەقورئانىشدا لەزۇر جىگادا باس لەشورا
و گىرىكى شورا كراو، تەننەت پىغەمبەرى خوا پابەندبەو بەئەنجامى شورايە
ئەگەرچى بەدلىشى نەبوىت!

شەشەم: زامان

زامان گىرنگى تايىبەتى ھەيە لەكايەى سىياسەت و دەسەلاتى ئىسلامىدا، بۇ ئەۋەى ئوممەت لەۋ پەيامە تېگەن زامانى ۋەھدەتى بىروبۈۋەر و رۇشنىپىرئانە كەزمانى بەندايەتى و تېگەيشتنى ئاينەكەيانە لەپىشىنانەۋە بۇ ئەۋەى نوپيان، ماناى وانىە ئىسلام زامانەكانىتر بەكەم سەيردەكات، بەلكو ھىچ زامان و كىلتورىكى رەسەن ناۋگەل و ھۆزەكانىتر ناتۈپىتەۋە، بەلكو پەرەى پىدەدات و دەرۋەلەمەندىرى دەكات، بەلام زامانىكى گىشتىيە بۇ ناۋ دەسەلات و سىستەمەكەى.

ھەۋتەم: خاك و مەئۋا

خاك و مەئۋا ھۆكارى سەرەكى دامەزارندى دەسەلات و ھىزە لەئىسلامدا و ئەۋ كانزا و بەرھەموۋ بەروبومانەى ناۋ ئەۋ خاكە ھۆكارى ئابۈۋرى و سازاندى ژيانى ئوممەتە لەسەرى و پىۋىستە بەدادپەرۋەرانە لەنپۋانى خەلكىدا دابەشېكرىت، ئاۋەدان بىكرىتەۋە بەشار و كىشتوكال و ھەر سوۋدىك بىت بۇ مرۇقەكان، مەئۋا سازاندى زەمىنەى ئىسلامىيە و دابىنكىردى ئاسايشە بۇ خەلكى لەۋ خاكەدا كەبۇتە مەئۋايان..

ھەشتەم: شار

شار يەككە لەسىماكانى ژيار و ۋازھىنانى خەلكى لەدەشتەكى و كۆكىردنەۋەى وزە و تواناكان لەجىگايەكدا بەھاۋكارى و پىكەۋە ژيان و بۇ بەرمۈپىشېبردى كۆمەلگەى مرۋىى و ئىسلام ھەمىشە لەگوتارى تايىبەتى خۇيدا ھەۋلى ئاۋەدانكىردنەۋە و دروستكىردى شارى نوپى داۋە، لەمىژۋویدا بەھەزارەھا شارى نوپى دروستكىردۈە كە ئىستا بۇتە بەشېك لەشارستانىەتى ئىسلامى.

نۆيەم: دادپەرۋەرى

دادپەرۋەرى سىماى تەۋاۋەتى دەسەلات و ھىز و خىلافەتە لەناۋ سىستەمى سىياسى ئىسلامىدا گوتارى ئاينى ئىسلام لەبەنەرەتدا لەسەر دادپەرۋەرى

دامەزراوہ و ئەو ھۆکارەيە بۇ مانمەوى دەسەلات و سىستەم، تەنانەت خودى گوتارى سياسى ئىسلامى، دادپەرورەى لەئىسلامدا تەنھا لەداوەریدا نيە و لەدادگاگاندا بسەپنریت، بەلکو لەتاکەوہ بۇ خۆى و لاشەى مرؤف خۆيەوہ دەستپلەکات تا دەگاتە ھەموو جومگەکانى دەسەلات و فەرمانرەوايى و حکومەتى ئىسلامى.

دەيەم؛ خۆشگوزەرانى و شارستانىەت

ئىمە کە قسە لەسەر شارستانىتى کۆمەلگەيەك دەکەين مەبەستمان شىۋازى ژيانى کۆمەلگەيەكە لەشىۋازى کۆمەلگەکانىتر جياى دەکاتەوہ، ئەوہشتىكى بەلگە نەويستى ديارە، کە ھەموو کۆمەلگەيەك شىۋاز و رىتى خۆى ھەيە بۇ چۆنيەتى پىکەوہ ژيان و ئاراستەکردن. ھەموو کۆمەلگەيەك مرؤقەکان کەسايە تى تايبەتى خۆيان ھەيە کەناسنامەو کلتورى سەر بەخۆيان ھەيە کە بۆيان بۆتە سىماو سىفاتى جيابوونەوہيان لەکۆمەلگەى تر. ھەر کۆمەلگەيەك شارستانىتى خۆى ھەيە ئىسلام خاوەن گوتارى تايبەتى خۆيەتى، خۆشگوزەرانى کە پىکھاتەى دوو جومگە سەرەکیەکانى ناو حکومەتى ئىسلاميە ئەويش نان و ئەمانە، سىماى شارستانىەتیش برىتيە لەرەوشت، بيروباوە، پىشکەوتن.

ياز دەيەم؛ بانگەواز و پەرورەدە

سىماى دەسەلاتى ئىسلام بانگەواز و پەرورەدەکردنە لەسەر مەنھەجىكى راست و دروست و ئاشکرا و بن پىچ و پەناو پروون، دەسەلات و خىلافەتى ئىسلامى دەبىت سنورەکان و ياسا گىشتيەکان بپاريزيت و دەسەلاتدارانى موسلمانان پىويستە لەسەريان سىماى خواناسى و پاراستنى فەرزەکان و فەرمان بەچاکە و پىگرى لەخراپە رەنگبداتەوہ، لەکارکردنياندا و لەفەرمانەکانى رۆژانەياندا، واتە؛ ناکریت خەلکى فاسق و بىدين لەجىگا و ئىدارە گىشتيەکاندا دابنریت، دەبىت کارى سەرەکی و سەرەوت و سامانى موسلمانان لەدەستى موسلمانان خۆياندا بىت..

دووازده يېم؛ زانست و فيركارى

له سيمای د هسه لاتی ئيسلاميدا گرنكى ته و او د دريت به زانسته كان و فيركارى
خه لكى ناو ئه و سيبسته مه و به هه ند راگرتنى زانسته شهرى و مرويه كان
له بهر ئه وهى مانه وه و هيزى هه موو ولايتك له م جيهانه دا به هوكارى
زانسته كه يه تى و پاشان هه ر به هوكارى زانسته كه يه كه قسه روښتوه له ناو
كه لانيتري جيهاندا، گوتارى سياسى ئيسلامى به ته و او وه تى جهخت له سه ر زانست
و فيركارى ئه دات له هه موو بواره كاندا، هانى خه لگيكى ژير ده ستى خوښى ئه دا
بو فير بوون، ئه ركى د هسه لاتی ئيسلاميه كه گرنكى بدات و به هه موو ئه كاديما
گرنكه كانى سه رده م و بودجه ي زه به لاحى بو دابين بكا^{۱۰۳}.

گوتارى روناكى (وهى - سروش)

هاتنى سروش بو سه رزه وهى پيزى مروقايه تيه:

هاتنى وهى بو پيغه مبه ر - صلى الله عليه وسلم - له ئه شكه وتى (حراء) ئه و
ده مه ي كه ده ست پنده كات، كاتيكى يه كلا كه رموه يه له ژيانى مروقايه تيدا، ئيمه واى
ده بينين سات و كاتيكى ئه وه نده گرنك و گه وره يه له ميژووى مروقايه تيدا، به لكو
تا روژى قيامت په ند و عيبه رتى ليوه رده گرښ.

ساته وه ختى هاتنى وهى، واته: مروقا له تاريخه كى بن وينه دا ده ژيا؛ مروقا يه تى
به رمو سه رگه ردانى ده روښت، هيچ رموشت و به هايه كى كوومه لايه تى، ته نانه ت
له رووى ياسا و ده ستورى گه لانه وه كه مو كورى ته و او ي هه بوو مروقا يه تى به رموه

^{۱۰۳} التاريخ الاسلامي محمود شاكر جلد ۹ ل ۴۵ - ۱۶۰

نەھامەتیو سەرلەشپاۋى ھەنگاۋى دەنا، خۋاى گەورەدەفەر مۆیتت؛ (قَدْ جَاءَكُمْ مِنْ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ۝۱۵۰) (يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) ۱۶ المائدة

واتە: بەراستی لەلایەن خواوە پوناکیەکی ئاشکراتان بۆ پەوانەکراوە (کەمەمەد پێغەمبەرە) ھاورپ لەگەڵ کتێبیکی ئاشکرا (کەقورئانە) بێگومان (خوا بەو قورئانە پیرۆزە ھیدایەت و رێنموونی ئەو کەسانە دەکات کەبەشوێن بە دەستھێنانی رەزامەندی

ئەودا وێڵن، بەرەو رێبازەکانی ئاشتی و ئاسوودەیی دەیانبات، بەفەرمانی خۆی لە تاریکستانەکان دەریان دینیت و رزگاریان دەکات و دەیانخاتە ناو پوناکیەوم، وە رێنموونیان دەکات بۆ سەر رێگەو رێبازی راست و دروستی (دینداری و خواناسی و چاکە.

زۆر دەبێستین لەسەر ئەم پوداوە گەورە، کەھاتنی سروشە بۆ سەر ھەرمان محەمەد - صلى الله عليه وسلم-، بەلام کەممان ھەقی خۆیمان داوەت، تا ئیستام قەدری گەورەیی ئەم پوداوەمان نەگرتو، کەسەرەکتیرین گوتاری ئیسلامیە.

ئەگەر مەرۆف لیۆردبۆونەو بکات، واتە: خۋاى پەرەدگارمان نیراۋى و دەنیریت لەمرۆف کەپەيامی خۆیمان بۆ روون بکاتەو، ئەمەش بۆ خۆى منەتیکى زۆر گەورە بەسەرمانەو پێزو ھوورمەتیکى زۆر لەمرۆف گیراوە.

پەرەدگارمان دەفەر مۆیتت؛ (لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) ۱۶۴ آل عمران

واتە: بێگومان خوا منەتی ناوەتە سەر ئیمانداران بەوێ کەلەناو خۆیاندا بەوێ، کە لەناو خۆیاندا پێغەمبەریکی بۆ پەوانەکردون کە ئایەتەکانی ئەویان بەسەردا دەخوێنیتەوێ دڵ و دەرونیان پاک و پوخت دەکاتەو وەفیری قورئان و داناییان دەکات، ھەرچەندە پێشتر لەگومراییەکی ئاشکرا رۆچووبوون.

پرسیار لێردا ئەوێ: لەکاتیکدا مەرۆف چەندە خۆشەال دەبێت، کەلەلای پادشایەکی دنیاویە وە یاخود سەرۆک ولایتیک نامەییەکی بۆ بیت ئامۆزگاری بکات،

واهەست دەكەيت كەئەو پادشا و سەرۆك دمولەتە تۆى خۇش دموت و پېزىكى
زۆرى لىناوى.

داخۇ چەندە خۇشحال بىت لەلايەن ئەم پادشايمو كەمولكىكى كەمى لەبەر
دەستدايە و خۇى ناتوانىت بىپاريزىت لەموى كەتوشى ئازار و نارەحتى نەبىت،
ياخود لەمردن و ژيان هېچى بەدەست نىه؟!

كەواتە خواى گەورە بەتوانا و دەسلەت و ھىز و قودرەتمەندى خۇى پىغەمبە
رىكى بۇ ناردوين و پەيامىكىشى پىدا رەوانەكردو، مرۆف بۇ خۇى زۇر
بوونەمورىكى بچوك و لاوازە و لەسەر ئەم زەمىنە دەژى، كەئەستىرەيەكە لەناو
قاترلىۇن ئەستىرەدا لەئاسمانى يەكەمدا ھەيە، ياخود لەكۆمەلەى كاكىشاندا
كەبەچاۋ نابىرئىت ئەوئەندە بچوك دەبىتەو لەناو ئەم ھەموو گەلە ئەستىرەدا،
كەچى خواى گەورە پەيامى خۇى ناردو بۇ مرۆف!!

ئاخۇ قەبارەى ئەم زەمىنە چەندە لەچاۋ ھەموو گەردوندا؟ ياخود قەبارەى مرۆف
چىە لەچاۋ زەمىندا؟ يان قەبارەى مرۆف لەچاۋ گەردوندا چىە؟ ياخود قەبارەى مرۆف
بەرامبەر بەفرىشەتەكان چىە؟

زۆرىك لەخەلكى قەدرى گەورەيى ئەم روداوە ناگرن كەھاتنى سروسە، چونكە
قەدرى خواى گەورە نازان.

خواى پەروەدگارمان پىويستى بەئىمە نىە، پىويستى بەھىچ شتىكى ترىش نىە
لەم گەردونەدا، نەچاكە و نە خراپەى ئىمە ھىچ كاريگەرەك لەسەر خواى گەورە
دروست ناكات، ئەو لەرەحم و لوتف و كەرەمى خۇيەتى كەنئىرداۋىكى
بەپەيامىكدا لەمرۆف بۇ ئىمە رەوانە كردو كەمژدەمان دەداتن بەبەھەشت و
دەمانترسنىت بەدۆزەخ، بۇ ئەوئەى كردوئەى باش بكەين، ئەو پەيامەيشى
كەناردوئەتى بەبەرئىزترىن فرىشتەدا ناردوئەتى كەجورەئىلە - سەلامى خواى
لىبىت - بۇ بەرئىزترىن مرۆفى ناردو كەمخەمەدە - صلى الله عليه وسلم -
بەرئىزترىن وتەى ناردو كەقورئانە.

ئەو گوتارى رووناكىيە كەئىسلامە

كه واتە لەو ساتە وەختەو ئەو پەيامە، كه وەهى خواى پەروەدگارمانە دەستورى ژيان دەبیت لەسەر زەویدا تا ئەوكاتەى زەوى لەناودەچیت.

كەواتە ئەم ڕوداوە كەمرۆقى بەرپزكردووە و دەفەر مۆیتت؛ (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) ٧٠ الإسراء

واتە؛ بەراستى ئێمە ڕێزمان لەنەوهى ئادەم گرتووە و بەسەر و شكانى و دەريادا بەجۆرهەها هۆكارى گواستەنەوه هەلمان گرتون، لەرزق و ڕۆزى چاك و جۆراوجۆر بەهەرموهرمان كردون لەخۆراك و پۆشاك و مال و ناوماڵ و ...هتد) بەراستى ئێمە ڕېزى زۆرى

ئەوانمان داوە بەسەر زۆربەى ئەو بەدیهێنراوانەدا كەدروستمانكردون (لە هەموو ڕويهكەوه).

سروش جوانترین و گەورەترین ڕێزە كە لەمرۆڤایەتى گىراوه:

لەگەڵ ئەو ڕێزەى كەپەروەردگار گرتووەتى لەمرۆڤایەتى پىغەمبەرىكى ناردووە بەدەستور و مەنەهەجىكەوه، تا مرۆڤ بتوانیت ژيانى خۆى لەسەر ڕېكبخت، لەهەموو فەرھەنگ و ڕەھەندەكانى ژيانەوه، بەلام مرۆڤ ئەم ڕێزە هەست پىناكات و پىشێلى دەكات، ڕو دەكاتە هەندىك خۆشى ژيان و شەهوەتى خۆى تىردەكات، تا ئەو كاتەى لەناو خۆشى و ئەو شەهوەتانەدا وون دەبیت، چونكە قەدرى مرۆڤایەتى و ڕېزى خۆى نازانیت؛ تەنانەت زۆرجار ئازارى خەلكى دەدات، ئەشكەنجە بەكاردنیت، هەست بەوه ناكات مرۆڤىك، كە ڕېزى لىگىراوه ئازارو ئەشكەنجەمۆ زولم لەمرۆڤىكى ڕېزلىگىراو لای خوا ئەدات.

زۆرجارىتر هەیه ڕېز و قىمەتى مرۆڤ دەچیتە خوار ئاژەلێشەوه، هىچ ئەرزىشكى نامنیت.

بىر كىرىمىدە لەسرىش يەككىسىنى ھىزى مۇقەكەنە بۇ يەككىرى و تەنەنەت خۇدى
مۇقۇ خۇشى، تىگىشتەنە لەچەك و واتاى براىەتى مۇقۇايەتى لەسەر زەمىدا،
كەچۇن بەيەكەو ژیان بەرنەسەر.

سرىش، برىتە لەنامەى خوا بۇ سەر زەمى بۇ ئەوەى رايگەنىت بەمۇقۇ و
ئاگادارى بکاتەو، کەچى بکات و چى نەکات..
سرىش؛ برىتە لەدرخشانى و روناك و رىنموى و رىبەرى..

سرىش؛ تەنە تەکلىفات و داواکردن نە، بەلکو نىعمەتى خواى و رەحەتى
پەروەردگارمانە بۇ مۇقۇ.

خواى کردگارمان ئىمەى دروستکردو ھەر ئەویش دەزانىت چى بەکاردىت بۇ
ئىمەى مۇقۇ؛ پەروەردگارمان پەى بە رابردو و ئىستاو داھاتوومان دەبات، ئەو
ئاگادارە بەسەرمانەو زانىارى بەسەر ھەموو شتىکدا ھەيە لەم بوونەدا، ئەم
وھىيەى بۇ ناردوین تاكو بىتە رىبەرىك و رىنمونىمان بکات بۇ کارى چاکە و
فەرمان بەچاکە رىگرى لەخراپە و کارى خراپە.

شوتىنکەوتنى وھى خۇشەختى دونیا و قىامەتە، سەرپىچى کردنىشى نەگبەتى و
نەھامەتى ھەردو دونیایە..

ئەگەر لىكۆلىنەوھەكى ورد بکەین لەسەر وھى دەبىنن؛ لەبىبانىكى وشك و
بن ئاو پر لەسەرەب، کەبە درىژاى رۆشتن لەتراوېلکە زىاتر ھىچ نابىنى، تۆش
لەو بىبانەدا تىنو و ماندوو و شەكەت رىگات لىن ونبو؛ بۇ توشنە لەپىك ئاو
ئامادەى سەرەوت و سامانت بىخىشیت، کەسپىك دىت لەناکاودا دەتگەيەنىتە پال
کانیاو سەوزاىيەكى خۇش و فېنك، تىر ئاو دەخۆیت لەونبونى رىگا رىزگارت بوو،
ئەوگەسەى ئەو کارەى کردو تۆ رىزگار کرد وەك نمونەى وھى، کەدەستى
مۇقۇايەتى دەگرىت لەتەنھایى و خەمۆكى و نارەحەتى ژيان بەرمو خۇشى و
شادى و کامەرانى ژيان ھەردو دونیا دەیانگوزەرىنىت، کە کۆتايەکەى بەھەشتە.

پهروه دگرمان دهفه رمویت: (فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى) ۱۲۳ طه

واته: هەر کاتێک هیدایهت و رێنمووی من بۆ ئێوه هات، ئهوهی شوێنی بهرنامه کهم بکهوێت، نه گومرا دهبیته نه ناخۆشی و نارێحهتی و ناسۆر دیته پێی.

مرۆف دهتوانیت چاره نوسی خۆی ههلبژێریت و دهست نیشانی بکات، بێگومان بهوهی، ههركهس شوێنکهوتوی وهی بوو ئهوه سهربه رزه لهههردوو ژياندا، بهلام ئهگهر گوێ بۆ سروش نهگریت و شوێنکهتوی نهبوو لهههردوو ژياندا سههرگهردانه له دنیا و له قیامهت.

سهروه رمان پیغه مبههه- صلى الله عليه وسلم- دهفه رمویت: (له جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا فَقَالَ: "إِنِّي رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ جِبْرِيلَ عِنْدَ رَأْسِي وَمِيكَائِيلَ عِنْدَ رِجْلِي، يَقُولُ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: اضْرِبْ لَهُ مَثَلًا. فَقَالَ: اسْمَعْ سَمِعْتُ أَذُنَكَ، وَأَعْقَلَ عَقْلَ قَلْبِكَ، إِنَّمَا مَثَلُكَ وَمَثَلُ أُمَّتِكَ كَمَثَلِ مَلِكٍ اتَّخَذَ دَارًا، ثُمَّ بَنَى فِيهَا بَيْتًا، ثُمَّ جَعَلَ فِيهَا مَانِدَةً، ثُمَّ بَعَثَ رَسُولًا يَدْعُو النَّاسَ إِلَى طَعَامِهِ، فَمِنْهُمْ مَنْ أَجَابَ الرَّسُولَ، وَمِنْهُمْ مَنْ تَرَكَهُ، قَالَ لَهُ الْمَلِكُ، وَالِدَارُ الْإِسْلَامُ، وَالْبَيْتُ الْجَنَّةُ، وَأَنْتَ يَا مُحَمَّدُ رَسُولٌ، فَمَنْ أَجَابَكَ دَخَلَ الْإِسْلَامَ، وَمَنْ دَخَلَ الْإِسْلَامَ دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَمَنْ دَخَلَ الْجَنَّةَ أَكَلَ مَا فِيهَا).

له خهوندا بینیم جوهریل لای سهرمهوه وهستا و میکائیل لای قاجمهوه، یهکیکیان بههاوهریکه گوت لهو دوو فریشتهیه: نموونهیهکی بۆ بهینه رهوه، گوتی: گوئیكانت ئاوه لا بکه و جوان ههلیان بخه بۆ بیستن، دل و هۆشت والا بکه، بهراستی نموونهی تۆ (ئهی محهمهه) لهگهڵ نموونهی ئوممهته کهت، ههروهک نموونهی پادشایهک وایه، که بهاله خانهیهک دروستبکات، پاشان مالێکی لێ دابمه زڕینیت، پاشان لهناو ئهوه ماله دا خوانیکی تیدا برازینیتتهوه، پاشان کهسیک بنیتریت هاوار لهخه لکی بکات بۆ ئهوه خوانه، ههه کس وهلامی ئهوه کهسهی داوه بۆ خوانه که دیته سهه سفره و خوانی خواردنه که، ئهوهشی وهلامی نه دایه وه و تیپه پێ و وازی لیهینا، دهی محهمهه بزانه ئهوه پادشایه ئهوه خوای کردگارهیه، ئهوه

باله‌خانه‌یه ئیسلامه، ئهو ماله‌ش به‌هه‌شته، تۆش ئه‌ی محهمه‌د- صلى الله عليه وسلم- ئهو نێردراوه‌ی هه‌ركه‌س وه‌لامی دایته‌وه ئهو هاتۆته ناو ئیسلام، ئه‌وه‌ی بێته ناو ئیسلام ده‌چێته به‌هه‌شت، ئه‌وه‌ی هاته به‌هه‌شت له‌خواردنی به‌هه‌شت ده‌خوات هه‌رچی تێدایه‌.

وفي رواية البخاري يقول: (فَمَنْ أَطَاعَ مُحَمَّدًا فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَى مُحَمَّدًا فَقَدْ عَصَى اللَّهَ).

له‌ رېوايه‌ تێكێتردا هاتوو، كه‌بوخاری ده‌گێرێته‌وه؛ هه‌ركه‌س گوێرێه‌لی محهمه‌دی كرد ئه‌وا گوێرێه‌لی خوای كردوه، یاخود هه‌ركه‌س سه‌رپێچی محهمه‌دی كرد ئه‌وه سه‌رپێچی خوای كردوه.

وفي رواية أحمد يقول: (فَمَنْ اتَّبَعَهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يَتَّبِعْهُ عَذَّبَ عَذَابًا شَدِيدًا). هه‌روه‌ها له‌رېوايه‌تی ئیمام ئه‌حمه‌د هاتوو: هه‌ركه‌س شوێنكه‌وتوی محهمه‌د بێت ده‌رپواته به‌هه‌شت، هه‌ركه‌س شوێنی نه‌كه‌وت ئازار ده‌چێژێت و له‌قیامه‌تدا ئازاریکی زۆر به‌سووی و نارهمه‌تی ده‌درێت.

وه‌حی بانگه‌وازیكه‌ بۆ به‌هه‌شت، ئهو كه‌سه‌ی شوێن ئهو بانگه‌وازه نه‌كه‌وێت چاره‌نوسی له‌ئازاریکی زۆر به‌سوێدایه‌...

سهرم سوپه‌مه‌نیته‌ له‌وه‌ی كه‌خه‌لكی به‌مه‌ ده‌زانن، به‌لام گه‌وره‌یی و پێزی وه‌حی وه‌ك خۆی ناگیرێت، دێینه‌وه سه‌ر ئهو باسه‌ی له‌سه‌رمه‌ه ئاماژه‌مان بۆكرد هۆكاره‌كه‌ی ئه‌وه‌یه، كه‌قه‌دری هێز و ده‌سه‌لاتی خوا نازانن، خواناسی وه‌ك پێویست ناكهن (وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ) ٦٧ الرُّم

واته؛ خوانه‌ناسان؛ قه‌دری خوايان وه‌ك پێوست نه‌گرت، پێزیان بۆ دانه‌نا، به‌ مه‌رجێك هه‌ر هه‌موو گۆی زه‌وی پێ مشتێکی قودره‌تی ئهو زاته‌یه له‌رۆژی قیامه‌تدا، ئاسمانه‌كانیش به‌ده‌ستی قودره‌تی راست و دروستی خوا پێچراوه‌ن ئاماژه‌یه بۆ ده‌سته‌لاتی بن سنوری ئهو زاته، پاکی و بێگه‌ردی و بێلندی بۆ ئهو په‌روه‌ردگاره مه‌زنه‌ی شایسته‌ی ئهو زاته له‌كاتێكدا نه‌فامان هاوه‌لی بۆ بېیار بده‌ن و قه‌دری نازانن.

ئەگەر خەللى ئىم تۈنلۈ ھىزەى خۋاى گەورە ۋەك سىفاتە پىرۋزەكانى بناسن
ھەرگىز بەۋ شىۋەمان لىبەسەر نەدەھات لەھەموو دونىادا ئەۋەى ئەرزشى
نەبىت مۇسلمانە لەئىستادا، ھۆكارەكەى ئەۋەىە شوئىن ۋەحى نەكەۋتوئىن، بەلكو
شوئىن ئارەزو و ۋىستى خۇمان كەۋتوئىن.

ئەم سىروشتەى كەباسمان كرد پەيامى خۋاى ھەموو جىھانەكانە، بۇيە سىرەى
بۇن خۇشى پىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم- بنەمايەكى سەرەكە تا لىتى
تىبگەين، يان جوانتر بلىئىن ژيانى پىغەمبەرمان -صلى الله عليه وسلم-
ھەمووى ۋەحىيە، ھەرۋەك خۋاى گەورە بۇمان باس دەكات لەقورئان لەژيانى
سەرۋەرمان دەفەر موئىت: (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ) ٣ (إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) ٤ النجم
ۋاتە: قسەو گوفتارىشى لەئارەزو بازىى و ھەۋا و ھەۋەسەۋەنىيە، ئەمەى كە
رايدەگەيەنئىت بەدەر نىيە لەنىگا و ۋەحى خۋاىى.

تەننەت ھەموو كارە سۈنەتاكانىش ھەر بەۋەحى بوۋە لەلايەن خۋاى
پەرۋەردگارمانەۋە، رۇژۋى سۈننەت لەدۈشەممە و پىنج شەمماندا و رۇژۋانى
تاكەكان...ھتد ھەموو سۈننەتەكان و فەرزەكان لەژيانى پىغەمبەرماندا - صلى
الله عليه وسلم- ۋەحى بوۋە، ھەموو ھەلسۈكەۋتلىكى ھەر بەسروش بوۋە ئەگەر
تەننەت ھەلەى بىكردايە خىرا خۋاى گەورە جۈبرىلى دەنارد بۇى راست دەكردەۋە
بۇ ئەۋەى مەۋقايەتى چاۋى لىبكەن، مەبەست لەم كارانە و ۋەحىيە بۇ ئەۋە بوۋە
كەخەلكى لاساىى بىكاتەۋە چاۋى لىبكەن (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ
لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا) ٢١ الأحزاب

ۋاتە: سۈئىد بەخۋا بەراستى لەپىغەمبەرى خۋادا چاكتىرىن نەۋنەى تەۋاۋ رىك و
پىك ھەيەتا چاۋى لىبكەن و شوئىنى بىكەۋن، بەتايبەت بۇ ئەۋ كەسانەى
رەزامەندى خۋايان مەبەستە، سەرفرازى قىامەت ئاۋاتيانە، ھەمىشە و بەردەۋام
يادى خوا بەزۇرى ئەنجام دەدەن و زامانىان پاراۋە بەيادى ئەۋ.

باشترىن خىر بۇ مەۋقە فىربوۋنى سىرەى پىغەمبەرە -صلى الله عليه وسلم-،
چۈنكە خىرى دونيا و قىامەتى تىدايە، ھەموو زانستەكانىش لەسىرەى پىغەمبەردا

- صلى الله عليه وسلم- دەبينتەو، تەننەت ئەگەر سىرە نەزانی لەقورئانىش
تېناگەيت.

دواكارىن لەخوای گەورە لەسىرەى پىغەمبەرى ئازىز - صلى الله عليه وسلم-
تېمانبگەينىت^{١٠٤}

جىگەرەو، پىغەمبەرى خوا لەدەسلەت و فەرمانرەوايدا

خەلىفەى پىغەمبەرى خوا:

لەدواى ئەو، كەپىغەمبەرى خوا -صلى الله عليه وسلم- توانى بەئاراستەى
و، هەموو دامەزراو، سەرەكەكان لەدەولەتەكەيدا دابمەزرىنىت، وەك
دامەزراو، سوپا و ئابوورى و بازاى ئازاد و پاراستنى سنورى دەولەتەكەى و
دادوهرى و ياسا و دەستور شورا و خاوەنى دوو وەزىرى سەرەكى بوو بىجگە
راوێژكارەكانى لەبوارى سەربازى و ئابوورى و كۆمەلايەتى... هتد
بۆ نموونە لەبوارى سەربازىدا.. هەميشە راوێژى بەحوبابى كورى مونزىر و
محەمەدى كورى مەسلە ئەو سەربازىانەى دەورى خۆى دەکرد كەخۆى
هەمويانى پەرەردەکرد بوو بەپەموشتى ئىسلامەتى لەپرووى ئابورىيەو
لەعوسمانى كورى عەفان و عەبدورەحمانى كورى عەوف... هتد
وەزىرەكانى ئەبوبەكرى صديق و عومەرى كورى خەتتاب بوو، كە لەهەموو
كارەكانىدا كەو، ئاراستەى نەكردايە راوێژى بەهەردووكان دەکرد..
لە ژياندا چەند جار ئاماژەى كردو، بەخۆشەويستى ئەبوبەكر و بەو، كەهاو، لى
تايبەتى خۆيتى، تەننەت نازناوى صاحب الرسول ى وەرگرتبو.. خۆى گەورە
لەچەند جىگادا باسكردو، لەقورئاندا و نازناوى صاحب لەقورئانەو، بۆ
ئەبوبەكرى صديق وەرگىراو، - پەزى خۆى پەرەردەگارى لىبىت -

^{١٠٤} خطاب الوحي د. عثمان بركات ل ٢٥٣

تەننەت؛ ھارونە رەشىد لەقازى ئىبن و عەياش دەپرسىت باسلىكى بەخەلىفە بوونى ئەبوبەكرەم بۇ بگە؟! رەزامەندى خوا لە ئەبوبەكرى صديق بىت.
قازى ئىبن و عەياش بەھەندىك وشەى زۆر سەرسورھىنەر وەلامى ھارونە رەشىد ئەداتەو رەحمەتى- خوا لەھەردووكيان بىت.-
دەفەرمووت؛ خوا و پىغەمبەر و خەلىكش بىدەنگ بوون لەئاست خىلافەتەكەى ئەبوبەكرى صديقدا!!!..

ھارونە رەشىد فەرموى بەقازى ئىبن و عەياش، بەراستى ئەوئەندەتر كارەكەت لەسەر قورس كردم ھىچ تىناگەم لەمەبەستەكەت...؟
قازى ئىبن و عەياش فەرمووى؛ كاتىك پىغەمبەر مابوو وەحى بەردەوامبوو ئەبوبەكر ئىمامەتى كردو خواى گەورە ھىچ ئايەتىك وەحى لەسەر دانەبەزانەد.
پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- بىدەنگ بوو لەئاستى ئىمامەتەكەى، كەدەبوو خەلىفەش ھەموو ئوممەت لەسەرى كۆكبوون كەئىمامەت بكات بۇ خەلىكى.

پىغەمبەرى خوا وەفاتىكرد، كەقورستىن كار بوو بۇ ھاوئەلەكان چونكە سەردەمى وەحى ئاسانترىن سەردەم بوو بۇ ئەو كۆمەلگە بەرپزە، ھەر كارىكيان دەكرد ئەگەر ھەلەبوايە دەستبەجىن وەحى دەھاتە خوارموو، ھەلەكانى بۇ راستدەكردنەو، بەلام وەفاتى خۆشەويستمان پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- كۆتايى بەو وەحى دىت و قۇناغىكى نوپتر لەگوتارى ئىسلامى لەپرووى سىياسىيەو دىتە پىشەو، كەقورستىن گوتار و ناھەموارتىن كاتە بۇ ھاوئەلان و تەننەت بۇ سىستەمى ئىسلامىش، چونكە ئىتر دەبىت خۇيان ئىجتىھاد بگەن و وەحى نەماو و خۇيان بىريارى چارەنوس سازبەن، داخۇ چەند قورسە بۇ دواى وەحى ئەویش لەدواى وەفاتى پىغەمبەر موو - صلى الله عليه وسلم- سەرچاو دەگرىت، ھۆكارى ئەوئەى كەپىغەمبەرى خوا دەستنىشانى كەسىكى نەكرد راستەوخۇ لەدواى خۆى ماناى ئەوئەى لەكەم و كورتى نى، بەلكو راھىنانى مۇسلمانانە لەسەر شوپا و بۇ ئەوئەى شوپا بىتە ئەو ئامرازە گرنگ و سەرەكىيە لەدەسەلانى ئىسلامى كەفەرمانرەواى حوكم و حكومەتى لەسەر دادەمەرزىت..

پېغەمبەرى خوا- صلى الله عليه وسلم- وفاتى كرد، ئەنسار كەھاۋولائىيانى شارى مەدىنە بوون پىشتىۋانى مۇسلمانە كۆچكردۈەكان بوون، پىشتىۋانان لەدۋاى وفاتى پېغەمبەر- صلى الله عليه وسلم- ترسيان لىنىشت كەھەموو عەرەب دژيان دەۋستىتەۋە و كۆچكردۈەكانى شارى مەدىنە، دەگەرپتەۋە بۇ ناو مەنزلگى خۇيان واتە؛ شارى مەككە، بەجىيان دىلن و ئىتر ۋەك خۇيان بېريان لىدەكردۈە كەھەموو عەرەب دەيانخەنە ناو كەۋانىيەكەۋە دژيان دەۋستىتەۋە، بۇ ئەم حالو پەۋشە ترسيان لىنىشت و دەست بەجى ھەردوۋ گەل و ھۆزى ئەۋس و خەزرەچ كۆۋونەۋە لەباخىك بەناۋى بەنى سەعد، بۇ دەستىنىشانكردنى خەلىفەى دۋاى پېغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم-.

سەقىفەى بەنى سەعد:

لە دۋانزەى رەببىعولئەۋەلى سالى ۱۱ى كۆچى ئەنسار (ھەردوۋ ھۆزى ئەۋس و خەزرەچ) كۆۋونەۋە بۇ ئەۋەى خەلىفەىيەك بۇ مۇسلمانان دەستىنىشان بىكەن، لەجىگايەك كەناسراۋە بەسەقىفەى بەنى سەعد، كەمالىكە ياخود بەردەم باخىكە كە كۆۋونەۋە گىرنگەكان و بېريارى سەرەكيان لەۋ جىگايەدا دەدا ھەردوۋ ھۆزەكە.

ئەنسار بۆچۈنى ۋابوو، كەدەبىت خەلىفە لەۋان بىت چۈنكە ئەۋان زۆرىنەن دەيانزانى ئىسلام دىن و دەۋلەتە، بۆيە لەدۋاى كۆچى دۋاى پېغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- پىتش ئەۋەى بەخاكى بىسپىرن كۆۋونەۋە تا خەلىفەىيەك بۇ مۇسلمانان دەستىنىشان بىكەن.

لېرەدا باسەكە ئەۋە ناگەيەنەت كەپىشتىۋانان بەدۋاى دەسەلات و سولتەدا گەپابىتن، ۋەك ھەندىك لەمۇستەشرىق و بىدىنەكان ئەۋ پەخنەيان ئاراستە دەكەن، بەلكو ئەۋان لەۋپەرى ئىمان و خۇشەۋىستيان بوو بۇ ئىسلام، چۈنكە دەيانزانى، كە ئەگەر بىت و سەرکردەيەك ياخود جىگرمەۋەيەك دانەنن بۇ پېغەمبەر - صلى الله عليه وسلم - ھەموو عەرەب رويان تىدەكات، تا لەگەلىان

بجهنگن. پشتیوانانیش هۆکار بوون بۆ پشتیوانی پیغه مبهری نازدار - صلی الله علیه وسلم- خوای گهوره له وه سفی ئه نسا ردا ده فه رمویت؛ (وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا فَلْيُتَّقِ اللَّهَ فَمَا لَهُ بِهِ حَقٌّ يُوعَدُونَ) ٩ الحشر

واته؛ ئه وانه ی که پێشتر مأل و شوینی خۆیان ئاماده کرد بۆ پێشوازی له کۆچکه ران، دل و دهرونی خۆیان پازانده وه به ئیمان، ئه وانه یان خۆش دمویت، که کۆچیان کردوه بۆ لایان، له دل و دهرونیاندا جێی هیچ جۆره هه سوودی و به خلییه که نابێته وه له سه ر ئه وه ی، که به شی کۆچکه ران درا وه به شی ئه وان نه درا وه، هه ز به به خشی نی

ده سته که وه ته کان به وان ده که ی تا خۆیان هه رچه نه ده هه ژار و نه داریشن، جا ئه وه ی خۆی له نه فسی ره زیلی بپاریزیت و زāl بیت به سه ریدا ئه وانه سه رفه رازن. پیغه مبهری خوا به رامبه ر به ئه نسا ر سن جار فه رموی؛ (اللَّهُمَّ أَنْتُمْ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ)

ئێوه خۆشه و یستری خه لکن له دلی مندا، که بوخاری و موسلیم له ئه نه سه وه ره یوایه تیان کردوه.

هه ره وه ها له فه رمووده یه که تیردا ده فه رمویت؛ (مَوْعِدُكُمْ الْحَوْضُ)

ئێوه ی ئه نسا ر له سه ر هه زه که م چا وه پوانتان ده بم به یه که وه کۆبی نه وه. بوخاری له ئه نه سه وه ره یوایه تیکردوه.

گه ره یی و چاکه ی ئه نسا ر زۆر با سکا وه له ئیسلامدا، به شیکی تایبه تی بۆ دانرا وه له فه رمووده و را قه ی قورئان دا، ته نه نه ت پیغه مبهری خوا ده فه رمویت؛ خۆشه و یستی ئه نسا ر له ئیما نه وه یه و رق لی بوونی شیان له دوو روی و نیفا که وه یه، هه رگیز ئه نسا ر دا وای نه کردوه، به لکو هه می شه به خشیویه تی له ئیسلامیدا به به خشنده کان ناسرا و بوون.

له حونه ی نیشدا ئه و هه موو سه ره وه و سامان و غه نیمه ته ده ستی موسلمانان که وت پشتیوانان یه که به شی شیان لێ نه برد.

پوختەى وتە: پشتیوانان كەكۆبۈۈنەۋە لەسەقىفەى بەنى سەعد بۆ ئەۋەبۈۋ، كەپشئوى و پەرتەۋازەى نەكەۋىتە ناو مۇسلمانان، بۆ ئەۋەى دەستىنشانى خەلىفەيەك بىكەن لەدۋاى ۋەفاتى پىغەمبەرى نازدار - صلى الله عليه وسلم- ئەنسار لەخۇشيان دەترسان، كەكۆچكردۈە قورەيشىيەكان بەجىيان بەئىلن و بگەپتەنەۋە بۆ مەككە، بۆيە خىرا خەلىفەيەكيان لەخۇيان ھەلېژارد، ئەم خەلىفەيە شارى مەدىنەى مۇنەۋەرەى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- بو.

يەكەم: لەروۋى سىياسى و عورفى ئەو سەردەمەۋە مەدىنە دەۋلەتلىكى سەربەخۇ بو، ئەۋس و خەزرجى تيا دەژيا.

ھەتا سىستەمەكە پىغەمبەرايەتى بو، رازىبوون بەھوكمى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- ھەمىشە پىغەمبەرى خوا- صلى الله عليه وسلم- كار و بارەكانيانى دەگەپاندەۋە بۆ خۇيان تا خۇيان بىريارى لەسەر بەدن، بىريان لەۋە كەردەۋە كەسەركەدەيەكى نوڭ بۆ ئەو شارە دابىنن، بەو پىيەى كەئەۋان خەلكى ئەو شارەن. بۆيە ھىچ كام لەموھاجىرەكانيان بانگ نەكرد، چۈنكە ئەۋان ھەمويان پەناھەندەى سىياسى بوون.

دوۋەم: ئەو جىگايانەى كەمۇسلمانى لن دەژى و ئىستا شارى گەۋرەن، پايتەختى دەۋلەتى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- مەدىنە بو، مەككە و طائىفىش دووشارى سەرەكىن، بەلام لەروۋى ئىدارى و ئابۋورى و سەربازىيەۋە مەدىنە پايتەختە، ياخود سەرەكىترە.

سىيەم: پشتىوانان بىريان لەۋە كەردەۋە، كەمەدىنە جىگايەكى ھەستيارە و دەبىت خەلىفەيەكى بۆ دابىنن، بەھۆكارى ئەۋەى موھاجىرەكان لەناو خاكى مەدىنەدا ناتوانن دەۋلەت دابمەزىنن، چۈنكە لەروۋى عورفەۋە خەلكى جىگا و مەزلگاگە نىن، مەككەش پىغەمبەريان - صلى الله عليه وسلم- دەركەردبوو، طائىفىش بەردبارانان كەردبوو، بۆيە ھەستيان بەۋە دەكرد، كەئەۋان لەپىشتەرن بۆ

خەلىفەى پېغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- وه ئەمانىش خۇيان لەهەمويان لەپىشتەر دادەنا، چونكە لەپىشتەر ئىسلاميان وەرگرتووه. پارە و سەرۆت و سامان و گيانى خۇيان بەختکرد لەپىناوى ئىسلامدا، تەنانهت لەيەكەم غەزوهدا كەغەزووى بەدر بوو ژمارەيان زۆرتربوو لەكۆچەرىيەكان.

چوارەم؛ خالىكى زۆر گرنگە ئەنسار هەستى دڵنايان هەبوو كەكۆچەرهكان دەگەرپنەموه شارى مەككە لەدواى كۆچى دوايى پېغەمبەر - صلى الله عليه وسلم-، چونكە جىگا و مەزلگای خۇيانە و خاك و ئاو و ماڵيان لەوێيە، راستە پىشتەر لەلايەن موشرىكەكانەموه داگیركراوو، بەلام ئىستا شارى مەككە موسلمانە، مافى خۇشيانە كەكۆچەران بگەرپنەموه جىگا و رىگای خۇيان، لەكاتىكدا كەيەك نوێژ لەشارى مەككە يەكسانە بەسەد هەزار نوێژ.

ئەم دید و بۆچونە كە لەسەردەمى غەزووى حونەينەموه بۆيان دروست بووو، ئەمەش ھۆكارىكە، كەپىشتىوانان بىريان لەو دەكردموه كەخەلىفەيەك لەخۇيان دەستنىشان بكەن.

پىنجەم؛ ئەنسار هەستى ئەووى بۆ دروست بووو كەعەرەب لەدواى پېغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- رڤ و كىنەيان بەرامبەر بەئەنسار هەيە، چونكە لەدیدى عەرەبەموه ئەوان بوون، كەپېغەمبەريان - صلى الله عليه وسلم- سەرخت. لىرمو لەوئ و لەنيوەدوورگەى عەرەبەموه جەنگيان دەکرد و ئىسلاميان گەياندە هەموو ناوچەكە.

بەم ھۆكارە بوو دەترسان لەووى كەهەموو عەرەب كۆبينەموه و ھەك خەندەق لەناويان بەرن، بۆيە لەناو خۇياندا خەلىفەيان دەستنىشانكرد، كەھاوئەلىكى پېغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- بوو، بەناوى سەعدى كورى عەبادە، كەئەوس و خەزرج پلانيان وا داناوو كەبىكەنە خەلىفەو بەيەتتى بەدەنن بەبن ئەووى يەك موهاجىرى لىبىت.

خەلىفە دەبىت لەقورەيش بىت:

لەكۆتايى كۆبوونەوئەكەياندا بوون كەدەستنىشانى خەلىفەى موسلمانان بكرىت لەشارى مەدىنەوئە كانىدەد كراوئەكەش ھاوئەلى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- بوو سەعدى كورپى عەبادە، بەبى ئەوئەى كۆچبەرەن لەوئەى بن.!

ئەى كۆچكردوئەكان لەكوئىن؟

سەرقالبوون بەشۆردن و كفن كردنى پىغەمبەرى خواوئە - صلى الله عليه وسلم-، نەيان دەزانى لەكوئى بىنىژن، ئايا لەبەقىع بىنىژن ياخود لەئوئوئو ياخود بىبەنەوئە بۆ مەككە، تا ئەبوبەكرى صدىق ھاوئە و پىي راگەياندن كەپىغەمبەرى خوا- صلى الله عليه وسلم- فەرموئەتى: كەوا پىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم- لەھەر جىگاپايەكدا وەفاتى كرد لەوئەدا بىنىژن.

لەم كاتەشدا ژمارەيەكى زۆرى پىشتىوانان كۆبوونەتەوئە كەيەككە لەكۆچبەرەن بەمەى زانى و ھەوئەكەى دايە عومەرى كورپى خەتاب، كەسەكە ھاوارىكرد لەعومەر كەبىتە دەرەو، كەلەسەر جەنازەى موبارەكى وەستابوو لەمالى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- لەگەل ئەبوبەكر و چەند ھاوئەلىكىتريدا. عومەر دەگىرپىتەوئە، كەوا زۆر تورەبوو لەو كارەى كەئەو كەسە كردى كەبانگىكردو گوتى وەرە دەرەو، بەلام زانى كارەكە زۆر گرنگە ھاوئە دەرەو و بۆى باسكرد ئەو كارە چەندە ترسناكە، بۆيە عومەر گەرايەوئە مالى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- و باسى كۆبوونەوئەكەى بەنى سەقىفى كرد بۆ ئەبوبەكر. دەستبەجى ئەبوبەكردى صدىق لەگەل عومەرى كورپى خەتابدا رەزامەندى خويان لىبىت رۆشتن بەرمو سەقىفە لەپىگادا دوو ھاوئەلىتري پىغەمبەريان - صلى الله عليه وسلم- پىگەيشت كەلەپىشتىوانان بوون، وىستيان پىگەيان پى بگرن تا نەچن بۆ سەقىفەى بەنى سەعد، تافىتنە دروست نەبىت، دوو ھاوئەكەش ناوئەكانيان (مەعنى كورپى عودەى، عوئەنى كورپى سەعدە) بوون.

هه‌رچی ویستیان ئه‌بویه‌کر و عومه‌ر به‌قسه‌ بگرن و بیانوه‌ستین تا کۆبوونه‌وه‌که کۆتایی پێ دێت، به‌لام ئه‌وان سوور بوون له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ده‌بێت به‌زوترین کات برۆن و په‌له‌یان. له‌م که‌ین و به‌ین و قسه‌کردنه‌دا بوون له‌گه‌ڵ دوو هاوه‌له‌که‌دا، گه‌یشتن به‌ئه‌بوو عوبه‌یده‌ی جه‌راح، ئه‌ویشیان تیگه‌یاند و به‌په‌له‌ که‌وتنه‌ پێ بۆ سه‌قیفه‌.

کاتێک گه‌یشتنه‌ ئه‌و جێگایه‌، تاراده‌یه‌ک بێده‌نگی مه‌جلیسه‌که‌ی داگرتبوو، له‌بوخاریدا هاتوو که‌که‌سه‌یک له‌ئه‌نسار هه‌لسا بۆ ووتاردان له‌نیوان ئاماده‌بوانه‌دا، که‌ئێبێن جه‌هر ده‌لێت؛ قیس کورێ سابت روی کردوه‌ ئه‌بوویه‌کر و عومه‌ر و ئه‌بو‌عوویه‌یده‌ پێ وتن که‌ئێمه‌ زۆرینه‌یین و پارێزه‌ری ئیسلام و له‌به‌ره‌ی پێشه‌وه‌ و که‌تیبه‌ی سه‌ره‌کی بوین و ئێوه‌ خه‌ڵکانێکی که‌من له‌شاری مه‌دینه‌.. ده‌قی و ته‌که‌ی به‌م شیویه‌ بو؛ (أما بعد، فنحن أنصار الله، وکتیبه‌ الإسلام، وأنتم معشر المهاجرین رهط. وفي رواية أخرى: رهط منا)

لێره‌دا کێشه‌یه‌ک روئهدات ئه‌ویش من و تۆی ده‌که‌وتنه‌ نیوان هه‌ردوو ته‌ره‌ف، له‌ئه‌نسار و موهاجرین، تاراده‌یه‌ک گوتاری سیاسی ئه‌نسار له‌سه‌ر زۆرینه‌ و پارێزه‌ری و ماندوبوونی زۆر دامه‌زراوه‌، کێشه‌که‌ به‌رمو گه‌وره‌بوون ده‌روات و عومه‌ری کورێ خه‌تتاب هه‌لسا ویستی قسه‌ بکات، به‌لام ئه‌بویه‌کر داینایه‌وه‌ خۆی ده‌ستیکرد به‌قسه‌ و باسه‌کان له‌ناو سه‌قیفه‌دا به‌ئاماده‌بوانی ناو ئه‌و کۆبوونه‌وه‌ی گوت..

گوتاره‌که‌ی ئه‌بویه‌کر سن ته‌وه‌ره‌ بوو؛

یه‌که‌م؛ باسی چاکه‌ی ئه‌نساری کرد له‌زه‌مانی پێغه‌مبه‌ری خواوه - صلی الله علیه وسلم-.

دووهم؛ باسی چاکه‌ و پیاوه‌تی و واقعی ئه‌نساری کرد، که‌چیان کردوه‌ بۆ ئیسلام له‌زمانی خۆیه‌وه‌.

سییه‌م؛ ئه‌وه‌ی ئاشکرا کرد که‌ئه‌بێت خه‌لافه‌ت له‌نه‌سه‌بی قوریش بێت.

ئەبۇبەكر ويىسى تېيان گەيەنئىت، كەنزيكتىن نەسەب لەدلى عەرەبەو قورەيشە، چونكە بەسروشى خۇيان عەرەب گوئ بۇ ھەموو كەس ناگرن مەگەر كەسك نەسەبىكى ناسراو و لەگەل و ھۆزىكى ناسراو نەبىت، بۇيە ئەبۇبەكر ئەوئى رۆشن كىردەو كەعەرەب گوئ بۇ ئەنسا ناگرن بەلكو گوئ بۇ قورەيش دەگرن. ئەمەش پەيۋەندى نىيە بەنەتەوگەرئىتى ھۆزگەرئىتەو، بەلكو واقع و رموشى سياسى ئەو سەردەمە وى دەخواست

ئەبۇبەكر باسى خۇى نەكرد كەدەبىت خۇى بكرئتە خەلىفە، بەلكو رايەكى نوئى ھىنايە ناو كۆبۈنەوگە ئەوئىش ئەوەبوو، كەخەلىفە دەبىت لەقورەيش بىت، لەنئوانى ئەبوو عوبەيدە و عومەردا دانىشتىبوو دەستى ھەردووكيانى گرت و گوتى من ئەم دوانە كاندىد دەكەم كەيەككىيان بىنە خەلىفە. لىرەدا دوو رەئى جياواز لەنئوان ئەنسا و موھاجرئندا دروستبوو، دوو كاندىد ھەيە بۇ ھەلئارذن، سەعد لەئەنسا و لەموھاجرئنىش عومەر و ئەبوو عوبەيدە.

عومەرى كورى خەتاب دەگىرئتەو دەلئىت؛ ھەموو قسەكانى ئەبووبەكرم پىن خۇش و جوان بوو تەنھا ئەو نەبىت كەدەستى منى بەرزكردەو بۇ كاندىدى، ئەبووبەكرئىش قسەكانى لەراستگۆيى بوو نەك لەسياسەت، بەلكو دەيوئست تېيان بگەيەنئىت كەوا عەرەب گوئ بۇ قورەيش دەگىرئت نەوەكو- بۇ ئەھلى مەدىنە، بۇيە راستەوخۇ يەككە لەگەرە پىاوانى ئەنسا بەناوى (ھوبابى كورى مونزىر) تىگەئىشت لەبارودۇخەكە و تەنەزولكىرد و گوتى باشە با ئەمىرئك لەئوۋە بىت و ئەمىرئكىش لەئىمە.

عومەرى كورى خەتاب دەستبەجىن ھەلسايەو بەرەقى گوتى شتى وا نابىت، بەلكو دەبىت خەلىفە لەقورەيش بىت، ھوبابى كورى مونزىرىش پىى ناخۇش بوو ئامادەى جەنگى دەربرى لەگەل كۆچبەراند.

ھوباب بەئاشكرا ئەوئى دركاند كەئەوان زۆرىكىان لەعەرەب و قورەيش كوشتوۋە بۇيە دەرئىن كەتۇلەيان لىن بىئىننەو، بۇ جارى دووۋم ئەبۇبەكر دەستى كىردەو بەووتار دان و گوتارىكى سياسى و ئىمانىانەى پىشكەش كىردن.

لەباسەكەيدا ئەوەى بىرى ئەنساخ خستەم، كەئەوان يەكەم كەس بوون
كەپشتىگىرى پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم- يان كىردوو و مال و سەرەوت و
سامانى خۇيان خستۆتە بەردەستى و ھەموو ھاوكارىەكیان كىردو، بۆيە نەبنە
يەكەم كەسىش كەبەھۆكارى ئەوانەو دووبەرەكى بكەوئتە ناو موسلمانانەو.

دىارە وتارەكەى ئەبووبەكر دور و درىژ بوو، دىسانەو ئەنساخ تەنەزولكى تریان
كىرد، ئەمجارە گوتیان؛ با خەلىفە لەئۆو بىت و جىگرەكەى لەئۆمە.

عومەرى كورى خەتاب قبولى نەكىرد ئەم جارەش، گرژى ئالۆزى كەوتە نۆوانى
عومەر و حوبابى كورى مونزىر. بۆيە ئەبا عوبەيدەى جەراخ ئاقارى دانىشتنەكەى
بەلاى ئيماندا بىردەو ئەم ئايەتەى بىرخستەنەو: (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوُوا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ)
١٧٤ الأنفال

واتە: ئەوانەش باوەريان ھىناو مو كۆچيان كىردوو تىكۆشاو لەپىناوى خوادا،
ئەوانەش جىگەى كۆچبەرانيان كىردەو و پىشوازيان كىردن و يارمەتيان دان، ھەر
ئا ئەوانە برۆادارى راستەقىنەن، لەبەھەشتى بەرىندا بۆيان ئامادەى لىخۆشبوون
و رزق و رۆزى بەپىژ و پر بەرەكەت و جوان و رازاو.

پاشان بىرى ئەوەى خستەنەو كەبەيەتيان داو بەپىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم-
لەكاتى قورسى و ئاسانى دا وە لەكاتى تەمەلى و چالاكى دا لەپىناوى
ئىسلام دا ببەخشن و خۇيان توشى رۆچون و دووبەرەكى نەكەن لەگەل ئەھلى
ئىسلام دا، بۆيە ئەو يادگارە جوانەى بىر خستەنەو كەلە پىغەمبەرى خوايان
پرسى ئەگەر ئۆمە ئەو كارە بكەين چىيمان دەست دەكەوئت، ئەويش فەرەموى؛
بەھەشت.

بۆيە ھەمويان دەستيانكىرد بەگريان كەسىك بەناوى ئوسەيدى كورى حوزەير،
كەگەورە پىاوى ئەموس بوو، پىاوىكى دوربين و ئاقل و لەسەرخۆ بوو، لەناو
كۆمەلەكەدا ھەلسايەو و گوتى؛ با ھەمومان بەيەت بەدين بەموھاجىرەكان
مەبەستى بوو كەخەلىفە لەموھاجرىن بىت، چونكە دەيزانى كەئەگەر خەلىفە
لەئەنساخ بىت كىشەو دووبەرەكى دەكەوئتەو نۆوانى ئەموس و خەزرەج.

که سڼکی که ههستا به ناوی زهیدی کوری ثابتی ئه نساړی گوتی؛ پیغه مبهري خوا له موهاجرین بووه. ئیمهش له ئه نساړین، بویه ئیمه پشتیوانتان ده بین ههرومک چۆن پشتیوانی پیغه مبهري - صلی الله علیه وسلم- بوین.

ئموه ی جڼگای سهرنج و تیرامانبوو کاندیدی ئه نساړه کان سه عدی کوری عه باده هیچ قسه یه کی نه کردوه، چونکه هه موو ئه نساړ پازیبوون، که خه لیفه له قوره یش بیت. ئه بویه کر چاوه پتی ده کرد که قسه بکات، به لام بیده نگ بو.

ئه بویه کر رووی تیکرد و به ساده یی پی گوت؛ سه عد ده زانی، که پیغه مبهري خوا فهرمویه تی، که ده بیت سه رپه رشتیاری موسلمانان له قوره یش بیت. ئه و که سه ی که شوینیان بکه ویت له چاکه کارانه، ئه و که سه شی شوین خه لیفه ی قوره یش نه که ویت ئه وه له فاجر و خراپه کارانه.

لیزه دا سه عد قسه یه کی زۆر عه جیب ده کات که هه موو مه جلیسه که چاوه پتی ئه مون که قسه ی خوی بکات، روده کاته ئه بویه کر و پیی ده لیت؛ راست ده که ت ئیوه ئه میر و ئیمهش وه زیر^{۱۰۵}

له دوا ی ئموه ی ئه بویه کر له لایه نی عومه رموه کاندیدکراوه به کۆرای دهنگی سه قیفی به نی سه عد دهنگیاندا یه ئه بویه کر و ئه ویا نکرده خه لیفه و پاشان له مزگه وتی پیغه مبهري خوا به یعه تی پیدرا^{۱۰۶}.

لیزه ئاماژه به وه ده که یه، که عه لی کوری ئه بوتالیب گوا یه توره بوه له هه لېژاردنی خه لیفه، له راستیدا ئه مه قسه یه کی ناراسته و له پرووی سه ندموه لاوازه، به لکو توره بوه له وه ی ده بوو ئاگادار بکرا بایه ته وه له و کۆر و باسه ی ناو سه قیفه ی به نی سه عد، بۆ پشتگیری قسه کانی به ئه بویه کر و عومه رو ئه بوو عوبیده ی جهراح، عه لی کوری ئه بوو تالیب دووجار به یعه تیداوه به ئه بویه کر بۆ بوون به خه لیفه.

^{۱۰۵} قال ابو بکر: لقد علمت يا سعد ان رسول الله قال وانت قاعد: «فَرِيضٌ وَلَاةٌ هَذَا الْأَمْرُ، فَبَرُّ النَّاسِ تَبَعٌ لِبَرِّهِمْ، وَفَاجِرُ النَّاسِ تَبَعٌ لِفَاجِرِهِمْ، فَقَالَ سَعْدُ كَلِمَةً عَجِيبَةً فِي بَسَاطَةِ غَرِيبَةٍ، قَالَ: صَدَقْتَ، أَنْتُمْ الْأَمْرَاءُ، وَنَحْنُ الْوُزَرَاءُ.

^{۱۰۶} صاحب الرسول ابو بکر الصديق. د. راغب السرجانی ل ۱۷۴

نایا ھەر دەبیت خەلیفە لەقورەیش بێت؟

لەپراستیدا ئەم باسە لەسەر بنەمای فەرموودەی پێغەمبەر خوا - صلی اللہ علیہ وسلم- دامەزراوە چەندین فەرموودە لەسەر ئەو ھەیه کە قورەیش دەبن خەلیفە بێت و کاروباری موسلمانان بە دەستەو بەگرێت، مەزھەبی ھەموو زانایانی کۆن و نوێ بوو و کۆرای زانایانی لەسەر دامەزراوە.

لەدوای ئەو ھەیه نەسەبی قورەیش وردە وردە بەرمو ئاوابوون چون و تیکەڵبوون لەگەڵ گەل و ھۆزەکانیتردا، بەئاستەم قورەیشی نەسەب بدۆزێتەو، زانایان لەسەر بنەمای ئەو فەرموودەیە، کە دەفەر مۆیت؛ گوێراپەلی ئەمیرە کەتان بن ئەگەر بەندەییەکی حەبەشی بێت، دەقی فەرموودمکە (قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم: اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنْ اسْتَعْمَلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَانَ رَأْسَهُ زَبِيئَةً). رواہ البخاری (٧١٤٢) ئەمەش بوو ھۆکاری ئەو ھەیه مەرج نیە تەنھا لەقوریش بێت، ئەگەر قوریشی نەسەب دەست نەکەوت.

زانایان ئیستدلالیان کردووە بەچەندین فەرموودەتر، کە قوریشیش نەبیت کارەکە ناوەستیت و لەدوایدا لەئەمازیغی و عوسمانلی و خەواریزی و کورد و فارس و تورک تەنانتە عەبدە مەملوکیەکانیش دەسلالەت و ئیسلامیان گرتە دەست و ھەندیکیشیان خیلافەتی ئیسلامیان گرتە دەست، بەلام مەرجی پابەندبوون دەبیت پابەندبن بەقورئان و سوننەتەو، ئەو مەرجی ئەمیر و خەلیفەییە تەنانتە ئەگەر قورەیشیش بێت.^{١٠٧}

^{١٠٧} و ذکر أيضاً الإمام ابن حجر العسقلاني في فتح الباري أن القرشية شرط في خليفة المسلمين. و ذکر القرطبي رحمه الله أنه لا تنعقد الإمامة الكبرى إلا لقريش مهما وجد منهم أحد، لكن مع كل ما سبق فإن هذه الأحاديث التي جعلت الإمامة في قريش لا تجعل هذا أمراً مطلقاً بل تقيد به شيء هام، وهو كما جاء في رواية البخاري عن معاوية: «ما أقاموا الدين».

و كما جاء في رواية عن أبي بكر: «ما أطاعوا الله واستقاموا على أمره».

و كما جاء في رواية الإمام أحمد عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله: «الأنمة من قريش، إن لهم عليكم حقاً، ولكم عليهم حقاً مثل ذلك، ما إن استرحموا، فرحموا، وإن عاهدوا وفؤا، وإن حكموا عدلوا، فمن لم يفعل ذلك منهم، فمئنه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين».

خەلىفەى پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم- ئەبۇبەكرى سىدىق رەزىمەندى خۇاى لىيىت، لەسەردەمى ئەبۇبەكرىدا گۇتارى سىياسى زۆر جىياوازىبوو، پىرپوو لەگۇرانكارى و نونىگەرى، چونكى سەردەمى ئەبۇبەكرى بۇ خۇى نوپىبوو، وەحى دانەدەبەزى دەبوو خۇيان بىرپار بەن، ئەمەش ھۆكارى ئەو بوو، كەئەحكامى نوئ لەسەر بنەماى خەلىفەى پىغەمبەرى خوا ئەبۇبەكرى سىدىق دادەمەزىت و ئەم نازناوى خەلىفەى پىغەمبەرى خوا وەردەگرىت -صلى الله عليه وسلم-، بەلام ماناى وانەبوو پىرۋزى بدرىت بەدەسەلاتەكەى بۇيە خۇى دەفەرموئىت، ئەگەر ھەلەم كرى، يان كارىكى نەشپاوم كرى ھىچ كەس نابىت گۇپراپەلم بىت^{۱۰۸}.

لەسەردەمى ئەودا قورئان كۇكرامەو و كرايە كىتپ، سوپاى ئامادەكرد دژى فارس و رۇم و پاشان جەنگى ھەلگەپراوكانى ئەنجامدا، تۋانى سەركەوتنى تەواوئى بەدەست بىت بەسەرياندا دەولەتى ئىسلامى بەرۋراوان كرىو سەنورەكانى زۆر بەرۋراوان بوو..

ھەلگەپراوكان ماناى وانەبوو كەباس لەرادەربىرىنى خۇيان بكن و لەئىسلام پاشگەز بوبنەو، بەلكو دەيانوئىست ھەريەكە بەبىنايەك شىتەك لەئىسلام زىاد و كەم بكات ھەبوو داواى پىغەمبەرايەتى دەكرد و ھەبوو داواى ئەمەى دەكرد زەكات نەمنىت....ھتد بۇيە ئەبۇبكر رازى نەبوو بەو كارە وسوپاى ئامادەكرد بۇ كۆكردنەمەى خەلكى لەژىر ئالائى خىلافەتەكەيدا..

جىزىرەى عەرەب لەسەر ئاستى گشتى ھەموو پاشگەز بوونەو لەئىسلام، تەنھا مەككە و مەدىنە و طائىف نەبىت، لەبەر چەند ھۆكارىك بوو، ھەندىكىان ئەيان ووت زەكات نادەين، بەلام بىروامان بەھاتنى محەمەد (عليه الصلاة والسلام) ھەيە و بىروامان بەنوئىز و رۆژو و ئەركانەكانى ئىسلام ھەيە، بەلام لەزەكات داندە بمانبەخشن، ھەروەھا كۆمەلەك لەعەرەبەكان گوتى: نا بەتەواوئى واز لەئىسلام ئەھىنن، محەمەد بەتەنھا بناغەى ئەم دەولەتەى دامەزراند و لەدواى

^{۱۰۸} إن استقمت على طاعة الله فأعينوني عليها، وإن زغت عنها فقوموني، أيها الناس ... أطيعوني ما أطيعت الله، فإذا عصيت الله فلا طاعة لي عليكم.

نەمانى محەمەد ئەم دەملەتە روخا و ئىمە دەست ئەكەينەو بەپەرستنى
بتەكانمان، بەتايىبەتى عەرەبەكانى (بەنى حەنەفە) ژمارەيان ۱۰۰ ھەزاركەس
بوو. دەستيانكرد بەپەرستنى بتەكانيان، كۆمەلىكىتر لەناو عەرەدا پەيدا بوون
بانگەوازيان بۇ پىغەمبەرايەتى خۇيان دەكرد لەبەناوبانگەكانيان (مسیلمة
الحنفي الكذاب، والأسود العنسي، وطلیحة بن خويلد، وسجّاح) بوون.

پیش ھەموو شتێك بۇ ئەوێ بزانی لەكاتێكدا كەزۆرەى زۆرى عەرەب
لەسەردەمى جاھىليەتدا بوون كەپىغەمبەرى خوا -عليه الصلاة والسلام- بە
پەيامەكەيەو ھات و روداوى پىغەمبەرايەتى خۇى بۇ خەلكەكە رۆنكردەو كە
لەماوێ ۲ سالددا خەلكى زۆر ھاتە ناو ئەم ئىسلامە، لەماوێ سالى (وفود) و
سەرەتاي جەنگى (موثتا)، موسلمانىكى زۆر رويانكردە ئەم ئىسلامە و خەلكىكى
زۆر بەرمو ئىسلام ھاتن، لەراستیدا ئەم ئىسلامەش لەلاى خەلكى بەشپۆەيەكى
سروشتى وەريان گرتبوو، خەلكىك كەھاتنە ناو ئەم ئىسلامەو بەھۆكارى ھیز و
تواناي موسلمانان سەرسام بوون، ھەروەك لەجزيرەى عەرەبى موسلمانان
توانيان كۆنترۆلى بكەن..

ئەمە بوو ھۆكارى ئەوێ زۆرێك لەخەلكى موسلمان ببن، ھەندێك كەسيان
ھەبوو بۇ سەرۆت و سامان ئىسلاميان وەرگرت، چونكە ئىسلام لەشەر و جىھاد
دابوو بەھوكمى ئەوێ لەشەرەكان سەركەوتو بووون لەم رىگايەشەو سەرۆت
و سامانىكى زۆر دەست موسلمانان كەوتبوو، ھەبوو ئارەزويان لەجىھاد و
غەنیمەت بوو، ھەر بۆيە دەھاتنە ناو ئىسلامەو، ھەروەھا كۆمەلىكىتر ھەبوون
لەترسى موسلمانان ھاتبوون، كەئەو ھەموو ھیز و دەسەلاتەى موسلمانان
بينى مەعنەوياتى موسلمانان بەرزبۆتەو لەترسا دەھاتە ناو ئىسلام، ھەروەھا
كۆمەلىكىتر ھەبوون بەھۆكارى ئەو كۆمەلانەى سەرمو نەبوون كەباسمان
كردن، وەك ئارەزو و ھیزو ترس و.... ھتد بەلكو ھۆكارەكەى دەگەریتەو بۇ
دواكەوتنى گەورەى عەشیرەت و زەعیم و سەركردايەتى گەورەى گەل ھۆزەكانى
خۇيان بوون بەو ھۆيەو ھاتبوونە ناو ئىسلامەكەو كەوێك دەمامكىك بوو بۇ
ئەوان بۆئەوێ عەرەب بسازینن لەگەل موسلمانان.

کاتیک دموله‌تی ئیسلام به‌وشیوه گه‌وره‌یه دامه‌زرا، وایان زانی به‌کۆچی دوا‌یی پی‌غه‌مبه‌ری خوا -علیه الصلاة والسلام-، ئهم دموله‌ته هه‌لئه‌وه‌شیت‌هوه ! له‌گه‌ل ئهو شه‌پۆله گه‌وره‌یه‌ی که وه‌ک ده‌ریا ر‌ژانه ناو ئیسلام، به‌لام پی‌غه‌مبه‌ری خوا وه‌فاتیکرد، له‌م کاته‌دا ئه‌بووبه‌کری صدیق ر‌ه‌زا و ر‌حمه‌تی خ‌وای لی‌بیت هی‌زیکی سه‌ربازی ئاماده ده‌کات به‌سه‌رکردایه‌تی (ئوسامه‌ی کوری زه‌ید) بۆ لی‌دانی ر‌ۆم که‌ئه‌مه‌ش وه‌سیه‌تیکی پی‌غه‌مبه‌ری خوا بوو پ‌یش کۆچی دوا‌یی. ئه‌مه‌ش به‌کرداری هاته‌ دی سوپاکه‌ی ئوسامه‌ ده‌رچوو به‌ره و ده‌وروبه‌ری شام، که‌زانیان پی‌غه‌مبه‌ری خوا -علیه الصلاة والسلام- ناردونی وه‌سیتی سه‌روه‌مانه، بۆیه ئه‌بووبه‌کری صدیق ناردنیه‌وه و شه‌ریان نه‌کرد، به‌لام که گه‌رانه‌وه کۆمه‌لیک ه‌ۆزیان بین، که‌هه‌لگه‌ر‌ابوونه‌وه، ئهم گه‌ل و ه‌ۆزانه سه‌روه‌ت و سامانیکی زۆریان ده‌ستکه‌وت و توانیان سه‌ربکه‌ون به‌سه‌ریاندا و به‌خیرایی گه‌رانه‌وه لای ئه‌بووبه‌کری صدیق بۆ مدینه‌ی منه‌وره به‌ده‌ستکه‌وتیکی باش و سه‌رکه‌وتن له‌و ناوچانه‌دا، پاشان ئه‌بووبه‌کری صدیق هی‌زه‌کانی دابه‌شکرد به‌ ۱۱ به‌شه‌وه له‌جه‌زیره‌ی عه‌ره‌بیدا، بۆ ئه‌وه‌ی هی‌زی موس‌لمانان هه‌لگه‌ر‌اوه‌کان بترس‌ینیت له‌و ناوچانه‌دا هه‌بوون، زۆریک له‌هاوه‌لان دا‌وای ئه‌وه‌یان کرد، که‌گرفت نیه باکۆمه‌لیک له‌وانه زه‌کات نه‌ده‌ن، چونکه ئیستا زۆریک له‌دموله‌تی ئیسلامی و ده‌ور‌و‌پشتی له‌دا‌وای کۆچی دوا‌یی پی‌غه‌مبه‌ر -علیه الصلاة والسلام- هه‌موو هه‌لگه‌ر‌انه‌وه له‌دینی ئیسلام، کۆمه‌لیکی که‌م مابوونه‌وه له‌مه‌که‌ه و مدینه و طائف، به‌لام ئه‌بووبه‌کری صدیق ر‌ازی نه‌بو. پاسه‌وان و ئ‌یشکگریکی زۆری دانا له‌ده‌وروبه‌ری شاری مه‌دینه نامه‌ی نارد بۆ هه‌موو ه‌ۆزه‌کان به‌زمانیکی زۆر توند‌وتیژ هه‌ره‌شه‌ی لی‌ده‌کردن و ده‌یت‌رساندن به‌مه‌به‌ستی مانه‌وه‌یان له‌سه‌ر دینی ئیسلام و ئه‌گه‌ر وانه‌بن سوپا ئه‌ن‌یر‌یت بۆ سه‌ریان، به‌لام ئه‌بووبه‌کری صدیق (ر‌ه‌زا و ر‌حمه‌تی خ‌وای ل‌ن بی‌ت) له‌یه‌ک کاتدا سوپاکانی نارد بۆ هه‌مولاکان به‌یه‌کسانی، وه ئه‌مانه‌ش هه‌موو ئاره‌زویان هه‌بوو که‌جیه‌اد بکه‌ن و

خهبات بکهن له پێناوی خۆی گهوره، ئهم ۱۱هه‌زه‌توانی سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست به‌ئینیت^{۱۰۹}.

مورتهد و هه‌لگه‌راوه له‌ئیسلامدا..

ئایا مورتهد له‌ئیسلامدا ده‌کوژریت؟

به‌لێ : به‌دنیاییه‌وه ده‌کوژریت ئهم پێسایه و یاسایه (هوکم)ه گشتیه، چونکه به‌فه‌رمووده‌یه‌کی راستی پێغه‌مبه‌ری خوا - صلی الله علیه وسلم- هه‌وکمه‌که دامه‌زره‌وه، ده‌قی فه‌رمووده‌که (من بدل دینه فاقتلوه) هه‌ر که‌س ئاینه‌که‌ی گۆڕی؛ ده‌بیت بکوژریت. ئه‌گه‌ر به‌چاویکی گشتی ته‌ماشای ئهم فه‌رمووده‌یه بکه‌ین، که‌واته ئه‌وه‌ی له‌ئاینی مه‌سیحیش بێته ناو ئاینی ئیسلام، ده‌بیت بکوژریت، چونکه ئاینه‌که‌ی گۆڕیوه، یاخود کابرای جوله‌که‌ش موس‌لمان ببیت، هه‌ر ده‌بیت بیکوژین، چونکه دینی جوله‌که‌ی گۆڕیوه به‌ئیسلام!...

ئایا گوتاری سیاسی ئیسلامی له‌م باره‌یه‌وه چیه؟

له فه‌رمووده‌یه‌که‌یتردا که‌که‌ویش راسته (صحیح)هو گۆرای له‌سه‌ر دروست بووه واته؛ (متفق علیه)ه ته‌فسیری فه‌رمووده‌که‌ی پێشترمان بۆ ده‌کات ده‌فه‌رموویت خۆینی موس‌لمان هه‌رامه که‌شه‌هاداتی هێنا به‌خۆی مۆته‌عال و پێغه‌مبه‌ر -صلی الله علیه وسلم-، مه‌گه‌ر به‌م سێ کرده‌مویه خۆینی هه‌لال ده‌بیت؛

- یه‌که‌م: که‌سیک که‌هاوسه‌رگیری کردبیت و زینا و خیانه‌ت بکات..

- دووه‌م: که‌سیک به‌ناحه‌ق که‌سیکیتر بکوژیت..

^{۱۰۹} صاحب الرسول ابی بکر الصدیق د. راغب السرجانی ل ۲۳۳

- سېيهم؛ هەر كەس واز لە ئاينه كەى بهيڤنيت و لەكۆمهلى مۆسلمانان دابېرېت. ئەمەش دەقى فەرمودەكەى (قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَّا بِإِذْنِ ثَلَاثِ الثَّيْبِ الرَّائِي وَالنَّفْسِ بِالنَّفْسِ وَالتَّارِكِ لِدِينِهِ الْمُفَارِقِ لِلْجَمَاعَةِ) (متفق عليه)

لېرەدا مەبەست لەو كەسەى كە مۆسلمان بوو، پاشان وازی لە ئاينه كەى هێناو، یان لەبەشیكى، یاخود لەهەموى، ئەگەر لەنوێژ كردنیش بێت، بانگەشه بۆ كوفرەكەى خۆى دەكات و ئەو بریار ئەدات بۆ مۆسلمان.

بانگەشه بۆ داھێنانى خۆى بكات واتە؛ كەسە هەلگەراوھە پێناسەى ئاينى ئىسلام بكات، بەردەوام تانە و تەشەر و قسەى بێسەرۆبەر بكات، ئەمە گومانى تێدانى دەكوژریت، واتە؛ ئەو كەسە دەبێتە دوو كارائەكتەر؛

یەكەم خوا، پەنا بەخوا ئەو بریارى ئاين ئەدات و كارائەكتەرى دووھەمى جیگرموھى پێغەمبەرە ئەو بریار و یاسا و ئەحكام دەرەكات، بەبى هیچ بنەمايەك، لەكۆمهلى مۆسلمانان جیاواز دەبێت نێوانیان تێك دەدات و خەلكى لا رێ و سەر لێشاو دەكات. ئەم كەسە نەك دەكوژریت، بەلكو - دەبێت بكوژریت، نەك - لەئىسلامدا تەنانت لەهیچ بەرنامە و دید و بۆجونیكتێردا رێگا نادریت بەكەسێك لەخۆیەو پێناسە بۆ بنەمايەك بكات كەهیچ وجودێكى نییە، واتە؛ - ناكړیت ئەندازيارێك پێشەى پزىشك بەكار بهيڤنيت، بليت من هەندەسەم خوێندووە لەكارى پزىشكىش دەزانم و نەشتەرگەرى دەكەم!، ئەودەمە سەنديكەى ئەندازياران و پزىشكان هەردوولا سزای ئەو كەسە ئەدەن، بەهیچ شتێوەیەك ئەمە جیگای قوبولكردن نیە.. چ جای ئەو كەسەى كەباس لەئاينێك بكات كەلەلایەن خواوە هاتوو!.. لەكاتێكدا ئەو وازی هێناو لەئاينه كە و پێناسەى بۆ دائەتاشیت داھێنانى تێدا بكات..

یاخود كەسێكە لەناو دەزگایەكى گەورەى دەولەتى ئىسلامدا كار دەكات و هەلەدەگەرپێتەو، ئەمە لەعورف و یاسای ئەمڕۆدا لەهەموو سەرزمویدا بەخیانەتى گەورە و جاسوسى هەژمار دەكړیت، جا هەندێك وڵات وەك ئەمريكا بەكۆرسى كارەبا دەيكوژیت، لەروسیا دەخنكێنریت، لەچین و كۆریا ئەتەقێنریتەو، لەئێران

لەسىدارە ئەدرىت و لەولاتانى ئەوروپا زىندانى ھەتا ھەتايى دەكرىت، لەھەندىك
ولات ۲۵ سال زىندان دەكرىت.. بەگوئەرى ئەو ياسايەى لەو وولاتەدا دەردەچىت،
لەئىسلامىشدا سزاكەى كوشتنە..

ئەمەش ھىچ كەس ناتوانىت رەخنەى لىبگرىت، چونكە دەبىتە ھۆكارى ئەوەى
كەگيانى خەلكىتر لەدەست بچىت، ياخود سەرورەى وولات و زيان بەدەولەت بگات
و نەينى ئاشكرا دەكات جا لەرووى سىياسى بىت يان ئابووورى، ياخود
سەربازى....ھتد.

لېرەدا پرسىارىك دېتە پىشمەو دەلىت؛ باشە من واز لەئىسلام دېنم، بى ئەوەى
بانگەشە دژى بكەم تەنھا خۆم بىروام پىى نى، ئايا ئەم كەسە دەكوژرىت؟
بىگومان نەخىر ناكوژرىت، بەبەلگەى ئەوەى كەسىك لەئەعراپىيەكان ھاتە شارى
مەدىنە بەپىغەمبەر- صلى الله عليه وسلم - ى گوت؛ (من مومسلمان دەبم و
بەبىعەتت ئەدەمىن لەسەر ئىسلامەتى، بىعەتى دايە)...

پاشان رۆيشت و ئازارىك ھات بەسكىدا و ماوہىيەك بەو ئازارمە ماىەو، كەسە
ئەعراپىيەكە گەراپەو و گوتى من بوم بەئىسلام بۆيە وام لىھاتە، چومەو بۆ لای
پىغەمبەر - صلى الله عليه وسلم - گوتى من واز لەبىعەتەكەم دېنم و لەئىسلام
پاشكەز دەبمەو، پىغەمبەرى خوا - صلى الله عليه وسلم - چەند جارىك ناپەزەى
دەربىرى بەلام لەكۆتايدا كەسەكەى ئازادكرد لەھەلپزاردنى بىروباوەریدا،
لەراستیدا زۆركردن نىە لەھەلپزاردنى بىروباوەر^{۱۱۰}.

^{۱۱۰} ئەمەش دەقى فەرمودەكەى : (عن جابر قال : إن أعرابياً بايع رسول الله ؟فأصاب الأعرابي وعك
بالمدينة فأتى النبي فقال : يا محمد أقتلني من بيعتي ؟فأبى رسول الله .ثم جاءه فقال : أقتلني من بيعتي ؟
فأبى .ثم جاءه فقال : أقتلني من بيعتي فأبى فخرج الأعرابي فقال رسول الله : إنما المدينة كالكبير تنفي
خبثها ؟وينصع طيبتها وفي رواية البخاري فبايعه على الإسلام) صحيح مسلم ؟كتاب الحج ؟باب المدينة
تنفي خبثها ؟ج ۳ ص ۵۳۰ ؟البخاري ؟كتاب الحج ؟باب حرم المدينة ؟ج ۳ ص ۲۹..

هه‌ندیك جاریش كه‌سیك هه‌لده‌گه‌پیتهموه و دژایه‌تی موسلمانان ده‌كات، پاشان ده‌گه‌پیتهموه بۆ ناو ئیسلام پاشگه‌ز ده‌پیتهموه له‌و كارانه‌ی كه‌كردویه‌تی. موسلمانان لای خۆش ده‌بن، به‌هیچ شتیه‌یه‌ك ناكۆژریت، وه‌ك پیغه‌مبه‌ری خوا - صلی الله علیه وسلم- به‌رامبه‌ر به‌هاوه‌لیکی خۆی كردی به‌ناوی عه‌بدوللای كورێ ئه‌بی سه‌رح كاتبی وه‌حی بوو هه‌لگه‌پایه‌وه و چوه ناو قورئه‌یش، پاشان له‌فه‌تحی مه‌كه‌كه‌دا موسلمان بویه‌وه''' .

ئه‌مانه‌ی باسمانكرد له‌شاری مه‌دینه رویداوه و پیشتیش له‌مه‌كه‌كه‌ رویداوه خه‌لكانیك هه‌لگه‌پاونه‌ته‌وه له‌ئیسلام و به‌لای پیغه‌مبه‌ری خواوه - صلی الله علیه وسلم- زۆر ئاسایی بووه، وه‌ك ئه‌و هاوه‌لانه‌ی كه‌له‌چونیدا بۆ ئیسراو ميعراج

''' ئه‌مه‌ش ده‌قی فه‌رموده‌كه‌یه ، ما یرویه القرطبي في تفسير آية الأنعام و من أظلم ممن افترى على الله كذباً أو قال أوحي إني ولم يوح إليه شيء قال: المراد عبد الله بن أبي سرح ؟ الذي كان يكتب الوحي لرسول الله ؟ ثم ارتد ولحق بالمشركيين . وسبب ذلك فيما ذكر المفسرون أنه لما نزلت الآية التي في المؤمنون : وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ المؤمنون ١٢: ٢٣ (دعاه النبي فأملأها عليه ؟ فلما انتهى إلى قوله : ثم أنشأناه خلقاً آخر عَجِبَ عبد الله في تفصيل خلق الإنسان فقال : تبارك الله أحسن الخالقين . فقال رسول الله : كذا أنزلت عليّ فشك عبد الله حينئذ وقال : لئن كان محمد صادقاً ؟ لقد أوحي إليّ كما أوحي إليه ؟ ولئن كان كاذباً لقد قلت كما قال . فارتد عن الإسلام ولحق بالمشركيين ... فلما دخل رسول الله مكة أمر بقتله وقتل عبد الله بن خطلٍ ومُقيس بن ضَبَابَة ولو وُجدوا تحت أستار الكعبة ؟ ففر عبد الله بن أبي سرح إلى عثمان - وكان أخاه من الرضاعة ؟ أرضعت أمه عثمان - فقبه عثمان حتى أتى به رسول الله بعد ما اطمأن أهل مكة فاستأمنه له ؟ فصمت رسول الله طويلاً ثم قال : نعم . فلما انصرف عثمان قال رسول الله : ما صَمْتُ إلا ليقوم إليه بعضكم فيضرب عنقه . فقال رجل من الأنصار : فهلاً أومأت إليّ يا رسول الله ؟ فقال : إن النبي لا يَنْبِي أن تكون له خائنة الأعين) تفسير القرطبي ؟ ج ٧ ص ٢٧٢٨ . (هذه حالة أخرى من حالات الردة الواضحة والتي لم يعاقب فيها النبي بشيء ؟ ولو كان هناك حد للردة لما تراجع النبي عن تنفيذه وهو القائل لأسامة بن زيد جبه وابن جبه حينما أتاه يستشفع في امرأة سُرقت في غزوة الفتح أَتُكَلِّمُنِي في حَدٍّ من حدود الله) صحيح البخاري ٥: ١٩٢ . (فهل من الممكن بعد كل هذا أن نقول : إن الردة حد شرعي يجب أن يطبق ؟ والقرآن يقول وَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ) الكهف ١٨: ٢٩ . (أَفَأَنْتُمْ تُكْفِرُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) يونس ٩٩: ١٠

بروایان نه کرد و هه‌لگه‌رانه‌وه! فه‌رمانیش نه‌کراوه به‌کوشتنی که‌سیان، ته‌نها بروایان نه‌کرد، به‌لام بانگه‌شەى خراپیان نه‌کردوه!..

که‌ واتە؛ خە‌لکی ئازاده‌ له‌هه‌لبژاردنی بیروباوه‌ڕی، به‌مه‌رجێک کاریگه‌ری له‌سه‌ر موس‌لمانان و چه‌واشه‌کاری و دژایه‌تی دروست نه‌کات، ئه‌گه‌ر دروستیکرد ئه‌وا تاوانه‌ له‌ده‌وله‌تی ئیسلامیدا بێگومان سزا وه‌رده‌گیریت، مه‌رجیش نیه‌ کوشتن بێت، چونکه‌ وه‌ک گوتمان حوکه‌مه‌ گشتیه‌که‌ی کوشتنه‌، به‌لام ده‌کریت دواى وردبکریته‌وه‌ بۆ که‌فاره‌ته‌، یان بۆ قصاص، یاخود تعزیر، تاده‌گاته‌، حه‌د، که‌کو‌تایه‌که‌یه‌تی و هه‌یج که‌س ناتوانیت ده‌ستی تێوه‌ربدات، له‌ئیسلامدا که‌فاره‌ت و قصاص و تعزیر ده‌کریت به‌گوێره‌ی بڕیاری حاکم یاخود ره‌وشه‌که‌ گۆرانکاری به‌سه‌ردا بێت، به‌لام که‌گه‌یشه‌ پله‌ی...ح، وه‌ک پیغه‌مبه‌ری خوا ده‌فه‌رمو‌یت، ئه‌گه‌ر فاتیمه‌ی کچیشم بێت ده‌ستی ده‌برم.

چۆنیه‌تی گوتاری نه‌میری عومه‌ری کو‌ری خه‌تتاب ره‌زامه‌ندی خواى لی‌بی‌ت له‌هه‌لبژاردندا:

ئهبوبه‌کری صدیق ره‌زامه‌ندی خواى لی‌بی‌ت، تا له‌ژياندا بوو، عومه‌ری کو‌ری خه‌تاب وه‌زیر و دادوه‌ری حکومه‌ته‌که‌ی بوو، له‌زۆریک کاروباری ده‌وله‌تی خیلافه‌ته‌که‌یدا راوێژی به‌عومه‌ر ده‌کرد، که‌له‌مه‌رگ نزیک بویه‌وه به‌هۆکاری نه‌خۆشی راوێژیکرد به‌هاوه‌لان و عومه‌ری کو‌ری خه‌تتاب شیاهه‌ بۆ ئه‌و جیکاه‌ پۆسته‌..

له‌راستیدا ئه‌وه‌ی که‌ده‌لین؛ عومه‌ر به‌ته‌عین دانراوه‌ به‌خه‌لیفه‌ له‌لایه‌ن ئهبوبه‌کرمه‌، به‌وشیوه‌ په‌هاییه‌ نیه‌، چونکه‌ ئهبوبه‌کر به‌ته‌نها عومه‌ری کاندید نه‌کردبوو بۆ دواى خۆی، به‌لکو‌ - ئه‌بووعوبه‌یده‌ی جه‌راح له‌هه‌مانکاتدا کاندیدبوو، هۆکاری راوێژ و پرسی زۆر له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی کامیان جیگه‌روه‌ی ئهبوبه‌کربن دیاربوو زۆرینه‌ پازیبوون له‌سه‌ر عومه‌ر کو‌ری خه‌تتاب و هه‌ندیکیش عومه‌ریان به‌شیاهه‌ نه‌ده‌زانی ده‌یانگوت تو‌په‌یه‌ و کار له‌سه‌ر موس‌لمانان قورسه‌ده‌کات!..

لەدوای وەفاتی ئەبوبەکر عومەر بوو خەلیفە و لەسەردەمی ئەدا دادپەرورەری
گوتاری سەرەکی بوو عومەر بوو. لەهەمانکاتدا ھێزی سەربازی و توانا
سەربازێھەکان و فراوانکردنی خاکی موسڵمانان لەسەردەمی عومەری کۆری
خەتابدا زۆر چووە پێشەوە زۆری ئەولاتی فارس و رۆم و میسر و ناوچەکانی
دیکە کەوتە بەردەستی موسڵمانان..

تایبەتمەندی عومەر زۆربووە ھەرگیز پیرۆزی نەداوەتە دەستەلاتی خۆی و ئیمامی
عومەر لەسەر مینبەر دەفەرموێت: (ئەگەر ھەلەم کرد راستم بکەنەو،) کەسێک
ھەلسا گوتی بەشمشیرەکانمان راست دەکەینەو، ئەویش پێکەنی و گوتی:
سوپاس بۆ خوا لەناو ئەم ئوممەتەدا خەڵکی باش ماوە دل خۆش بو..

ئەوێش دەقی فەرموودەکەیی: عمر بن الخطاب رضي الله عنه حينما يقول على
المنبر: - "إذا أصبت فأعينوني، وإذا أخطأت فقوموني"، فقال له رجل من بين
الناس: "إذا أخطأت قومناك بسيوفنا..!!...فتبسم الفاروق وحمد الله بأن أمته بخير
ما دام فيها مثل هؤلاء الرجال !!!

ئەوێش کە لەسەردەمی ئەودا گوتاری خواناسی بوو ئەوێش گەرنگی نەداوە
بەسیاسەت و ئابووری و ھێزی سەربازی..

ئەبوبەکرێ صدیق ئەوێش تیا بەدەیکرد و دەیزانی کە ئەوێش نەیتێ لەناخیدا زۆر
گەورەتر و باشترە لەوێ کە دەری دەپێت ھەربۆیە کاتێک کە وەفاتیکرد
پایگەیاندا کە عومەر خەلیفەیی لەدوای پەرس و پای زۆر، گوتیان ئەو خەلیفەیی
پێغەمبەر - صلی اللہ علیہ وسلم - ؟ فەرمووی عمری کۆری خطاب ! گوتیان چۆن
ئەوێش کەیت بەجێنیشینی خۆت لەکاتێکدا ئەو ئەوێش توندڕەو و گوتی: نەخێر
ئەوێش ئێمە شک دەبات بۆیەوا تورە و توندڕەو لەسەرھەق ئەگەر ئێمە نەیتێن
ئەو نەرم دەیت.

کاتێک کە دەستەلات کەوتە دەستی و بوو بەئەمیری ئیمانداران، یەکەم کەس
بوو ناویاندا ئەمیری ئیمانداران، بوبە باوکێکی بەرھەم و بەبەزەیی بۆ
ئوممەتەکەیی پێغەمبەر - صلی اللہ علیہ وسلم - و براھێک بوو بۆ ھاوھەڵکانی و
سیاسییەکی زۆر زیرەک و دانابوو دادوەرێکی بن ھاوتابوو باشترین وەسفیش

بۆئەو وتەكەى عبداللە كورى ئىبن مەسعوودەكە گوتىيەتى؛ (ئىسلامبوونى عمر كىردنەو و سەركەوتىكى گەورەبوو بۆئىسلام كۆچكىردى سەركەوتىكى گەورە بوو دەسەلاتەكەيشى رەخمەتەك بوو بۆ ئومەتە).

لە بەسەرھاتەكانى ئىمامى عمر كورى خطاب بەشەو دەگەرە لەكۆلان و ناو مألە كاندا تەماشايكىرە، كە ئافرەتەككى بەتەمەن ئاگرى كىردۆتەو و مەنجهلەككى لەسەرى دانامو مندالەكانى دەگىران.

عمرى كورى خطاب لەدەرگاكوە نەزىك بۆيەو و پىرسىارىكىرە گوتى؛ (يا مە اللە) ئەى ئافرەتى بەندى خوا ئەو بۆ ئەومندالانە دەگىرەن ؟

ئافرەتەكە وتى؛ گىرانەكەيان لەبىرسايە!

عمر گوتى؛ ئەى ئەو مەنجهلە چى يەلەسەر ئەو ئاگرە؟

ئافرەتەكە گوتى؛ ئەو ئەوى تىدايەو ئەيان خەلافىنم بەوئەى كەگوايە ئاردو رۆنى تىايە!

عمر گوتى؛ شكاتت لەچىيەو گلەيىت لەچىيە؟

ئافرەتەكە گوتى؛ شكات و گلەيم لەعمرى كورى خطابە لەلاى خوا !

عمرى كورى خطاب گوتى؛ عمر تاوانى چىيە؟

ئافرەتەكە گوتى؛ ئەى چۆن كاروبارمانى كىردۆتە دەست و ئاگاي لىمان نىيە؟

عمرى كورى خطاب دانىشت و دەستىكىرە بەگىران و پاشان ھەستايەو و رۆيشت بۆ بەيتومالى موسلمانان كە سەرۋەتى تىدايە بۆ ھەقىر و ھەژاران و تۆرەكەيەكى گىرەدەستەو پىرىكىرە لەئارد و رۆن و چەورى و خورما و جل و بەرگ، تا جاخەكە پىرەو.

پاشان بەئەسلەمى كورى گوت؛ ئەسلم بىدە بەكۆلما.

ئەسلم گوتى؛ ئەى ئەمىرى ئىمانداران مە ھەلى دەگرم لەجىياتى تۆ.

عمرى كورى خطاب گوتى؛ دايكت نەبى ئەسلم، مە خۆم ھەلەيدەگرم مە بەرپىسارم لەوان و لەقىامەتدا لىمدەپىرسنەو.

رۆيشت كە گەيشتە ئەوئ ھەندى لەئارد و چەورى و خورماى بۆيان خستەسەر ئاگرەكە و خۆيشى پىشى زۆر گەورەبوو كاتەك كەفوى لەئاگرەكەدەكىرە دوكلە

لەنێوان پێشپەندە دەردەچوو بەرز دەبۆوە تاوەکو خواردنی بۆیان ئامادەکرد و بەدەستی خۆی خواردنی دەکردە دەم منداڵەکانەو تاوەکو تێریان خوارد.

ئافەرەتەكە گوتی: تۆ شایستەتريت بەخەلیفەیی وەك لەعمری كۆری خطاب !
عمری كۆری خطاب گوتی: كەرۆژبۆوە وەرە بۆلای عمری كۆری خطاب باسی بۆدە كەم و وزەكەتی بۆ دەگیرمەو. كەوتەسەر پێلاوەكانیان و وەكو شیرێك یاری لەگەڵیاندا دەکرد، تادەستیان کردەپێكەنین.

عمر گوتی: ئەسڵم ئەزانى بۆ وا بەسەر پێلاوەكانیاندا كەوتم و یاریم كرد لەگەڵیاندا؟

ئەسڵم گوتی: هیچ نییە ئەى ئەمیری ئیمانداران قەیدی نییە.
عمر گوتی: چونكە بینیم دەگریان حەزم نەکرد بەجێیان بهێڵم تانەكەونە پێكە نین ئەوجا دڵم داكەوت ئیسراحەتم كرد !

پاشان چو بۆ نوێژی بەیانی بەجەماعەت وئێبن ئەبوو مەسعوود دەلێت: (ئەو نوێژە هیچ لەعمری كۆری خطاب تێنەگەیشتم لەقورئان خۆتندنەكەى لەبەر گریانى).

كاتێك كەرۆژ بۆوە ئافەرەتەكە چو بۆلای عمر خەلیفەى ئیمانداران، بینى كەئەو پیاو بەتەمەنەى كەشەو خواردنى بۆهێنا و منداڵەكانى ژیركردمەو دانیشتووە لە تەنیشتی على كۆرى ئەبوو طالب وئێبن مسعود رەزا و رەحمەتى خاویان لیبێت گەیاندىان گوتیان ئەووە عمرە.

عمر گوتی: بێخەمبە ئەى ئافەرەتى بەندەى خوا (يا امة الله)، ئەو زولمەى ئێمەشەو لێتمكرد بەچەند پێم ئەفرۆشیتەو.

ئافەرەتەكە گوتی: ئەى ئەمیری ئیمانداران نەیتوانى قسەكەى تەواو بكات.
عمر گوتی: ئەوەكەبە ٦٠٠ شەش سەد درەهم و على تۆش بینوسە بۆى !
پاشان عمر گوتی: ئەگەر مردم بێخەنە ناو كفنەكەمەو، بەلكو خاوى گەورە بەهۆى ئەومەو رەحمم پێبكات.

له بهر فراوانی دهسهلات و دموڵتهکهی دوژمنانی ئیسلام چاویان ههڵندههات به دهسهلاتهکهی بۆیه پلانیان له دژی گێراو برینداریان کرد و تاله کویتايدا وهفاتیکرد و بو به شههید..

له کاتی کدا که عومهری کوری خهتاب بریندار دهکریت هیوای ژیانی نه ماوه.. بۆیه دهستهیهك له هاوهلان ههڵدهبژیریت که بریتین له شهش کهس (عوسمانی کوری عهفان، عهلی کوری ئه بو تالیب، عهبدورحمانی کوری عهوف، زوبیری کوری عهوام، سه عدی کوری ئه بی وه قاس، تهلههی کوری عوبیدولا) ههوتهم کهس به راویژگاریان که کۆپهکهی خۆی بوو به ناوی عبدالله ی کوری عومهر، تهنها راویژی پێدهکرا کاندید نه بوو بۆ سهروکایهتی دموڵتهکه.

بۆچاره سه رکردنی ئهم شهش کاندیده زوبیری کوری عهوام کاندیدهکهی خۆی پێشکهشی عهلی کوری ئه بی تالیب کرد، سه عدی کوری ئه بی وه قاص پێشکهشی عوسمانی کوری عهفانی کرد، وه طهلههی کوری عوبیدولا پێشکهشی عهبدولرحمانی کوری عهوفی کرد.

ئێستا لهو شهش کهسه مایهوه سن کهس، ئهو سن کهسهش: عهبدولرحمانی کوری عهوف به عهلی کوری ئه بی تالیب و به عوسمانی کوری عهفان فهرموو ئه گهر واز له کاندیدهکهی خۆم بێنم ئامادهم به یهت بدهمه هه ر کامیگتان قبوڵی بکهن هه ردووکیان ره زامه ندیان له سه ر ده ربهری. عهبدولرحمانی کوری عهوف سن شهو و سن رۆژ نه خهوت، تا هه لبژاردنی کرد له نیوانی عهلی کوری ئه بی تالیب و عوسمانی کوری عهفان دا له ناو شاری مه دینه دا دهنگی هه موو مالهکانی وه رگرت، له کویتايدا هه موو له سه ر ئه وه رێکهوتن که هه موو یان دهنگ بدهن به عوسمانی کوری عهفان.

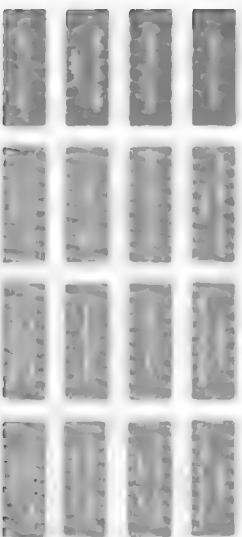
له دوايدا هه موو هاوه له کان له حکومه ته کهی عوسمان مانه و مه بوونه راویژگار و ده سه لاتداری ناو حکومه ته که ئه گهر موسلمانان له ده ست و دل و هێزی یهك سه رکرده دا کۆینه وه ئه وایتر هه موو هاوکاری بن ئه وکات خوای گه وره پرۆژهی دموڵه تیان وهك خه لات پێن ده به خشییت.

۴. یگانگی دولتی و دولتی خیلان

دولتی و دولتی

دولتی و دولتی

دولتی و دولتی
دولتی و دولتی
دولتی و دولتی
دولتی و دولتی

كۈتايى و دەرئەنجام:

لېرەمە لەوئ زۆرىك لەئىسلامىيەكان و نوخبەكانى و تەننەت سەرکردەكانى لەدەرگای ئەو وتەيە دەدەنەو، كەدەرگای ئىجتىھاد و لىكۆلئەو دەخراو لەم سەردەمەدا.. ياخود دەلێن؛ ((كراو بەلام وەك پىويست نە، بەلام لەپراستیدا گوتارى سياسى ئىسلامى نۆوئەندگىرى و دادپەروەرە كارى لەسەر نەكراو، لەسەر بنەماى گۆراو نەگۆرەكانى، بەلكو ئەوئ دەيەوئ گوتارى دىنى و ياخود ئاخفتن لەسەر گوتارى سياسى ئىسلامى بكات، تا ياخود سەلەفەكى وشك و پەدكروەئى هەموو بىرکردنەوئەيەكى تەندروستە، ياخود موغزىلەيەكى ئەقلانى زۆر دەماگىر، يان قورئانىيەكى داماو.. خوئى نازانىت باس لەچى دەكات.. لەئەوانىندا خەلكىك هەيە.. دەيەوئ گوتارى ئىسلامى نوئ بىتەو، هەلبەت گۆرانكارى نا، بەلكو نوئگەريى.. بەگوتارى ئىسلامىيەو ديار بىت.. لەهەموو پەكانەو، تا ببىتەو مۆركى ئەم سەردەم و پەموشە و بتوانرئەت تەفسىرى نوئ و گونجاندىنى لەگەل واقىيە ئەمرو و پىداوئىستى ئەقلى نەوەكانى ئەم ئىسلامە تىر بكات.. لەم كۆتەبەدا ئەوئەمان خستۆتە پ، كەگوتارى ئاينى و ياخود گوتارى سياسى ئىسلامى ئاراستە دەكات بەناوى دىنى ئىسلامەو بۆ مۇسلمان و بىجگە لە مۇسلمان لەهەموو كەمە ئاين و نەتەوكانىتر، بانگەواز بۆ ئىسلام و فەريان دەكات و پەروەردەيان دەكات لەسەر بىروباوم و شەرىعەتەكە، عىبادەت و مامەلەكانى و فەكرو ئاكارو پەموشتى و شىكارى ئەدات لەسەر زۆرىك لەوئىستگەكانى ئەم ئىسلامە لەرووى مۆرووى و ئىستاشمانەو، كەهەموو پەيوەستە بەژيانى مۆرۇق و جىهان و تاك و كۆمەلگە لەرووى روحى و مادىيەو.. لەرووى تىرۆرى و زانستىيەو.. راستە لێردە نەمانتوانى هەموو لایەنەكانى گوتارى سياسى بخەينە پ، بەهۆكارى ئەوئى سنورداركرابو نوئىنەكە.. كۆشەى گوتارى ئىسلامى؛ كۆشە لەئىسلامدا نە هەچ خەچو خوارىيەك لەئەنانى پىرۆزى ئىسلامدا بەدلىيايەو نە، خاوى گەورە بەتەواوئەتى و بەكاملى ناردوئەتى و دەفەرموئەت، (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا) ٣ المائدة

واتە؛ ئەمۇ ئاين و بەرنامەكەتانم بە كۇتايى گەياند، وە ناز و نىعمەتەكانى
 خۇمم بۇ تەواو كردن وە رازىم بەوہى كە ئىسلام بىتتە بەرنامە و دىن و ئاينتان
 بەلكو نا تەواوى و كەمو كورتى بەدلىنايىمەو لەجۇرى مامەمەلەكردنمانە لەگەل
 دەقە ئاينىيەكاندا و لەگەل مەنەجە رەبانيەكەى خواى پەرورەدگاردا.. كىشەكە..
 تىنەگەيشتنە لەدەقە شەرعىەكا نو نەزانيە و نەگونجانيەتى لەگەل رەموش و
 واقعى ئەمۇدا، لەكاتىكدا گوتارى قورئانى بۇ خۇى گۇرانكارى بەسەرداھاتوہ
 لەمەككەوہ بۇ مەدينە، بەلام بۇ ئەمۇمان گۇرانكارى بەسەر دەقەكانى قورئاندا
 نەيەت، ئەوہى كەدەمانەوئىت سوودى لىوہرەبگرين تەنھا نوئىكردنەوہ نوئىگەرايىيە
 لەپرووى راقە و تىگەيشتن و دەقە شەرعىەكان ئەكرىت بەشپوہىەكى گشتى
 كىشە و خەلەل لەدۇگمايى و وەستاوى ئىجتىھادى زانايان بىت ھەندىك جار
 نەبوونى جورئەت.. لەسەر دەقە شەرعىەكان.. ئەگەر تەماشائى ھەندىك
 لەبانگخواز و زاناكان و سياسىيەكان بكەين، كەھەريەكە خاوەنى گوتارى تايبەتى
 خۇيانن لەپرووى ئاينى و تەنانەت سياسىيەوہ.. عەدنان ئىبراھىم ووپراى تىبىنيىم
 لەسەرى، بەلام چونكە خاوەن گوتارى تايبەت بوو، وەك چۇن ئاگر دەنيەت
 بەپوشەوہ ئەوكەسە خەلكى گوئ بۇ دەگرىت و زۇرىك لەبۇچونەكانى بەھەند
 وەردەگىرا، مەگەر ئەو ھەلە و چەوتو چەوتلىانەى كەكردى بەرامبەر بەھاوہلان و
 بەتايبەت بەمعاوہى كورپى ئەبوسوفيان، نموونەيتەر زۇرن لەوانەى كەنوئىگەرى
 بەگوتارى ئاينى و سياسىيانەوہ ھەيە، نموونەى (د. سەلەمان فەھدعوہ،
 ئەندازيار فازيل سلیمان، ھەسەن تورابى، غەنوشى..ھتد.) لەناو كوردا
 (د.مۇستەفا زەلمى، م. عەلى باپىر) لەو دووكەسە زياترم نەديوہ كەخاوەن
 جورئەت بن لەدەربرىنى ھكومەكان و وەرگرتنى بەبەلگە و رەتكردنەوہى
 بەلگەوہ، ياخود ئەو دووكەسە دەرکەوتوہكانيانن، ھەندىكىتر ھەوليان داوہ..
 بەلام زۇر نەزانانە تىكەوتون، لەجياتى نوئىگەرى دەيانەويت گۇرانكارى لەديندا
 بكەن و خەلك و زانايانىشىيان لەخۇيان تورە كردوہ، لەراستيشدا ھەموو سەردەم
 و زەمەنىك موجدەھىد زانائى نوئىگەرى سەردەمى خۇى ھەبووہ، كەپىويست ناكات
 لىرەدا ناوہكانيان ريز بكەين و باسى ژيانيان بكەين، بەلام ئاماژە بەھەندىك

دهكهین ومك ناوهكانیان و ناسراوترین له نوێگه راکانی سهردهمهكانی خۆیان نموونهی؛ ئیمامی شافعی، ئیمامی ئەحمەد، ئەبووحەسەنی ئەشعری، ئیبن وتیمییه، ئیمامی شاطبی، ئیمامی شەوکانی، صنعانی، محەمەدی کۆری عەبدولوهەب... هتد.

کێشهکه لهکۆپوه سههراوهی گرتوه؟

سههراوهی کێشهکان لهگوتاری سیاسی ئیسلامیدا، دهگهڕێتوهو بهۆ ئهو قوتابخانه فکریانهی که لهسههراوهکهی ئایینی ئیسلامه و ههندیکیان کاریگهری ڕۆژئاوا و عهلمانیهتیان بهسهروهیه، ههندیکیش پێچهوانهکهی که تائێستاش دهیهوێت میژووی موسلمانان بکاته گوتاری سیاسی ئیسلامی لهنیوانی ئەم دوو ئاراستهیهدا، مەلانییهکی بههێز ههیه و لهنیوهندهدا گوتاری سیاسی.. لهبنهرهتی (قورئان و سوننهت و واقعی و میژوو و ئەقل).. کهلهراستیدا بنههای دامهزراندنی گوتاری سیاسی ئیسلامی تهندروسته، ئهو پینچ چهمهکی ئامازهمان پێداوه ئوصولیهت دهگهیهنیت بهمانای ئەصلیهت، بهواتای خواناسی و دینداری و گهڕانهوه بهۆ سههرهتای خهصلهته ئیسلامیهکان، کهسههراوهش واته؛ شهریعهت.. شهریعهتیش بهمانای یاسا بنهڕهتیهکان. گوتاری سیاسی ئیسلامی سێ جۆره؛ گوتاری جهماوهری و گهل؛ سههراوهکهی ناو گهله و درێژ دهبیتهوه بهناو ناخی ههموو ئهو جهماوهره موسلمانهای کهبوونی ههیه.. یاخود ههموو خهڵکی بهگشتی، لهپرووی چین و توێژ و قوتابخانه و ئایدۆلۆژیاکانهوه لهعهلمانی و سیستهمه نوێ و جیهانی و..هتد، تا ئهوکاته گۆرانکاری لهناو گۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیدا بکریت و بگهڕێتوه سههراوهی خۆی و ئاکار و پهموشتی ئیسلامی و گۆمه‌لگه‌ی پێغه‌مبه‌ری.. واته.. دورکهوتنهوه لهشارستانییهتی ڕۆژئاوایی و گهڕانهوه بهۆ سههراوهی کۆمه‌لگه و شارستانییهتی ئیسلامی. گوتاری سیاسی؛ ئەمەش گوتاری ئهو کهسه نوخبه‌یه لهچین و توێژی ناوه‌ندی کۆمه‌لگه که ئاماده‌ن بنه سههراکه، به‌لام تا ئیستا ههرا لهپلهی کادی‌ریدا ماونه‌تهوه، ومك

چين و تويژى زانكۆكان و دەرچوۋەكانى و مامۇستاكانى.. ئەم گوتارە زياتر گرنى ئەدات بەكارى سياسى بۇ گۆرپانكارى.. گوتارى فكري: گوتاريكه كەزياتر لەپرووى تيۆرييەۋە ئاراستە دەكات و تەنضيرى ناو فكري بزوتنەۋە ئىسلاميەكان دەكات. لەئىستا و ئەمىرۆماندا دوو گوتارى ئىسلامى بوونيان ھەيە و بەردەوام لەمىلانن دان، ھەردووكان سەرچاۋەكانى دوو بنەماي بەھيزى ئىسلامى و دوو كەسايەتى زانا و ئەكادىمى گەورە، قسەو باسى لەسەر دەكەن.. ئەويش زانا و ناسراو.. دكتور يوسوف قەرزاييە، ئەويدىكەش زانا و ئەكادىمى گەورە دكتور عەبدول ۋەھاب مەسىريە.

سەرچاۋەكان:

- ۱ - القرآن كريم
- ۲ - تفسير ئاسان؛ بۆتىگە يىشتىنى قورئان؛ نوسىنى؛ بورھانى ئەمىن
عەبدولكەرىم؛ ناوھندى رۆشنىبىر
- ۳ - الدراسة والمناهج التعليمية، الخطأب السياسى، الجامعة الاردن، كليه
العلوم السياسيه.. مرحله رابعة كليه العلوم السياسيه.. سنة ۱۹۹۶
- ۴ - كوتارى سياسى حيزبى راپەرىنى ئىسلامى تونسى پىرھو پىرۆگراميان.. سالى
۲۰۱۱
- ۵ - المعهد الديمقراطي الوطني مىسرىه (ناسراوه به NDI) چەند كۆرسىكى
پىگە يىشتىنى قىيادى
- ۶ - لسان العرب؛ ابن المظور...
- ۷ - فەرھەنگى سياسى نوئى ۲۰۰۶؛ ئامادە كىردنى زاهىر محەممەدى و ياسىن
حاجى زاده
- ۸ - مدخل لدراسة القانون -تعريف القانون- وخصائص القاعدة القانونية- دعبالكريم
الطالب .. المرحلة الاولى كولىه القانون جامعة الحسن الأول.. ۲۰۰۶
- ۹ - تجديد الخطاب السياسى.. دكتور مصطفى الفقى الطبعة الثانية، لبنان- بيروت-
۲۰۰۰
- ۱۰ - مختصر أصول الخطاب السياسى الإسلامى القرأنى والنبوى والراشدى؛ د.
حاكم المطيرى
- ۱۱ - تحرير الإنسان وتجريد الطغيان؛ د. حاكم المطيرى
- ۱۲ - الحرية أو الطوفان؛ د. حاكم المطيرى
- ۱۳ - الخطاب الإسلامى بين الأصالة والمعاصرة، د. عبدالعزيز التويجى الطبعة
الثالث- قاهيره -۱۹۹۸
- ۱۴ - الخطاب الإسلامى.. الماهية ودلالات التجديد، وسام فؤاد- الناشر دار الكتاب
- قاهيره/ ۱۹۹۵

- ١٥ - جيهان بيني ئىسلام.. م. كرىكار - چاپى دووهم، ٢٠٠٩ له بلاوكراوه كانى ديد نوئ
- ١٦ - شرح العقيدة الطحاوية، الشيخ الدكتور سفر بن عبدالرحمن الحوالي... وه رگيراني، باوكى محمهد - ٢٠٠٦
- ١٧ - منهاج المسلم؛ ابوو بكر جابر الجزائري.. دار الفكر - لبنان بيروت - ١٩٩٩
- ١٩ - تفسير التحرير والتنوير.. محمد الطاهر بن عاشور.. دار التونسية للنشر- ٢٠٠٨
- ٢٠ - فتح القدير؛ محمد بن علي بن محمد بن عبد الله الشوكاني اليمني (المتوفى؛ ١٢٥٠هـ) دار ابن كثير، دار الكلم الطيب - دمشق، بيروت- الطبعة الاولى - ١٤١٤ هـ
- ٢٢ - تفسير عبد الرحمن السعدي أو كتاب تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان ، من تفاسير القرآن الكريم العصرية.
- ٢٣ - كتيبى مافى مروّف له ئىسلام دا له نوسينى دكتور سليمان حه قيل- الطبعة الاولى... ٢٠٠٢
- ٢٤ - أخلاقيات الحروب في السنة النبوية.. للدكتور راغب السرجاني؛ مؤسسة اقرا// الطبعة الاولى- ٢٠١٠
- ٢٥ - فتح الباري ابن حجر العسقلاني؛ منشورات محمد على بيضون= دار الكتاب العلمية- لبنان ، بيروت.. ٢٠٠٤
- ٢٦ - جمع البيان - نوسينه كه م له جيگايه كى ترموه گواستوتوهوه سه رچاوه كه ي نيت
Islam Story.com /
- ٢٧ - مجموع الفتاوى ابن التيمية؛ منشورات محمد على بيضون= دار الكتاب العلمية- لبنان ، بيروت.. ٢٠٠٥
- ٢٨ - الأم.. ئيمامى شافعى .. - ١٩٩٠- دار المعرفة - بيروت
- ٢٩ - حقوق الإنسان؛ محمد الزحيلي.. دراسة مقارنة مع الإعلان العالمي والإعلان الإسلامي لحقوق الإنسان- دار ابن كثير-
- ٣٠ - (فقه الخلافة وتطورها.. رواد قلچى، الطبعة الاولى ٢٠٠١.. لبنان - بيروت

- ۳۱- الاسلام والغرب د. جمال النابلسي؛ الطبعة الاولى ۲۰۰۸- قاهيره
- ۳۲ - ژيان و رموشتى پيغمه مبه ر عبدولعزيز عه لائه دين موسته فا ۱۹۹۴ چاپ سنه - ئيران
- ۳۳ - مصنفه النظمه الاسلاميه.. د. مصطفى كمال وصفى.. الناشر مكتبة وهبه قاهيره دار الكتاب المصرية- ۲۰۰۹..
- ۳۴ - عندما عهد الرسول.. د. راغب السرجاني .. اقلام ۲۰۱۲.. الطبعة الثانية
- ۳۵ - السياسه ولحكم د. حسن الترابى.. الدار العربية للعلوم ناشرون / الطبعة الاولى.. ۲۰۱۱
- ۳۶ - سمات الاقتصاد الإسلامى - د. عبد الجبار السبهاني - الطبعة الاولى .. لبنان - بيروت ۲۰۰۶
- ۳۷ - موسوعة الاقتصاد الإسلامى في المصارف والنقود والأسواق المالية.. الإمارات العربية المتحدة.. / موسوعة الحرة- عام ۲۰۰۰
- ۳۸ - گوڤارى ريگای هزر ژماره ۴ گوڤاريكى ومهرزييه له همرىمى كوردستان دمردەچوو
- ۳۹ - الحرية.. محمد صالح المنجد/ الناشر: الام القرى ..المكة المكرمة- ۲۰۰۷
- ۴۰ - التفسير الشعراوي.. شيخ محمد المتولى الشعراوى دار الكتب العالمية قاهيره ۲۰۰۲-
- ۴۱ - فيقه الجهاد دراسة مقارنة لاحكام وفلسفته في ضوء القرآن وسنة.. نوسيني؛ دكتور يوسف القرضاوي؛ مكتبة وهبه قاهيره الطبعة الثالثة: ۲۰۱۰
- ۴۲ - قصة الاندلس..دكتور راغب السرجاني من فتح الى السقوط.. مؤسسة اقرا.. ۲۰۱۱
- ۴۳ - العالم قبل الاسلام.. د. راغب السراجاني.. مؤسسة اقلام - ۲۰۰۲
- ۴۴ - قراءة سياسية للسيرة النبوية؛ محمد رواس قلعهجي؛ دار النفائس الطبعة الاولى ۱۹۹۶
- ۴۵ - الاسيره وبناء الامم..دراغب السرجاني مؤسسة اقلام؛ ۲۰۰۳ الطبعة الاولى
- ۴۶ - قصة العرب.. د. الحسون محى الدين الطبعة الاولى - ۱۹۹۲

- ٤٧ - رجال حول الرسول. خالد محمد خالد- لبنان بيروت- ٢٠٠٠
- ٤٨ - وشهد شاهد من اهله...د. راغب السرجاني ناشر النهضة مصريه الطبعة الثانية- ٢٠١٠
- ٤٩ - النظام السياسي في الاسلام د. محمد عندالقادر ابوو الفارس دار القرآن الكريم الكويت، المدروس في كلية الشريعة بالجامعة الاردنية- ١٩٨٤
- ٥٠ - خطاب الوحي د.عثمان بركات.. الطبعة الاولى قاهره - ٢٠٠١
- ٥١ - صاحب الرسول ابوبكر الصديق. د.راغب السرجاني الطبعة الاولى - الاقلام - ٢٠٠١
- ٥٢ - كؤمه لناسي ثنتوني كيدنز: وهريكراني هسهن نهحمد- چاپخانه ي ثاراس هولير - ٢٠٠٩
- ٥٣ - التاريخ الاسلامي.. محمود شاكرك: الطبعة الثامنة- ٢٠٠٠ المكتبة الاسلامي - بيروت - ديمشق - عمان
- ٥٤ - نازادكردي مرقف وراماليني ستهمكاري حاكم المطيري وهريكراني فاتح سهنگاوي- زنجيره ي كتهكاني كؤقاري ريتونين: چاپي يهكه م: ٢٠١١
- ٥٥ - العمق الاستراتيجي د.احمد داود اغلو: المركز الجزيرة للدراسات- ٢٠١١- الطبعة الاولى
- ٥٦ - في الفقه السياسي د.حسن الترابي .. الدار العربية للعلوم الناشرون- الطبعة الاولى ٢٠١٠
- ٥٧ - - الجديد في الفقه السياسي المعصر د. سعدالدين مسعد الهاللي- مكتبة وهبة الطبعة الاولى - ٢٠١١
- ٥٨ - الطرق الحكمية في السياسة الشرعية ابن قيم الجوزية- دار الكتب العلمية، لبنان - بيروت الطبعة الاولى ١٩٩٥
- ٥٩ - تأملات في الواقع الاسلامي.. عمر عبيد حسنة- المكتب الاسلامي الطبعة الاولى ١٩٩٠
- ٦٠ - دموله تي خيلافه ت.نوسيني ئيكرام كهريم .. چاپي يهكه م - پروژه ي تيشك: سالي ٢٠٠٧

- ٦١ - السلام و الاخر من يعترف بمن ؟ ومن ينكر من؟ آ.د. محمد عمارة، الطبعة الأولى لدار السلام ٢٠١٢
- ٦٢ - الثقافة المجتمع.. د. سمير ابراهيم حسن، دار الفكر بدمشق، الطبعة الأولى ٢٠٠٧
- ٦٣ - الحريات العامة في الدولة الاسلامية.. راشد الغنوشي، مركز دراسات الوحدة العربية، الطبعة الأولى، بيروت/لبنان ١٩٩٣
- ٦٤ - التصور السياسى للحركة الاسلامية..رفاعي سرور، دار اشبيلية ١٩٩٥
- ٦٥ - دين الانسان.. فراس السواح، دار علاء الدين، سورية/دمشق، الطبعة الرابعة، ٢٠٠٢
- ٦٦ - المشترك الانساني.. د. راغب السرجاني، مؤسسة اقرأ، الطبعة الأولى، ٢٠١١
- ٦٧ - الشورى فريضة اسلامية د. على محمد الصلابي، دار ابن الكثير، الطبعة الأولى، ٢٠١٠
- ٦٨ - الموسوعة الميسر التاريخ الاوربا.. د. محمد موسى شريف .. مؤسسة اقرأ، الطبعة الثامنة، ٢٠٠٧
- ٦٩ - قصة الحروب الصليبية. د. راغب السرجاني، مؤسسة اقرأ، الطبعة الخامسة، ٢٠٠٩
- ٧٠ - الدولة العثمانية.. د. على محمد الصلابي، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى ٢٠٠٧
- ٧١ - دائره تول مه عريفى بهريتانى و ويكيپيديا ئهنته رنيتى).
- ٧٢ - ميژووى نوى ئه وروپا.. نوسينى: ل.ا.ل. فيشه، چاپخانه ي رۆژه هلات، ههولير ٢٠٠٩
- ٧٣ - Verdenshistoriet ميژويه كى فراوانى هه موو ئه وروپايه به زمانه كانى جيهان بلاوه به زمانى نه رويجى سودى ليوه رگيراوه، ٢٠٠٦ نرويج- ئوسلو
- ٧٤ - الفرق والمذاهيب.. ممدوح الحربى .. الطبعة الاولى دار الناشر الكتب العالمية .. قاهره.. ٢٠٠٧

-
- ۷۵- ابو بكر صاحب الرسول .. د. راغب السرجاني، دار الاقلام .. الطبعة الاولى - ۲۰۰۴
- ۷۶- سيرة الرحيق المختوم.. صفى الرحمن المبارك كفوري، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الجديدة لوان ۲۰۰۷

بەرھەمەكانى نوسەر

- ۱- رېرموتېك بۇ خۇناسىن
- ۲- تىنۆك
- ۳- گىفتوگۆي قەلەم
- ۴- گىفتوگۆي ناخ
- ۵- مېژووى سەلاھەدىنى ئەيبوبى وئىستامان
- ۶- گەل و گۆرانكارى
- ۷- چەند و مرزىك لەئەزمون
- ۸- ناساندنى چەند لېرمواریك
- ۹- زەردەشتیزم لەنیوان پەيامبەرى و فەلسەفەو مېژوودا
- ۱۰- گوتارى سیاسى ئىسلامى
- ۱۱- رېرمو
- ۱۲- لەژىر ئالای پېغەمبەردا
- ۱۳- ئىسلام فۇبیا

پێرست

- پێشه‌کی سه‌ره‌رشتیار.....(٦)
- پێشه‌کی نووسه‌ر.....(٨)
- یه‌که‌م: گوتاری سیاسی چیه؟.....(١٢)
- دووهم: ئامانجی گوتاری سیاسی:.....(١٢)
- سێیه‌م: کاری گوتاری سیاسی چیه؟.....(١٣)
- چواره‌م: تایبه‌تمه‌ندی گوتاری سیاسی.....(١٣)
- گوتاری سیاسی له‌پرووی زمانه‌وانی و زاراوه‌وه.....(١٦)
- گوتار له‌پرووی پێژمانیه‌وه.....(١٦)
- گوتار له‌پرووی زاراوه.....(١٧)
- گوتار له‌پرووی میژوویه‌وه.....(١٧)
- گوتار له‌پرووی فه‌لسه‌فیه‌وه.....(١٨)
- سیاسه‌ت له‌پرووی زاراوه‌ی زمانه‌وانیه‌وه.....(١٨)
- گوتاری سیاسی و دیدگایه‌کی نوێ.....(١٩)
- ئێران: گوتاری سیاسی شیععه‌نشینی و پاوانه‌خوای و فراوانکردنه.....(٢١)
- یه‌که‌م: قۆناغی تیگه‌یشتن له‌کاری بزاڤی ئیسلامی.....(٣٢)
- دووهم: قۆناغی تیگه‌یشتنه له‌کاری دموئه‌تداری ئیسلامی.....(٣٢)
- گوتاری سیاسی ئیسلامی.....(٣٩)
- چه‌مکی گوتاری سیاسی ئیسلامی.....(٤١)
- چه‌مکی یه‌که‌م: گوتار له‌ناو ئیسلامدا.....(٤١)
- گوتاری سیاسی ئیسلامی له‌قورئاندا.....(٤١)
- گوتاری سیاسی ئیسلامی هاوچه‌رخ.....(٤٢)
- پێناسه‌ی گوتاری سیاسی ئیسلامی.....(٤٤)
- بناغه‌ی گوتاری سیاسی ئیسلامی.....(٤٤)
- مانای یه‌که‌می ئاین.....(٤٦)
- مانای دووهمی دین.....(٥٠)
- مانای سێیه‌می دین.....(٥١)
- مانای چواره‌می دین.....(٥٢)
- گوتاری خواناسی.....(٥٣)
- گوتاری یه‌که‌تبه‌رستی.....(٥٥)
- ئایا ناوه‌ گه‌وره‌کانی خوای موته‌عال کاهانه‌ن (اسم الاعظم)؟.....(٦٧)
- کیشه‌کانی مرقف له‌گه‌ڵ بیروباوه‌رداو دهرئه‌نجام.....(٦٩)

خوای گمورهی موته‌عال به‌مشیوه باسی مافی مرۆف ده‌کات.....	(۷۷)
مافه‌کانی مرۆف له‌گوتاری ئیسلامدا گشتگیره.....	(۸۶)
مافی ژیان.....	(۸۸)
مافی ئازادی مرۆف.....	(۹۳)
مه‌به‌ست له‌ئزادی چیه؟.....	(۹۴)
مافی کار کردن بۆ هه‌مووان.....	(۹۵)
دانانی کاتی کارکردن بۆ به‌ده‌سته‌ننانی بژتوی ژیان.....	(۹۵)
ئازادی له‌کارکردندا.....	(۹۷)
بناغه‌ی سییه‌م: ده‌سه‌لات.....	(۹۷)
سه‌روه‌ری شه‌ریعه‌ت و ده‌سه‌لات له‌به‌ره‌تدا بۆ ئیسلامه.....	(۱۰۶)
بۆچی گوتاری سیاس‌ی ئیسلامی وه‌ک خه‌یالی لی‌هاتوه له‌دنیا‌یی ئه‌مرۆدا؟.....	(۱۰۹)
هاولاتی‌بوون له‌گوتاری سیاس‌ی ئیسلامدا.....	(۱۱۱)
ده‌ستووری مه‌دینه.....	(۱۱۴)
ئازادیه گشتیه‌کان له‌ناو ده‌سه‌لاتی ئیسلامیدا.....	(۱۲۸)
به‌کورتی شورا چیه؟.....	(۱۳۰)
سیما‌ی ده‌سه‌لات و حکومه‌تی ئیسلامی.....	(۱۳۳)
یه‌که‌م: ریک‌خستنی نیوانی خوا و مرۆف.....	(۱۳۴)
دووهم: ریک‌خستنی نیوانی مرۆف و مرۆف.....	(۱۳۶)
سییه‌م: مرۆف و ژینگه.....	(۱۳۶)
سیما‌ی سیسته‌مه ئیسلامیه‌که.....	(۱۴۰)
گرنگی ئه‌و چوار بنه‌مايه بۆ سیسته‌می ئیسلامی.....	(۱۴۰)
خواناسین.....	(۱۴۰)
دادپه‌روه‌ری.....	(۱۴۲)
رموشته.....	(۱۴۳)
زانسته.....	(۱۴۳)
سیسته‌می ئیسلامی ناوی چیه؟.....	(۱۴۷)
شیکاری و هه‌له‌ینجانی چوار ته‌مه‌ر له‌م ئایه‌ته پیرۆزانه له‌سه‌ر وه‌لی ئه‌م.....	(۱۵۵)
سیسته‌می سیاس‌ی ئیسلامی.....	(۱۵۶)
بناغه‌ی چواره‌م: سه‌روه‌ت و سامان و ئابووری.....	(۱۵۸)
جیاوازی گوتاری ئابووری ئیسلامی و سه‌رمايداری.....	(۱۶۰)
سیما‌ی گوتاری ئابووری ئیسلامی.....	(۱۶۱)
ئیس‌لام و گشتگیری (شمولی).....	(۱۶۳)
ئیس‌لام بۆ ئه‌وه هاتووه کۆیلايه‌تی نه‌ه‌ی‌لێت.....	(۱۶۴)

- ئازادبوون بەندايەتى خوايە.....(۱۶۹)
- چەند وىتايەكى ئازادى كە ئىسلام بەخشيويەتى بەمرۇق.....(۱۷۱)
- ئازادىەكانى مرۇق.....(۱۷۲)
- هەندىك نموونەى شەھوت.....(۱۷۳)
- پىناسەى ئىمە بۇ ئازادى لەئىسلامدا.....(۱۷۶)
- بنەماى ئازادىى لەئىسلامدا.....(۱۷۹)
- ئەمە ئازادىە يان نەھامەتيە؟.....(۱۸۰)
- مافى ئافرەت.....(۱۸۲)
- شۇرشيگىرى و سياسەت لەئىسلامدا بنەماكەى جىھادە.....(۱۸۸)
- حىكمەت و كارى بەكۆمەل.....(۱۸۹)
- جۇرى دووھەم پىندەگوتريت جىھادى داواكردن (طلب).....(۱۹۱)
- جزىە چىيە؟.....(۱۹۹)
- بۆچى دەبىت جزىە ومربگىريت؟.....(۲۰۰)
- پىويستە كى جزىە بدات؟.....(۲۰۱)
- بەھاي جزىە چەندە؟.....(۲۰۲)
- موسلمانان و بن باومران چەندىك پارەيان ليومردەگىريت؟.....(۲۰۲)
- سەركەوتنى گوتارى سياسى و ئاينى پىغەمبەرى خوا صلى الله عليه وسلم.....(۲۰۳)
- شارستانىەتى رۇما و گوتارى ئەو ئىمپراتۇريەتە.....(۲۰۵)
- شارستانىەتى پارس (فارس).....(۲۱۰)
- شارستانىەتى ئەوروپا و ئەسكەندنافيا گوتارى سياسى.....(۲۱۵)
- شارستانەيتى مىسر.....(۲۱۸)
- شارستانىەتى چىن.....(۲۲۰)
- شارسانىەتى ھىند.....(۲۲۱)
- شارستانىەتى يەھود.....(۲۲۳)
- شارستانىەتى حەبەشە.....(۲۲۶)
- شارستانىەتى ھەردو ئەمريكا.....(۲۲۶)
- سەردەمى جاھىلەتى عەرەب.....(۲۲۷)
- حالەتى رموشت لەجزىرەى عەرەبىدا چۆن بوە؟.....(۲۲۸)
- مىژووى گوتارى سياسى ئەوروپاى نوئ و.....(۲۳۴)
- شۇرش و راپەرىنى ئەوروپا.....(۲۳۶)
- گۇرانكارى لە گوتارى سياسى ئەوروپادا.....(۲۴۳)
- دەركەوتنى ناپليۆن و گوتارى سياسى سەرورەى.....(۲۵۱)
- گوتارى فيكرى و سياسى عەلمانى.....(۲۵۸)

-
- سىماي دەسلەت لەگوتارى پىغەمبەرايەتيدا.....(۲۸۰)
وئەلامى پىغەمبەر بۇ سىستەمەگە چى بوو؟.....(۲۸۰)
هاتنى سىروش بۇ سەرموھى رېزى مەرقايەتتە.....(۲۸۶)
سىروش جۈانتىرىن و گەورەترىن رېزە گە لەمەرقايەتتى گىراوہ.....(۲۸۹)
جىگرموھى پىغەمبەرى خوا لەدەسلەت و فەرمانىرەوايدا.....(۲۹۴)
خەلىفە دەبىت لەقورەيش بىت.....(۳۰۰)
ئەى كۆچكردوھەكان لەكوئىن؟.....(۳۰۰)
ئايا ھەر دەبىت خەلىفە لەقورەيش بىت؟.....(۳۰۵)
ئايا مورەتەد لەئىسلامدا دەكوژرەيت؟.....(۳۰۹)
ئايا گوتارى سىياسى ئىسلامى لەم بارەيەوہ چىيە؟؟.....(۳۰۹)
چۆنىەتتى گوتارى ئەمىرى عومەرى كۆرى خەتتاب رەزامەندى خواى لىبىت لەھەلبۇزداردندا.. (۳۱۲)
كۆتايى و دەرئەنجام.....(۳۱۹)
سەرچاوەكان.....(۳۲۳)
بەرھەمەكانى نووسەر.....(۳۲۸)

خه سره و عه بدولكه ريم محه مه د
سه عید ناسراو به ماكوآن كه ريم ،
له سالی 1977 له شاری پینجوین
له دایك بووه. پروانامه ماسته ری
له زانکووی له ندهن (London Hu-
manities College) به ده سته یناوه.
ئیستا له وولاتی نه رویج نیشته جییه..

گوتارک سیاسي ئیسلامی له نیوانی ئیستاو میژوودا

ماكوآن كه ريم

سازمان کورنای پزانی دوی

ISBN 978_82_690419_0_3

